

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

CUVÎNTAREA TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU LA CONGRESUL
EDUCAȚIEI ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC
CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT

EPOCĂ CLASICĂ A CIVILIZAȚIEI DAGO-GETICE

HADRIAN DAICOVICIU

DAȚII LIBERI ÎN SECOLELE II-IV e.n.

Gh. BICHIR

PRIORITĂȚI CU PRIVIRE LA O SINTEZĂ ASUPRA ISTORIEI ORAȘELOR
MEDIEVALE DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

M. D. MATEI

UNELE CARACTERISTICI ECONOMICO-SOCIALE ALE EVOLUȚIEI IN-
DUSTRIALE A ROMÂNIEI ÎN DECENIUL AL PATRULEA

VICTOR AXENCIUC

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA
CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

UNELE PARTICULARITĂȚI ȘI TENDINȚE ÎN PROCESUL REVOLUȚIONAR
DIN ȚĂRILE AFRICANE

MARIN VOIGULESCU
GHEORGHE N. CĂEAN

DOCUMENTAR

RECENZII

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

ÎNSEMNĂRI

3

TOMUL 33

1980

Martie

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*)

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 71021.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1,
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 33, Nr. 3
martie 1980

SUMAR

Cuvîntaiea tovarăşului Nicolae Ceauşescu la Congresul educaţiei şi învăţămîntului . . . 409

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ŞI INDEPENDENT

HADRIAN DAICOVICIU, Epoca clasică a civilizaţiei daco-getice 421
GH. BICHIR, Dacii liberi în secolele II—IV e.n. 443

✱

M. D. MATEI, Priorităţi cu privire la o sinteză asupra istoriei oraşelor medievale din
Moldova şi Ţara Românească 471

■

VICTOR AXENCIUC, Unele caracteristici economico-sociale ale evoluţiei industriale
a României în deceniul al patrulea 487

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ISTORICE

MARIN VOICULESCU, GHEORGHE N. CĂZAN, Unele particularităţi şi tendinţe
în procesul revoluţionar din ţările africane 507
Primul simpozion naţional de tracologie (*Nicolae Conovici*) 521

DOCUMENTAR

LUCIA DJAMO DIACONIŢĂ, Ioan Bogdan şi fondul tezaur al Academiei 527
FLOREA STĂNCULESCU, Slujitori ai şcolii româneşti, militanţi pentru dezvoltarea
activităţilor industriale şi comerciale în prima jumătate a secolului al XIX-lea 537
ALEXANDRU AVRAM, Imaginea poporului şi problema obiectivităţii în cronică
Jean Froissart 547

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Sesiunea ştiinţifică dedicată aniversării a 30 de ani de la înfiinţarea Societăţii de ştiinţe
istorice din Republica Socialistă România; Sesiunea ştiinţifică „Aspecte privind
contribuţia marilor istorici din ţara noastră la dezvoltarea istoriografiei româ-

nești; (*Constantin Mocanu, Ion Șendrulescu*); Dezbateri științifică la Institutul de istorie „N. Iorga”; Colocviul „Națiune, stat, naționalitate” de la Salzburg (*Ștefana Simionescu-Dăscălescu*); Cercetări în arhive și biblioteci din R. P. Polonă (*Constantin Rezachevici*); Cronica 58

RECENZII

- NICOLAE JURCA, *Mișcarea socialistă și social-democrată din România 1934–1944*, Edit. Litera, București, 1978, 230 p. (*Aron Petric*) 57
- APOSTOL STAN, *Grupări și curente politice în România între Unire și independență*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 454 p. (*Gh. Platon*) 57
- * * * *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei (1821–1923)*, coordonatori: Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1979, 274 p. (*Nicolae Dascălu*) 581
- RAYMOND POIDEVIN, JACQUES BARIÉTY, *Les relations franco-allemandes 1815–1975*, Editions Armand Colin, Paris, 1977, 373 p. (*Nicolae N. Rădulescu*) 58

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI. — SIMION RETEGAN, *Dieta românească a Transilvaniei (1863–1864)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 268 p. (*Victor A. Neumann*); CONSTANTIN VELICHI, *La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850–1878)*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 231 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); MIHAI BORDEIANU, PETRU VLADCOV-SCHI, *Învățămintul românesc în date*, Edit. Junimea, Iași, 1979, 368 p. (*Ștefan Lemny*); ISTORIA UNIVERSALĂ. — APOSTOLOS E. VACALOPOULOS, *Istoria neogrecă (1204–1975)*, Salonic, 1979, XVI + 480 p. (*Nestor Camariano*); L. I. KISELEVA, *Latinskie rukopisi Biblioteki Akademii Nauk S.S.S.R. Opisanie rukopisei latinskogo alfavita X–XV v. v.* (Manuscrisele latine ale Bibliotecii Academiei de Științe a U.R.S.S. Descrierea manuscriselor cu alfabetul latin din secolele X–XV), Izd. „Nauka”, Leningradskoe otdelenie, Leningrad, 1978, 320 p. (*L. Demény*); * * * *Dicționar diplomatic*, Edit. politică, București, 1979, 1060 p. (*Gabriel Petric*) 589

REVISTA DE ISTORIE

TOME 33, N° 3
mars 1980

SOMMAIRE

Discours prononcé par le camarad Nicolae Ceaușescu au Congrès de l'éducation et de l'enseignement 409

2050 ANS DEPUIS LA CRÉATION DU PREMIER ÉTAT DACE CENTRALISÉ ET INDÉPENDANT

MARIAN DAICOVICIU, L'époque classique de la civilisation daco-gète 421
GH. BICHIR, Les Daces libres aux IIe – IVe siècles de n.è. 443

★

M. D. MATEI, Priorités concernant une synthèse de l'histoire des villes médiévales de Moldavie et de Valachie 471

★

VICTOR AXENCIUC, Caractéristiques économiques et sociales de l'évolution industrielle de la Roumanie au cours de la quatrième décennie 487

EN L'HONNEUR DU XVe CONGRÈS INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

MARIN VOICULESCU, GHEORGHE N. CĂZAN Particularités et tendances dans le processus révolutionnaire des pays africains 507
Le premier symposium national de thracologie (*Niculae Conovici*) 521

DOCUMENTAIRE

LUCIA DJAMO DIACONIȚĂ, Ion Bogdan et le fond trésor de l'Académie 527
FLOREA STÂNCULESCU, Servants de l'enseignement roumain, militants pour le développement des activités industrielles et commerciales pendant la première moitié du XIXe siècle 537
ALEXANDRU AVRAM, L'image du peuple et le problème de l'objectivité dans la Chronique de Jean Froissart 547

LA VIE SCIENTIFIQUE

La session scientifique dédiée au 30e anniversaire de la création de la Société des sciences historiques de la République Socialiste de Roumanie; La session scientifique « Aspects concernant la contribution des grands historiens de Roumanie au développement de l'historiographie roumaine » (*Constantin Mocanu, Ion Șendrulescu*);

Débat scientifique à l'Institut «N. Iorga»; Le colloque «Nation, État, Nationalité» de Salzbourg (*Ștefana Simionescu Dăscălescu*); Recherches aux archives et bibliothèques de la R. P. de Pologne (*Constantin Rezachevici*); Chronique 555

COMPTES RENDUS

- NICOLAE JURCĂ, *Mișcarea socialistă și social-democrată din România 1934—1944* (Le mouvement socialiste et socio-démocrate de Roumanie, 1934—1944) Editions Littera, Bucarest, 1978, 230 p. (*Aron Petric*) 571
- APOSTOL STAN, *Grupări și curente politice în România între și independență* (Groupements et courants politiques en Roumanie pendant la période comprise entre l'Union et la conquête de l'indépendance). Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1979, 454 p. (*Gh. Platon*) 575
- * * * *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei (1821—1923)* (L'affirmation des États nationaux indépendants unitaires du centre et du sud-est de l'Europe (1821—1923)), coordonnateurs: Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1979, 274 p. (*Nicolae Dascălu*) 581
- RAYMOND POIDEVIN, JACQUES BARIÉTY, *Les relations franco-allemandes 1815—1975*, Editions Armand Colin, Paris, 1977, 373 p. (*Nicolae N. Rădulescu*) 583

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE — SIMION RETEGAN, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)* (La diète roumaine de Transylvanie (1863—1864)), Editions Dacla, Cluj-Napoca, 1979, 268 p. (*Victor A. Neumann*); CONSTANTIN VELICHI, *La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale 1860—1878*, Editions de l'Académie de la R. S. de Roumanie, Bucarest, 1979, 231 p. (*Tr. Ionescu-Nișcov*); MIHAI BORDEIANU, PETRU VLADCOVSCHI, *Învățământul românesc în date* (Données concernant l'enseignement roumain), Editions Junimea, Jassy, 1979, 368 p. (*Ștefan Lemny*); HISTOIRE UNIVERSELLE — APOSTOLOS E. VACALOPOULOS, *L'Histoire néo-grecque (1204—1975)*, Salonique, 1979, XVI + 480 p. (*Nestor Camariano*); L. I. KISELEVA, *Latinskie rukopisi Biblioteki Akademii Nauk S.S.S.R.. Optsanie rukopisel latinskogo alfavita X—XV, v.v.* (Les manuscrits latins de la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de l'U.R.S.S. La description des manuscrits à alphabet latin des Xe—XVe siècles), Izd. «Nauka», Leningradskoe otdelenie, Leningrad, 1978, 320 p. (*L. Demény*)
- * * * *Dicționar diplomatic* (Dictionnaire diplomatique), Editions politiques, Bucarest, 1979, 1060 p. (*Gabriel Petric*) 589

CUVÎNTAREA TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU LA CONGRESUL EDUCAȚIEI ȘI ÎNVĂȚĂMÎNTULUI

Stimați tovarăși și prieteni,

Îmi este deosebit de plăcut să vă adresez dumneavoastră, participanților la primul Congres al educației și învățămîntului din țara noastră, tuturor slujitorilor școlii, un călduros salut din partea Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a Consiliului de Stat și a guvernului, precum și din partea mea personal, împreună cu cele mai bune urări.

Congresul — eveniment de seamă în viața societății noastre — se desfășoară într-o perioadă de amplă angajare a întregii noastre națiuni în îndeplinirea mărețelor obiective stabilite de Congresul al XII-lea al partidului și la puțin timp după Congresul Frontului Democrației și Unității Socialiste, care a exprimat puternica unitate și coeziune a întregului popor în jurul partidului, hotărîrea sa neabătută de a îndeplini Programul edificării societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării României spre comunism.

Primul Congres al educației și învățămîntului constituie o nouă și grăitoare manifestare a democrației noastre socialiste — parte integrantă a amplului cadru creat de partidul nostru pentru participarea tuturor categoriilor sociale la dezbaterile problemelor construcției socialiste, la adoptarea hotărîrilor privind mersul nostru înainte, la conducerea tuturor sectoarelor de activitate, a întregii societăți. Acest forum reprezentativ al școlii românești este chemat să analizeze cu exigență și răspundere activitatea desfășurată în domeniul învățămîntului pentru îndeplinirea orientărilor stabilite de partid și a prevederilor legii și să stabilească măsuri în vederea creșterii și mai puternice a rolului școlii în formarea cadrelor necesare construcției socialiste, în educarea revoluționară a tinerei generații, în concordanță cu cerințele construcției noi orînduiri, cu asigurarea participării poporului la conducerea societății, la înaintarea ei spre comunism.

Sînt încredințat că dezbaterile și hotărîrile adoptate de Congres vor da un nou impuls eforturilor de perfecționare continuă a învățămîntului de toate gradele din țara noastră — în spiritul sarcinilor stabilite de Congresul al XII-lea — vor ridica la un nivel tot mai înalt activitatea de formare a constructorilor socialismului și comunismului în România, a omului nou cu o înaltă conștiință revoluționară, făuritor liber și conștient al propriului său destin fericit, al asigurării independenței și suveranității României.

Stimați tovarăși,

În anul 1979, cel de-al patrulea an al cincinalului actual, am dobândit succese de seamă în toate domeniile vieții economice și sociale, în îndeplinirea mărețelor obiective ale programului partidului. Economia a continuat să se dezvolte în ritmuri înalte, producția industrială netă crescând cu 9 la sută față de 1978, iar producția agricolă globală fiind cu 5 la sută mai mare decât în anul anterior. A continuat procesul de modernizare a economiei, de promovare largă a cuceririlor revoluției tehnico-științifice. Peste 760 de noi obiective industriale și agrozootehnice au fost date total sau parțial în funcțiune, a sporit productivitatea muncii, s-au valorificat mai bine resursele materiale și forța de muncă, au fost accentuate laturile calitative ale activității economice. A cunoscut un nou impuls dezvoltarea economico-socială a județelor, orașelor și comunelor patriei, au progresat știința, învățămîntul și cultura, s-a îmbogățit întreaga viață spirituală a poporului. Toate aceste realizări au asigurat aplicarea fermă a programului de creștere accentuată a nivelului de trai al poporului trecîndu-se la îndeplinirea celei de-a doua etape a ridicării retribuției, astfel încît pe întregul cincinal veniturile reale ale oamenilor muncii vor crește cu circa 32 la sută. Totodată, s-au majorat pensiile și alocațiile pentru copii, au sporit veniturile țărănimii, ale întregii populații, a continuat să se extindă aplicarea săptămîinii de lucru reduse. Viața demonstrează în modul cel mai elocvent realismul prevederilor cincinalului, justetea politicii partidului, faptul că tot ceea ce îndeplinim este destinat omului, bunăstării și fericirii sale, progresului și prosperității întregii națiuni.

Desigur, succesele dobîndite ar fi fost și mai mari, dacă în activitatea desfășurată anul trecut nu s-ar fi manifestat și o serie de deficiențe și rămăneri în urmă. Astfel, planul fizic la o serie de produse importante nu s-a realizat, îndeosebi datorită unor întreruperi nejustificate în funcționarea instalațiilor și utilajelor, precum și întîrzierii intrării în producție a unor noi capacități. Ministerele, organele economice centrale, colectivele oamenilor muncii trebuie să ia măsuri energice pentru recuperarea rapidă a restanțelor și lichidarea tuturor lipsurilor și neajunsurilor manifestate. O problemă fundamentală a activității noastre economice este îmbunătățirea organizării reparațiilor capitale și a întreținerii tuturor utilajelor și instalațiilor — ca parte componentă a planului —, folosirea tuturor mijloacelor de producție la cei mai înalți parametri. Aceasta constituie o importantă sursă de creștere a producției, ținînd seama de importantul potențial tehnic de care dispunem. În acest scop trebuie acționat mai intens pentru ridicarea și perfecționarea continuă a calificării profesionale și tehnice a întregului personal muncitor. Trebuie lichidate, de asemenea, în cel mai scurt timp restanțele în domeniul investițiilor, concentrînd cu prioritate forțele pentru punerea în funcțiune a obiectivelor aflate în construcție. Este necesar să punem capăt cu hotărîre dispersării forțelor, concentrîndu-ne pe șantierele unde există utilajele, forța de muncă și materiile prime necesare, reducînd astfel la minimum perioada de execuție a noilor obiective. Se impun, totodată, măsuri ferme pentru desfășurarea în bune condiții a aprovizionării tehnico-materiale, normarea rațională și reducerea consumurilor, economisirea combustibililor și energiei, recuperarea și refolosirea largă a materialelor, creșterea productivității muncii și ridi-

careia calității produselor, reducerea importurilor și îndeplinirea integrală a exporturilor. O atenție deosebită trebuie acordată îmbunătățirii eficienței întregii activități economice, gospodăririi cu maximum de răspundere și spirit economic a tuturor resurselor societății noastre, pentru creșterea continuă a avuției naționale. În acest an, de importanță hotărâtoare pentru întregul cincinal, ca și pentru buna pregătire a planului pe perioada 1981 — 1985, trebuie să facem totul pentru îndeplinirea și depășirea sarcinilor de producție în toate sectoarele economiei naționale.

Doresc să subliniez din nou, de la tribuna acestui Congres al educației și învățămîntului, necesitatea de a se înțelege bine faptul că munca, activitatea productivă constituie factorul hotărâtor al dezvoltării societății noastre, al ridicării continue a bunăstării și fericirii întregului popor — și de aceea tineretul trebuie pregătit temeinic pentru a-și îndeplini îndatoririle de mare răspundere ce-i revin în sporirea continuă a avuției naționale a patriei noastre socialiste.

Folosesc acest prilej pentru a adresa eroicului nostru popor cele mai calde felicitări pentru munca și rezultatele obținute în cursul anului trecut, precum și urarea de a face ca anul 1980 să se înscrie ca un nou și important pas înainte în dezvoltarea economico-socială a țării, marcînd realizarea cu deplin succes a actualului cincinal și trecerea la o nouă etapă a construirii societății socialiste multilateral dezvoltate în România.

Stimați tovarăși și prieteni,

Pe baza dezvoltării în ritm înalt a forțelor de producție s-a asigurat și un puternic progres al învățămîntului, științei și culturii — factori determinanți ai făuririi civilizației socialiste și comuniste în patria noastră. În acest cincinal s-a dezvoltat puternic baza materială a învățămîntului și s-a încheiat procesul de organizare pe baze moderne a școlilor de toate gradele, asigurîndu-se astfel condiții pentru satisfacerea la un nivel tot mai înalt a cerințelor societății noastre în plină înflorire economică și culturală, precum și mijloacelor necesare lărgirii continue a orizontului de cultură al întregului nostru popor.

În prezent dispunem de peste 131 000 de săli de casă și amfiteatre, 18 000 de laboratoare și aproape 16 000 de ateliere ale unităților de învățămînt, iar cantinele și căminele asigură deservirea a circa 70 la sută din întregul efectiv al studenților. În învățămînt lucrează circa 260 000 de profesori, învățători și alte categorii de specialiști, o adevărată armată de oameni cu înaltă calificare, care trebuie să aducă o contribuție de mare însemnătate la îndeplinirea obiectivelor stabilite de Congresul al XII-lea al partidului, de Programul elaborat de partid privind făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre cea mai înaltă civilizație, spre comunism. Aceste condiții asigură o largă cuprindere a copiilor și tinerilor în școlile de toate gradele. Este ilustrativ în acest sens faptul că, față de anul școlar 1965—1966, numărul copiilor în grădinițe a crescut de la 350 000 la peste 912 000, al elevilor din învățămîntul primar și gimnazial de la 2 900 000 la 3 290 000, din licee de la 370 000 la 1 030 000, iar numărul studenților de la 130 000 la peste 190 000. Peste 70 la sută din studenți sînt bursieri. Totodată, s-a extins și perfecționat învățămîntul în limbile naționalităților conlocuitoare, în peste 3 300 din

cele 29 000 de unități școlare predindu-se astăzi în limbile maghiară, germană, sîrbă sau ale altor naționalități. Acestea asigură tinerilor aparținînd naționalităților conlocuitoare posibilitatea de a învăța în instituțiile școlare, — începînd de la grădiniță și pînă la universitate — în limbile proprii, oglindesc cu putere consecvența politicii naționale, marxist-leniniste a partidului nostru, care asigură deplina egalitate în drepturi în toate domeniile vieții economico-sociale a tuturor celor ce muncesc, fără nici o deosebire de naționalitate, aceasta constituind o latură de mare însemnătate a procesului de dezvoltare socialistă, spre comunism, a patriei noastre — România.

Îmbunătățirea profilului rețelei școlare și universitare, ridicarea nivelului științific și legarea strînsă a învățămîntului cu producția și cercetarea au făcut să crească și mai mult rolul și eficiența învățămîntului nostru, contribuția sa la dezvoltarea generală a societății. Economia noastră, ca și celelalte sectoare ale vieții sociale au primit în cei patru ani ai actualului cincinalul 1 431 000 muncitori calificați și peste 132 000 specialiști cu pregătire superioară, care și-au adus cu competență și abnegație contribuția la marile realizări dobîndite de poporul nostru în construcția socialismului. Măsurile de perfecționare a învățămîntului își găsesc expresia în nivelul tot mai ridicat de pregătire a noilor generații în concordanță cu cele mai avansate cuceriri ale științei, ale cunoașterii umane, în trăsăturile moral-politice înaintate ce caracterizează tînăra noastră generație.

De la tribuna Congresului adresez cele mai calde felicitări profesorilor, învățătorilor, pedagogilor, cercetătorilor, inginerilor și maiștrilor, tuturor celor care, prin munca lor devotată, asigură pregătirea tinerei generații, educarea în spirit comunist, revoluționar a tineretului — viitorul națiunii noastre socialiste.

Adresez, de asemenea, calde felicitări elevilor și studenților, entuziasmului nostru tineret, pentru spiritul de răspundere manifestat în efortul lor de a dobîndi un tot mai larg orizont de cunoștințe științifice și culturale, de a se forma ca oameni de nădejde, folositori societății, ca militanți activi pentru construcția socialistă și comunistă din România.

Stimați tovarăși,

Hotărîrile Congresului al XII-lea al partidului prevăd dezvoltarea în continuare în ritm înalt a forțelor de producție ale țării, perfecționarea relațiilor de producție și sociale, trecerea la o nouă calitate în producția materială, în toate domeniile vieții economico-sociale, ridicarea gradului de civilizație materială și spirituală a întregului nostru popor. În acest cadru, un rol hotărîtor revine învățămîntului, științei și culturii, ca factori determinanți ai progresului multilateral al patriei, ai trecerii societății socialiste românești într-o nouă etapă, superioară, de dezvoltare. Iată de ce este necesar ca în viitorul cincinal să facem totul pentru pregătirea temeinică, în bune condiții, a celor 1 750 000 de muncitori calificați, 300 000 de ingineri, tehnicieni, maiștri și a numeroase cadre de specialitate, necesare înlăptuirii mărețelor obiective tratate de Congresul al XII-lea în economie, știință și cultură, în toate domeniile vieții sociale. Există toate condițiile ca școala românească să-și îndeplinească cu succes aceste sarcini importante. Avem o orientare clară, științific fundamentată,

precum și o organizare corespunzătoare; esențiale sînt acum aplicarea fermă a hotărîrilor adoptate, a prevederilor Legii educației și învățămîntului, lichidarea neîntîrziată a neajunsurilor care mai există, perfecționarea continuă a procesului de învățămînt în pas cu cele mai noi cuceriri ale revoluției tehnico-științifice, cu cerințele concrete ale societății noastre.

În centrul preocupărilor trebuie să stea ridicarea nivelului general al învățămîntului de toate gradele, asigurarea condițiilor ca școala să ofere tineretului cunoștințele cele mai înaintate, tot ce e mai nou și important în gîndirea și cunoașterea umană. În acest cadru o importanță deosebită are aplicarea hotărîtă a principiului politehnizării, astfel încît, ieșind de pe băncile școlii sau facultății, toți tinerii să posede un larg orizont profesional, tehnic și științific, o calificare complexă, multilaterală. Aceasta le va da posibilitatea să treacă de la o activitate la alta, în raport cu cerințele societății, cu schimbările rapide ce au loc în economia noastră modernă, dinamică, în diferite domenii ale vieții sociale.

Un obiectiv de cea mai mare importanță pentru perfecționarea în continuare a învățămîntului îl constituie legarea sa tot mai strînsă, organică, cu producția și cercetarea — domenii fundamentale pentru accelerarea progresului economico-social al țării —, integrarea complexă și profundă a studiului cu activitatea practică de construcție socialistă. În acest sens este necesar să se acționeze mai susținut pentru îmbunătățirea practicii elevilor și studenților. În timpul practicii în întreprinderi, ca și în atelierele din cadrul instituțiilor de învățămînt, elevii și studenții să participe efectiv, în mod organizat, la activitatea de producție, ca orice muncitor sau specialist, pentru ca la absolvire să se poată încadra rapid, cu bune rezultate, în activitatea unităților noastre economice și sociale. De asemenea, învățămîntul — îndeosebi cel superior — trebuie să-și intensifice activitatea de cercetare, conlucrind tot mai strîns în această direcție atît cu institutele științifice, cît și cu unitățile economice productive. Pe baza planului unic de cercetare, însemnatul potențial științific din școli și universități are datoria să aducă o contribuție sporită la soluționarea diferitelor probleme legate de promovarea progresului tehnic și științific în întreaga economie și viață socială. Cadrele didactice, atît cele din învățămîntul superior cît și cele din licee, trebuie să participe activ, alături de studenți și elevi, la activitatea de producție și cercetare, în fabrici și uzine, pe șantiere, în unitățile agricole și cele economico-sociale și în instituții. Acest lucru este valabil inclusiv pentru disciplinele cu caracter social, unde practica și cercetarea trebuie orientate spre îndeplinirea obiectivelor majore ce stau în fața acestor importante sectoare de activitate, în spiritul hotărîrilor Congresului al XII-lea al partidului. Întărind conlucrarea școlilor de toate gradele cu întreprinderile economice și institutele științifice, vom asigura ca învățămîntul, cercetarea și producția să formeze un tot unitar, inseparabil — cerință esențială a dezvoltării societății moderne, cu atît mai mult a societății socialiste și comuniste.

O atenție deosebită va trebui acordată învățămîntului profesional, ținînd seama de importanța acestuia în satisfacerea cerințelor de cadre calificate necesare economiei naționale, asigurîndu-se însușirea temeinică a tehnicii avansate din dotarea diferitelor ramuri ale producției materiale, dezvoltîndu-se capacitatea tinerilor muncitori de a stăpîni și folosi cu maximum de randament utilajul modern, contribuind totodată, la perfec-

ționarea lui continuă. Va trebui, de asemenea, dezvoltat mai larg învățămîntul seral și fără frecvență, pentru a da posibilitate oamenilor muncii care lucrează direct în producție să-și ridice gradul de cultură generală și calificare profesională și tehnică.

Un obiectiv din cele mai importante va trebui să-l constituie, în continuare, organizarea activității de îmbunătățire și perfecționare a cunoștințelor profesionale ale oamenilor muncii, de toate categoriile, avînd în vedere că în perioada următoare se prevede cuprinderea în programele de reciclare a peste 2 milioane de oameni anual. În acest scop, este necesar să fie îmbunătățită organizarea și desfășurarea acțiunii de reciclare, astfel ca, periodic, cel puțin o dată la cinci ani, fiecare om al muncii să participe la o formă organizată de perfecționare a pregătirii profesionale, tehnice și științifice.

Stimați tovarăși,

O datorie de onoare a școlii este aceea de a forma nu numai buni muncitori și specialiști, ci și cetățeni conștienți, cu o concepție înaintată despre lume și viață, profund devotați cauzei socialismului, luptători înflăcărați pentru înălțarea patriei pe noi culmi de progres și civilizație. Învățămîntului de toate gradele îi revine nobila misiune de a sădi în conștiința tineretului dragostea fierbinte față de patria socialistă, față de partid, hotărîrea de a sluji cu abnegație cauza bunăstării și fericirii poporului, de a apăra cu orice preț cuceririle socialismului și comunismului, libertatea, suveranitatea și independența Republicii Socialiste România. De asemenea, în cadrul școlii trebuie cultivată o poziție fermă a tineretului nostru față de orice concepții și mentalități retrograde, obscurantiste, față de manifestările cu caracter antisocial, promovîndu-se ferm principiile umanismului nou, revoluționar, caracteristic poporului nostru. La baza întregii activități de educare și formare a tineretului în spirit revoluționar trebuie să punem concepția științifică a materialismului dialectic și istoric, cunoașterea legităților obiective ale dezvoltării sociale, a proceselor și fenomenelor care au loc în lumea contemporană.

Aș menționa faptul că, în acest an, vom sărbători împlinirea a 2050 de ani de la formarea primului stat dac centralizat. Această sărbătorire trebuie să ofere posibilitatea tuturor cercetătorilor noștri, tuturor cadrelor din învățămînt, mai cu seamă celor din domeniul științelor sociale, al istoriei, de a ridica pe o nouă treaptă activitatea de cercetare în istorie, de a pune în evidență cu putere legile obiective care au guvernat dezvoltarea poporului nostru, faptul că de milenii aici s-a născut poporul nostru și aici a trăit, a înfrînt multe greutăți, dar și-a păstrat ființa, și-a dezvoltat-o pînă la nivelul de astăzi al națiunii noastre socialiste.

Prin esența sa, istoria este o știință revoluționară. De aceea și istoricii trebuie să militeze de pe poziții revoluționare și să dea o ripostă fermă, științifică, materialist-dialectică, acelor încercări ale unor istorici de peste hotare care se străduiesc — în neputința, și nu vreau să-i jignesc, dar poate unii în neștiința lor — de a demonstra că pe aceste meleaguri a fost un vid. Vidul nu pe aceste meleaguri a fost, ci, poate, în conștiința acestor istorici, care, servind interese străine de națiunile și popoarele lor, lucrînd în interesul politicii imperialiste de dominație, încearcă, în continuare,

ca și în trecut, să invenineze și să dezbine oamenii muncii de diferite naționalități.

Istoricii noștri trebuie să acționeze de pe poziții materialist-didactice și istorice, de pe poziții științifice, pornind de la necesitatea demonstrării nu atât a continuității sau necontinuității poporului român, pentru că mileniile demonstrează fără tăgadă acest lucru, și orice săpături fac arheologii scot la iveală că pe aceste meleaguri, și nu în altă parte, sînt osemintele strămoșilor strămoșilor strămoșilor noștri. Ei trebuie să demonstreze că popoarele, care în decursul istoriei s-au așezat și conviețuiesc laolaltă, trebuie să găsească calea de a asigura lichidarea cu desăvîrșire a oricăror urme ale politicii claselor dominante, burghezo-moșierești, ale politicii imperialiste de dezbinare a popoarelor, și să servească intereselor prieteniei, înfrățirii, luptei comune a națiunilor din sud-estul Europei pentru libertate, pentru independență, pentru socialism și comunism.

În acest sens, este necesar să educăm tineretul patriei noastre în spiritul solidarității internaționale cu forțele progresiste de pretutindeni, a hotărîrii de a milita neabătut pentru înfăptuirea politicii partidului și statului nostru de construcție socialistă, de destindere, independență și pace, manifestînd respect față de valorile și creația celorlalte națiuni, dorința de prietenie și colaborare cu toate popoarele lumii. Școala trebuie să se manifeste permanent ca unul din factorii primordiali de modelare a fizionomiei omului nou, cu un larg orizont de gîndire, cunoaștere, și înțelegere, cu o etică superioară și o bogată viață spirituală, făuritor conștient al propriului său destin, al viitorului socialist și comunist.

Înfăptuirea tuturor acestor sarcini de mare răspundere ce revin învățămîntului nostru impune ridicarea continuă a nivelului de pregătire științifică, ideologică și politică al tuturor cadrelor didactice, perfecționarea neînteruptă, ridicarea nivelului științific, a calificării lor în specialitatea pe care o predau. Aceasta face necesară trecerea periodică a întregului corp profesoral prin cursurile de dezvoltare a cunoștințelor tehnico-științifice, menținerea lor permanentă la curent cu tot ce este mai nou în cunoașterea științifică națională și mondială. Totodată, se impun participarea lor nemijlocită la activitatea de producție, la munca practică a unităților economico-sociale, cunoașterea concretă a problemelor pe care le ridică construcția socialistă din patria noastră.

Se poate spune că nu există misiune mai nobilă, îndatorire socială de mai înaltă răspundere, decît aceea de a forma și modela omul nou al societății noastre, de a pregăti tînăra generație de constructori ai socialismului și comunismului în România, viitorul patriei noastre. Îndeplinirea acestei misiuni cere din partea tuturor slujitorilor școlii pasiune și entuziasm, spirit de dăruire revoluționară, o înaltă conștiință politică și patriotică.

De la înalta tribună a Congresului vă adresez, dragi prieteni elevi și studenți, chemarea de a face totul pentru a vă însuși mărețul spirit revoluționar al epocii noastre socialiste, de a învăța, învăța și iar învăța, asaltînd și cucerind zi de zi piscuri tot mai înalte ale cunoașterii umane, noi metereze ale științei și tehnicii moderne, formîndu-vă ca cetățeni demni ai României socialiste tot mai înfloritoare, militanți pentru victoria socialismului, pentru libertatea și independența patriei.

Îndatoriri importante în ridicarea nivelului școlii, în întreaga activitate de educare revoluționară a tineretului, revin Uniunii Tineretului

Comunist, asociațiilor studențești și organizațiilor pionerilor care trebuie să cultive mai intens în rîndul copiilor și tinerilor pasiunea pentru știință, tehnică și cultură, pentru munca concretă, creatoare de valori materiale și spirituale, să le dezvolte simțul datoriei față de societate, față de popor.

Se impune, de asemenea, îmbunătățirea stilului și metodelor de muncă ale Ministerului Educației și Învățămîntului, inspectoratelor școlare și organelor de conducere colectivă din unitățile de învățămînt. Ele trebuie să asigure aplicarea riguroasă a orientărilor și sarcinilor puse de partid în fața învățămîntului, să exercite un control permanent asupra modului în care școlile și institutele, cadrele didactice își îndeplinesc sarcinile, să ajute efectiv la lichidarea lipsurilor, la perfecționarea continuă a activității instructiv-educative.

Ministerul trebuie să acorde o atenție deosebită perfecționării continue a organismelor democratice de organizare și conducere a activității în școli și facultăți. Trebuie acționat pentru sporirea rolului senatelor și consiliilor universitare în buna desfășurare a învățămîntului nostru. De asemenea, se impune să se acorde mai multă atenție activității comitetelor de părinți, cît și comitetului pe țară, pentru a asigura participarea mai largă a maselor populare, a părinților la perfecționarea și desfășurarea în bune condiții a învățămîntului. Noul Consiliu Superior al Educației și Învățămîntului ca și organisme colective de conducere existente, trebuie să asigure participarea largă a cadrelor didactice, studenților și elevilor la dezbaterile tuturor problemelor privind dezvoltarea și modernizarea școlii românești, la perfecționarea continuă a învățămîntului nostru în concordanță cu progresul științei, cu cerințele construcției socialiste, participarea valorosului corp de cadre didactice la conducerea tuturor sectoarelor de activitate, la elaborarea și înfăptuirea politicii interne și externe a partidului și statului nostru.

În ridicarea nivelului general al învățămîntului și educației tineretului, sarcini de mare răspundere revin organelor și organizațiilor de partid. În mod deosebit, comuniștii, organizațiile de partid din școli și universități trebuie să acționeze cu toată fermitatea pentru ridicarea nivelului științific al învățămîntului și îmbunătățirea activității educative în rîndul elevilor și studenților, făcînd totul ca școala să se manifeste, într-adevăr, ca un puternic centru de creștere a tinerei generații, în spirit comunist, patriotic, revoluționar. De asemenea, comitetele județene, orașenești, comunale de partid au obligația să se preocupe în mai mare măsură de controlul și îndrumarea școlilor și facultăților, să sprijine mai susținut activitatea organizațiilor de partid din unitățile de învățămînt, pentru a se crea un climat de înaltă exigență în toate unitățile școlare față de felul cum se aplică hotărîrile și orientările partidului, Legea învățămîntului, cum se acționează pentru ridicarea nivelului general al întregului nostru învățămînt.

Acționînd în strînsă unitate, valorosul nostru corp profesoral, organele colective, democratice de conducere ale instituțiilor de învățămînt, ministerul, organizațiile de tineret, masele largi ale elevilor și studenților, aplicînd cu fermitate în viață politica partidului, vor asigura ridicarea generală a nivelului întregului învățămînt, făcînd din școala românească — care are vechi și strălucite tradiții — un factor tot mai important al

edificării în România a unei civilizații noi, superioare, a celei mai drepte și umane orînduiri — socialismul și comunismul.

Stimați tovarăși,

Prin realizarea în bune condiții a prevederilor celui de-al XII-lea Congres al partidului, prin succesele pe care le obținem în dezvoltarea economiei, științei, învățămîntului și culturii, în întreaga operă de construcție socialistă, asigurăm întărirea continuă a orînduirii noastre noi, ridicarea nivelului de bunăstare și civilizație al întregului popor și, în același timp, ne aducem contribuția activă la cauza generală a socialismului, la creșterea prestigiului și forței sale pe plan internațional, la politica de destindere, independență națională și pace.

În acest sens, partidul și statul nostru desfășoară o intensă activitate internațională pentru promovarea unei politici noi, de egalitate, independență și pace pe plan mondial, pentru soluționarea în interesul tuturor popoarelor a problemelor care confruntă astăzi omenirea. În ultimul timp, situația internațională a cunoscut o înrăutățire puternică datorită acumulării unei serii de probleme deosebit de complicate, faptului că au rămas nesoluționate conflicte vechi și au apărut altele noi, intensificîndu-se tendințele de reimpărțire a zonelor de influență și ascuțindu-se contradicțiile economice și politice dintre unele state și grupări de state. Continuă să aibă loc manifestări ale vechii politici imperialiste de forță și dictat, de amestec în treburile interne ale altor popoare, cursa înarmărilor cunoaște proporții tot mai îngrijorătoare, punînd în cel mai grav pericol cauza păcii, independenței și libertății popoarelor, destinderea, însăși securitatea planetei noastre.

România consideră că trebuie făcut totul pentru oprirea accentuării încordării internaționale, pentru continuarea politicii de destindere, independență și pace. Este în interesul vital al tuturor națiunilor, al întregii omeniri ca popoarele, conducătorii de state, oamenii politici, forțele înaintate din întreaga lume să acționeze, pînă nu este prea tîrziu, într-un spirit de înaltă responsabilitate, pentru a pune capăt tensiunii și încordării internaționale, pentru renunțarea la forță, la folosirea căilor militare în soluționarea problemelor, pentru continuarea destinderii și promovarea fermă a politicii de colaborare și pace. Calea pe care trebuie mers în rezolvarea oricăror probleme și litigii dintre state, oricît de complicate ar fi ele, este nu aceea a înfruntărilor și ciocnirilor militare, ci numai și numai calea tratativelor, a discuțiilor politice, calea pașnică, pornindu-se de la respectarea riguroasă a principiilor deplinei egalități în drepturi, independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne, a dreptului fiecărui popor de a fi deplin stăpîn pe destinele sale, de a-și hotărî de sine stătător soarta, calea dezvoltării economico-sociale. Mai mult ca oricînd trebuie întărită conlucrarea activă a popoarelor, a forțelor înaintate de pretutindeni, pentru continuarea cursului spre destindere, securitate și pace. Este necesar să se înțeleagă bine că destinderea se poate înfăptui numai cu participarea activă a tuturor statelor, indiferent de mărime sau de orînduire socială. Este de datorita țărilor mici și mijlocii, a țărilor în curs de dezvoltare, a țărilor nealiniatelor — care constituie marea majoritate a omenirii — să-și asume o

răspundere mai mare în viața internațională, în lupta pentru însănătoșirea climatului politic, pentru întărirea securității și dezvoltarea colaborării pașnice între națiuni. Trebuie înțeles că realizarea destinderii nu poate fi decît rodul participării active și egale la viața internațională a tuturor statelor. Totodată devine tot mai evident faptul că făurirea destinderii este condiționată de respectarea neabătută a independenței și suveranității naționale a fiecărui popor, a dreptului său sacru de a-și hotări în mod liber soarta, calea dezvoltării sociale. Orice acte de încălcare a independenței popoarelor, de amestec în treburile lor interne sînt de natură să pună grav în pericol cauza destinderii și păcii — și de aceea trebuie făcut totul pentru lichidarea cu desăvîrșire a unor asemenea practici din viața internațională, pentru a asigura în realitate o politică nouă, de egalitate, respect al independenței, colaborare și pace.

În acest spirit, partidul și statul nostru acționează consecvent pentru dezvoltarea prieteniei și conlucrării cu toate țările socialiste, cu țările în curs de dezvoltare și nealiniat, cu țările capitaliste dezvoltate, cu toate statele lumii, cu forțele antiimperialiste, democratice și progresiste de pretutindeni.

Pornind de la realitatea că s-a făcut prea puțin pentru înfăptuirea în viață a documentelor Conferinței de la Helsinki, consacrate, colaborării și securității europene, considerăm necesar să se intensifice eforturile tuturor statelor și popoarelor pentru realizarea securității europene, de care depinde în mare măsură și securitatea tuturor națiunilor lumii.

Este de datoria tuturor țărilor de pe continentul nostru să acționeze pentru pregătirea temeinică a reuniunii de la Madrid, în vederea înfăptuirii documentelor de la Helsinki și continuării destinderii. Mai mult ca oricînd se impun acțiuni hotărîte pentru trecerea la dezangajare militară și dezarmare, fără de care nu pot fi concepute securitatea și pacea. În acest sens, o importanță deosebită are amînarea deciziei luate de N.A.T.O. de amplasare a unor noi rachete în Europa, și trecerea la tratative în vederea dezarmării pe baza realizării unui echilibru militar pe continent, care trebuie să ducă nu la sporirea înarmărilor, ci la diminuarea continuă a acestora, la reducerea efectivelor militare, a cheltuielilor, la dezarmarea generală.

În general trebuie făcut totul pentru trecerea la măsuri concrete de dezarmare, și în primul rînd de dezarmare nucleară, pentru a pune capăt cursei înarmărilor și pentru alocarea mijloacelor astfel economisite, în scopul dezvoltării economico-sociale, al ajutorării țărilor în curs de dezvoltare, pentru progresul general, pașnic, al omenirii. Este necesar, de asemenea să se acționeze cu toată hotărîrea pentru lichidarea subdezvoltării și făurirea noii ordini economice internaționale, care să asigure progresul mai rapid al tuturor popoarelor, în special al celor rămase în urmă, una din condițiile primordiale pentru o politică de destindere și pace pe întreaga planetă. Acordăm întregul nostru sprijin luptei popoarelor pentru deplină libertate și independență, împotriva politicii imperialiste, a colonialismului și neocolonialismului, pentru lichidarea dominației și asupririi sub orice formă a altor țări și popoare.

Fiind la Congresul educației și învățămîntului, doresc să subliniez din nou necesitatea ca toate popoarele și guvernele să acționeze cu cea mai mare răspundere pentru ca mărețele cuceriri ale genului uman, știința,

tehnica, învățămîntul, cultura să nu mai fie folosite în nici un fel în scopul distrugerii și războiului, al amenințării securității și muncii pașnice a popoarelor, ci să slujească numai și numai bunăstării și fericirii oamenilor, progresului societății umane, destinderii și păcii internaționale. Realitatea internațională demonstrează că, acționîndu-se cu fermitate și răspundere de către toate popoarele, manifestîndu-se spirit de reținere și făcîndu-se apel la rațiune, punîndu-se pe primul plan interesele popoarelor, respectîndu-se independența fiecărei națiuni este posibil să se depășească actuala stare de încordare, să se soluționeze în mod constructiv problemele litigioase dintre state, să se pună capăt conflictelor, asigurîndu-se un climat de încredere, colaborare și pace în întreaga lume.

În ce ne privește, pe baza hotărîrilor și orientărilor Congresului al XII-lea, sîntem hotărîți să facem totul pentru soluționarea justă, în spiritul înțelegerii, a marilor probleme ale lumii contemporane, pentru îndepărtarea norilor amenințători ai încordării și războiului, pentru întărirea încrederii și colaborării între state, pentru respectarea legalității internaționale și dreptului tuturor popoarelor de a trăi libere, independente, în pace și prietenie.

Stimați tovarăși,

Mai avem cîteva săptămîni pînă la alegerile pentru Marea Adunare Națională și consiliile populare. În întreaga țară campania electorală se desfășoară cu participarea largă a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, într-un puternic entuziasm generat de hotărîrile Congresului al XII-lea al partidului, ale Congresului Frontului Democrației și Unității Socialiste. Este necesar ca toate cadrele didactice, din toate sectoarele învățămîntului, împreună cu toți oamenii muncii, să participe activ la buna desfășurare a campaniei electorale și a alegerilor, încît acestea să constituie o puternică manifestare a unității întregului nostru popor, a voinței sale neabătute de a înfăptui politica partidului, Programul de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, de a contribui la politica de pace, de destindere și prietenie cu toate națiunile lumii.

În încheiere, doresc să-mi exprim încă o dată convingerea că primul Congres al educației și învățămîntului se va înscrie ca un moment de seamă în viața școlii românești, în îndeplinirea hotărîrilor Congresului al XII-lea al partidului, în perfecționarea învățămîntului nostru. Cu această convingere, adresez tuturor cadrelor didactice, tuturor elevilor și studenților patriei noastre — români, maghiari, germani sau de alte naționalități — urarea de a obține noi succese în îndeplinirea îndatoririlor de onoare încredințate de partid și de stat, de întregul nostru popor, în ridicarea nivelului științific și educativ al întregului învățămînt, în creșterea prestigiului școlii românești, a contribuției sale la ridicarea României pe noi culmi de progres și civilizație.

Să facem totul, dragi tovarăși, încît lucrările Congresului educației și învățămîntului să constituie o puternică manifestare a hotărîrii cadre-

lor didactice, a studenților și elevilor de a îndeplini neabătut hotărârile partidului și statului în domeniul învățămîntului — ca dealtfel în toate domeniile —, să asigure unirea și mai puternică a marilor forțe pe care le avem în domeniul învățămîntului pentru sporirea contribuției acestui important sector al societății noastre la îndeplinirea mărețului Program al partidului de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, de ridicare a bunăstării și fericirii întregii noastre națiuni.

Vă urez dumneavoastră, tuturor cadrelor didactice, elevilor și studenților, multă sănătate și fericire.

Deplin succes lucrărilor Congresului educației și învățămîntului!

2050 DE ANI DE LA CREAREA PRIMULUI STAT DAC CENTRALIZAT ȘI INDEPENDENT

EPOCA CLASICĂ A CIVILIZAȚIEI DACO-GETICE

DE

HADRIAN DAICOVICIU

Cunoștințele noastre actuale despre daci, despre istoria și civilizația lor, sînt rezultatul eforturilor depuse de peste o jumătate de secol de către numeroși arheologi și istorici ai antichității.

Evident, începuturile interesului cărturăresc și, mai tîrziu, științific pentru daci sînt mult mai vechi. Lăsînd la o parte sporadicele mențiuni din evul mediu tîrziu sau din primele decenii ale epocii moderne, care nu reprezentau altceva decît interpretări mai mult sau mai puțin izbutite ale izvoarelor literare antice, vom aminti că îndemnul la studierea complexă a trecutului dacic al poporului român a fost formulat de către unul din participanții la revoluția din 1848 — poetul Cezar Bolliac¹. Spre sfîrșitul secolului trecut, Grigore Tocilescu dă prima operă de sinteză — *Dacia înainte de romani*, premiată în anul 1882 de Academia Română — în care daco-geții ocupau un loc central. Și această lucrare era însă tributară izvoarelor literare antice și izvoarelor epigrafice, datele arheologice fiind încă extrem de puține.

Nașterea și dezvoltarea unei arheologii dacice în primele decenii ale secolului nostru și în special în România unită după 1918 i-au permis lui Vasile Pârvan să publice în anul 1926, *Getica*, operă fundamentală în care datele furnizate de cele mai diverse izvoare erau îmbinate și utilizate cu măiestrie. În deceniile următoare, dar mai cu seamă după 23 August 1944, cercetările privind istoria și civilizația dacică vor cunoaște o extraordinară înflorire. Săpăturile lui Constantin Daicoviciu în Transilvania, ale lui Dinu V. Rosetti în Muntenia, ale lui Radu și ale Ecaterinei Vulpe în Muntenia și Moldova, urmate de nenumărate cercetări ale discipolilor și succesorilor lor, îngăduie astăzi schițarea unui tablou infinit mai complex și mai viu al epocii dacice.

Istoriografia românească a admis în unanimitate teza potrivit căreia dacii sînt o ramură — și anume ramura septentrională — a numerosului neam tracic. Această teză se întemeiază în special pe asemănările incontestabile pe care le prezintă idiomul tracilor meridionali și idiomul dacogetic. Existența unei limbi traco-dacice, unice, în cadrul căreia cele două idiomuri reprezintă dialecte, a fost afirmată încă în antichitate de Strabon²,

¹ Vezi Ovidiu Babu-Buznea, *Dacii în conștiința romanticilor noștri*, București, 1979, p. 69—87.

² Strabon, VII, 3, 10.

o serie de cercetări moderne (D. Decev³, I.I. Russu⁴) tinzînd s-o confirme. S-au formulat, e drept, și alte opinii (în special Vl. Gheorghiev⁵), potrivit cărora tracica și dacica ar fi două limbi diferite, deși înrudite între ele. Asemenea păreri se bazează pe anumite particularități fonetice și toponomastice ale celor două idiomuri (de exemplu, pe faptul că în Tracia sînt răspîndite numele de localități terminate în *-para*, iar în Dacia cele terminate în *-dava*); particularitățile în chestiune nu par însă, cel puțin în anumite cazuri, să depășească un nivel regional⁶ și cu greu ar putea fi considerate drept hotărîtoare. În stadiul actual al cunoștințelor noastre, ideea unei singure limbi traco-dacice, cu două mari dialecte, este mai verosimilă.

S-a demonstrat de multă vreme că limba traco-dacilor este o limbă indo-europeană din grupul *satem*⁷. Ea este, prin urmare, mai apropiată de illiră, sanscrită, de limbile iranice și de cele balto-slave decît de greacă, latină, celtică sau germană. În lumina tuturor datelor lingvistice, teoria caracterului „latin preroman” al limbii traco-dacice, destul de intens vehiculată în ultima vreme de o serie de nespecialiști, apare ca absolut fantozistă.

Istoriografia românească a formulat teza potrivit căreia la baza etnogenezei dacice stau două elemente etnice: elementul eneolitic local, agricol și sedentar, reprezentat prin binecunoscutele culturi cu ceramică pictată (Cucuteni-Aruișd, Gumelnița, Petrești), și elementul indo-european, pastoral și mobil, care încă din eneolitic se infiltrează pe teritoriul viitoarei Dacii, fiind reprezentat de ceramica așa-zisă Cucuteni C și de mormintele cu ocră roșu. În simbioza cu elementele eneolitice locale, noii veniți își impun, în cele din urmă, limba⁸.

Este cert că păstorii veniți din stepele și din regiunile de silvostepă nord-pontice nu pot fi considerați, la acea dată, drept traci. Principalele popoare pe care istoria scrisă le atestă mai tîrziu în sud-estul Europei (greci, illiri, traci, daci) sînt rezultatul unei conviețuiri îndelungate a elementelor indo-europene încă puțin diferențiate cu autohtonii eneolitici. În acest sens, se poate afirma că dacii sînt autohtoni în ținuturile pe care le locuiesc mai tîrziu, căci formarea lor ca popor s-a petrecut în Dacia însăși.

Carența datelor lingvistice împiedică urmărirea procesului de diferențiere etnică a indo-europenilor stabiliți în Dacia. Totuși, judecînd după atestarea limbii eline arhaice în tăblițele liniarului B, este logic să conchidem că în alte regiuni ale sud-estului european se vorbeau, în aceeași epocă, limbi arhaice illirică și tracică. Cu alte cuvinte, avem dreptul să-i considerăm *traci* pe creatorii culturilor epocii bronzului dezvoltat și tîrziu din aria geografică traco-dacică.

În ceea ce privește separarea în două ramuri distincte a tracilor, un punct de referință cert îl constituie pasajele din Herodot, în care istori-

³ D. Decev, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952; idem, *Die thrakischen Sprachreste*, Wien, 1957.

⁴ I.I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967.

⁵ Vl. Gheorghiev, în *StCl*, II, 1960, p. 39-58.

⁶ Vezi G. Mihailov, în *Pulpuđeva*, 2, 1978, p. 382-383.

⁷ I.I. Russu, *op. cit.*, p. 144-153.

⁸ I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1960, p. 128-129,

cul din Halicarnas lasă să se înțeleagă că geto-dacii fac parte din etnia tracă⁹. Primul din aceste pasaje se referă la expediția din anul 514 a regelui Darius împotriva sciților; cel de-al doilea se încadrează în descrierea generală a obiceiurilor tracilor. Din punctul de vedere al arheologiei daco-getice, ambele date (expediția persană și data redactării operei herodotiene) se încadrează în etapa finală a primei vîrste a fierului. Este legitim, în acest caz, să considerăm drept daco-getice diversele aspecte autohtone ale civilizației hallstattiene de pe teritoriul României (cultura Babadag, cultura Basarabi, complexul Ferigile-Bîrsești).

Înainte de a merge mai departe, este necesar să elucidăm problema celor două nume — *daci* și *geți* — sub care e cunoscută ramura septentrională a tracilor. Herodot, cam în același timp cu Sofocle¹⁰, vorbește exclusiv despre geți și timp de cîteva secole acesta va fi unicul etnonim utilizat de autorii antici; cel dintîi care-i menționează pe daci este Caesar¹¹, referindu-se însă la locuitorii din vestul Daciei. După el, autorii latini folosesc mai cu seamă termenul „daci”, în timp ce scriitorii greci continuă să manifeste o anumită predilecție pentru termenul „geți”. Strabon spune că această denumire se aplică locuitorilor de la Pontul Euxin și de la Istru, în timp ce denumirea de daci îi desemnează pe cei din partea de apus a țării¹².

Este sigur însă că cele două etnonime nu se referă la două popoare deosebite. Strabon însuși este formal în această privință, afirmînd că „dacii și geții vorbesc aceeași limbă”¹³. Aceeași opinie este exprimată și de Pompeius Trogus, care-i definește pe daci drept o mlădiță a geților („Daci quoque suboles Getarum sunt”¹⁴), și de Cassius Dio¹⁵. Aserțiunile acestor autori sînt pe deplin confirmate de toponimele și de antroponimele atestate în întreaga arie daco-getică, pe ambele versante ale Carpaților și pe ambele maluri ale Dunării.

Așadar, dacii și geții sînt unul și același popor, vorbind aceeași limbă (sau, mai precis, același dialect al limbii tracice). Practic vorbind, cu excepția unor cazuri în care o distincție geografică, nu etnică, este necesară, se pot folosi la fel de bine etnonimele *daci* sau *geți*, după cum se pot utiliza și denumirile combinate de *daco-geți* și *geto-daci*.

Cu toate că daco-geții sînt creatorii și purtătorii culturilor prime vîrste a fierului în spațiul carpato-danubian, termenul de civilizație dacică se folosește, în mod obișnuit, numai pentru cea de-a doua vîrstă a fierului din Dacia. Trecerea de la prima la cea de-a doua vîrstă a fierului reprezintă încă un proces destul de puțin studiat și necunoscut în detaliile lui. Totuși, se știe că în cursul acestei faze de dezvoltare se înregistrează anumite progrese în metalurgia fierului, se construiesc așezări întărite cu ziduri de piatră nefasonată sau sumar fasonată (Cotnari¹⁶), începe să

⁹ Herodot, IV, 93 și V, 3.

¹⁰ A. Nack, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, Lipsiae, 1859, p. 210, fragm. 543.

¹¹ Caesar, *De bello Gallico*, VI, 25.

¹² Strabon, VII, 3, 12.

¹³ Ibidem, VII, 3, 10.

¹⁴ Pompeius Trogus — Iustinus, XXXII, 3, 16.

¹⁵ Cassius Dio, LXVII, 6.

¹⁶ Vezi A.C. Florescu, în *Cercetări istorice*, Iași, 2, 1971, p. 103—116.

se folosească roata olarului (necropola de la Sanislău II¹⁷, anumite așezări din cimpia munteană și din Moldova¹⁸) și se răspîndesc obiecte de argint, argint aurit și chiar de aur, produse ale unor ateliere meridionale, executate într-un stil în care influențele ahemenide sînt foarte vizibile (mormintele princiare de la Agighiol și Peretu, coiful de aur de la Coțofenești, tezaurul de la Băiceni). Fără a se exclude anumite decalaje cronologice între diversele regiuni locuite de daco-geți, se consideră, în genere, că începuturile celei de-a doua vîrste a fierului pot fi fixate în jurul anului 300 î.e.n.¹⁹. Rezultatul acestor treceri a fost formarea unei civilizații autohtone de tip Latène.

Rolul principal în procesul de trecere de la prima la cea de-a doua vîrstă a fierului l-a jucat factorul autohton. Tradițiile hallstattiene continuă să se manifeste în diverse domenii: majoritatea așezărilor întărite continuă să aibă drept principal element defensiv valul de pămînt cu palisadă, iar ceramica lucrată cu mîna să predomine cantitativ asupra celei modelate la roata olarului. Evident, apar însă și elemente noi, ca de exemplu emisiunile monetare geto-dacice.

O parte din aceste elemente se datorează modelelor externe, căci Dacia, dintotdeauna răscruce de drumuri și punte de legătură între sud și nord, est și vest, se afla în contact cu alte civilizații ale epocii: civilizația persană, prezentă în Tracia cîteva decenii după expediția lui Darius, civilizația scitică, adusă în Dacia de grupurile de călăreți nomazi care se instalează în bazinul Mureșului și al Tîrnavelor, civilizația grecească, reprezentată de coloniile din Pontul Stîng, dar care și exercită înrîuririle rodnice și prin intermediul tracilor meridionali, civilizația celtică (Latène) care pătrunde în Transilvania în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., odată cu grupurile de celți venite din Pannonia și Boemia. În condițiile unor influențe atît de felurite, era firesc ca în prima parte a epocii Latène dacice (circa 300—150) să se formeze aspecte regionale ale civilizației daco-getice specifice celei de-a doua vîrste a fierului. În regiunile extracarpatiche, de exemplu, abundă importurile din lumea grecească (vase, amfore etc.), pe care geții le imită, dar care lipsesc aproape cu desăvîrșire în interiorul arcului carpatic. În schimb, aici contactul și chiar conviețuirea cu celții și-au pus amprenta pe cultura materială dacică. Diferența se sesizează și în tipurile monetare tribale, deși pentru toate modelul a fost cel macedonean. Cercetările lui Mircea Babeș²⁰ și ale lui Constantin Preda²¹ au reușit să definească destul de exact diversele arii regionale ale culturii daco-getice de tip Latène.

În cursul secolului al II-lea î.e.n. se produce treptat o uniformizare a civilizației daco-getice în tot spațiul geografic în care ea se manifestă²². Fără îndoială, anumite particularități regionale și chiar locale continuă

¹⁷ I. Némethi, *Nord-vestul României de la Hallstatt-ul tîrziu pînă la Latène-ul mijlociu*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1979, ms.

¹⁸ Vezi D. Berclu, în „Dacia” N.S., V, 1961, p. 167—168.

¹⁹ Em. Condurachi, în SCIV, XVI, 1, 1965, p. 43—49; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 50—57; I.H. Crișan, în „Dacia”, N.S., XXII, 1978, p. 143—154.

²⁰ M. Babeș, în *II^a Congres internațional de thracologie. Résumés des rapports et communications*, București, 1976, p. 10—13.

²¹ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973.

²² M. Babeș, în SCIVA, 30, 3, 1979, p. 329—330.

să existe, dar ele sînt sesizabile, în genere, în domeniul secundar (forme și ornamente ceramice, tipuri monetare etc.). Începînd cu cea de-a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n., întreaga Dacie intră într-o epocă de progrese rapide; civilizația daco-getică își atinge acum, dar mai ales între 80 î.e.n. — 106 e.n., apogeul pe întregul tărîm al vieții materiale, vieții spirituale și al vieții politice, ceea ce a permis ca această fază, reprezentînd cronologic etapa tîrzie a epocii Latene, să fie definită drept clasică.

La originea tuturor progreselor înregistrate în această perioadă stă dezvoltarea metalurgiei fierului, pe care au pus-o recent în lumină cercetările lui Ion Glodariu și Eugen Iaroslavschi²³. Bogăția în minereu de fier a Daciei și, în special, a Daciei intracarpătice a favorizat această dezvoltare.

Pe baza descoperirilor de cuptoare pentru prăjirea sau pentru reducerea minereului de fier s-au putut stabili cîteva zone de exploatare: Cireșu (jud. Mehedinți), Doboseni, Mădăraș și Cozmeni (jud. Harghita), Șercaia (jud. Brașov) și Grădiștea Muncelului (jud. Hunedoara), unde au fost aflate atît cuptoare de redus minereul, cît și ateliere pentru prelucrarea fierului. În majoritatea cazurilor, exploatarea se efectua prin săparea de gropi sau puțuri nu prea adînci; uneori au fost, probabil, folosite și galeriile, înaintîndu-se în masiv cu fronturi scurte, orientate pe înclinarea straturilor de minereu.

Cuptoarele descoperite pînă acum sînt de două tipuri. Cel dintîi este cuptorul „monoșarjă”, de formă tronconică și avînd înălțimea sub 1 m, răspîdit în toată Europa epocii Latene; după fiecare reducere, acest tip de cuptor trebuia dărîmat pentru scoaterea lupei de fier. Al doilea tip avea camera de ardere de aceeași formă tronconică, dar prezenta în partea inferioară o ușă ce se acoperea cu o placă perforată. Pentru extragerea lupei de fier formate după reducere era suficientă înlăturarea plăcii; instalația putea fi astfel folosită pentru obținerea succesivă a mai multor șarje. Acest tip, vîdit superior, nu se întîlnește în lumea celtică; el trebuie considerat o creație locală și o mărturie grăitoare a dezvoltării metalurgiei dacice.

După obținerea lupei de fier, faurii decupau porțiunea care se aflase în zona pe unde se suflase în cuptor aer cu ajutorul unor foale și care, din această cauză, conținea mai multe impurități. Uneori, pentru o purificare ulterioară și pentru a fi mai ușor transportabilă, lupa era din nou încălzită și, prin martelare, era transformată în lingouri.

Este imposibil de stabilit volumul exploatării fierului în Dacia fazei clasice, dar numeroase indicii concordă în a arăta că el a fost considerabil. S-a calculat, de exemplu, că pentru obținerea lupelor de fier descoperite într-un singur atelier de la Șarmizegetusa (Dealul Grădiștii, în hotarul satului Grădiștea Muncelului) au fost necesare circa 50 de tone de minereu. Miile de unelte și de alte obiecte de fier descoperite în zona Munților Orăștiei, leagănul și centrul statului dac, ca și faptul că

²³ I. Glodariu și E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979. Am luat din această lucrare o bună parte a datelor privind dezvoltarea metalurgiei fierului în Dacia epocii clasice.

frecvența unor asemenea piese este mult mai mare în Dacia decât în ținuturile celtice, germanice, sarmatice etc., pledează în același sens.

Uneltele de fier dacice sînt nu numai extrem de numeroase, ci și foarte variate, jucînd un rol important în aproape toate ramurile producției materiale.

Natural, din fier erau confecționate, în primul rînd, uneltele faurilor înșiși. Se cunosc, în diferite așezări din Dacia, nicovale, baroase și ciocane, clești de fierărie de diferite forme și dimensiuni, dălți pentru tăierea metalului, dornuri, pile și linguri pentru turnare.

În agricultură se remarcă brăzdarele de plug (derivate dintr-un tip tracic atestat încă din secolul al IV-lea î.e.n.), cuțitele de plug, secerile și coasele de diferite tipuri, sapele și săpălile, grebele și garniturile metalice ale îmblăciilor, cosoarele pentru vie. Foarfecile, foarte numeroase în așezările daco-getice, erau folosite la tunsul oilor, dar și în meșteșugurile casnice.

Foarte numeroase sînt uneltele destinate dulgherilor și tîmplarilor. Cea mai frecventă unealtă din această categorie este toporul, care cunoaște numeroase tipuri și întrebuințări. Aceluiași meșteșug îi aparțin bărzile, teslele, ferăstraiele de tip joagăr și cele de mină cu ramă de lemn sau de fier, compasurile, uneltele de scos cuie, dălțile și cuțitoaiele, sfredelile, rindelele, pilele și răzuitoarele.

Uneltele de pietrărie sînt mai puțin frecvente în așezări, ceea ce se explică, probabil, prin efectuarea operațiunilor de prelucrare a pietrei chiar la locul de extragere, în cariere. Varietatea lor este însă considerabilă, cunoscîndu-se topoare triunghiulare masive, topoare bipene, ciocane masive de diferite tipuri, dălți.

Există anumite tipuri de unelte de fier cunoscute pînă acum într-un singur exemplar. Printre ele se numără tirnăcopul, garnitura metalică a unei tocile rotative și tubul de suflat sticlă, toate descoperite la Sarmizegetusa.

Nelipsite din descoperiri sînt diverse obiecte de întrebuințare gospodărească: frigări, furculițe, cuțite cu lama scurtă, vase de fier, cremaiere, trepiede, crampoane pentru mersul pe zăpadă și pe gheață, zăbale și pinteni.

Caracteristică fazei clasice a civilizației dacice este extraordinara abundență a materialelor de construcție din fier. Pot fi amintite scoabele, cuiele și piroanele, ferecăturile, țîșinile și balamalele, niturile pentru lemn, garniturile metalice ale porților, zăvoarele, cirligele și țintele cu floarea mare și, uneori, bogat ornamentată.

În comparație cu numărul uneltelor, cel al armelor descoperite în săpături este destul de restrîns. Această situație poate fi pusă, măcar în parte, pe seama cuceririi romane: în cele două războaie împotriva lui Traian multe arme vor fi fost distruse, iar învingătorii au confiscat, probabil, aproape totalitatea celor rămase. Totuși, săpăturile au scos la lumină un anumit număr de arme ofensive (săbii drepte și curbe, pumnale cu lama curbată, virfuri de lănci, sulite și săgeți) și defensive (*umbones* de scut, cîteva coifuri, zale de armuri). Un pasaj din Cassius Dio²⁴ și două

²⁴ Cassius Dio, LXVIII, 9.

scene de pe Columna Traiană²⁵ dovedesc că în epoca lui Decebal dacii foloseau anumite mașini de război, fără îndoială sub influența romană.

Majoritatea obiectelor de fier amintite nu par a fi mai vechi decât secolul al II-lea î.e.n., dar această constatare nu exclude, în anumite cazuri, o datare mai timpurie. În orice caz, specializarea uneltelor intervine mai ales în secolul I e.n.

În această perioadă specializarea progresează extrem de rapid. Este suficient să amintim, în această privință, diversele tipuri de clești de fierărie. Unele dintre ele, cu brațe solide și lungimea de peste 1 m, serveau la manipularea pieselor de mari dimensiuni; tocmai de aceea, gura lor nu se închidea nici atunci când brațele erau apropiate la maximum. Pentru prelucrarea pieselor de mici dimensiuni se utilizau clești mai scurți, a căror gură în formă de „cioc de rață” se închidea complet, imobilizând piesa prelucrată, iar pentru apucarea plăcilor subțiri se foloseau clești cu cele două părți ale gurii extrem de aplatizate. Despre aceeași avansată specializare vorbesc cele șase tipuri de topoare, diversele forme de seceri, tesle, ferăstraie etc.

Se cuvine remarcat apoi faptul că o serie de unelte — toporul, tesla, cuțitoaia — nu și-au schimbat, practic vorbind, forma pînă astăzi, ceea ce dovedește că încă în antichitate se ajunsese la forma optimă, perfect adaptată la operațiile cărora uneltele respective le erau destinate.

Piesele dacice de fier cunoscute pînă acum au fost lucrate exclusiv prin martelare, dar aceasta nu înseamnă că făuritorii lor nu ajunseseră la un remarcabil rafinament tehnic. La majoritatea uneltelor, orificiul pentru fixarea cozii de lemn a fost realizat prin perforare la cald cu instrumente adecvate. Pe suprafața pieselor nu se întîlnesc niciodată urme de zgură încorporate. Faurii daci izbuteau, de asemenea, să realizeze, atunci cînd eră necesar, o călire diferențiată a diverselor părți ale aceleiași piese, fapt care atestă cunoștințe tehnice avansate și o considerabilă experiență.

Așadar, cea dintîi trăsătură caracteristică a civilizației dacice din perioada clasică este dezvoltarea impetuoasă a metalurgiei fierului. În această privință, viziunea noastră s-a schimbat radical în ultimele decenii. În locul unei „civilizații a lemnului”, despre care vorbea Vasile Pârvan²⁶, se conturează imaginea unei puternice și avansate civilizații a fierului, superioară celor mai multe din civilizațiile europene de la periferia lumii greco-romane.

Condiționată de dezvoltarea metalurgiei, de sporirea numărului și a varietății uneltelor de fier, este arhitectura dacică în piatră²⁷. Sporadic întîlnită înainte de faza clasică (și atunci numai la elementele defensive ale așezărilor întărite), ea se diversifică începînd cu secolul I î.e.n., aplicîndu-se nu numai la construcțiile cu caracter militar, ci și la cele de cult și chiar la cele civil-gospodărești. Arhitectura în piatră constituie altă caracteristică importantă a civilizației clasice a daco-geților; ea își găsește expresia superioară în cetățile și așezările din Munții Orăștiei, dar este atestată și în alte părți ale Daciei. Trebuie să spunem că această

²⁵ Scenele XXXII și LXVI după numerotarea lui C. Cichorius.

²⁶ V. Pirvan, *Getica*, București, 1926, p. 138.

²⁷ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 127—149, 206—220, cu bibliografia pentru diversele descoperiri.

arhitectură nu înlocuiește complet tehnicile de construcție tradiționale; dimpotrivă, ea coexistă uneori cu ele în cadrul aceleiași cetăți sau așezări. În cetatea de la Costești, care făcea parte din sistemul de fortificații din Munții Orăștiei, elementul defensiv principal era un val de pământ cu palisadă, zidul din piatră de talie aparținând numai porțiunea în care panta colinei era mai puțin abruptă.

Tehnica de construcție a zidului dacic din piatră de talie este inspirată din arhitectura militară elenistică. Zidul este ridicat din blocuri de calcar fasonate, dispuse în două paramente în așa fel, încît lățimea totală a zidului să fie, de regulă, de 3 m (se cunosc însă și ziduri largi de 2,40 m, după cum se cunosc și ziduri largi de 4 m). Între cele două paramente se azvîrleau pământ și pietre brute; deoarece acest *emplecton* putea disloca zidul prin presiuni, laterale, blocurile opuse erau legate, din loc în loc, unul de celălalt prin birne groase de lemn, avînd capetele tăiate în formă de coadă de rîndunică; extremitățile birnelor intrau în niște jgheaburi, mai largi spre exterior și mai înguste spre interior, practicate pe fața superioară a blocurilor. Acest veritabil schelet de birne, care traversa întreaga lățime a zidului, îl făcea extrem de solid.

Pe coama zidului, înalt de 3—4 m, se așezau, probabil, trunchiuri groase de copac despicate în lungime. Ele trebuie să fi fost ușor înclinate spre exterior, pentru ca apa de ploaie să se scurgă, și acoperite cu pământ bătut, pentru a nu putea fi incendiate de dușmani.

Acest tip de zid reprezintă o perfecționare a zidului elenistic, la care legăturile de birne erau utilizate numai la colțuri, iar birnele nu traversau complet zidul, ci se înfigeau în *emplecton*. El este în așa măsură caracteristic pentru cetățile dacice din Munții Orăștiei, încît este numit de obicei *murus Dacicus*.

Din loc în loc, zidurile cetăților aveau puternice bastioane construite în aceeași tehnică: parterul lor servea drept depozit de provizii și de arme, iar etajul ca poziție de luptă pentru apărători, intrarea făcîndu-se numai pe la etaj. La unele cetăți (Costești, Blidaru) mai existau și platforme de luptă, sprijinite pe ziduri transversale.

Zidul de piatră de talie (*opus quadratum*) nu era singurul tip de zid folosit la cetățile din Munții Orăștiei și din alte părți ale Daciei. Se cunosc ziduri din pietre nefasonate (*opus incertum*) legate cu pământ (incinta a II-a de la Piatra Roșie, Jigodin) sau cu mortar (Bănița). La cetatea a II-a de pe Blidaru se constată chiar un procedeu combinat (*opus mixtum*): la zidurile care susțineau mari platforme de luptă (destinate poate mașinilor de război), blocurile fasonate de calcar alternau în genul unei table de șah cu porțiuni din piatră de stîncă.

De altminteri, chiar zidurile în *opus quadratum* prezintă anumite variante. La Piatra Craivii (jud. Alba), panta extrem de abruptă făcea necesară o construcție deosebit de solidă; de aceea, porțiuni din blocuri așezate orizontal erau flancate de lespezi verticale, reunite la partea lor superioară de o altă piatră orizontală. La Căpîlna (jud. Alba), zidul cetății are un singur parament, birnele din jgheaburile blocurilor înfi-gîndu-se în masa de pământ bine tasat din spatele lui. Pe înălțimea Bîtea Doamnei, care domină orașul Piatra Neamț, zidul are două paramente, dar numai cel exterior este construit din blocuri fasonate, iar legătura de birne nu este utilizată.

În epoca clasică a civilizației daco-getice, piatra se folosea și la construcțiile de cult.

Se cunosc două tipuri de sanctuare dacice : patrulateră și circulară. Cele dintii sînt mai frecvente : ele constau din 3—6 șiruri de coloane (cel mai adesea din lemn, dar uneori, la Sarmizegetusa, din andezit), așezate pe baze de piatră (calcar în Munții Orăștiei, gresie calcaroasă la Piatra Craivii și Bîtea Doamnei). Asemenea sanctuare au fost descoperite în toate cetățile din Munții Orăștiei (Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Sarmizegetusa, Bănița), la Piatra Craivii, Bîtea Doamnei și Barboși (în acest din urmă caz și bazele coloanelor erau de lemn).

Sanctuarele circulare sînt mai puțin numeroase : pînă acum s-au descoperit numai două la Sarmizegetusa și cîte unul în așezările civile de la Fețele Albe (Munții Orăștiei) și Pecica (jud. Arad). Ele constau din stlpi de piatră (andezit la Sarmizegetusa, calcar la Fețele Albe) sau de lemn (Pecica), dispuși după anumite ritmuri, a căror semnificație a fost uneori descifrată.

Este de remarcă faptul că arhitectura acestor sanctuare a rămas parțial necunoscută : nu se știe cu precizie dacă ele au fost acoperite sau nu. Totuși, anumite piese arhitectonice de andezit descoperite la Sarmizegetusa, în zidul refăcut de romani al cetății dacice, permit să se tragă concluzia că ele aveau citeodată intrări în arc.

Așezările civile dacice²⁸ se pot clasifica în mai multe tipuri.

Primul tip este reprezentat de așezările compacte fortificate, adică apărate de un val de pămînt cu palisadă și, adeseori, de un șanț larg și adînc. Printre aceste așezări, cele mai importante au fost cercetate la Popești (jud. Ilfov), Poiana (jud. Galați), Răcățău (jud. Bacău), Pecica (jud. Arad) și Porumbeni Mari (jud. Covasna).

Cel de-al doilea tip îl constituie așezările civile deschise, nefortificate, a căror înfățișare poate fi însă foarte felurită. La Costești, de exemplu, așezarea se întindea de-a lungul Apei Grădiștii, mai cu seamă pe malul drept, în vatra satului actual ; este o așezare mare, căreia cetatea de la Costești îi servea drept acropolă. La Sarmizegetusa, așezarea civilă începe la vest de cetate și se întinde pe o lungime de aproape 3 km, ocupînd terasele Dealului Grădiștii. La Fața Cetei, tot în Munții Orăștiei, așezarea ocupă 40—50 de terase, dispuse în patru sau cinci „etaje”, în timp ce la Fețele Albe terasele pe care se ridicau construcțiile gospodărești sau sacre erau protejate împotriva alunecărilor de teren prin ziduri puternice construite în *opus quadratum*, identice cu zidurile de incintă ale fortărețelor.

În Munții Orăștiei s-au descoperit și așezări aparținînd unui al treilea tip ; ele seamănă cu satele de munte de astăzi, avînd locuințele împrăștiate prin poieni, pe terasele și pe vîrfurile dealurilor (Luncani). Mai trebuie să menționăm că pe înălțimile Rudele și Meleia au fost scoase la lumină vestigiile unor stîni dacice.

Arhitectura civilă dacică prezintă tipuri variate de locuințe. În zonele de cîmpie se întilnesc atît bordeie, cît și locuințe de suprafață, acestea din urmă fiind singurul tip care poate fi găsit în Munții Orăștiei. Aceste case sînt patrulateră, poligonale sau circulare, construite din stlpi

²⁸ Idem, *op. cit.*, p. 150—168.

și birne de lemn, așezate pe baze de piatră; într-o serie de cazuri, stâlpii erau legați între ei de o împletitură de nuiele lipită din belșug cu lut, pe care se aplica tencuiala, uneori colorată. Casele aveau una sau două încăperi (nu este exclus ca unele să fi avut etaj) și, adesea, un cerdac acoperit; podeaua era de pământ bățut, netezit cu grijă, iar acoperișul de șindrilă sau paie, rar din țigle de tip grecesc.

În arhitectura civilă, piatra fasonată se utilizează la bazele locuințelor mai pretențioase (ca la Piatra Roșie sau la Fețele Albe), dar mai cu seamă la o categorie aparte de construcții de locuit: așa-numitele turnuri-locuință din câteva cetăți dacice (Costești, Căpilna, Tilișca, Blidaru). Aceste clădiri sînt veritabile locuințe întărite: pereții lor, de circa 3 m grosime, erau construiți, în partea inferioară, din blocuri de piatră, iar în partea superioară din cărămidă sau din lemn. Ca și în cazul bastioanelor de luptă, parterul servea drept cămară, iar etajul drept locuință propriu-zisă; totuși, turnurile-locuință se deosebesc prin existența unei intrări la parter și a două scări de lemn (interioară și exterioară), sprijinite pe lespezi de piatră, care duceau la etaj. Acestea nu erau, desigur, locuințe obișnuite, ci reședințe rezervate înalților demnitari; cetatea de la Costești este considerată chiar reședința lui Burebista.

Dacii erau meșteri și în alte genuri de construcții. Acum aproape 40 de ani s-a descoperit, în apropiere de Costești, o fîntină din blăni groase de gorun²⁹; alta era cunoscută la Ciolăneștii din Deal³⁰ (jud. Teleorman). La Sarmizegetusa, apa unui izvor a fost captată și condusă, printr-o țevă, într-un mare butoi de lemn pentru decantare. După purificare, apa era îndreptată, prin conducte de lut ars, către diferite zone ale așezării (de altminteri, conductele de teracotă nu lipsesc din nici o mare așezare dacică din Munții Orăștiei). Cetatea de pe Blidaru dispunea de o cisternă de piatră executată după cele mai avansate norme tehnice ale antichității; ea avea mai multe straturi de ciment impermeabil și un acoperiș boltit din blocuri de calcar.

Arhitectura — în piatră sau în lemn — și deci înfășișarea așezărilor a fost unul din domeniile asupra căruia dezvoltarea metalurgiei fierului a avut o influență directă. În alte sectoare productive, această înrurire s-a exercitat în chip mijlocit. Disponind de unelte mai productive, în special de brăzdarul și de cuțitul pentru plug, dar și de toporul servind la defrișări, agricultura a înregistrat progrese: producția ei a crescut considerabil, ceea ce a dus la o sporire rapidă a populației, oglindită în apariția de noi așezări omenești și în extinderea celor vechi începînd cu a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Sporul demografic a mărit cererea pentru produse meșteșugărești și astfel unele meserii — de exemplu olăria — își pierd, măcar parțial, caracterul casnic și se practică în ateliere specializate. Pe de altă parte, un fenomen social de mare însemnătate — creșterea puterii economice a aristocrației dacice — sporește cererea de produse de lux (obiecte de podoabă de argint și de bronz, vase de bronz etc.), împrejurare care dă un remarcabil impuls orfăurării³¹, tureuticii și feroneriei.

²⁹ C. Daicoviciu, *Așezările dacice din Munții Orăștiei. Studiul topografic al așezărilor*, București, 1951, p. 24—26.

³⁰ M. Petrescu-Dimbovița și Silviu Sanie, în *ArhMold.* VII, 1972, p. 241—246.

³¹ Vezi I. Glodariu, în *Catalogul I Daci* [Roma, 1979], p. 74—77.

Meșterii daci au lucrat cu predilecție argintul; aurul se găsește foarte rar în așezări și necropole, probabil pentru că exista un monopol regal asupra acestui metal. Din argint s-au făurit însă nenumărate accesorii pentru îmbrăcăminte (fibule) și bijuterii propriu-zise, dar și vase. Folosind ca materie primă argintul extras din minele Daciei, dar uneori și pe cel rezultat din topirea monedelor străine care circulau în mediul dacic, meșterii daci au reușit să creeze, cu ajutorul unor unelte simple (mici nicovale, clești, ciocane și dălți), opere de o remarcabilă valoare artistică.

Dintre fibule, cele mai răspindite sînt cele cu nodozități pe arc, derivate din fibulele celtice de schemă Latène. C. La rîndul lor, fibulele cu nodozități au dat naștere fibulelor cu scut simplu sau împodobite cu motive geometrice realizate „en pointillé”, celor cu mască umană și fibulelor-phalere. Al treilea tip este reprezentat de fibulele de schemă Latène D cu arc simplificat, picior mai înalt sau mai scund și cu placa de prindere a acului plină sau ajurată. În sfîrșit, din fibula de tip Nauheim derivă fibulele cu placa de prindere a acului simplă, împodobită cu motive geometrice incizate sau ajurate.

Brățările sînt, în genere, lucrate dintr-o bară masivă, uneori torsionată: extremitățile lor sînt, de cele mai multe ori, libere și adesea modelate în capete stilizate de animale (de obicei de șarpe). Deosebit de decorative sînt marile brățări spiralice, purtate pe braț, peste îmbrăcăminte, terminate în capete de șerpi stilizate, precedate de palmete stanțate. Inelele sînt în general simple, dar nu lipsesc din descoperiri cele cu extremitățile înfășurate pe bară și cele spiralice.

Specifice Daciei sînt lanțurile ornamentale, executate din zale cîteodată atît de fine, încît dau impresia unei împletituri. De obicei, de aceste lanțuri atîrnă pandantive în formă de plăci decorate cu cerculețe incizate, în formă de cuie, de topoare sau de fibule. Tot la gît se purtau coliere rigide, din bare simple sau torsionate, cu extremitățile libere sau prinse cu cirlige.

O categorie aparte de obiecte de lux din argint sau argint aurit o constituie vasele. Se cunosc două tipuri principale: bolurile (conice sau semisferice) și pocalele cu două torți, bogat ornamentate cu frunze de acant și de lotus, cu val alergător etc. De origine elenistică, ele au fost lucrate fie de meșteri daci, fie de meșteri greci ambulănți; erau însă, în orice caz, destinate aristocrației locale, după cum sugerează tezaurul de la Sincraieni (jud. Harghita).

Din bronz se turnau mai ales fibule de schemă Latène C₂ și D, colane, inele și brățări. Dintre acestea din urmă se remarcă brățările cu ornament incizat creînd iluzia torsionării și cele perlate.

Feroneria este și ea reprezentată de o serie de piese de reală valoare artistică. Se cuvine subliniat faptul că ornamente incizate au fost descoperite pînă și pe obiecte de fier uzuale, cum ar fi, de exemplu, cleștile de fauri. Destul de numeroase sînt țintele ornamentale care împodobeau porțile locuințelor sau ale sanctualelor; ele sînt decorate cu motive geometrice și vegetale. Dar piesa cea mai remarcabilă este învelișul de fier al unui scut de paradă, descoperit în cetatea de la Piatra Roșie. De formă ușor ovală, el are un decor geometric, vegetal și zoomorf, dispus

în mai multe registre ; în centru se află reprezentarea realistă a unui zimbbru sau bour³².

Ca și în epocile precedente, în inventarul așezărilor daco-getice din epoca clasică elementul cel mai frecvent îl constituie ceramica³³. Ea cuprinde o mare varietate de produse : fusaiole, greutăți pentru războaiele de țesut și pentru plasele de pescuit, lustruitoare, suporturi de frigare, tuburi de conductă, cărămizi și țigle, figurine zoomorfe și antropomorfe, cele mai numeroase fiind vasele.

În secolele III—II î.e.n. cultura materială a dacilor cuprindea două categorii principale de ceramică : vasele lucrate cu mâna într-o manieră moștenită din Hallstatt și vasele făcute la roata olarului. Prima categorie are două specii mai importante : ceramica modelată dintr-o pastă densă, bine arsă, de bună calitate, de culoare neagră ; lustruită, mai rar roșiatică, și ceramica poroasă făcută dintr-o pastă grosieră, cu multe impurități, destul de prost arsă, avînd de obicei o culoare neagră-roșiatică. Vasele lucrate la roată erau mai fine : pasta lor era aleasă cu grijă și bine frămîntată, iar arderea inoxidantă le dădea o culoare cenușie.

Cele două categorii fundamentale ale ceramicii daco-getice continuă să existe și în faza clasică. Modificări se produc însă în amîndouă : pe la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. sau la începutul celui următor, ceramica neagră, lustruită, lucrată cu mâna, dispăre în general ; numai vasele din pastă poroasă și cele roșii din pastă bună rămîn să reprezinte ceramica modelată încă potrivit tradițiilor și tehnicii hallstattiene. În schimb, ceramica lucrată la roată se îmbogățește cu vasele arse oxidant și avînd, deci, o culoare roșie.

Categoria ceramicii modelate cu mâna e reprezentată de mai multe tipuri principale de vase : ceașca-opaiț, vasul în formă de borcan, vasul în formă de „pepene”, cana și oala cu o toartă, sfeșnicul, creuzetul, la care se adaugă cîteva forme mai rare (vasul în formă de sabot, vasul triplu și vasul-suport). În ceramica lucrată la roată se pot distinge tipurile : vasul cu picior înalt („fructiera”), cupa cu picior scurt (imitație de cantharos), strecurătoare a, ulciorul cu o toartă, cana cu o toartă, vasul cu două torți, strachina, farfuria, vasul cu gura largă, vasul-ceaun, cazanul, oala simplă, chiupul. Mai puțin frecvente sînt vasele bitronconice cu două torți laterale și cele cu gîtul înalt, cilindric, precum și vasele cu „guler” descoperite în stîmile de pe Rudele și Meleia. Foarte numeroase sînt capacele.

Ceramica grosieră, poroasă, nu era lucrată de meșteri olari specializați, ci era confecționată în gospodării, poate de către femei. Așa se explică, în ciuda unui număr redus de tipuri, marea ei diversitate de forme și de ornamentație. Ceramica lucrată la roată, produs al unor ateliere specializate de olărie, e reprezentată prin tipuri mai numeroase, dar, în cadrul fiecărui tip, vasele sînt oarecum „standardizate” ; chiar și decorul este mai puțin variat decît la vasele rudimentare lucrate cu mâna. Că ceramica lucrată la roată este opera unor meșteșugari specializați o mărturisesc formele elegante ale vaselor, precizia execuției și, mai cu seamă,

³² C. Dălcoviciu, *Cetea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 119—121.

³³ Vezi I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, București,

mărcile de atelier. Poate că tot din asemenea ateliere ieșea și ceramica de bună calitate lucrată cu mâna.

Datorită arheologiei se pot formula o serie de considerații asupra unor aspecte ale artei dacice : arhitectura, arta metalului, plastica ceramică, ornamentarea vaselor de lut ars ; mult mai puține sînt datele care ne stau la îndemînă în domeniul sculpturii în piatră.

În arhitectură se întilnesc și se dezvoltă paralel în epoca clasică un element de tradiție megalitică (sanctuarele patrulatero și circulare), reinviat în chip enigmatic în spațiul carpato-danubian, și un element de origine grecească (blocurile regulat tăiate folosite la zidurile cetăților, la turnurile-locuință, la zidurile de susținere ale teraselor etc.³⁴). Relevăm și faptul că nu există o barieră între arhitectura religioasă și arhitectura civilă : elemente ca planul circular și absida se întilnesc atît la sanctuarele dacice, cît și la anumite construcții de caracter civil-gospodăresc.

Legătura strînsă, organică, relevată de Radu Florescu, dintre cadrul natural al Munților Orăștiei și marile complexe de aici (cetăți, așezări compacte în terase, incinta sacră a Sarmizegetusei) este absolut evidentă. Ansamblul din Munții Orăștiei constituie unul din rarele exemple de urbanism și arhitectură în care constructorul n-a încercat să domine natura, ci, dimpotrivă, lăsîndu-se dominat de ea, a obținut un efect grandios.

În epoca clasică, sculptura în piatră e reprezentată de elemente puțin numeroase și extrem de simple : cepurile stîlpilor de la cîteva sanctuare de la Sarmizegetusa, micile blocuri de calcar semiovale ornamentale descoperite în același loc, avînd sculptate pe una din fețe sau chiar pe amîndouă cîte un cap de pasăre stilizat, profilatura unor blocuri din anumite construcții. Este foarte puțin pentru oameni care se dovedesc meșteri pricepuți în cioplirea pietrei pentru cetăți și sanctuare și care, cu atîtea alte prilejuri, își manifestă, prin împodobirea celor mai simple și mai uzuale obiecte, dragostea pentru frumos. Această împrejurare ne obligă să admitem o bogată, dar perisabilă, plastică în lemn, cu atît mai mult cu cît dezvoltarea prelucrării lemnului e bine documentată arheologic.

În arta metalului, ornamentarea este predominant geometrică : ea constă din incizii în formă de puncte, cerulețe, liniuțe, triunghiuri, valuri alergătoare : nu lipsesc însă nici motivele vegetale (rozete, palmete, frunze de lotus și de acant) ori zoomorfe (mai ales capete de șerpi) stilizate.

Prevalent geometric este și repertoriul ornamental al ceramicii dacogetice. O firească sete de frumos făcea ca pînă și vesela grosieră să fie ornamentată, exemplarele lipsite de orice decor fiind rare. Măcar o linie dreaptă sub buză e incizată pe un astfel de vas ; de cele mai multe ori însă ornamentația se complică. Pe pereții vaselor se incizează linii vălurite, creștături oblice sau motive în formă de creangă de brad ; altele vasele sînt împodobite trăgîndu-se dungii cu o măturică în pasta încă moale. Ornamentelor incizate li se adaugă cele în relief : proeminențe discoidale, conice, emisferice, ovale, uneori ele însele împodobite cu 1—4 alveole sau cu o cruce incizată în pastă. Deosebit de decorative sînt briurile în relief lipite orizontal, sub buza vaselor, sau, dimpotrivă, vertical, de la gură spre fund ; adesea briurile unesc, ca niște ghirlande, proeminențele apli-

³⁴ R. Florescu, *L'art des Daces*, București, 1968, p. 19.

cate pe pereții vaselor. Întotdeauna briurile sînt alveolate sau crestate cu incizii oblice.

La vasele lucrate la roată, podoaba cea mai obișnuită este linia în val incizată, alternînd sau nu cu linii drepte executate tot prin incizare. Uneori se întîlnesc și ornamentul „în brăduleț”, liniile trase cu măturica sau chiar o rețea fină de linii lustruite încrucișate. Un fragment ceramic descoperit în cetatea de la Căpilna poartă, incizat, un ornament geometric destul de complex, constînd din patrate de diferite dimensiuni. Se întîlnesc și ornamente stampilate de olari pe pereții acestor vase: rozete de diferite tipuri sau cruci înscrise în cercuri. Pe imitațiile de boluri deliene, ornamentul este foarte bogat: el constă din diverse motive geometrice și din motive vegetale în relief. Pe vase se întîlnesc, uneori, și reprezentări figurate (zoomorfe și antropomorfe) în relief. Ca podoabe trebuie considerate și unele torți aplicate, prea puțin proeminente pentru a fi putut sluji cu adevărat ca apucători.

O categorie aparte din punctul de vedere al ornamentării o constituie ceramica pictată. Un tip rar de asemenea ornamentare, împrumutat de la celți, constă din benzi late, orizontale, de culoare. Mult mai răspîndit este ornamentul pur geometric de origine elenistică: benzi înguste, orizontale, și linii verticale, drepte sau în zig-zag, pictate pe suprafața vaselor, așa cum se pot vedea, de exemplu, pe o cană descoperită la Pecica. În sfîrșit, al treilea tip de pictură e specific zonei centrale a statului dac. Vasele sînt modelate la roată dintr-o pastă extrem de fină, sînt acoperite cu o angobă subțire și pictate într-un stil original, care nu-și găsește analogii contemporane. Pe fondul gălbui sau negru al vaselor se combină motivele geometrice, vegetale sau animaliere ale picturilor de culoare brun-roșcată sau albă.

Acest stil își face apariția tîrziu, probabil numai în a doua jumătate a secolului I e.n. Motivele geometrice constau din triunghiuri, linii în zig-zag, cruci înscrise în cercuri, benzi circulare sau ovale împărțite în patrate etc., iar cele vegetale din palmete, frunze și flori stilizate, dar și frunze reprezentate naturalist. Reprezentările zoomorfe sînt mai neașteptate: pe lîngă capete de păsări stilizate, ca pe un ulcior descoperit la Fețele Albe, sînt înfățișate, mai mult sau mai puțin realist, pe ceramica descoperită la Sarmizegetusa, atît animale reale (patrupede sau păsări), cît și animale fantastice, spațiul cuprins în conturul imaginii fiind adesea umplut cu puncte de culoare. Stîngăcia artiștilor începători în acest gen se trădează cîteodată în faptul că desenul a fost mai întîi zgîriat în pasta vasului și numai după aceea redat în culoare.

Există și o plastică în lut, pe care descoperirile o fac din ce în ce mai bogată. La Poiana³⁵ s-au descoperit protome zoomorfe de lut ars și tot aici³⁶, dar și la Răcătău³⁷, au fost găsite cîteva mici și rudimentare imagini de figuri umane sau animale, ce pot fi socotite ca elemente de caracter magic. Un fragment de vas (rhyton[?]), reproducînd o parte din capul unui bovidu, a fost aflat la Blidaru, iar de la Răcătău provin vase cu protome zoomorfe, mai ales de berbeci³⁸. Cea mai importantă

³⁵ R. Vulpe, în „Dacia”, N. S., I, 1957, p. 158.

³⁶ R. Vulpe și colaboratorii, în SCIV, II, 1, 1951, p. 207.

³⁷ V. Căpitanu, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 67 și fig. 49 1—5.

³⁸ Idem, *loc. cit.*, și fig. 50/1—2.

descoperire de acest fel a fost însă făcută la Cîrlomănești (jud. Buzău), unde se pare că a existat un atelier³⁹; s-au găsit numeroase piese zoomorfe și antropomorfe, realismul celor dintîi contrastînd cu stîngăcia celor din urmă.

Reprezentarea figurii umane constituie o problemă a artei dacice. Schematizarea, stilizarea sau pur și simplu lipsa de experiență în redarea trăsăturilor personajelor fac uneori dificilă (ca în cazul falerelor de la București-Herăstrău) precizarea sexului acestora. Totuși, este neîndoielnic că există atît reprezentări masculine (de exemplu, călărețul de pe pereții unui vas descoperit la Răcătău, sau bărbatul în picioare de pe placa de la Săliște, jud. Alba), cît și reprezentări feminine (pe fibulele de la Bălănești, jud. Olt). Mai izbită este imaginea Dianei-Bendis pe un medalion de lut ars descoperit într-unul din sanctuarele Sarmizegetusei, care imită aversul unui denar roman republican.

Plastica în bronz oferă unul din cele mai valoroase exemple de reprezentare a figurii umane în arta dacică. La Piatra Roșie s-a descoperit un bust de bronz reprezentînd o divinitate feminină, probabil aceeași Bendis. Bustul are înfățișarea unei măști, spatele fiind deschis și gol. Brațului stîng, ridicat de la cot în sus, îi lipsește mîna; brațul drept, probabil ridicat și el, lipsește cu totul. Locul ochilor este indicat de două găuri rotunde sub niște arcade proeminente; în aceste orificii fuseseră așezați ochii de sticlă sau de pastă colorată. Nasul e lung și drept, iar gura subțire. În ciuda rigidității sale hieratice, bustul-mască de la Piatra Roșie rămîne un produs remarcabil al artei dacice.

În ansamblu, arta dacilor este caracterizată mai ales prin geometrism și stilizare, funcția ei fiind în primul rînd decorativă. Maniera mai realistă de redare a animalelor și a oamenilor este un fenomen relativ tîrziu și ea nu s-a ridicat niciodată la măiestria cu care au fost realizate ornamentele geometrice și stilizate.

Nu încapă îndoială că în arta dacică pot fi sesizate numeroase împrumuturi străine, dar rareori acestea reprezintă simple imitații. Elementele civilizațiilor cu care dacii au venit în contact în epoca clasică — grecească, celtică, romană — au fost preluate în mod creator și adaptate la condițiile și la gusturile, autohtone. De aceea, împrumuturile și influențele nu răpesc artei daco-getice profunda sa originalitate, al cărei izvor trebuie căutat în originalitatea gîndirii care a creat-o.

Religia daco-geților este destul de puțin cunoscută⁴⁰. Pe temeiul știrilor literare din antichitate se poate vorbi cu certitudine de mai multe divinități: *Zamolxis*, zeu chtonian, *Gebeleizis*, zeu uranic, o divinitate feminină corespunzătoare Hestiei-Vesta, un zeu războinic asemănător lui Ares-Mars și *Bendis*, corespondenta traco-dacică a Artemidei grecești și a Dianei romane. Se mai știe că un loc central în religia daco-geților îl ocupa credința în nemurire.

Descoperirea sanctuarelor dacice n-a adus prea multe elemente noi în cunoștințele noastre, căci nu se știe ce fel de ceremonii se desfășurau în ele și nici ce divinități erau adorate în fiecare. Totuși descoperirile par

³⁹ M. Babeș, în SCIVA, 28, 3, 1977, p. 319—352.

⁴⁰ I.I. Russu, în AISC, V, 1945—1948, p. 61—136.

să confirme teza lui Constantin Daicoviciu despre caracterul predominant uranic al religiei daco-getice⁴¹. În adevăr, multe din sanctuare par să fi fost deschise, neacoperite, iar unele au o legătură certă cu observațiile astronomice. Semnificativ este și faptul că un altar de sacrificii descoperit la Sarmizegetusa redă imaginea soarelui : este un mare pavaj de andezit (6,98 m în diametru), compus dintr-un disc central și din zece sectoare de cerc închipuind razele astrului.

Strâns legat de religie și cu deosebire de credințele privind soarta omului după moarte este și ritul de înmormântare. La daci, încă la sfârșitul epocii hallstattiene și la începutul vîrstei Latène, ezitarea între înhumăție și incinerăție făcuse loc ritului incinerării. Studiile lui Dumitru Protase au pus în evidență, pe de o parte, covârșitoarea preponderență a mormintelor de incinerăție asupra celor de înhumăție și, pe de altă parte, preponderența tot atât de netă a mormintelor în cazul cărora arderea defunctului s-a făcut la un *ustrinum*, asupra mormintelor cu ardere pe loc⁴². În general, mormintele sînt plane ; tumuli sînt semnați în număr mic la Popești, Poiana, Răcătău și Bradu (jud. Neamț). Raritatea relativă a mormintelor tumulare ar putea fi pusă în legătură cu poziția socială a celor înmormîțați astfel.

Săpăturile arheologice din ultimele trei decenii au dat răspuns la o întrebare de însemnătate primordială în sfera culturii spirituale : dacii au cunoscut oare și au folosit scrierea ? Numeroasele blocuri de calcar descoperite la Sarmizegetusa, în zona sanctuarelor, au demonstrat, prin cele 2—3 litere grecești incizate pe fiecare, că dacii utilizau în secolul I î.e.n. alfabetul elen, chiar dacă interpretarea acestor semne rămîne controversată. Această, concluzie a fost confirmată prin descoperirea la Ocnița (jud. Vâlcea) a unei inscripții grecești fragmentare incizată pe peretele unui chiup dacic tipic⁴³.

Tot la Sarmizegetusa, de data aceasta în așezarea civilă, s-a descoperit un mare vas conic de cult, avînd imprimate de patru sau cinci ori pe pereții săi două stampile juxtapuse : prima conținea, în caractere latine, numele DECEBALVS, iar a doua precizarea PER SCORILO. Inscripția a fost tradusă de Constantin Daicoviciu prin „Decebal, fiul lui Scorilo”, căci cuvîntul „per” (înruddit cu latinescul „puer” și prezent în antroponime traco-dace ca *Ziper* și *Auluper*) înseamnă „fiu” în limba dacică⁴⁴.

Faza clasică a civilizației daco-getice se caracterizează, în sfîrșit, prin cunoștințe științifice empirice relativ avansate, atestate atît de izvoarele literare antice (Dioscorides, Pseudo-Apuleius, Iordanes), cît și de anumite descoperiri arheologice (trusa medicală de la Sarmizegetusa, craniul de la Poiana purtînd urmele unei trepanații reușite etc.).

Confirmarea cea mai strălucită a aserțiunilor lui Iordanes despre preocupările științifice (mai ales astronomice) la daci o constituie marele sanctuar circular (29,40 m în diametru) de la Sarmizegetusa⁴⁵. Acest monument excepțional se compune din următoarele elemente, concentrice :

a) un cerc de 104 blocuri de andezit, care-i delimitează suprafața ;

⁴¹ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 72.

⁴² D. Protase, *Rituri funerare la daci și daco-romani*, București, 1971.

⁴³ Vezi D. Berciu, in SCIVA 30, 4, 1979, p. 481—487.

⁴⁴ C. Daicoviciu și colaboratorii, in SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 201—204.

⁴⁵ Vezi H. Daicoviciu, in „Dacia, N.S.”, IV, 1960, p. 231—254.

b) un cerc compus din 210 stâlpi de andezit, dintre care 180 înalți și înguști, iar 30 scunzi și lați. Acești stâlpi sînt repartizați în grupuri de cîte 7 (6 stâlpi înalți și un stîlp scund), care se repetă de 30 de ori ;

c) un cerc de 68 de stâlpi de lemn, împărțiți, prin patru praguri de piatră, în patru grupuri : două de cîte 17 stâlpi, unul de 16 stâlpi și unul de 18 stâlpi ;

d) o incintă în formă de potcoavă, compusă din 34 de stâlpi de lemn, divizați prin două praguri de piatră, în două grupuri : unul de 21 de stâlpi, celălalt de 13 stâlpi.

Analiza cercului de stâlpi de andezit, care constituie elementul principal al sanctuarului, permite concluzia că el reprezintă jumătatea anului dacic, considerat ca avînd 360 de zile. Întregul sanctuar are funcția de calendar. Se mai constată că anul dacic era împărțit în 12 luni de cîte 30 de zile ; la rîndul ei, luna era împărțită în 5 perioade de cîte 6 zile. Existența unui an de 360 de zile și funcția de calendar a sanctuarului sînt sprijinite de numeroase analogii.

După Georges Charrière⁴⁶, cele două incinte de lemn ar reprezenta corectarea acestui calendar inexact ; la capătul unui ciclu de 34 de ani (ciclu insolit și, prin urmare, argument în favoarea originalității calendarului dacic), calendarul era pus de acord cu scurgerea reală a timpului (eroarea de 1,77 zile e tolerabilă). Dar nu este imposibil ca cele două incinte de stâlpi de lemn să fi avut și altă semnificație : incinta circulară putea fi reprezentarea celor patru anotimpuri astronomice ale anului, în timp ce incinta absidală ar reprezenta cele două anotimpuri climatice, legate de muncile agricole.

Pe lângă sanctuarul-calendar de la Sarmizegetusa, în Dacia s-au mai descoperit trei sanctuare circulare. Unul din ele se găsește în aceeași incintă sacră a Sarmizegetusei, dar stâlpii lui de andezit, înalți și scunzi, sînt grupați în mod diferit : 11 grupuri de 8 + 1 stâlpi și cîte un grup de 7 + 1, respectiv 6 + 1 stâlpi. Semnificația acestui sanctuar n-a fost încă descifrată. Alt sanctuar circular, compus, probabil, din 6 grupuri de cîte 7 + 1 stâlpi de lemn, a fost descoperit la Pecica⁴⁷ ; Al treilea, pus în evidență la Fețele Albe, are stâlpi de calcar, dar ritmul dispunerii lor nu poate fi precizat din cauza proastei conservări a monumentului⁴⁸.

În prezent, se întreprind cercetări cu ajutorul calculatoarelor asupra diverselor elemente numerice ale sanctuarelor de la Sarmizegetusa.

Epoca clasică a istoriei Daciei a fost și vremea unor profunde transformări social-politice, care pot fi, măcar în parte, surprinse arheologic.

Săpăturile din ultimele trei decenii au dus la o mai bună cunoaștere a fortificațiilor daco-getice și a permis clasificarea lor în două categorii distincte : așezările întărite și cetăți (fortărețe) propriu-zise. Trăsătura caracteristică a celor dintii constă în faptul că diferitele lor elemente defensive (în genere, un val de pămînt și de piatră sfărîmată și un șanț, rareori un zid din piatră nefasonată) protejează întreaga așezare sau cel puțin cea mai mare parte a ei. Un excelent exemplu este *dava* (cuvînt dacic însemnînd tocmai „așezare întărită”) de la Popești, pe riul Argeș (*Ordessos*)

⁴⁶ G. Charrière, în *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, LX, 1963, 7—8, p. 410.

⁴⁷ I.H. Crișan, în *ActaMN*, III, 1966, p. 92—95, fig. 1—2.

⁴⁸ H. Dalcoviciu, în *Apulum*, IX, 1971, p. 257—262.

unde valul de pământ și șanțul apără atît „palatul” căpeteniei comunității, cît și modestele case ale oamenilor de rînd⁴⁹.

Dimpotrivă, cetățile propriu-zise nu cuprind niciodată în incinta lor, adesea construită în piatră de talie, un mare număr de locuințe și o numeroasă populație stabilă. Oricare ar fi fost funcția lor (pur militară, reședință aristocratică sau regească, loc de refugiu în caz de primejdie), cetățile, care ocupă întotdeauna o poziție dominantă, sînt net separate topografic de așezările civile din împrejurimi, pentru care ele constituie acropole. Această separare în spațiu apare destul de tîrziu (în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.) și ea reflectă un important fenomen social : separarea aristocrației de masa membrilor triburilor dacice, cu alte cuvinte scindarea societății autohtone în clase cu interese opuse.

Fenomenul s-a produs cam peste tot, căci fortărețe izolate se cunosc atît în Moldova (Bîtea Doamnei), cît și în Transilvania (Căpîlna, Piatra Craivii, Tilișca). Dar în sud-vestul Transilvaniei, în regiunea Murților Orăștiei, s-au descoperit nu cetăți izolate (centre tribale sau de ununi tribale), ci un adevărat sistem de fortificații, despre a cărui semnificație vom mai vorbi.

Creșterea puterii economice a aristocrației dacice se reflectă în sporirea importurilor obiectelor de lux din lumea greco-romană și în conținutul tezaurelor de monede și de obiecte de argint, după cum apariția cetăților-reședință atestă creșterea puterii ei politico-militare.

Consecința scindării societății dacice în clase antagoniste a fost apariția statului, care înlocuiește vechea organizare tribală și, în același timp, o înglobează⁵⁰. Statul apare în jurul anului 80 î.e.n., sub conducerea lui Burebista, prin consolidarea și expansiunea unei uniuni de triburi cu centrul în cetatea de la Costești (Munții Orăștiei). Sistemul de fortificații din această zonă, a cărui realizare depășea forțele unui trib sau ale unei uniuni tribale, reprezintă atestarea arheologică a noii forme de organizare politică.

Principalul scop al politicii lui Burebista (circa 80—44 î.e.n.) a fost unificarea tuturor triburilor daco-getice. În lunga sa domnie, nu numai că a realizat acest obiectiv, dar a reușit de asemenea să-i supună pe celții din Slovacia actuală și să cucerească litoralul pontic de la Olbia la Apollonia. Către anul 48 î.e.n., statul dac al lui Burebista se întindea de la Dunărea mijlocie și riul *Marus* (Morava) pînă la Olbia și la Pontul Euxin și din Carpații Păduroși pînă în Balcani.

Supunîndu-i pe celții care ocupaseră, în Slovacia, vechi teritorii dacice și care amenințau cu o expansiune spre spațiul intracarpatic, similară celei din secolul al IV-lea î.e.n., cucerind litoralul pontic intrat cu două decenii înainte sub influența Romei, Burebista manifesta clar cea de-a doua orientare principală a politicii sale : apărarea teritoriului daco-getic. Este foarte probabil că ajutorul pe care regele dac îl promite, în primăvara anului 48 î.e.n., lui Pompeius urma să fie recompensat tocmai de recunoașterea de către Roma a hotarelor vastului stat făurit de Burebista. Înfrîngerea lui Pompeius și planurile lui Caesar de a organiza o expediție

⁴⁹ R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 27—38.

⁵⁰ Pentru istoria statului dac, vezi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 7—123, 277—284, 321—335.

împotriva dacilor îl determină pe rege să renunțe la politica externă activă de pînă atunci (de altminteri, obiectivele ei erau realizate) și să-și concentreze eforturile asupra organizării apărării, pentru salvagardarea independenței statului dac.

Dar dispariția lui Caesar îndepărtează pentru moment pericolul și creează astfel posibilitatea manifestării tendințelor centrifuge ale unei părți a aristocrației geto-dacice, nemulțumită de întărirea puterii centrale și dornică să-și redobîndească vechea autonomie și vechile privilegii. Împotriva lui Burebista este organizat un complot și regele este asasinat, împărțășind astfel tragica și nemeritata soartă a rivalului său roman.

Datorită tendințelor centrifuge menționate, moartea lui Burebista este însoțită de o considerabilă reducere teritorială a statului dac, limitată acum la spațiul intracarpatic. Dar această dezmembrare a statului n-a însemnat și pierirea lui sau revenirea la organizarea tribală, căci măcar într-o parte a țării societatea dacică depășise acest stadiu. Statul dac intracarpatic, cu centrul în Munții Orăștiei, se menține, fapt atestat atît de descoperirile arheologice, care nu sesizează nici o întrerupere sau stagnare în viața intensă și activă a așezărilor și cetăților de aici, cit și de informațiile lui Jordanes, de la care deținem lista principalilor urmași ai lui Burebista, pînă la Decebal.

Perioada cuprinsă între moartea lui Burebista și urcarea pe tron a lui Decebal se caracterizează prin nenumărate conflicte daco-romane, prin lupta consecventă și tenace a poporului dac împotriva expansiunii Romei. Această luptă a fost numai parțial încununată de succes. Este adevărat că nici o mare și decisivă expediție nu fusese organizată de Roma pentru supunerea Daciei, dar expedițiile lui M. Licinius Crassus și Sex. Aelius Catus avuseseră drept consecință cucerirea Dobrogei, depopularea mai multor așezări din Cîmpia munteană și punerea sub control militar roman a unei zone relativ largi din stînga Dunării de Jos. Dacia pornea în viitoarele lupte, care aveau să se dovedească hotărîtoare, de pe poziții mai slabe decît pe vremea lui Burebista.

Dacia era, totuși, puternică; în adevăr, un proces de reunificare a triburilor autohtone în jurul statului intracarpatic se declanșase destul de curînd, probabil la numai cîteva decenii de la moartea lui Burebista. În orice caz, acest proces era încheiat în anul 87 e.n., cînd Decebal ocupă tronul Daciei, în toiul unui război cu Roma lui Domițian.

Acest război, în care Decebal avea să cunoască și victorii, dar și înfrîngerii, dobîndind, în cele din urmă, o pace acceptabilă, reprezintă doar primul act al unui conflict de două decenii, care avea să culmineze apoi cu campaniile dacice ale lui Traian (101—102 și 105—106). Vitejia și spiritul de sacrificiu al dacilor aveau să cedeze, pînă la urmă, în fața superiorității numerice, tehnice și tactice a armatei romane. În vara anului 106, Sarmizegetusa, capitala lui Decebal, este cucerită, iar regele preferă să-și curme singur viața decît să ajungă în captivitate. Statul dac este nimicit, și o mare parte a Daciei este transformată în provincie romană.

Perioada care începe cu primele decenii ale secolului I î.e.n. și se încheie în anul 106 prin cucerirea Daciei de către romani este, așa cum s-a văzut, perioada celei mai înalte manifestări, pe un întreg tărîm, a puterii

lor creatoare ale poporului dac. Pe plan economic-material, ea este vremea făuririi unei civilizații a fierului avansate, de tip oppidan ; pe plan spiritual, ea este marcată de însușirea scrisului, de existența a numeroase cunoștințe cu caracter științific empiric și de crearea unei arte interesante și originale ; în sfârșit pe plan politic, această perioadă de aproape două sute de ani este vremea organizării celei mai înalte la care a ajuns societatea dacică : statul lui Burebista și al lui Decebal.

Pentru epoca clasică se cuvine subliniată, înainte de toate, *unitatea civilizației dacice*. Este adevărat, complexul din Munții Orăștiei se singularizează prin concentrarea impresionantă, pe un spațiu geografic relativ restrâns, a manifestărilor superioare ale civilizației dacice ; totuși, el nu rupe această unitate, căci multe din elementele sale se regăsesc, fie și pe scară mai redusă, în alte zone. Cu alte cuvinte, întreaga lume dacică participă la avântul din ultimele două secole ale Daciei independente. Iar faptul că sistemul de cetăți și așezările din Munții Orăștiei reprezintă expresia cea mai înaltă a civilizației dacice dovedește că societatea autohtonă se constituise într-o formă centralizată de organizare politică, în care centrul statal se dezvoltă cu prioritate.

Nu mai este necesar să insistăm asupra originalității civilizației dacice. Anumite produse ale ei — sanctuale, diverse obiecte de podoabă, numeroase forme ceramice etc. — reprezintă jaloane sigure de atribuire etnică a unor complexe arheologice. Trebuie subliniat însă că această originalitate nu exclude, ci dimpotrivă, implică acceptarea unor influențe dinafară. Dar dacii nu s-au mărginit la prelucrarea unor elemente de cultură materială de la alte popoare ; ei le-au adaptat, le-au transformat și adesea le-au îmbogățit, topindu-le în creațiile lor tradiționale și formînd o civilizație profund originală.

Cultura spirituală este o replică demnă a culturii materiale, iar pe plan politic făurirea unui stat cuprinzînd toate triburile daco-getice constituie un fenomen remarcabil pentru antichitate.

Manifestările din secolele I î.e.n. — I e.n. ale dacilor în domeniile discutate aici îndreptățesc două concluzii de importanță principială. Cea dintîi este că civilizația oppidană dacică reprezintă faza clasică (în raport cu cele anterioare și ulterioare) a culturii materiale și spirituale a poporului daco-get. A doua concluzie, de egală (dacă nu mai mare) însemnătate, se referă la poziția culturii daco-getice în ansamblul civilizației antice europene. Creatorii sistemului de fortificații din Munții Orăștiei, creatorii unei civilizații oppidane originale, dar deschise înfrîuririlor înaintate, oamenii care foloseau alfabetul grecesc și pe cel latin, care ajunseseră la elaborarea unui calendar bazat pe observații astronomice proprii, conducătorii care urmăreau cu permanentă vigilență expansiunea romană și care nu pregețau să se amestece în afacerile interne ale Imperiului, într-un cuvînt poporul dac, civilizația și statul dacilor aparțin lumii clasice, chiar dacă se află la marginea ei.

L'ÉPOQUE CLASSIQUE DE LA CIVILISATION DACO-GÈTE

RÉSUMÉ

Le peuple daco-gète est né dans l'espace carpatho-danubien à la suite d'un long processus historique. La première étape de celui-ci fut la symbiose des éléments énéolithiques autochtones, agricoles et sédentaires, et des éléments pastoraux indo-européens qui se sont infiltrés graduellement sur le territoire de la future Dacie ; ces derniers ont fini par imposer leur langue. La deuxième étape fut la formation de l'ethnie thrace dans la partie nord-orientale de la Péninsule Balkanique. Il y eut enfin la séparation des Daco-Gètes comme branche septentrionale des Thraces.

Bien que les Daco-Gètes soient les créateurs des civilisations du premier âge du fer sur le territoire de la Roumanie, le terme de civilisation daco-gète est employé d'habitude pour le second âge du fer seulement. C'est dans la dernière phase de l'époque de La Tène (Ier siècle av. n. ère — Ier siècle de n. ère) que cette civilisation atteint son apogée dans le triple domaine de la vie matérielle, de la vie spirituelle et de la vie politique.

Sur le plan matériel, les Daco-Gètes créent une civilisation unitaire du type proto-urbain, caractérisée surtout par une puissante et avancée métallurgie du fer, par une architecture en pierre de taille employée non seulement aux constructions militaires, mais aussi à celles culturelles et domestiques, par de grands habitats civils, par des progrès rapides dans l'agriculture et les métiers.

La culture spirituelle des Daces à cette époque s'enrichit de l'emploi de l'écriture grecque et latine, ainsi que de nombreuses connaissances scientifiques à caractère empirique dans les domaines de l'astronomie, de la médecine, de la botanique médicinale, etc. En même temps, les Daco-Gètes développent un art intéressant à caractère surtout décoratif, original mais ouvert aux influences étrangère qu'il s'avère capable d'assimiler aux traditions autochtones.

Enfin, sur le plan politique, la société daco-gète connaît maintenant la plus haute forme d'organisation : l'Etat de Burébista et de ses successeurs jusqu'à Décébale. Né d'une union tribale du sud-ouest de la Transylvanie, ayant son centre dans la région des Monts d'Orăștie, cet Etat a réussi à unifier sous le sceptre de Burébista toutes les tribus daco-gètes. Il fut anéanti par les Romains en 106 de n. ère, une grande partie de la Dacie étant transformée en province.

Les manifestations des Daco-Gètes aux Ier siècle av. n. ère — Ier siècle de n. ère dans les domaines mentionnés justifient deux conclusions : la civilisation proto-urbaine constitue la phase classique (par rapport aux phases antérieures et ultérieures) de la culture matérielle et spirituelle du peuple daco-gète ; la seconde conclusion d'importance égale sinon plus grande, porte sur la position de la culture daco-gète dans l'ensemble de la civilisation antique européenne. Le peuple daco-gète, sa civilisation et son Etat appartiennent au monde classique tout en se trouvant à sa périphérie.

DACII LIBERI ÎN SECOLELE II—IV e.n.

DE

GII. BICHIR

Cunoașterea istoriei și culturii dacilor liberi din secolele II—IV e.n. se datorește aproape exclusiv cercetărilor arheologice din ultimele trei decenii. Izvoarele scrise și descoperirile arheologice arată că stăpânirea romană în nordul Dunării nu s-a extins niciodată asupra întregului teritoriu locuit de geto-daci.

După războaiele dintre daci și romani din vremea lui Traian și Decebal și constituirea provinciei Dacia o mare parte dintre geto-daci rămân în afara granițelor Imperiului roman, continuând să trăiască pe vechiul lor teritoriu de baștină. Singuri, sau în amestec cu alte seminții de neam sarmatic sau germanic, ei populează în secolele II—IV e.n. teritorii întinse la est, sud-est, vest și nord de provincia Dacia¹.

Trăind în afara lumii romane, dar aproape și în contact direct cu hotarele imperiului, pe lângă relații de bună vecinătate au existat și conflicte, dacii liberi făcând adesea incursiuni în imperiu, fapt menționat de unii scriitori antici și de unele inscripții din Moesia Inferior, Dacia, Panonia și Italia. Denumirea de daci liberi nu apare în izvoare²; ea a fost dată de istoricii moderni și contemporani pentru a-i deosebi de dacii și apoi daco-romani care au continuat să trăiască pe teritoriul provinciei Dacia. La scriitorii antici, ea și în inscripții, ei sînt numiți fie cu numele lor generic de daci sau geți, fie cu cel de daci mărginași (προσόβοι), de carpi sau costoboci. Sînt însă cazuri cînd localizarea mai de aproape a dacilor liberi amintiți de scriitorii antici și de inscripții nu este posibilă, deoarece relatările și mențiunile despre ei sînt vagi și lipsite de precizuni topografice pentru a ști dacă este vorba de daci liberi din est, vest sau nord. De aceea, de un real folos ne sînt cercetările arheologice, care ne ajută să cunoaștem istoria și cultura lor materială.

Identificarea culturii materiale a dacilor liberi din estul, sud-estul și vestul provinciei Dacia este una din cele mai remarcabile realizări ale arheologiei românești din ultimele trei decenii.

Dezvoltată organic din Latène-ul geto-dacic, cultura dacilor liberi este puternic influențată de romani. Sînt comune dacilor liberi, indiferent dacă este vorba de costoboci, carpi, ori daci liberi din vest sau sud,

¹ Cf. Gh. Bichir, *Les Daces libres de l'époque romaine à la lumière des données archéologiques*, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 287—307.

² Așa cum au crezut unii cercetători (vezi M. I. Simiško, *Rannoslavianskaia kultura Podnestrovia v svete novih arheologiceskikh dannih*, K.S, XLIV, Moskva, 1952, p. 74—75).

tipurile de așezări și locuințe, ocupațiile, credințele, ritul și ritualul funerar și în special ceramica. Așezările dacilor liberi sînt situate atît pe înălțimi (pe promontorii și pante de deal), cît și pe terasele mai joase ale apelor. Nu se cunosc așezări fortificate, dar se constată (atunci cînd relieful permite) preferința lor de a se instala în locuri apărate prin însăși poziția lor naturală. Ei trăiau în bordeie și locuințe de suprafață. În regiunile de șes și deal predomină bordeiele, iar în zona montană unde terenul este stîncos și umed, casele construite la suprafața solului. Dacii liberi se ocupau cu agricultura și păstoritul, iar dintre meșteșuguri cele mai răspîndite erau metalurgia fierului, prelucrarea lemnului și olăritul.

Forma de organizare era obștea teritorială, care luase locul celei gentilice bazată pe legătura de sînge. Credințele dacilor liberi au fost predominant urano-solare. În general, dacii liberi, practicau cu predilecție ritul funerar al incinerăției, ca și înaintașii lor. Ceramica constituie inventarul cel mai numeros al așezărilor și necropolelor. Ea a fost lucrată cu mina și la roată reproducînd în general forme specifice lumii geto-dacice, cum sînt: vasul borcan, ornamentat cu briu alveolar, și ceașca dacică, adevărat stîndard al civilizației geto-dacice. Judecînd după ceramică, cei care conservă mai bine tradițiile Latène-ului geto-dacic se dovedesc a fi carpii.

Cultura materială a dacilor liberi ne este cunoscută în vestul și nord-vestul Daciei prin așezările de tip Sintana-Arad și Medieșu Aurit, la est prin cultura carpică, la nord prin cultura Lipița ai cărei purtători au fost costobocii, iar la sud prin cultura Militari-Chilia.

Descoperirile arheologice ne demonstrează că dacii liberi au locuit intens atît zona extracarpatică din estul și sud-estul Daciei, cît și regiunile din nordul și vestul provinciei. Izvoarele scrise și cercetările arheologice arată că dacii liberi au conviețuit în anumite regiuni cu sarmații și cu unele neamuri germanice și că au fost continuu influențați de romani. Deși, priviți în general, dacii liberi au venit în contact cu aceleași grupuri de populații (romani, sarmați și neamuri germanice), situația lor diferă de la o regiune la alta, datorită raporturilor care au existat între ei și grupurile de populații mai sus amintite. Începem prezentarea cu dacii liberi a căror nume s-a păstrat în izvoarele literare și epigrafice: costobocii și carpii.

1. COSTOBOCII

Locuiau în nord-estul Daciei. Sînt menționați de autorii antici³ și de unele inscripții⁴ sub numele de *Costoboci*, *Coistoboci*, *Costobocae*, *Costoboi*, *Castabocis*, *Castabocas*, *Castabocos*, *Coisstobocensis* etc.

Originea traco-dacă a costobocilor a fost susținută de cei mai mulți dintre învățații români și străini (K. Zeuss, W. Tomaschek, A. Premer-

³ Ptolemeu, *Geografia*, III, 5, 9.; III, 8, 3; Pausanias, X, 34, 5; Cassius Dio, LXXI, 12, 1; SHA, *Vita Marci*, 22, 1; Ammianus Marcellinus, XXII, 8, 42.

⁴ CIL, III, 14 214; VI, 31 856; VIII, 14 667, 25 679; „Studii clasice”, VI, 1964, p. 193.

stein, V. Pârvan, I. I. Russu, R. Vulpe, M. Macrea etc.)⁵. Fără ecou în literatura de specialitate s-a susținut și originea slavă (P. S. Šafařík, K. Müllenhof; L. Niederle etc.)⁶ sau celtică (A. Reinach, G. Seure)⁷. Originea traco-dacă a costobocilor este documentată atât de onomastica păstrată⁸, cât și de datele arheologice. Astfel cultura Lipița ai cărei creatori sînt costobocii, este o cultură specific dacică. Caracterul dacic al culturii Lipița este indicat de ceramică, ritul și ritualul funerar, ca și de întregul ansamblu al culturii materiale și spirituale⁹. La Dolinean (r. Hotin)¹⁰ pe Nistru mijlociu, s-a descoperit și un sanctuar circular cu coloane din lemn de tipul celor de la Sarmizegetusa și Fetele Albe în Munții Orăștiei¹¹, Pecica (jud. Arad)¹² și Barboși lângă Galați¹³.

Descoperirile arheologice ajută și la localizarea costobocilor, problemă greu de rezolvat numai pe baza datelor furnizate de izvoarele

⁵ K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, 1837, reeditată la Heidelberg în 1925, p. 262—263, 696; W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, Sitzungsberichte der Philosophisch — Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, CXXVIII, IV, Viena, 1893, p. 107; idem, II, *Die Sprachreste, Sitzungsberichte, ...* CXXX, II, Viena, 1894, p. 22—36; A. Premerstein, Klio, XII, 1912, p. 145—166; idem, RE, XI, 1921, col. 1 504—1 507 (Kostoboken); V. Pârvan, *Getica — O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 41, 240—241, 255, 281, 369 și 747; I. I. Russu, *Les Costoboces*, Dacia, N. S., III, 1959, p. 341—352; R. Vulpe, în *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, (Se va cita mai departe D.I.D., II), p. 158—163; M. Macrea, „Apulum”, VII, 1, 1968, p. 187—191; N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor-costobocii*, Buletinul Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj, I, 1956, fasc. 1—2, Seria științelor sociale, p. 183—189. Ulterior N. Gostar a revenit asupra acestei păreri și-i considera pe costoboci, celți dacizați (Cf. N. Gostar, „Cercetări istorice”, 1, Iași, 1970, p. 109—117); Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 288—291.

⁶ P. S. Šafařík, *Slavische Altertümer*, I, Leipzig, 1843, p. 122; K. Müllenhof, *Deutsche Altertumskunde*, I, Berlin, 1887, p. 86—87; L. Niederle, *Slovanske starozitnosti*, I², Praga, 1925, p. 405; Zdenek Needli, *Istoriia Češkogo naroda*, I, Moscova, 1952, p. 218; O. V. Kudriavčev *Issledovaniia po istorii Balkano-Dunajskih oblastei v period rimskoi imperii i sta'ti po obișcin problemam drevnei istorii*, Moscova, 1957, p. 13—100.

⁷ A. J. Reinach, „Bulletin de correspondance hellénique”, XXXIV, 1910, p. 325. Datele cu privire la diversele păreri despre originea costobocilor au fost adunate de O. V. Kudriavčev, *op. cit.*, p. 14—37. Vezi și N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor-costobocilor*, p. 185—188.

⁸ Vezi numele membrilor familiei regale (a costobocilor) din inscripția de la Roma (CIL, VI 1 601; Dessau, ILS, 854).

⁹ Vezi M. Śmiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Malopolske Wschodniej*, Lwów, 1932, p. 26—67, 111—182; idem, *Osady kultury lipickiej*, în *Przyczynki do Poznania epoki cesarstwa rzymskiego Poludniowo-Wschodniej Polski*, Lwów, 1934, p. 30—32; M. I. Śmiszko, *Arheologia Chiev*, II, 1948, p. 98—129; idem *ArhPam*, III, 1952, p. 315 și urm.; idem *KSMoscova*, XLIV, 1952, p. 67—76; I. K. Svešnikov, *K S Moscova*, LXVIII, 1975, p. 63—74; V. M. Ţiglik, *Nšeleniia verhnogo Podnistrov'ia perših stolit'našoi eri*, Kiev, 1975; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 288—291. Numai că unii cercetători presupun că în componența purtătorilor culturii Lipița au intrat și strămoșii unor triburi ale slavilor de răsărit, care au fost reuniți temporar de către daci în uniuni tribale pentru lupta contra Imperiului roman (Cf. M. I. Śmiszko, *K. S. Moscova*, XLIV, 1952, p. 75). Menționăm că W. Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Varșovia, 1928, p. 173—174, considera necropola de la Lipița ca o mărturie a venirii în regiunea Nistrului a unui trib din grupa pontică, asimilat de goți, care a înaintat în avangarda expansiunii gotice.

¹⁰ Cf. G. I. Smirnova, „S.C.I.V.A”, 27, 1976, 3, p. 309—317.

¹¹ Cf. H. Dalcoviciu, „Dacia”, N. S., IV, 1960, p. 253—254 cu fig. 11—12; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 260—265 cu fig. XXXII și XXXIV.

¹² I. H. Crișan, „Acta MN”, III, 1966, p. 92—95, fig. 1—2.

¹³ N. Gostar, I. T. Dragomir, Silviu Sanie, și Șelva Sanie, *Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie*, I, București, 1971, p. 418—419 și fig. 2.

scrise¹⁴. Aria de răspîndire a culturii Lipița cuprinde bazinul superior și mijlociu al Nistrului și cel superior al Prutulului¹⁵.

Cercetările arheologice demonstrează că purtătorii culturii Lipița erau o populație sedentară de agricultori și crescători de vite, iar dintre meșteșuguri practicau metalurgia fierului, prelucrarea lemnului și olăritul¹⁶. Așezările n-au fost fortificate. În cadrul lor s-au identificat bordeie, locuințe de suprafață, gropi de provizii, vetre și cuptoare menajere, cuptoare de ars vase etc.¹⁷, complexe de felul celor cunoscute în întreaga lume a geto-dacilor¹⁸.

Necropolele erau plane și se aflau în imediata apropiere a așezărilor. Costobocii practicau aproape exclusiv ritul funerar al incinerăției. Mormintele de înhumăție identificate în unele necropole aparțin de obicei unor populații alogene, de origine vandalică, sau sarmatică, cu care costobocii au conviețuit pe aceste meleaguri în faza mai târzie a culturii¹⁹. Faptul că ei își incinerau morții și-i înmormîntau în urne²⁰, a făcut pe unii cercetători să folosească pentru cultura Lipița și denumirea de cultura „Cimpurilor cu urne funerare”²¹.

Ceramica, lucrată cu mina și la roată, constituie inventarul cel mai bogat al așezărilor și necropolelor. Ea reproduce în general forme specifice lumii geto-dacice cum sînt vasul borcan cu briu în relief alveolat, ceașca dacică, fructiera etc.²². Ceramica din faza mai veche (secolele I î.e.n. — I e.n.) își găsește bune analogii în așezările geto-dace de tip Poiana-Răcătău-Tinosu, iar cea din faza mai târzie, în cadrul culturii carpice; unele deosebirii dintre acestea explicîndu-se prin poziția geografică a culturii Lipița care se află la periferia lumii geto-dace și în cadrul ei sînt mai evidente influențele străine, cum sînt cele de tip Przeworsk și sarmatice în faza mai târzie²³. Principalii purtători ai culturii Przeworsk au fost

¹⁴ Vezi datele principale la G. Schütte, *Ptolémy's maps of northern Europe*, Copenhaga, 1917, p. 79, 89, 100, 101, 143 cu hărțile de la fig. 17, 20, 30, 31; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 221—223, 240—242, 249, 255, 747. N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor costobocii*, p. 183, 199; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 343—344.

¹⁵ Cf. Lucrările citate *supra* notele 9—10.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Cf. M. Śmieszko, *Osady kultury lipickiej*, p. 30, 31; M. I. Smiško, K S Moscova, XLIV, 1952, p. 68—70; V. M. Ţigilik, *op. cit.*, p. 12—69.

¹⁸ Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 288—289.

¹⁹ I. K. Svešnikov, K S Moscova, LXVIII, 1957, p. 63, 74; M. I. Smiško, *Arheologia Chiev*, 2, 1948, p. 18—129; G. B. Fedorov, S.C.I.V., X, 1959, 2, p. 375—376; M. I. Melnikova, K S Moscova, LI, 1953, p. 65—67; Gh. Bichir *op. cit.*, p. 289, 291; idem *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, în *Actes du VIIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, I, *Rapports généraux*, Belgrad, 1971, p. 281—282 (se va cita mai departe *Les Sarmates*); idem „Pontica” 5, 1972, p. 168.

²⁰ La costoboci, ca și la ceilalți daci liberi, predomină urnele cu capac, avînd drept capac o strachină, o piatră plată sau un ciob mai mare dintr-un vas (Cf. M. I. Smiško, K S, XLIV, 1952, p. 69).

²¹ Cf. M. I. Smiško, *op. cit.*, p. 74; idem „Arheologia” Kiev, 1, 1947, p. 111—112.

²² Vezi M. Śmieszko, *Kultury wczesnego okresu . . .*, pl. 6—11; pl. 11 1—2 4; pl. 14 22; idem, *Osady kultury lipickiej*, p. 31; M. I. Smiško, K S Moscova, XLIV, 1952, p. 70, fig. 22 1—8; p. 78, fig. 24 2—3; V. M. Ţigilik, *op. cit.*, p. 79 și urm. și fig. 20 1 8; fig. 21—24, 26—28; 44—48. Unele materiale considerate de autor ca fiind de tip Zarubineț (fig. 25/1—6 și 30/1—2, 6—7) pot aparține tot ceramicii dacice de tip Lipița. Dealtfel în ceea ce privește ceramica denumită de tip Zarubineț de V. M. Ţigilik, păstrăm unele rezerve atît în ceea ce privește atribuirea etno-culturală cit și poziția ei cronologică; Gh. Bichir, *Thraco-Dacica*, p. 290, fig. 1/1—10.

²³ Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 289, 291.

vandalii²⁴, care împreună cu goții, burgunzii și longobarzii formau ramură răsăriteană a populațiilor germanice.

Influența romană se face și ea simțită în cadrul culturii Lipița, dar în măsură mai mică decât în regiunile de la Dunărea de Jos. Se întilnesc atît produse ceramice (în special amfore și chiar fragmente de *terra sigillata*), cît și obiecte de uz casnic (chei de fier), accesorii pentru veșminte (fibule) și chiar vase de bronz²⁵. S-au descoperit, de asemenea, monede și tezaure monetare. Cele mai multe monede sînt din perioada Traian (97—117) — Commodus (176—192)²⁶. Produsele romane din mediul Lipița pot fi puse pe seama schimburilor comerciale firești, în schimb unele dintre tezaurele monetare și vasele de bronz din bogatul mormînt de la Cijikov, regiunea Lvov, trebuiesc puse și pe seama raporturilor clientelare dintre costoboci și Imperiul roman.

În funcție de materialul publicat începutul culturii Lipița poate fi pus în secolul I î.e.n., iar sfîrșitul ei în ultimul pătrar al secolului al II-lea sau la începutul secolului al III-lea²⁷.

Costobocii cunosc maximum de dezvoltare în secolul al II-lea e.n., cînd sînt menționați și de izvoarele literare și epigrafice ca fiind fie în relații clientelare, fie în conflict cu Imperiul roman și unele triburi vandalice. În afară de faptul că sînt amintiți ca participanți la coaliția anti-romană din vremea lui Marcus Aurelius (SHA, *vita Marci*, 22, 1), nu cunoaștem mai de aproape aportul costobocilor în desfășurarea războaielor marcomanice. În schimb, ei s-au făcut cunoscuți printr-o puternică incursiune întreprinsă în anul 170²⁸, în sudul Dunării, cu care prilej sînt prădate și devastate provinciile Moesia Inferior, Tracia și Macedonia, ajungînd pînă în inima Greciei. Trecerea costobocilor prin Moesia Inferior, respectiv Dobrogea, este menționată de două inscripții funerare descoperite la *Tropaeum Traiani* (Adamelisi) și care au fost puse în memoria unor persoane ucise de costoboci; un get, *Daizus Comozoi... interfectus a Castabocis*²⁹ și un magistrat local *L. Fufidius Lucianus, decurio municipii, deceptus a Castabocis (sic) duumviratu suo*³⁰.

Înaintînd apoi spre sud, costobocii au ajuns după mărturia contemporanului Pausanias (X, 34, 5), pînă la Elatea din Focida, unde un grec, Mnasibulos, învingător la jocurile olimpice, a organizat un detașament de voluntari și a încercat să-i oprească, fără succes, căzînd eroic în luptă. Se crede că costobocii au înaintat victorios pînă în Attica, unde au incen-

²⁴ Cf. M. Lamlova Schmiedlová, *Slov Arch*, XI, 1963, 1, p. 75; K. Godlowski, *The Chronology of the late roman and early migrations periods in central Europe*, Kraków, 1970, p. 10—27.

²⁵ Cf. M. I. Smiško, K. S., Moscova, XLIV, 1952, p. 71; idem, SA, 1, 1957, p. 238—243; V. M. Țigilik, *op. cit.*, p. 73—74, 120—129.

²⁶ Cf. M. Smiško, K. S., Moscova, XLIV, 1952, p. 71; V. V. Kropotkin, *Kladt rimskih monet na territorii S.S.S.R.*, Moscova, 1961, p. 17—18; idem, VDI, 37, 1951, 3, p. 243 și urm; V. M. Țigilik, *op. cit.*, p. 125.

²⁷ Vezi datele cu privire la aceasta problemă la Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, 1976, p. 200—201 și V. M. Țigilik, *op. cit.*, p. 120—129, 151—146.

²⁸ A. Premerstein, RE, XI, col. 1 506—1 507; O. V. Kudriavčev, VDI, 1950 3, p. 56—70; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 349—351; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 158—163.

²⁹ CIL, III, 14 214; Dessau, ILS, 8 501.

³⁰ Em. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte des Stadt Tropaeum Traiani*, „Studii clasice”, VI, 1964, p. 193—200.

diat sanctuarul pangrec de la Eleusis, deplîns de sofistul Aelius Aristide³¹. Din Grecia și Macedonia costobocii au fost respinși de către o trupă din armata romană special alcătuită și pusă sub comanda lui *L. Iulius Vehilius Gratus Iulianus, proc (urator) Aug(usti) et prae(positus) vexillationis per Achaïam et Macedoniam... adversus Castabocas*, așa cum ne informează o inscripție descoperită la Roma³². Se pare că la alungarea costobocilor din Grecia au participat și unele corpuri de voluntari locali, cum este cel amintit de o inscripție din orașul Thespiiai în Beotia³³.

Costobocii s-au retras în mod precipitat din imperiu, nu numai datorită presiunii militare, ci și în urma știrii primite că țara lor fusese atacată între timp de către asdingii (ramură a vandalilor), probabil la îndemnul autorităților romane, ca măsură de represalii pentru invazia lor în imperiu³⁴.

Cassius Dio (LXXI, 12, 1) arată că asdingii conduși de Rhaos și Rhaptos i-au învins pe costoboci, dar nici ei nu s-au putut bucura prea mult de victorie, deoarece au fost înfrinți la rîndul lor de lacringi (altă ramură vandalică), care probabil instigați de același Sextus Cornelius Clemens, guvernator al Daciei i-au atacat prin surprindere.

Faptul că îi avem documentați epigrafic în Africa Proconsulară (Tunisia de azi) nu înseamnă că atacul costobocilor s-ar fi prelungit pînă în această regiune așa cum s-a presupus³⁵, dar nici teza conform căreia în inscripțiile respective³⁶ ar fi vorba de costoboci luați prizonieri și coloniizați aici (ca dediticii)³⁷, nu mai este acceptată³⁸. Reluînd studiul inscripției de la Simithius (CIL, VIII, 14 667) J. Kolendo consideră că Sallustius Fortunatianus Costobius era originar din Africa de nord (din Simithius)³⁹ și că în timpul atacului din 170 aflîndu-se în Peninsula Balcanică⁴⁰ a fost luat prizonier și după ce a trăit o vreme printre costoboci s-a întors în imperiu și s-a stabilit în orașul său natal⁴¹.

Atacul costobocilor în peninsula Balcanică a fost puternic, dar el nu s-a încheiat cu nimicirea costobocilor așa cum s-a presupus de unii

³¹ Aelius Aristide, *Orationes*, XII, 2.

³² CIL, VI, 31 856; Dessau, ILS, 1 327.

³³ A. Plassart, *Une levée de volontaires Thespiens sous Marc Aurèle*, in *Mélanges Gustave Glotz*, II, Paris, 1932, p. 731—738.

³⁴ A. Premerstein, *Klio*, XII, p. 151; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazten*, Budapest, 1944, p. 44.

³⁵ A. Premerstein, *op. cit.*, p. 155; idem, *RE*, XI, col. 1506—1507.

³⁶ CIL, VIII, 14667, 25679

³⁷ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 160.

³⁸ J. Kolendo, *Un romain d'Afrique élevé dans le pays des Costoboces. À propos de CIL, VIII, 14 667*, „Acta MN”, XV, 1978, p. 125—130.

³⁹ Așa cum credea dealtfel și A. Premerstein, dar numai că acest învățat greșea cînd considera că atacul costobocilor a ajuns pînă în nordul Africii, prilej cu care a căzut în mințile lor Sallustius Costobius (Cf. „Klio”, XII, p. 155 și *RE*, XI, col. 1 506 — 1 507).

⁴⁰ Unii cercetători au presupus că Sallustius Costobius putea fi originar din provinciile dunărene sau chiar din provincia Dacia (W. Tomaschek, *op. cit.*, p. 107; O. V. Kurdriavțev, *VDI*, 3, 1950, p. 68, n. 3; idem, *Issledovanie po istorii Balcano-Dunajskih oblastei v period rimskoi imperii*, p. 40—41 cu n. 81; J. Kolendo, *op. cit.*, p. 129—130. consideră că Sallustius Costobius se afla împreună cu tatăl său în Peninsula Balcanică, unde putea lucra ca specialist în exploatarea pietrei și de aici a fost luat prizonier. Indiferent de explicația care se va găsi acestei probleme, un lucru pare a fi verosimil și anume că Sallustius Costobius era originar din Africa.

⁴¹ Cf. J. Kolendo, *op. cit.*, p. 130.

cercetători. La fel nu poate fi acceptată nici ipoteza conform căreia nu ar fi fost o incursiune de pradă, ci o migrație a costobocilor cu familiile și cu tot avutul lor mobil, în căutare de pământuri noi, datorită presiunii unor neamuri germanice⁴². Descoperirile arheologice resping o atare ipoteză.

Interpretarea scenelor columnei lui Marcus Aurelius, permite să se emită ipoteza că luptele împotriva costobocilor au continuat și în anii următori⁴³, când, după înfrângerea sarmaților iazigi din iarna anului 173—174, împăratul Marcus Aurelius vine în 174, în Dacia, de unde duce lupte la granița de nord-est a provinciei cu bastarnii și apoi cu costobocii, care sînt învinși într-o luptă de cavalerie⁴⁴. În legătură cu aceste lupte a fost pusă de unii cercetători mina de bronz dedicată lui I. O. M. Dolichenus de către *Gaius optio*⁴⁵, un subofițer, din *Cohors I Hispanorum milliaria* (ce-și avea garnizoana în castrul de la Orheiul Bistriței)⁴⁶, descoperită la Myszkow⁴⁷.

Destul de importantă este o inscripție funerară găsită la Roma care ne face cunoscut numele unui rege al costobocilor; *Pieporus, rex Coisstobocensis*, a cărei soție, dacia *Ziais*, fiica lui *Tiatus*, moare la Roma, unde nepoții ei *Natoporus* și *Drilgisa* îi pun epitaful⁴⁸. Este vorba probabil de ostatici reținuți în capitala imperiului pentru a garanta fidelitatea regelui costoboc față de Imperiul roman. Importanța inscripției de la Roma constă atît în precizarea raporturilor clientelare dintre imperiu și costoboci, cît mai ales în faptul că indică numele regelui costoboc și al membrilor familiei sale, nume care sînt de origine traco-dacă⁴⁹ și nu au nimic comun cu onomastica celtă și cea slavă.

În urma înfrîngerilor suferite în perioada 170—174, o parte a costobocilor s-a refugiat la carpi, iar cea mai mare parte a continuat să trăiască pe teritoriul lor de baștină, alături de noii veniți, vandali și sarmați, așa cum arată cercetările arheologice⁵⁰. Nordul Moldovei, zonă de interferență între două culturi înrudite — cultura carpică și cea de tip Lipița — a fost pînă în anii 170—174 dominat de costoboci, iar după această dată regiunea a intrat sub controlul carpilor, așa cum indică descoperirile arheologice⁵¹.

2. CARPII

Sînt o populație de origine traco-dacică care în secolele II—III e.n., a locuit intens teritoriul de la est de Carpați⁵². După unii cercetători denumirea de carpi vine de la *Carpates*, iar după alții derivă din rădăcina indo-

⁴² Vezi R. Vulpe, *op. cit.*, p. 160.

⁴³ Cf. A. Stein, *op. cit.*, p. 44—46.

⁴⁴ Cf. M. Macrea, „Apulum”, VII, 1, p. 189, unde se dau și trimiterele respective.

⁴⁵ Ann Ép, 1905, 16; Dessau, ILS, 9 171.

⁴⁶ Cf. M. Macrea, D. Protase, St. Dănilă, SCIV, 18, 1967, 1, p. 113—120.

⁴⁷ Cf. *supra*, n. 45.

⁴⁸ CIL, VI, 1601; Dessau, ILS, 854.

⁴⁹ Vezi I. I. Russu, *op. cit.*, p. 344—345.

⁵⁰ Cf. Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, p. 291.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Cf. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 1—412; idem, *Archaeology and History of the Carpi*, vol. I (text) și vol. II (planșe), BAR, Oxford, 1976 (Se va prescurta: *Archeology and History*).

europăeană (neatestată și reconstituită) **Kar* „a lăuda”⁵³. Indiferent dacă numele carpilor vine de la *Carpates* (munte)⁵⁴, ori de la forma indoeuropeană **Kar*⁵⁵, un lucru este sigur și anume că populația carpică a locuit în preajma Munților Carpați⁵⁶. În rindul cercetărilor care vedeau o legătură indestructibilă între denumirea Munților Carpați și a populației carpice, s-au conturat două opinii, diametral opuse. După unii, populația carpică a împrumutat numele de la munți, elocventă în această privință fiind poziția lui W. Tomaschek⁵⁷, iar după alții, Munții Carpați au luat numele de la carpii care locuiau în această regiune. Cel mai dîrz susținător al acestei teze a fost V. Pârvan⁵⁸.

În ceea ce privește etnicul, majoritatea cercetătorilor au presupus originea traco-dacică a carpilor pornind de la studiul lui Tomaschek sau bazîndu-se pe interpretarea forțată a unor izvoare scrise⁵⁹. În realitate, originea traco-dacică a carpilor nu poate fi demonstrată pe baza știrilor literare și epigrafice, în schimb, ea poate fi dovedită cu prisosință pe cale arheologică⁶⁰.

Izolată și fără ecou în literatura de specialitate s-a susținut și originea slavă⁶¹ și chiar celtică⁶² și sarmatică⁶³.

Ca și în cazul costobocilor, localizarea carpilor numai pe baza izvoarelor literare și epigrafice este greu de făcut. Cercetările arheologice din ultimele trei decenii demonstrează că populația carpică a locuit intens teritoriul Daciei de la est de Carpați; urmele lor au fost identificate între Carpați și Prut, în peste 300 de puncte, cele mai multe dintre ele concentrîndu-se în zona subcarpatică și centrală⁶⁴, acolo unde au fost îngropate (tot de ei în vremuri de restriște) și cele mai multe tezaure monetare romane⁶⁵. Antichitățile carpice nu lipsesc nici în spațiul dintre Prut și Nistru, judecînd după unele vase de tip carpice descoperite într-o serie de morminte sarmatice la: Bocani, Soldănești, Prajila, Gotești, Zănești

⁵³ Vezi datele cu privire la această problemă în *Cultura carpică*, p. 155 și *Archaeology and History*, I, p. 145, 202.

⁵⁴ La Ptolemeu, III, 6, 20, *καρπατης* "oros.

⁵⁵ Vezi I. I. Russu, *Limba Thraco-dacilor*, București, 1967, p. 98.

⁵⁶ Cf. *supra* notele 52–53.

⁵⁷ W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, p. 108.

⁵⁸ V. Pârvan, *Getica* p. 41.

⁵⁹ W. Tomaschek, *op. cit.*, p. 108; B. Rappaport, *Die Einfälle der Goten in das Römische Reich bis auf Constantin*, Leipzig, 1899, p. 25; C. Patch, *Carpi*, RE, III, 1899, col. 1 608; A. Stein, *Carpicus* RE, III, 1899, col. 1 610; U. Kahrstedt, *Die karpodaken*, *Prähistorische Zeitschrift*, IV, 1912, p. 86–87; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 242; I. Andrieșescu, *De la preistorie la eoul mediu*, București, 1924, p. 65; Fr. Altheim, *Die Soldatenkaiser*, Frankfurt am Main, 1939, p. 98 etc.

⁶⁰ Cf. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 157–162; idem *Archaeology and History*, I, p. 147–151.

⁶¹ Cf. P. Șafaik, *op. cit.*, p. 142.; N. S. Derjavin, *Slavit în vechime* (ediție în l. română), București, 1949, p. 48 și Gh. Bichir, *Archaeology and History*, I, p. 147.

⁶² Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 146.

⁶³ Pornind de la știrea transmisă de geograful anonim din Ravenna *Cosmographia*, I, 12, 11, conform căreia neamul carpilor a ieșit din țara sarmaților.

⁶⁴ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 14–15, 43, 187 și hărțile nr. 1 (pl. I) și 3 (pl. III); idem, *Archaeology and History*, I, p. 4, 32; II, pl. I și III; idem, *Pătrunderea sarmaților la Dunărea de mijloc și de jos și relațiile lor cu gelo-dacii*, Muzeul Național, III, 1976, p. 122.

⁶⁵ B. Mitrea, *Contribuții numismatice la istoria triburilor daco-getice din Moldova în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.*, SCIV, 7, 1956, 1–2, p. 169–173; Gh. Bichir, *Archaeology and History*, I, p. 118–125; II, pl. II.

Sărata Nouă, Șabalat, Katargi etc⁶⁶. La Șoldănești, Trifăneștii Noi și Bălăbănești⁶⁷, nu prea departe de Nistru și Mologa pe malul limanului Nistrului⁶⁸, pare a fi vorba de așezări carpice. Materiale carpice (ceramică) întilnim și în centrele romane de la Tyras⁶⁹ și Orlovka (anticul Aliobrix)⁷⁰. Menționăm că la nord de gurile Dunării (zona de la est de Prut) pot fi localizați și *carpizii* (Καρπίδαι) menționați de Ephoros (Fragm. 158 78) și Pseudo-Scymnos (842—844), ca și *harpîi* și „orașul” *Harpis* („Ἀρπὶς πόλις) amintite de Ptolemeu (III, 10, 7), într-un alt pasaj Ptolemeu (III, 5, 10) vorbește și de *Carpiani* pe care-i situează între peucini și bastarni.

Deși ei apar cu numele de carpi în izvoarele literare⁷¹ și epigrafice⁷², abia în secolele III—IV e.n., descoperirile arheologice și chiar unele știri literare judecate în funcție de realitățile arheologice, ne permit să susținem că ei au existat și în perioada anterioară, dar n-au fost remarcați de istorici multă vreme pentru că în acele timpuri se impuseseră pe plan politic și militar geții de la Dunărea de Jos și dacii transilvăneni, grație unor conducători de talia lui Dromichaetes, Burebista și Decebal. ultimii doi ajungînd să polarizeze în jurul lor întreaga lume a geto-dacilor⁷³. În această vreme (secolele I î.e.n. — I e.n.), cultura materială de pe teritoriul Daciei este atît de unitară încît nu se poate vorbi de un material arheologic că este getic sau dacic, decît ținîndu-se seama de poziția geografică a localității unde a fost descoperit⁷⁴; în aceste condiții este firesc să nu se poată vorbi nici de o cultură carpică, diferită de cea a Latène-ului geto-dacic, pentru această vreme. După înfrîngerea dacilor de către romani

⁶⁶ Idem, *Relations between the Sarmatians and the free Dacians*, BHR, XVI, 1965, p. 59—60; (se va cita mai departe *Relations*); idem, *Archaeology and History*, I, p. 163—164, II, pl. CXXXII; idem, *Les Sarmates au Bas Danube*, Dacia, N. S., XXI, 1977, p. 175—177, 197 și harta nr. 3 (pl. 3) de la p. 169; idem, în *Thraco-Dacia*, 1976, p. 292 cu n. 47.

⁶⁷ Vezi datele la Gh. Bichir, *Carpîi în istoriografia română și străină*, S.C.I.V., 22, 1971, 2, p. 187—188 cu n. 62; idem, *Thraco-Dacia*, 1976, p. 292 cu n. 48; idem, *Archaeology and History*, I, p. 3, 174 cu nota 2. Pentru Trifăneștii Noi, vezi G. B. Federov, MIA, 89, 1960, p. 259 și E. A. Rikman, *Pamiatniki sarmatov i plemen Cerneahovskoi Kulturi*, Chișinău, 1975, p. 85, unde se spune că în afară de ceramică (considerată de autori de tip Cerneahov) s-a găsit și o monedă romană de argint de la Hadrian.

⁶⁸ Material văzut cu prilejul unei călătorii de studii făcute la Odessa în februarie 1978. Este vorba de Mologa II, vezi A. V. Gudkova, în *Arheologiceskie okritiia 1975 goda*, Moscova, 1976, p. 319—320. În complexul amintit am constatat și material sarmatic. Mulțumim și pe această cale autoarei săpăturilor pentru amabilitatea de a ne fi arătat materialul.

⁶⁹ Material văzut prin amabilitatea lui I. B. Kleiman, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁷⁰ Material văzut prin amabilitatea autoarei săpăturilor R. D. Bondari.

⁷¹ Dexip, SHA, 16, 3; Eusebius, VII, 17, 3; Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 39, 43; Lactantius, *De mortibus persecutorum*, IV, 3; Eutropius, IX, 25, 2; Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 5; XXVIII, 1, 5; Orosius, VII, 25, 12; Zosimos, I, 20; I, 27, I, 31; Iordanes, *Romana*, 299; idem, *Getica*, 91, Petrus Patricius, *Fragm.* 8; Eugarius Sholasticus, *Istoria eclesiastică*, V, 24, Geograful anonim din Ravenna, *Cosmographia*, I, 12, 11.

⁷² CIL, III, 1 054; 4 506, 12 455, 14 416; III Suppl., 7 586; VI, 1 112; VIII, 842; XII, 5 548, 5 561; Klio, 46, 1965 etc.

⁷³ Cf. R. Vulpe, *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dacic*, StComPitești, I, 1968, p. 33—55; H. Dalcoviciu, *op. cit.*, p. 5 și urm.; I. H. Crișan, *Burebista and his time*, București, 1978.

⁷⁴ Este știut că denumirile de geți și dacii au o semnificație mai mult geografică, deoarece și unul și altul aveau aceeași origine tracică și vorbeau aceeași limbă după cum spun izvoarele scrise (Cf. Strabon, *Geografia*, VII, 3, 13).

și crearea provinciei romane Dacia se sparge unitatea culturii materiale geto-dacice, din care făceau parte și carpicii și abia de acum înainte, în noile condiții istorice create, se poate vorbi de o cultură carpică. Deci noi vedem în carpi o populație geto-dacă ce a locuit din vechime pe teritoriul Moldovei⁷⁵ și care în vremea lui Burebista și Decebal a făcut parte din regatul Daciei. Dacii de la est de Carpați (carpicii) au participat la luptele cu romanii din vremea lui Traian și Decebal și în anii 101—106 sînt distruse principalele așezări așa cum s-a constatat la Răcătău, Calu (Piatra Șoimului), Bîtea Doamnei, Cozla-Piatra Neamț, Tisești, Poiana Dulcești-Broșteanu etc. Din proprie inițiativă sau obligați de romani, locuitorii și-au părăsit vechile vetre incendiate și s-au așezat în locuri mai deschise, dar tot în apropierea celor distruse, așa cum este cazul la Piatra Neamț, unde în apropiere de Bîtea Doamnei, Cozla și Pietricica apar așezările din secolele II—III de la „Lutărie” și „Dărmănești”, la Poiana-Dulcești, unde locuitorii așezării Latene de la Broșteanu se instalează pe Siliște și Varniță, la Tisești-Tirgu Ocna, părăsind dăva de pe cetățuie oamenii se așează în loc deschis la Vișoara⁷⁶. Dar cercetările arheologice arată că nu toate așezările sînt distruse cu prilejul conflictului dintre Traian și Decebal și unele dintre ele continuă să existe așa cum este cazul cu cea de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iași)⁷⁷.

Dezvoltată organic din orizontul cultural anterior, cultura carpică este dacică în esența ei și poate fi considerată ca o formă evoluată a Lateneului geto-dacic, căruia i s-au adăugat influențele romane și cele sarmatice. Cultura carpică se datează între începutul secolului al II-lea e.n., și primele decenii ale secolului al IV-lea⁷⁸, în spațiul dintre Prut și Nistru, datorită pătrunderii mai timpurii a goților, ea încetează pe la mijlocul secolului al III-lea⁷⁹. Părererea unor cercetători, că pe teritoriul R.S.S. Moldovenești cultura Cerneahov s-ar data și în secolul al II-lea e.n.⁸⁰, nu este confirmată nici de descoperirile arheologice, nici de alte documente⁸¹. Și în partea de nord-vest a Moldovei, cultura carpică încetează în a doua jumătate a secolului al III-lea, deoarece aici, probabil în ultimul pătrar al secolului al III-lea e.n., pătrund purtătorii culturii tumularilor subcarpatice așa cum arată descoperirile de la Vinători (în punctele „Branșiște” și „Gura Secului” din preajma Mănăstirii Neamț), Tîrzia, jud. Neamț și Botoșana în jud. Suceava⁸², localități situate în zona subcarpatică.

⁷⁵ Cf. Gh. Bichir, „Danubius”, I, 1967, p. 115 cu n. 4; idem, *Cultura carpică*, p. 162; idem, *Archaeology and History*, I, p. 151.

⁷⁶ Idem, *Cultura carpică*, p. 151—152, 162; idem, *Archaeology and History*, I, p. 141—142, 151.

⁷⁷ Silviu Sanie și Șelva Sanie, „Cercetări istorice”, Iași, 1973, p. 61 și urm.

⁷⁸ Cf. *Cultura carpică*, p. 147—154; idem, *Archaeology and History*, I, p. 137—144.

⁷⁹ Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, 1976, p. 293.

⁸⁰ G. B. Fedorov, MIA, 89, 1960, p. 59—172; E. A. Rikman, MIA, 82, 1960, p. 303—327; 116, 1964, p. 253—256; idem, *Pamiatnik epochi velikovo pereselenia narodov*, Chișinău, 1967, p. 7—136; idem, SA, 4, 1972, p. 84—101; idem, *Etniceskaia istoria naselenia Podnistrovia i prilगतușcego Podunav'ia v pervih vekah našei eri*, Moskva, 1975, p. 125—331; idem, *Pamiatniki sarmatov i plemen Cernitahovskoi Kulturt*, p. 10, 12; I. G. Hîнку, *Drevnea cultura Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 60—71 etc.

⁸¹ Vezi Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, 1976, p. 292—293 și n. 50.

⁸² Material inedit. Săpăturile de la Vinători și Tîrzia au fost făcute de V. Mihăilescu-Bîrliba, iar cele de la Botoșana de Dan Gh. Teodor.

Descoperirile arheologice și unele izvoare scrise sprijină autohtonía carpilor în spațiul est-carpatic al Daciei și infirmă acele ipoteze conform cărora ei au venit fie din nord⁸³, fie din est⁸⁴.

În *callipizii* (καλλιπίδαϊ) amintiți de Herodot (IV, 17), Strabon (XII, 3, 21) și Pomponius Mela (II, 1, 7) și considerați de părintele istoriei ca scito-greci și care în funcție de datele furnizate de ei pot fi localizați între Borysthenes (Nipru) și Hypanis (Bug), eventual și ceva mai la vest, noi nu trebuie să-i vedem neapărat pe carpi⁸⁵, ci mai probabil triburi înrudite cu carpii (tot de origine traco-dacică) care au conviețuit pe aceste meleaguri cu sciții, populație care în vremea lui Herodot (secolul al V-lea î.e.n.) stăpîneau cu autoritate aceste regiuni.

Folosirea denumirii de *scito-greci*, ne face să credem că Herodot vede în *callipizi* o populație diferită (ca etnic) de sciți și greci, dar care avea unele obiceiuri (mod de viață) întilnite la sciți, iar altele la greci. Callipizilor sau descendenților acestora, care au coabitat cu sciți și apoi cu sarmații (și care pînă la urmă au fost asimilați treptat de aceștia) le-ar putea fi atribuite unele materiale traco-gețice de la est de Nistru, care se datează anterior epocii lui Burebista⁸⁶. Amintim aici așezările de pe cursul inferior al Niprului (zonă în care sînt localizați callipizii de Herodot): Gavrilovka, Zolotaia Balka, Znamenka și Liubimovka, în care s-a descoperit ceramică traco-gețică, lucrată cu mina și care poate fi datată în secolele IV—II î.e.n.⁸⁷.

Înrudiți cu carpii prin nume și origine comună tracică erau și *corpilii* (χορπίλοι)⁸⁸ care locuiau la sud de Dunăre în Rhodope oriental și pe cursul inferior al râului Hebrus (Marița)⁸⁹.

Cercetările arheologice efectuate în așezări și necropole demonstrează limpede caracterul dacic al culturii carpice, făcînd astfel dovada indiscutabilă a apartenenței carpilor la neamul daco-geților. În același timp însă materialele descoperite indică și strînse legături cu lumea romană și cea sarmato-pontică.

Carpii locuiau în bordeie și case construite la suprafața solului, iar proviziile și le păstrau în gropi (special amenajate) pentru a fi ferite de ger iarna și a nu fi observate de dușmanii care-i atacau⁹⁰. Așezările nu sînt fortificate, dar multe dintre ele se află situate pe locuri apărate de însuși poziția lor naturală (Poiana Dulcești-Neamț, Bonțești-Vrancea, Căbești Milești-Bacău etc.) La Poiana-Dulcești s-au descoperit două

⁸³ S. Morintz, „Dacia”, N. S., III, 1959, p. 468; Gh. Diaconu, *Tirgșor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965, p. 125, n. 74; idem, „Studii și materiale”, II, Ploiești, 1969, p. 16.

⁸⁴ U. Kahrstedt, *op. cit.*, p. 84.

⁸⁵ Așa cum au crezut W. Tomasczek, *op. cit.*, p. 108.; E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 124; V. Pârvan, *Getica*, p. 225.

⁸⁶ Vezi Gh. Bichir, *Relațiile dintre sarmați și geto-daci pînă la sfîrșitul secolului I e.n.*, „S.C.I.V.A.”, 27, 1976, 2, p. 203—204.

⁸⁷ M. I. Viazmitina, *Frakitskie elementy v kulture naseleniya gorodische niznego Dnepra*, MIA, 150, 1969, p. 119—134.

⁸⁸ Strabo, *Geografia*, VII, fragm. 48; Appian, *Istoria romană*, IV, 87; Herodian, I, 162, 316; Plinius, *Nat Hist.*, IV, 40; Ptolemeu, *Geografia*, III, 11, 6; Solinus, 10, 7.

⁸⁹ Cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 233—234 și Gh. Bichir, *Archaeology and History*, I, p. 150.

⁹⁰ Vezi toate datele cu privire la istoria și cultura carpilor la Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 1—412; idem, *Archaeology and History* vol. I și vol. II.

puternice așezări în cadrul cărora s-au identificat, pentru prima dată, două niveluri de locuire, fapt ce a contribuit atât la datarea mai timpurie a culturii carpice, cât și la stabilirea cronologiei interne a ei.

În apropierea așezărilor se aflau necropolele (se cunosc circa 50)⁹¹. În mod obișnuit, carpii își incinerau morții, resturile de la incinerare fiind depuse în urne cu capac (mai rar fără capac) sau direct în groapă. În unele cimitire alături de morminte de incinerare au apărut (în număr mic) și înhumați, în special copii sub șapte ani, fapt ce denotă că din anumite motive unii locuitori își incinerau copii, iar alții și-i înhuma. Mormintele de incinerare, în special cele cu urne și capac au adesea inventar bogat, constând din obiecte de podoabă și toaletă, accesorii pentru veșminte, ustensile casnice etc.⁹²

De o rară frumusețe sînt podoabele de argint (cercei, perle în formă de butoiaș și pandantivi-coșuleț) lucrate în tehnica filigranului, probabil chiar în mediul carpic, judecînd după numărul mare al pieselor descoperite (peste 100) și ținînd seama de faptul că tehnica de lucru este elenistică și nu romană. Notăm că la Pădureni (lingă Mărășești) într-o singură necropolă, distrusă în cea mai mare parte de lucrările agricole, s-au găsit numai în mormintele recuperate, 43 de piese⁹³. Ele au putut fi lucrate în mediul carpic⁹⁴ așa cum se lucrau și oglinzile de metal cu tamga, luate inițial de la sarmați și apoi turnate în ateliere proprii după cum s-a constatat la București-Militari unde s-au descoperit asemenea tipare⁹⁵.

Disponînd de o bază economică puternică, carpii și-au permis să-și procure prin intermediul sarmaților (cu care au conviețuit pe același teritoriu)⁹⁶ o serie de lucruri, cum este coraliu adus tocmai de la Golful Persic. Conviețuirea dintre sarmați și carpi este atestată arheologic de faptul că în așezările și în special în necropolele carpice apar obiecte de tip sarmatic, iar în mormintele sarmatice ceramică dacică (carpică). Pe teritoriul Moldovei sînt descoperiri care arată că unii dintre sarmați și-au îngropat morții în cadrul cimitirelor carpice. Amintim aici necropola de la Poienestii (jud. Vaslui)⁹⁷, unde s-au descoperit nouă schelete cu crani deformate (șapte de copii și adolescenți și două de maturi)⁹⁸, obicei practicat de sarmați și nu de carpi⁹⁹. Constatările făcute în unele necropole, permit să susținem că între autohtoni și sarmați au putut exista și relații

⁹¹ Cf. *Archaeology and History*, I, p. 32, pentru detalii vezi p. 18–33.

⁹² Cf. *supra*, n. 90.

⁹³ Idem, *Cultura carpică*, p. 112–119 și pl. V.; idem, *Archaeology and History*, I, p. 103–110; II, pl. V; idem, în *Thraco-Dacia*, p. 293–297.

⁹⁴ Asemenea piese s-au descoperit și în Dacia romană la Reșca, Fărcașele și Locusteni în dreapta Oltului și la Soporul de Cîmpie și Obreja în Transilvania, considerate de cei mai mulți cercetători ca pătrunse din mediul carpic. Vezi mai recent K. Horedt „Apulum”, XVI, 1978, p. 218, și urm. și harta de la fig. 6.

⁹⁵ Pentru oglinzile cu tamga vezi *Cultura carpică*, p. 106–111; idem, *Archaeology and History*, I, p. 97–102.

⁹⁶ Cf. Gh. Bichir, S.C.I.V.", 12, 1961, 2, p. 253–271; 20, 1969, 2, p. 228–236; idem, „Pontica”, 5, 1972, p. 168; idem, Muzeul național, I, 1974, p. 31–34; III, 1976, p. 121–123; idem *Relations* ..., p. 58–63.

⁹⁷ Pentru necropola de la Poienestii, vezi R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienestii din 1949*, „Materiale”, I, 1953, p. 213 și urm.

⁹⁸ Cf. Gh. Bichir, „Dacia”, N. S., XI, 1967, p. 215 și n. 78; idem, „SCIV”, 20, 1969, 2, p. 228, n. 37; idem, *Cultura carpică*, p. 39–40.

⁹⁹ I. Ioniță și V. Ursache, „S.C.I.V.”, 19, 1968, p. 224.

de înrudiri prin căsătorie¹⁰⁰; unii dintre înhumații din aceste necropole (Poienеști, Moldoveni-Gabăra etc.), reprezintă tocmai asemenea indivizi, iar cea mai mare parte a copiilor înhumați, fiind progenituri rezultate din aceste căsătorii. Dar discutând despre sarmați (care au pătruns la vest de Prut în secolele II—III e.n.)¹⁰¹ trebuie să amintim că ei au fost în număr redus față de carpi. Este suficient să menționăm că pe teritoriul dintre Carpați și Prut s-au identificat urme ale carpilor (așezări și necropole) în peste 300 de puncte, iar vestigiile ale sarmaților (morminte) în numai 39 de puncte¹⁰². Proportia este și mai concludentă dacă amintim că numărul total al mormintelor sarmatice este de circa 170, cifră ce nu egalează nici pe aceea a unei necropole carpice mai intens cercetate, cum este cazul la Bărboasa-Gălănești (jud. Bacău)¹⁰³, unde s-au descoperit 291 de morminte, ori la Văleni-Botești (jud. Neamț)¹⁰⁴, unde s-au identificat 615 morminte. În prezent numărul mormintelor carpice depășește cifra de 1 500 deși n-au fost săpate integral decât cele două necropole amintite. Cu toate că au fost în inferioritate numerică, sarmații au influențat cultura materială a carpilor și au contribuit la îmbogățirea ei cu o serie de elemente create de ei sau vehiculate din regiunile de unde au venit, astfel în secolul al III-lea e.n. elementele sarmatice sînt asimilate și în ceramica carpică; ne referim la urnele cu torți zoomorfe și la cele cu protuberanțe și cupule. Considerăm că influența sarmatică constatată în ceramica atestă pe plan istoric asimilarea de către autohtoni a unor grupuri de sarmați, care din nomazi au devenit sedentari sau semisedentari¹⁰⁵. Este o urmare firească a unei lungi perioade de conviețuire ce a durat circa două secole.

Spre deosebire de sarmați, carpilii erau o populație sedentară care se ocupa cu agricultura și păstoritul. Dintre meșteșuguri au fost atestate arheologic: metalurgia fierului, prelucrarea lemnului și olăritul¹⁰⁶. În așezările de la Poiana Dulcești s-au descoperit pînă în prezent 9,200 kg zgură metalică, dălți și burghie din fier (folosite în special de rotari și dulgheri) indicînd locul a două ateliere de prelucrare a lemnului. Multiplele întrebuițări pe care le aveau vasele de lut au făcut ca olăritul să ia o mare dezvoltare și în fiecare așezare mai importantă să existe olari specializați. La Butnărești, jud. Neamț, a existat un întreg cartier de olari; s-au descoperit șase cuptoare de ars ceramică (altele au fost distruse de muncile agricole) și un atelier de olărie unic pînă în prezent în lumea geto-dacă¹⁰⁷. Ceramica a fost lucrată în proporție de 90% de olarii autohtoni, iar circa 10% reprezintă importuri din lumea romană (amfore, paterne). Majoritatea formelor reflectă tradiția dacică, dar sînt și vase la care se constată influența romană (amfore, străchini, capace și cănițe) și cea sarmatică (vasele cu torți zoomorfe în special). Din Imperiu roman

¹⁰⁰ Cf. Gh. Bichir, Muzeul național, III, 1976, p. 120

¹⁰¹ Idem, *Les Sarmates*, p. 275—285; idem, „Dacia”, N. S., XXI, 1977, p. 167—197.

¹⁰² Idem, *Relations* . . . p. 62.

¹⁰³ V. Căpitanu, „Carpica”, VII, 1975, p. 63 și urm.

¹⁰⁴ I. Ioniță și V. Ursache, *Inventaria arheologica*, fasc. 9, București, 1977.

¹⁰⁵ Cf. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 175—176; idem, *Archaeology and History*, I, p. 163—164.

¹⁰⁶ Cf. *Cultura carpică*, p. 51—62; idem, *Archaeology and History*, I, p. 38—49.

¹⁰⁷ Idem, „S.C.I.V.”, 17, 1966, 3, p. 489—509; idem, în *Thraco-Dacia*, 1976, p. 293.

au ajuns în mediul carpic o serie de podoabe (mărgele, pudriere etc.), obiecte de uz casnic (chei), accesorii pentru veșminte (fibule, catarama)¹⁰⁸. Destul de numeroase sînt monedele și tezaurele monetare romane al căror număr este de circa 95¹⁰⁹. În funcție de ultima emisiune, s-a presupus că tezaurele au fost ascunse în pămînt în a doua jumătate a secolului al II-lea și în prima jumătate a celui următor, respectiv perioada Antoninus Pius — Severus Alexander¹¹⁰. Cel mai mare tezaur monetar a fost descoperit la Măgura-Bacău și conține 2 830 piese de argint¹¹¹. Această prezență masivă de tezaure monetare într-un teritoriu relativ mic reflectă o bază economică puternică la carpi și, în același timp, intense relații comerciale cu Imperiul roman. Dacă carpii erau interesați să cumpere produse romane și să le valorifice pe ale lor, romanii erau îndemnați să mențină bune relații cu carpii, nu atît pentru a le cumpăra produsele (vite, grîne, blănuri etc.) și a le vinde pe ale lor, mult căutate în lumea „barbară” datorită calității lor superioare, cît mai ales pentru a avea liniște la Dunărea de Jos. În aceste condiții este de presupus că în a doua jumătate a secolului al II-lea și prima jumătate a secolului al III-lea carpii au primit în repetate rînduri subsidii de la romani pentru a asigura pacea la Dunărea de Jos, într-o vreme cînd, în nordul Daciei și în Pannonia, ca și în alte părți ale imperiului, aveau loc grave tulburări¹¹². Așa încît, unele dintre tezaure pot proveni și din stipendii plătite de romani carpileor¹¹³, deși informații literare și epigrafice precise nu avem în acest sens. Știm însă că în 238, carpii reclamau subsidii de la romani¹¹⁴. Tot ca subsidii a ajuns probabil în mediul carpic¹¹⁵ și tezaurul compus din șapte vase de argint (s-au recuperat șase) în greutate de 1 207,20 g, găsit de un tractorist în timpul arăturilor de toamnă pe teritoriul satului Muncelu de Sus (com. Mogoșești, jud. Iași)¹¹⁶. Vasele din tezaur au fost lucrate în ateliere romane diferite, în a doua jumătate a secolului I e.n. și în secolul al II-lea e.n.¹¹⁷. Pe teritoriul Moldovei s-au descoperit și două mici depozite de amfore romane la Vetrișoiaia (jud. Vaslui) și Holboca (jud. Iași), ambele localități fiind situate în apropiere de Prut, riu navigabil în acea vreme. Un al treilea depozit a putut exista pe valea Bistriței la Pingărați-Neamț¹¹⁸. În mod obișnuit amforele erau folosite la transportul vinului și uleiului la distanțe mai mari cu ajutorul corăbiilor care pătrundeau pe toate rîurile navigabile. La Schela-Galați s-a descoperit o amforă care a păstrat pe 1/2 din conținut uleiul de măsline transformat în pastă¹¹⁹.

¹⁰⁸ Cf. *supra*, n. 52 și 106.

¹⁰⁹ Cf. *supra* n. 65.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ V. Mihăilescu-Bîrliba, I. Mîtreă, *Tezaurul de la Măgura*, Bacău, 1977.

¹¹² Cf. Gh. Bichir, „S.C.I.V.”, 22, 1971, 2, p. 179—197; idem, *Cultura carpica*, p. 127—133, 177—185; idem, *Archaeology and History*, I, p. 118—125, 165—173.

¹¹³ D. Tudor, SCS Iași, 5, 1954, 3—4, p. 387—388.

¹¹⁴ Cf. Petrus Patricius, *Fragm.* 8.

¹¹⁵ Obiceiul conducătorilor romani de a face cadou unor șefi „barbari” asemenea vase, este consemnat și de Tacitus, *Germania*, 5, 3.

¹¹⁶ V. Mihăilescu-Bîrliba, și I. Mîtreă, „Carpica”, X, 1978, p. 163—177; idem, *Dacia*, N. S., XXII, 1978, p. 201—212.

¹¹⁷ Vezi și părerea autorilor în „Carpica”, X, p. 176 și *Dacia* N. S., XXI, p. 211.

¹¹⁸ Cf. *Cultura Carpica*, p. 90—91.

¹¹⁹ Cf. M. Brudiu, *Muzeul național*, III, 1976, p. 159—160.

Bogăția inventarului necropolelor și așezărilor nemaîntilnită la alți daci liberi, arată că populația carpică a dus o viață mai prosperă decât ceilalți frați ai lor.

Observațiile făcute în așezări și necropole, pledează pentru existența unei stratificări sociale în sinul societății carpice. Pe baza datelor furnizate de cimitirul de la Pădureni (Com. Mărășești, jud. Vrancea) se constată că populația foarte înstărită reprezenta 3,89% (probabil conducătorii comunității), populația înstărită 20,78%, oamenii cu posibilități de trai modeste reprezentau 27,28%, iar cei săraci 48,05%, aproape jumătate din numărul total al locuitorilor. Forma de organizare era obștea teritorială, care luase locul celei gentilice, bazată pe legături de sînge¹²⁰.

Începînd cu sfîrșitul secolului al II-lea, carpicii pătrund și în Muntenia. Descoperirile arheologice făcute în jud. Buzău la Zorești (Valea Teancului), Bălteni, Izvorul Dulce și Gura Nișcovului, arată că nord-estul Munteniei făcea parte din aria culturii carpice¹²¹. Săpăturile efectuate în ultimul timp la Stolniceni-Rîmnicu Vîlcea (unde este localizată Buridava romană) au confirmat și stratigrafic că după retragerea stăpînirii romane din Dacia, cei care pătrund pe teritoriul fostei provincii sînt carpicii¹²² și nu goții¹²³.

Organizați într-o puternică uniune tribală, carpicii au dominat din punct de vedere politic, militar și economic întreaga zonă extracarpatică a Daciei, care nu făcea parte din Imperiul roman și au atacat în repetate rînduri imperiul fie singuri, fie în alianță cu sarmații și goții. După înfrîngerile suferite de costoboci în anii 170—174, carpicii nu erau numai cei mai puternici dintre dacii liberi, ei și unii dintre cei mai periculoși dușmani ai imperiului la Dunărea de Jos¹²⁴. Pînă la mijlocul secolului al III-lea, conducerea coaliției antiromane la Dunărea de Jos au avut-o carpicii, iar după această dată conducerea au luat-o goții, noii stăpîni ai stepelor nord-pontice. Știrile literare și epigrafice nu vorbesc de incursiuni ale carpilor în imperiu în secolul al II-lea, deși probabil că ele au avut loc, în schimb, aceleași izvoare ne informează despre numeroasele conflicte petrecute în secolul al III-lea și la începutul secolului al IV-lea e.n. Documentarea de care dispunem cu privire la aceste evenimente nu este prea amplă și uneori ea se reduce la o simplă mențiune epigrafică sau numai la titlul onorific de *Carpicus Maximus*. Primele confruntări par a fi avut loc în anul 214, în timpul lui Caracalla așa cum ar reieși din două inscripții fragmentare descoperite la Oescus¹²⁵, cînd se presupune că carpicii au ata-

¹²⁰ Cf. *Cultura carpică*, p. 171—172; idem, *Archaeology and History*, I, p. 159—160.

¹²¹ Cf. Gh. Bichir, „S.C.I.V.”, 16, 1965, 4, p. 676 (cu harta de la fig. 1). 686, 691, 693—694; idem, *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 178 (fig. 1), 184, 222; idem, *Archaeology and History*, I, p. 152; II, pl. I. M. Constantinescu, „S.C.I.V.A.”, 29, 1978, 1, p. 124—129; M. Tzony, „Carpica”, X, 1978, p. 147—157.

¹²² Cf. Gh. Bichir, în *Thraco-Dactia*, p. 299—300; vezi și „S.C.I.V.”, 22, 1971, 4, p. 663—670; idem, *Cultura carpică*, p. 163—170, unde se pune problema unor infiltrări sau transplantări de carpi și într-o perioadă anterioară. În 1978, la Șopteriu (jud. Bistrița-Năsăud), pe teritoriul fostei provincii Dacia, s-a descoperit o necropolă carpică databilă în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. (informație C. Gatu).

¹²³ Fr. Athleim, *op. cit.*, p. 103; idem, *Le declin du monde antique*, Paris, 1953, p. 250.

¹²⁴ Iordanes, *Getica*, XVI, 91.

¹²⁵ CIL, III, 14 416; Dessau, ILS, 7 178; B. Gerov, *Acta of the fifth Epigraphic Congress* 1967, p. 431—436; E. Doruțiu-Boilă, „S.C.I.V.”, 24, 3, 1973, p. 435 și urm.; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 179—180; contra acestor păreri D. Tudor, „Iatomus”, 19, 1960, p. 350—356.

cat orașul Tyras și au făcut o incursiune la sud de Dunăre, care a afectat orașele Callatis, Dionysopolis și Marcianopolis. Primejdia a fost înlăturată cu succes de garnizoana romană din Tyras, condusă de primipilarul T. Aurelius Flavius și de detașamentele ale legiunii I Italică Antoniniana, conduse între alții și de beneficiarul M. Pompeius Lucius. După restabilirea ordinii, ofițerii care au condus operațiile militare au fost cinstiți cu titlul de *buleutai* (membrii ai sfatului orașenesc) în semn de recunoștință de către orașele mai sus amintite așa cum se arată într-o inscripție onorifică descoperită în 1967 la Dionysopolis (Balceic)¹²⁶.

Al doilea atac carpic, consemnat de izvoare a avut loc în anul 238¹²⁷, când carpii și goții au invadat Moesia Inferior. Deși Iulius Capitolinus amintește numai pe carpi, este sigur că alături de ei au participat la expediție și goții, așa cum ne informează Petrus Patricius (fragm. 8). Pentru a-i respinge din imperiu și a destrăma coaliția carpo-gotică, guvernatorul Moesiei, Tullius Menophilus, a cumpărat retragerea goților, prin plata unor subsidii, fapt ce a nemulțumit pe carpi. Drept urmare, carpii cer și ei subsidii de la romani, motivînd că ei, carpii, sînt mai puternici decît goții¹²⁸. În loc să le dea subsidii, abilul comandant roman întărește paza frontierei, sfidîndu-i astfel pe carpi. Incursiunea carpo-gotică din 238 a produs pagube materiale și a stîrnit panică în Moesia Inferior, așa cum reiese dintr-o inscripție descoperită la Durostorum¹²⁹, în care un locuitor al acestui oraș aduce mulțumiri că a scăpat din captivitatea barbarilor (*receptus ex captivitate barbarorum*), în anul consulatului lui Pius și Proculus. Cu acest prilej a avut de suferit și cetatea Marcianopolis, ale cărei ziduri au fost întărite din ordinul lui Menophilus¹³⁰. Cel mai puternic atac al carpilor a avut loc în anul 245, care a luat o așa amploare, încît s-a transformat într-un adevărat război ce a durat pînă în 247¹³¹. Pentru a face față atacului, a venit pe cîmpul de luptă însuși împăratul Filip Arabul, care a adus și trupe din alte provincii (din legiunea a VII-a Claudia de la Viminacium-Moesia Superior, legiunile a I-a și a II-a Adiutrix din Pannonia și legiunea a XXII-a Primigenia ce-și avea garnizoană în Germania Superior) întrucît cele din Dacia și Moesia Inferior nu erau suficiente. Amplizarea luptelor rezultă atît din unele inscripții și izvoare literare, cît și din descoperirile arheologice și numismatice¹³². Se pare că direcția principală a atacului a fost îndreptată împotriva Daciei Inferior (Malvensis), așa cum indică descoperirile arheologice din zonă și în special cele de pelimesul alutan, unde se constată mari distrugerii (Reșca-Romula, Stolniceni-Buridava etc.). Dar și restul provinciei a avut de suferit de pe urma acestui conflict, carpii pătrunzînd se pare pînă în inima Daciei. În ceea

¹²⁶ B. Gerov, *op. cit.*, p. 434; M. Mircev, „Izvestia-Varna”, 18, 1968, p. 171—173; E. Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 437—441; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 179—180.

¹²⁷ Vezi *Cultura carpică*, p. 180—181; idem, *Archaeology and History I*, p. 168—169.

¹²⁸ Cf. Petrus Patricius, *Fragm.*, 8.

¹²⁹ CIL, III, 12 455.

¹³⁰ Cf. Vulpe, în DID, II, p. 232.

¹³¹ Cf. D. Tudor, *Pontica*, X, 1976, p. 89—97, unde este combătută ipoteza lui I. Piso, conform căreia luptele au avut loc numai în 247 (la finele anului) vezi I. Piso, în vol. *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 305—306.

¹³² Vezi datele la Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 181—183 și D. Tudor, *op. cit.*, p. 89—97; idem, *Historia*, XIV, 1965, 3, p. 368—380.

ce privește izvoarele scrise, în afară de știrile transmise de Zosimos (I, 20) și de cunoscutul altar de la Apulum, ridicat de C. Valerius Sarapio (CIL, III, 1 054), drept mulțumire că a scăpat din captivitatea carpilei (*a Carpis liberatus*), avem inscripția de la Intercisa (Dunapentele, R. P. Ungară), pusă în cinstea unui Publius Aelius Proculus, care a făcut parte din garda personală a împăratului Filip Arabul și care a murit la *Castellum Carporum*, în războiul dacic *bello dacico desideratus ad Castellum Carporum*¹³³. Cei mai buni cunoscători ai problemei consideră că datele din inscripție se referă la războiul lui Filip Arabul cu carpilii. În sprijinul acestei teze ar veni și relatările lui Zosimos (I, 20), care prezintă o serie de detalii cu privire la luptele dintre carpi și trupele lui Filip Arabul (din care au făcut parte și maurii), amintind și de o cetate (φοῦριον) a carpilei. Relatările lui Zosimos și textul inscripției de la Intercisa se referă foarte probabil la același eveniment și astfel cetatea menționată de istoricul antic poate fi identificată cu *Castellum Carporum*. Faptul că în inscripție se vorbește de un război dacic și nu de unul carpic, nu trebuie să ne surprindă, deoarece prin origine carpilii erau tot daci și foloseau aceeași tactică de luptă. Unde a fost *Castellum Carporum* este greu de precizat, totuși el nu putea exista decît în teritoriul stăpînit de carpi. După aceste lupte înverșunate romanii părăsesc limesul transalutan și se retrag pe linia Oltului. Exagerînd situația, unii istorici considerau că în timpul acestor lupte romanii au evacuat și castrele de la frontiera nordică a Daciei și mulți locuitori au emigrat cu acest prilej din Dacia romană¹³⁴. După A. Alföldi, Dacia „bolește” în urma invaziei carpice din 245—247, situația provinciei Dacia după aceste evenimente fiind comparată cu aceea a Pannoniei după invazia hunică din 376¹³⁵. Descoperirile arheologice arată însă că situația n-a fost chiar atît de gravă cum s-a presupus și că provincia Dacia se reface treptat, iar viața își reia cursul normal, specific unei regiuni de frontieră. O emisiune monetară specială cu efigia *Victoria Carpica* și acordarea de către senat a titlului onorific de *Carpicus Maximus* lui Filip Arabul au consfințit victoria Romei asupra carpilei, victorie obținută destul de greu. Deși începînd cu mijlocul secolului al III-lea e.n., conducerea coaliției antiromane la Dunărea de Jos a fost preluată de goți, care în această vreme pătrunseseră și în spațiul dintre Nistru și Prut, carpilii vor continua să facă incursiuni în Imperiu și în a doua jumătate a secolului al III-lea, ca și în primele două decenii ale secolului al IV-lea fie singuri, fie alături de goți și alte seminiții, așa cum s-a întîmplat în timpul împăraților Decius și Gallienus¹³⁶. În 272, carpilii sînt înfrinși

¹³³ S. Soproni, *Folia Arch.*, XV, 1963, p. 43—54; idem „Klto”, 46, 1965, p. 367—370.

¹³⁴ J. Jung. *Roemer und Romanen in den Donaulaendern*, Innsbruck, 1877, p. 176; B. Rappaport, *op. cit.*, p. 33; Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme. Die Ostgermanen*, München, 1934, p. 205.

¹³⁵ A. Alföldi, *A gót mozgalom és Dácia feladása*, Egyetemes Philologiai Közlöny, 1929—1930, p. 31—32 (extras).

¹³⁶ Afirmația că împăratul Probus a luptat cu carpilii (vezi Gh. Diaconu „Revista de istorie”, 30, 1977, 2, p. 307) și că în vremea lui Probus (276—282 e.n.) ar fi luat naștere *Vicus carporum* — o „așezare romană ... situată probabil pe locul unei vechi așezări carpice?” (vezi *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 613, vocea *Vicus carporum* redactată de același cercetător) sînt lucruri care nu corespund adevărului istoric, deoarece izvoarele scrise nu permit o asemenea interpretare.

de Aurelian între Carsium și Sucidava¹³⁷. Cei prinși în luptă au fost colonizați în Moesia Inferior și atunci pare să fie luat naștere o serie de sate ale carpilor în Drobrogea, care au dăinuit și în secolul al IV-lea; lângă unul dintre ele (*prope Carporum vicum*)¹³⁸ au staționat trupele lui Valens în 369, în timpul campaniilor cu goții, după cum ne informează Ammianus Marcellinus (XXVII, 5, 5). În urma victoriei obținute, împăratului Aurelian i se conferă titlul onorific de *Carpicus Maximus*¹³⁹. Conflictetele dintre carpi și romani se înmulțesc în timpul tetrarhiei; amintim luptele din anii 295—297 și pe cele de la începutul secolului al IV-lea, din anii 302—303, când romanii au făcut de patru ori război împotriva carpilor¹⁴⁰, așa cum reiese din diplomele militare de la Avellino (datînd din 7 ianuarie 304)¹⁴¹ și Granaione de Compagnatico (Grosseto), care datează din 7 ianuarie 306¹⁴². Victoriile obținute în războaiele din 295—297 au adus celor doi auguști, Diocletian și Maximian, ca și celor doi caesari Galerius și Constantius Chlorus, titlul de *Carpicus Maximus*, ultimii trei primind de cinci ori acest titlu onorific, în urma luptelor din 302—303¹⁴³. Unele izvoare literare afirmă că în urma războaielor de la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul celui de-al IV-lea, întreaga semînție carpică a fost transferată în imperiu; *Carporum natio translata omnis in nostrum solum*¹⁴⁴ sau *Carporum gens universon in Romania se tradidit*¹⁴⁵. Netemeinicia acestor afirmații se dovedește atît de descoperirile arheologice, cît și de unele izvoare literare¹⁴⁶. Desigur că în urma acestor evenimente un număr mare dintre carpi au fost transplantați în imperiu (Moesia Inferior și Pannonia) și după cum spun unele izvoare au fost așezați chiar la graniță (Eutropius, IX, 25, 2), de-a lungul posturilor de pază (*finium dispersere praesidia*) după cum specifică Orosius (VII, 25, 12), lucru ce se verifică arheologic pentru Moesia Inferior (Scythia Minor) și chiar pentru Pannonia¹⁴⁷.

Pierderile suferite de carpi în aceste lupte, ca și strămutarea unui mare număr din ei în imperiu, au slăbit mult forța lor militară, dar, în pofida acestor evenimente, o bună parte din carpi au continuat să trăiască pe vechiul lor teritoriu, așa încît în perioada anilor 306—311, Galerius a fost nevoit să poarte noi lupte cu ei și să primească pentru a șasea oară titlul de *Carpicus Maximus*, după cum ne informează Eusebius (VIII, 17, 3). Carpii poartă lupte cu romanii și după această dată și sînt înfrinți de Constantin cel Mare care obține și el titlul de *Carpicus Maximus* (CIL, VIII, 8 412). După această nouă înfrîngere teritoriul carpice

¹³⁷ Cf. R. Vulpe, DID, II, p. 273—275; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 183—184.

¹³⁸ În literatura de specialitate s-a înrădăcinat părerea că este vorba de un singur sat al carpilor *Vicus carporum* (așa este tradus și în *Fontes Historiae Daco Romanae*, II, 1970, p. 125). În realitate textul lui Ammianus Marcellinus (XVII, 5,5) lasă să se înțeleagă că erau mai multe sate ale carpilor; Cf. Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 169, nota 492.

¹³⁹ CIL, III, 4 506; Suppl. 7 586; VI, 1112; XII, 5 548; 5 561; Dessau, ILS, 581.

¹⁴⁰ Cf. J. Kolendo, în *Hommages à Maccel Renard*, II, Bruxelles, 1969, p. 378—385.

¹⁴¹ G. Forni, *Bulletino dell'Istituto di Diritto Romano „Vittorio Sciolaja”*, 62, Milano, 1959, p. 247—266.

¹⁴² M. Bizzari, G. Forni, „Athenaeum”, N. S., 38, fasc. 1—2, Pavia, 1960, p. 3—25.

¹⁴³ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 153, 184—185 și tabelul nr. 13.

¹⁴⁴ Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 39, 43.

¹⁴⁵ *Consularia Constantinopolitana. ad a 295*, (MGH, IX, 230).

¹⁴⁶ Cf. Gh. Bichir, „S.C.I.V.", 22, 1971, 2, p. 181—182, 195—197; Idem, *Cultura carpică*, p. 153—154, 156—157, 184—185 cu tab. nr. 14.

¹⁴⁷ Idem, *Archaeology and History*, I, p. 152—158.

este ocupat de goți, probabil și cu asentimentul împăratului Constantin cel Mare, dar carpii au rămas în număr mare pe teritoriul lor de baștină, așa cum arată descoperirile arheologice făcute în toate complexe de tip Sântana de Mureș-Cerneahov. Către sfârșitul secolului al IV-lea, scăpați de sub dominația goșilor, datorită pătrunderii hunilor în această regiune, carpii antrenați de huni și împreună cu scirii (de neam germanic) atacă din nou imperiul, dar sînt respinși la nord de Dunăre, de împăratul Theodosius I, în 381, și obligați să se așeze pe locurile pe care le părăsiseră. Zosimos (IV, 34) care ne transmite această știre folosește denumirea de *carpo-daci* (καρποδάκαι), pentru a arăta că cei pe care i-a alungat Theodosius I peste Dunăre și i-a obligat să se așeze pe locurile pe care le părăsise erau *carpii din Dacia*¹⁴⁸ (țara lor de origine) și nu cei care trăiau în imperiu ca urmare a evenimentelor de la sfârșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea, cînd o bună parte dintre carpi fusese transferați în teritoriul roman. Este ultima mențiune a carpilor în izvoarele literare. Carpicii au lăsat o bogată moștenire perioadei de început a migrației popoarelor pe care o găsim mereu prezentă în conținutul și geneza culturii Sântana de Mureș-Cerneahov.

3. DACII LIBERI DIN MUNTENIA

Faptul că la începutul secolului I e.n., punînd în practică politica *spațiului de siguranță*, inițiată de Augustus, generalul Sextus Aelius Catus a transplantat în imperiu 50 000 de geți¹⁴⁹, iar la mijlocul aceluiași secol, în vremea lui Nero (circa anii 57—67 e.n.) Tib. Plautius Silvanus Aelianus a strămutat în Moesia peste 100 000 de „transdanubieni”, după cum menționează inscripția tiburtină¹⁵⁰, a făcut pe A. Alföldi și alți cercetători să considere că Muntenia a fost golită de populație și în locul geților transplantați în imperiu au pătruns aici sarmații roxolanii¹⁵¹.

Aparent, în lipsă de alte dovezi, ipoteza lui A. Alföldi părea tentantă și reputatul savant își exprima speranța la cel de-al VI-lea Congres Internațional de arheologie și antropologie care a avut loc la Berlin în 1939, că cercetările arheologice o vor confirma¹⁵². Într-adevăr, cercetările arheologice au început să lămurească această problemă, dar nu în felul presupus de amintitul învățat maghiar, ci în sensul că în Cîmpia Română și respectiv în Muntenia nu se cunosc morminte sarmatice anterioare secolului al II-lea e.n., iar populația geto-dacică a continuat să trăiască în zona colinară așa cum arată descoperirile arheologice. Abia înfrîngerea geto-dacilor de către romani¹⁵³, în anii 101—106 a favorizat deplasarea

¹⁴⁸ Cf. *supra*, n. 146.

¹⁴⁹ Strabo, *Geografia*, VII, 3, 10.

¹⁵⁰ CIL, XIV, 3 608; Dessau, ILS, 986, cu privire la activitatea lui Plautius Aelianus la Dunărea de Jos vezi D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 287—328.

¹⁵¹ A. Alföldi, *Die Roxolanen in der Walachei*, Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie, Berlin, 1940, p. 528—538.

¹⁵² *Ibidem*, p. 536.

¹⁵³ Pentru relațiile dintre romani și geto-daci, vezi R. Vulpe, „Dacia”, N.S., IV, 1960, p. 309—332; V, 1961, p. 365—385.

unor grupuri de sarmați la vest de Prut, în Moldova, în timp ce în Muntenia ei nu vor pătrunde decât după anii 117—118, respectiv după părăsirea de către romani a castrelor din regiunea subcarpatică¹⁵⁴.

Ca și în stepele nord-pontice și la Dunărea de Jos sarmații s-au limitat la zonele de șes și rar au pătruns în regiunile cu teren accidentat de la marginea cîmpiei. Cele mai multe descoperiri s-au făcut în partea de sud-est a Munteniei, în vestul Munteniei, respectiv între limesul alutan și cel transalutan, se cunoaște o singură descoperire sarmatică la Mărunt-ei-Olt¹⁵⁵.

Veniți la Dunărea de Jos, sarmații pierd într-o măsură considerabilă caracterele primordiale ale ceremonialului funerar și cultura lor materială capătă o coloratură specifică acestor regiuni sub influența populației autohtone geto-dacice și a contactului cu civilizația romană. În Muntenia, ca și în Moldova de altfel, cei mai mulți sarmați au pătruns la sfârșitul secolului al II-lea e.n. și în prima jumătate a secolului următor, presați de goți, noii stăpîni ai stepelor nord-pontice, care la mijlocul secolului al III-lea e.n. au ocupat Olbia, Tanais și Tyras¹⁵⁶.

Sarmații pătrunși în teritoriul geto-dacic au conviețuit cu populația autohtonă și s-au influențat reciproc, așa cum arată descoperirile arheologice¹⁵⁷. Ne referim în special la prezența ceramicii geto-dacice descoperite în numeroase morminte sarmatice¹⁵⁸.

La Spanțov, în mormîntul nr. 10 (M 10), aparținînd unei femei s-a găsit chiar o ceașcă dacică¹⁵⁹, fapt ce arată că în regiune trăiau cei de la care a fost procurată ceașca dacică, formă de vas considerată drept emblema a culturii geto-dacice.

Cercetările arheologice făcute în ultima vreme în Muntenia au adus o reală contribuție la cunoașterea istoriei și culturii acestei regiuni de la granița imperiului, temporar stăpînită de romani și continuu supravegheată datorită importanței pe care o prezenta pentru securitatea imperiului. De altfel, în secolele II—III e.n., Muntenia avea o singură deschidere spre lumea așa-zisă barbară, în nord-est, în rest, era înconjurată de romani, respectiv provinciile Dacia și Moesia, fapt ce explică puternica influență romană constatată în cultura materială a populației locale.

Cunoașterea istoriei și culturii dacilor liberi din Muntenia se datorește aproape exclusiv cercetărilor arheologice din ultimele două decenii. Concluzia majoră ce se desprinde din aceste cercetări făcute pînă în prezent este aceea că în secolul I e.n., romanii n-au strămutat la sudul Dunării decât populație din cîmpie¹⁶⁰, în regiunea subcarpatică populația autohtonă a continuat să trăiască neîntrerupt, iar în vremea împăratului Hadrian geto-dacii au început să se extindă treptat către Dunăre, încurajați

¹⁵⁴ Cf. Gh. Bichir, *Les Sarmates*, p. 280—283; idem, „Dacia”, N.S., XXI, 1977, p. 188—196.

¹⁵⁵ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 168—169 cu hărțile 1—3 și Gh. Bichir, M. Butoi, „S.C.I.V.A.” 26, 1975, 1, p. 137—140.

¹⁵⁶ Cf. *supra* n. 154.

¹⁵⁷ Cf. Gh. Bichir, *Relations*, p. 55—65; idem, „S.C.I.V.A.”, 27, 1976, 2, p. 203—214.

¹⁵⁸ Vezi „Dacia”, N.S., XXI, p. 169, harta nr. 3.

¹⁵⁹ B. Mîtreă, *Studii și referate privind istoria României*, I, 1954, p. 108, fig. 1.

¹⁶⁰ După unii cercetători acum încetează numai așezările mai importante (davele getice), cele situate în locuri mai retrase au rămas (cf. D. Tudor, „Apulum”, XII, 1974, p. 110—111; M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia română*, București, 1979, p. 192).

și de creșterea puterii carpilelor, astfel, încît, în secolul al III-lea e.n. întreg teritoriul Munteniei de la Dunăre la Carpați (depopulat parțial de romani și controlat în zona estică de sarmați) va fi locuit de geto-daci¹⁶¹. O demonstrează din plin așezările descoperite la Curcani-Sălchioara pe cursul inferior al Argeșului¹⁶², la Bragadiru-Zimnicea pe Dunăre¹⁶³, la Udeni¹⁶⁴ și Dulceanca¹⁶⁵ (jud. Teleorman), la București în cartierele Militari¹⁶⁶, Lacul Tei¹⁶⁷, Bragadiru-„Moară”¹⁶⁸, Străulești¹⁶⁹, Cernica¹⁷⁰, Cățelu Nou¹⁷¹, Buftea-„Abator”¹⁷² etc. ca să le amintim numai pe cele din zona de cîmpie, considerată de unii cercetători ca fiind ocupată exclusiv de sarmați.

Dezvoltată din aspectul tîrziu al Latène-ului geto-dacic și îmbogățită de aportul carpic și cel sarmatic, cultura Militari-Chilia se va defini ca o cultură diferită de cea a carpilelor și costobocilor, datorită puternicei influențe romane. Cultura materială a dacilor liberi din Muntenia a fost identificată în circa 45 de puncte. Așa cum am amintit deja, zona de nord-est a Munteniei a fost locuită de carpi, așa cum arată descoperirile făcute în raza jud. Buzău la Valea Teancului (Zorești), Gura Nișcovului, Izvoru Dulce și Bălteni¹⁷³. Elemente de cultură carpică se întîlnesc însă și în complexele de tip Militari-Chilia așa cum arată descoperirile de la Mătăsaru, Străulești-„Nuci” etc. Ca și carpii și costobocii, dacii liberi din Muntenia trăiau în bordeie și locuințe de suprafață și se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor, iar dintre meșteșuguri practicau metalurgia fierului, prelucrarea lemnului, olăritul etc. În apropierea așezărilor se aflau necropolele așa cum arată descoperirile făcute la Chilia¹⁷⁴, Mătăsaru¹⁷⁵, Scornicești¹⁷⁶, Tirgșor¹⁷⁷ etc.

Săpăturile arheologice efectuate la Mătăsaru¹⁷⁸, localitate situată la limita de nord a Cîmpiei Române, au permis să se identifice o importantă așezare în cadrul căreia s-au interceptat două niveluri de locuire databile între doamna lui Hadrian și începutul secolului al IV-lea. În ceea ce privește sfîrșitul culturii Militari-Chilia (ca și cel al începutului

¹⁶¹ Gh. Bichir, „Muzeul național”, I, 1974, p. 29; idem, *Thraco-Dacica*, 1976, p. 301.

¹⁶² Idem, „S.C.I.V.A.”, 29, 1978, 3, p. 388-390.

¹⁶³ Idem, „Dacia”, N.S., IX, 1965, p. 427; idem, *Relations...*, p. 64.

¹⁶⁴ Idem, „Muzeul național”, I, 1974, p. 29.

¹⁶⁵ S. Dolinescu Ferche, *Așezările din secolele III și VI e.n., în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca, București*, 1974, p. 23-62.

¹⁶⁶ V. Zirra și Gh. Cașimir, „Cercetări arheologice în București”, I, 1963, p. 49-55.

¹⁶⁷ D. V. Rosetti, *Cîteva așezări și locuințe preistorice din preajma Bucureștilor*, 1932, p. 13-15; idem, în *Bucureștii de odinioară în lumina cercetărilor arheologice*, 1959, p., 31.

¹⁶⁸ M. Turcu, „București”, VIII, 1971, p. 63 și urm.

¹⁶⁹ M. Constantin și P. I. Panait, „București”, VI, 1968, p. 43-62; M. Constantin, „București”, VII, 1969, p. 13-28.

¹⁷⁰ Gh. Bichir, *Thraco-Dacica*, 1976, p. 302;

¹⁷¹ Gh. Bichir și Eug. Popescu, *StComPitești*, I, 1968, p. 94.

¹⁷² Cf. *supra* n. 170.

¹⁷³ Cf. *supra* n. 121.

¹⁷⁴ S. Morintz, *op. cit.*, p. 395-414.

¹⁷⁵ Cf. *StComPitești*, I, p. 92-94.

¹⁷⁶ Material inedit. Săpături autorul.

¹⁷⁷ Gh. Diaconu, *Tirgșor...*, p. 30-35.

¹⁷⁸ Gh. Bichir și Eug. Popescu, *op. cit.*, p. 81-96; Gh. Bichir, „Muzeul național”, I, 1974, p. 28-29; idem, *Thraco-Dacica*, p. 300-304.

culturii Sintana de Mureș), datele arheologice de care dispunem nu sînt încă suficiente pentru a fi extinse la întreg teritoriul Munteniei. În stadiul actual al cercetărilor este de presupus că unele așezări ale dacilor liberi au încetat la sfîrșitul secolului al III-lea, iar altele au dăinuit și la începutul secolului al IV-lea, așa cum par să arate descoperirile noastre de la Udeni (jud. Teleorman), Mătăsaru (jud. Dîmbovița) și Colonești (jud. Olt). Chiar dacă unele grupuri de goți s-au infiltrat în Muntenia la sfîrșitul secolului al III-lea, marea lor majoritate se pare că au pătruns în secolul al IV-lea după înfrîngerea carpilor de către Constantin cel Mare în perioada 313-318. Probabil că ei nu și-au putut extinde autoritatea asupra întregii Muntenii (se știe că la vest de *limesul transalutan*, nu-i avem documentați), decît cu acordul Imperiului roman, după ce au obținut statutul de federați în 332.

Spre deosebire de complexe de tip carpic, în cadrul culturii Militari-Chilia, se constată o puternică influență romană. În așezări, în special în cele din vestul și centrul Munteniei, situate pe principalele artere de circulație, se întîlnesc frecvent importuri din Dacia și Moesia constînd din ceramică (amfore, opaițe etc), obiecte de podoabă și accesorii pentru veșminte (fibule, cătărămi, ace etc). La București—Lacul Tei s-au descoperit chiar două statuete de bronz reprezentînd pe zeul Apollo și zeița Venus¹⁷⁹. În așezări apar relativ frecvent și monedele romane, iar în 20 localități s-au descoperit tezaure de monede romane¹⁸⁰. Important este faptul că influența romană se simte și în producția locală, în special în ceramică, meșterii autohtoni însușindu-și procedee tehnice noi, în ceea ce privește prepararea pastei, modelarea și arderea vaselor, care adesea imită forme romane. Astfel, în Muntenia întîlnim curent ceramica de aspect zgrumțuros, care prin tehnică de lucru și forme aminteste de ceramica de uz comun de tip provincial roman. Pe teritoriul Moldovei această specie ceramică apare sporadic la sfîrșitul culturii carpice¹⁸¹ și se generalizează abia în complexe de tip Sintana de Mureș-Cerneahov. Notăm, de asemenea, că în cadrul culturii carpice nu s-a descoperit nici un opaiț roman, în timp ce în complexe de tip Militari-Chilia, în afară de piese originale (un exemplar chiar de bronz, găsit la Străulești lângă București¹⁸²) avem și copii executate de localnici după modelele de import (Mătăsaru, Colonești)¹⁸³. Pe teritoriul Moldovei s-a descoperit un fragment de opaiț, în așezarea de tip Sintana-Cerneahov de la Ripiceni (jud. Botoșani) și se datează pe baza unei monede de la Constantius al II-lea în a doua jumătate a secolului al IV-lea¹⁸⁴. Opaițe din această vreme s-au găsit și la Sobari (r. Soroca) și Bender (Tighina)¹⁸⁵. În complexe de tip Militari-Chilia, ca și la dacii liberi din vest apar vasele mari de provizii, de tip *Krausengefässe*, care pe teritoriul Moldovei nu se întîlnesc decît în

¹⁷⁹ Cf. D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 31, pl. 28 1, 3 și Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 302 și fig. 10 1—2.

¹⁸⁰ Parte din ele adunate de C. Petolescu, „Apulum”, X, 1972, p. 192—193 și I. Bogdan-Cătănicu, în *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 51, n. 4 și fig. 1.

¹⁸¹ Cf. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 93—94; idem *Archaeology and History*, I, p. 84.

¹⁸² Cf. M. Constantiniu, *op. cit.*, p. 15, fig. 1 1 a—b.

¹⁸³ Cf. *Thraco-Dacia*, 1976, p. 302.

¹⁸⁴ Al. Păunescu, „SCIVA”, 29, 1978, 4, p. 507 și fig. 1/1.

¹⁸⁵ E. A. Rikman, *Etniceskaia istoria*, p. 247—248 și fig. 29/19.

cadrul culturii Sintana de Mureș-Cerneahov. La Mătăsaru (jud. Dîmbovița), Socetu (com. Stejaru, jud. Teleorman) și Curcani (jud. Ilfov) s-au descoperit fragmente ceramice cu inscripții, fapt ce denotă că în așezările respective existau oameni care știau să scrie și să vorbească latinește¹⁸⁶. Vasele, din care provin fragmentele cu inscripții, au fost lucrate în cadrul așezărilor unde au fost descoperite și toate aparțin secolului al III-lea, cele de la Mătăsaru datîndu-se sigur în prima jumătate a secolului al III-lea e.n. Inscripțiile de la Mătăsaru (2) și Curcani (1) au fost făcute după arderea vaselor, probabil de proprietarii lor, iar cea de la Socetu, a fost trasată în pasta moale (înainte de arderea vasului) de către olar care-și face reclamă (se laudă) că a făcut o farfurie bună AVRELI(V?)S SILVAN(V?)S FECIT PATAELAM (corect patellam) BONAM — „Aurelius Silvanus a făcut această farfurie bună”¹⁸⁷.

Fragmentele ceramice cu inscripții, alături de alte materiale descoperite în complexele de tip Militari-Chilia atât la vest, cât și la est de limesul transalutan, arată că populația dacică din această regiune se afla în secolele II—III e.n., în plin proces de romanizare¹⁸⁷, proces ce a început încă din vremea lui Traian, anii 101—117, cînd Muntenia și sudul Moldovei făceau parte din cadrul provinciei Moesia Inferior, așa cum reiese din papyrusul Hunt¹⁸⁸. Acest document (care datează probabil din anii 105—108) conține situația de efectiv (*pridianum*) a unei trupe auxiliare — *Cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata* —, ce-și avea detașamente staționate la Piroboridava (în sudul Moldovei) și Buridava (pe malul drept al Oltului la Stolniceni — Rîmnicu Vilcea), localități care se aflau *intra provinciam*. Din papyrus reiese și faptul că soldații amintitei cohorte ridicau tribut regulat de grîne (*annona*) ca într-o provincie. Tot în vremea lui Traian, probabil în timpul și după primul război dacic au fost ridicate o serie de caestre în zona subcarpatică a Munteniei (Drajna de Sus, Mălăești etc) care au fost abandonate de Hadrian în 118.

La romanizarea populației autohtone au contribuit și soldații care păzeau caestrele de pe limesul transalutan, mulți dintre ei, după lăsarea la vatră stabilindu-se în zonă. Alături de caestre, la romanizarea Munteniei, au mai contribuit drumurile comerciale care legau Moesia Inferior de Dacia și capetele de pod ce se aflau în stînga Dunării și care au fost păstrate de către romani (și apoi de romano-bizantini) pînă în secolul al VI-lea e.n.

4. DACII LIBERI DIN VESTUL ȘI NORD-VESTUL DACIEI

Deși încă insuficient puși în lumină de cercetările arheologice, dacii liberi din vestul și nord-vestul Daciei romane, constituie un grup numeros

¹⁸⁶ Gh. Blchir, „SCIVA” 29, 1978, 3, p. 385—395.

¹⁸⁷ Pentru romanizarea Munteniei, vezi și M. Comșa, NÉH, 3, 1965, p. 24 și urm.; Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, 1974, p. 77; D. Tudor, *Apulum*, XII, 1974, p. 110—117; D. Berciu, *Daco-Romania*, Edit. Nagel, Genève, 1976, p. 105—106; idem, „Revista de istorie”, 28, 1975, 8, p. 1158—1160.

¹⁸⁸ A. S. Hunt, în *Raccolta di studi in onore di Giacomo Lumbroso*, Milano, 1925, p. 265—275; G. Cantacuzino, „R.H.S.E.”, V, 1928, p. 39—74; R.O. Fink, „J.R.S.”, XLVIII, 1958, p. 107—116; R. Synne, „J.R.S.”, XLIX, 1959, p. 26—33; R. Vulpe, „Studii clasice”, II, 1960, p. 338—340; idem, *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 369—372; J. F. Gilliam, în *Hommage à Albert Greuter*, Bruxelles, 1962, II, p. 749 și urm.

de populație, care împreună cu sarmații iazigi și unele neamuri germanice au atacat în repetate rânduri Imperiul roman.

Descoperirile arheologice și unele izvoare scrise arată că la venirea iazigilor în cîmpia dintre Dunăre și Tisa, în secolul I e.n., au dat aici peste daci. Plinius cel Bătrîn (*NatHist* IV, 80) spune că dacii au fost împinși de sarmați din zona de cîmpie în munți, pînă la râul Tisa (Pathisus). Informația învățatului antic trebuie interpretată în sensul că iazigii și-au întins *dominația* pînă la Tisa¹⁸⁹, deoarece cercetările arheologice arată că la venirea lor în Cîmpia ungară (Alföldi) iazigii n-au împins întreaga populație dacică spre est, ci o bună parte din ea a rămas pe loc și a continuat să trăiască alături de noii veniți, atît în dreapta, cît și în stînga Tisei¹⁹⁰. Notăm că și Ptolemeu (III, 8, 1) dă ca granița de vest a Daciei (libere, nu a celei romane) tot râul Tisa¹⁹¹. În vestul României, urmele dacice sînt mult mai numeroase decît în Cîmpia Ungară, indicînd o locuire intensă a dacilor liberi pe aceste meleaguri. Pînă în prezent s-au identificat trei necropole (Sîntana-Arad, Medieșu Aurit și Salonta) și circa 20 de așezări¹⁹², dar săpături arheologice mai intense nu s-au făcut decît la Medieșu Aurit (așezare și necropolă) și Lazuri (așezare)¹⁹³ în jud. Satu Mare. În cadrul așezărilor din aceste localități au existat puternice centre de olari, judecînd după numărul mare al cuptoarelor de ars vase descoperite; 13 la Medieșu Aurit¹⁹⁴ și șapte la Lazuri¹⁹⁵. Necropolele se aflau în imediata apropiere a așezărilor și în cadrul lor s-au identificat numai morminte (plane) de incinerare, resturile de la incinerare fiind depuse în urne sau direct în groapă. Cele mai multe morminte (76) au fost găsite la Medieșu Aurit¹⁹⁶.

Relațiile economice dintre dacii liberi și romani sînt ilustrate de cele șapte tezaure monetare romane, ce conțin denari imperiali din secolele I—II e.n., ca și de numeroasele monede de argint și bronz descoperite în aria culturii Sîntana-Arad¹⁹⁷. Se cunosc, de asemenea, o serie de piese de bronz (fibule, cătărămi) etc. și fragmente de *terra sigillata*, care provin tot din imperiu. Cultura dacilor liberi din vest și nord-vest, cunoscută

¹⁸⁹ Gh. Bichir, „S.C.I.V.A”, 27, 1976, 2, 209—210.

¹⁹⁰ În Cîmpia Ungară s-a descoperit ceramica dacică în mormite sarmatice, atît în dreapta cît și în stînga Tisei (Cf. M. Párdur, *Dakische Funde in jánosszállás, Evkönye Szeged*, 1956 p. 18—19 cu fig. 2), iar în 1967—1968 M. Párdur a făcut săpături la Kárdoskut. În comitatul Békés, într-o așezare pe care o datează în Hunnenzeit și în cadrul căreia a găsit material ceramic pe care îl pune în legătură cu carpil. Cunoscutul învățat crede că avem de a face cu carpil, care au ajuns în Cîmpia Ungară la sfîrșitul secolului al IV-lea e.n. antrenăți de huni (Cf. M. Párdur, în vol. *In Mem riam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 275—284.

¹⁹¹ Numai că geograful antic confundă Tisa cu râul Tibiscos, cf. *supra* nota 189.

¹⁹² E. Dörner, în *Omagiul lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 155—159; idem, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*. Arad, 1968, p. 16—27; S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Oradea, 1967; idem, *Acta VIN*, 4, 1967, p. 121 și urm.; S. Dumitrașcu, în „Lucrări științifice”, 2, Oradea, 1968, p. 239—256; idem, *StComSatu Mare*, III, 1975, p. 51—58; idem, *Teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României în vremea Daciei romane*, (Rezumatul tezei de doctorat), București, 1978; Gh. Lazin, I. Nemeti, „Crista”, 2, 1970, p. 199—213; Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, p. 305—307.

¹⁹³ Săpături Gh. Lazin.

¹⁹⁴ S. Dumitrașcu, T. Bader, *op. cit.*, și S. Dumitrașcu, „Crista” 4, 1974, p. 23.

¹⁹⁵ Informații Gh. Lazin.

¹⁹⁶ S. Dumitrașcu, *Rezumatul tezei de doctorat*, p. 16.

¹⁹⁷ T. Bader, *Descoperiri monetare în Cîmpia someșeană, Baia Mare*, 1967; Gh. Lazin, *StComSatu Mare*, 1, 1969, p. 111—120; idem, „Aluta”, 1, 1970, p. 109—117.

sub numele de Sintana-Arad, se datează în secolele II—IV e.n.¹⁹⁸. Dacii liberi din aria nordică a culturii au fost influențați de vandali (cu care au conviețuit pe aceste meleaguri), iar cei din sud de sarmați și peste tot de romani¹⁹⁹. Spre deosebire de dacii din Cîmpia ungară care au trebuit să accepte stăpînirea sarmaților încă de la instalarea lor aici, dacii din estul cîmpiei Tisei au făcut parte din regatul lui Decebal și și-au menținut independența neștirbită pînă la crearea provinciei romane Dacia. După această dată, ruși de trupul Daciei, rămînînd între romani și iazigi (care au început să se infiltreze și în teritoriul lor) și strîmtorați în acțiunile lor și de unii și de alții, dacii din vest au trebuit să recunoască adesea fie hegemonia romanilor, fie pe cea a sarmaților; ultimii i-au dominat pe dacii din această regiune nu atît prin numărul lor mare, ci mai ales pe plan politic și militar, în calitatea lor de clienți ai Romei²⁰⁰. Totuși au fost suficiente perioade cînd dacii din vestul și nord-vestul Daciei și-au manifestat din plin independența.

Cu toată lipsa de preciziuni topografice a izvoarelor scrise, credem că și la acești daci se referă o serie de știri literare și epigrafice din secolele II—IV e.n., pe care îi amintesc sub numele de daci sau daci mărginași, ca luptînd împotriva imperiului (adesea împreună cu sarmații iazigi), în special în vremea împăraților Marcus Aurelius, Commodus, Caracalla, Maximin Tracul și Constantin cel Mare. Pe timpul lui Commodus, despre care biograful său (SHA, *Vita Commodi*, 13, 5) afirmă că a învins printre alții și pe daci, iar Cassius Dio (LXXII, 3, 3) ne informează că a purtat războaie (în 184—185?) și dincolo de Dacia, probabil dincolo de Carpați, cu carpii, prilej cu care s-au distins generalii Clodius Albinus și Pescenius Niger (viitori pretendenți la tron); Sabinianus (C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes, guvernator al Daciei în 180) a adus sub ascultarea sa 12 000 de daci mărginași (Δακῶν τῶν προσόρων), promițînd că le va da pămînt în Dacia. Se pare că în urma unor lupte purtate cu dacii liberi din această zonă și sarmații iazigi, împăraților Maximin Tracul și Constantin cel Mare li s-au atribuit titlurile onorifice de *Sarmaticus Maximus* și *Dacicus Maximus* (CIL, III, 3 735, 3 736). Fără a putea ști precis cu care dintre dacii liberi au avut de luptat, au mai obținut titlul de *Dacicus Maximus* și împărații Decius²⁰¹, Gallienus²⁰² și Aurelian²⁰³.

O inscripție descoperită la Brigetio, în Pannonia Superior, ne informează că pe vremea lui Caracalla sau la scurt timp după aceea, exista un interpret de limbă dacă (*interpres Dacorum*²⁰⁴) în persoana lui M. Ulpius Celerinus din legiunea I Adiutrix. Probabil că el era folosit în tratativele cu dacii liberi sau la audierea unor prizonieri de război pentru a căpăta informații cu privire la organizarea și potențialul de luptă al dacilor și aliaților pe care-i aveau.

¹⁹⁸ Cf. *supra* nota 292.

¹⁹⁹ Pentru romanizarea dacilor liberi din vest, vezi S. Dumitrașcu „Crisia”, 4, 1974, p. 19—27 și D. Berciu, „Revista de istorie”, 28, 1975, 8, p. 1 159—1 160.

²⁰⁰ Cf. Gh. Bichir, în *Thraco-Dacica*, p. 207; idem, „Muzeul național”, III, 1976, p. 121—122.

²⁰¹ CIL, II, 4 949; Dessau, ILS, 517.

²⁰² CIL, II, 2200; VIII, 1430

²⁰³ CIL, XIII, 5 975; Dessau, ILS, 581.

²⁰⁴ L. Barkóczy, ArchÉrt, Series, III, 5—6, 1944—1945, p. 184—192; I.I. Russu, AIN, XI, 1946—1947, p. 403—412.

Constatăm astfel că în secolele II—IV e.n., atât în vestul, cât și în estul și sudul Daciei au trăit puternice comunități de daci liberi a căror cultură materială a fost puternic influențată de romani. În Muntenia procesul de romanizare s-a petrecut într-un ritm ceva mai lent decît în Dacia romană și s-a desăvîrșit în secolele IV—VI e.n., cînd și ceilalți daci liberi au fost romanizați. Cei mai puternici dintre dacii liberi au fost carpii. Caracterul dacic al culturii materiale și spirituale a carpilor și costobocilor, constituie dovada de netăgăduit a apartenenței acestora la neamul daco-geților. După retragerea stăpînirii romane din Dacia, carpii²⁰⁵ și dacii liberi din vest²⁰⁶ au pătruns pe teritoriul fostei provincii, revitalizînd elementul daco-roman și făcîndu-l să reziste și să iasă victorios din confruntările cu neamurile germanice și alți migratori, întărind romanitatea carpato-danubiană. Dacii liberi au fost un factor de permanență și de continuitate în întreg spațiul carpato-danubian și au contribuit din plin la etnogeneza poporului român.

LES DACES LIBRES AUX IIe — IVe SIÈCLES DE N.È.

RÉSUMÉ

À la lumière des données archéologiques et des sources littéraires et épigraphiques, l'auteur traite de l'histoire et de la culture des Daces libres, qui habitaient les environs de la Dacie romaine. L'auteur souligne les étroits liens entre leur culture matérielle et spirituelle et celle des Gétos-Daces ; les deux cultures sont si étroitement liées que l'on peut considérer celle développée par les Daces libres comme une phase évoluée du Latène géto-dace, à laquelle se serait ajoutée l'influence romaine et sarmatique.

L'héritage du Latène géto-dace se manifeste chez les Daces libres dans leurs types d'habitations, leurs activités, leurs croyances, leur rite et rituel funéraire et, tout particulièrement, dans leur céramique.

Bien que, considérés dans leur ensemble, les Daces libres aient en tout les mêmes contacts avec les autres groupes de populations (Romains, Sarmates, Vandales) il n'en reste pas moins que les diverses influences ont opéré autrement d'une région à l'autre, suivant leur position géographique et les rapports qui se nouèrent entre les uns et les autres. Ceci explique pourquoi l'on peut parler, sur le plan archéologique, de différentes cultures développées dans les limites de la vaste aire culturelle habitée par les Daces libres. Ce sont : Lipitza (attribuée aux Costoboques) dans la zone nord est de la Dacie, la culture carpique dans les contrées situées à l'est des Carpates, Militari-Chilia au sud (sur le territoire de la Valachie), la culture du type Sîntana-Arad de l'ouest du pays. La civilisation des Daces libres est profondément marquée par l'influence romaine.

A noter que les fouilles archéologiques, en corroborant certaines informations littéraires et épigraphiques, indiquent de puissantes commu-

²⁰⁵ Vezi Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 163—170.

²⁰⁶ N. Vlăsa, „S.C.I.V.”, 16, 1965, p. 501—518 ; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 167—168.

nautés de Daces libres comme ayant vécu aux IIe — IVe siècles de n.è. à l'ouest, à l'est (les Carpes), au sud et au nord-est de la Dacie (les Costoboques). Les Carpes étaient les plus importants parmi ces Daces libres. En ce qui concerne les Carpes et les Costoboques, le caractère dace de leur culture matérielle et spirituelle ne laisse place à aucun doute quant à leur origine géto-dace.

Après l'abandon de la Dacie par l'administration romaine, les Carpes et les Daces libres de l'ouest ont pénétré sur les territoires de l'ex-province. Ils apportèrent un sang nouveau à l'élément daco-romain de la province, en le rendant plus apte à résister victorieusement aux chocs qui devaient le confronter aux peuples germaniques et autres migrants. Sensibles et réceptifs à l'influence romaine à un plus haut degré que d'autres «barbares», les Daces libres ont largement participé à l'ethnogenèse du peuple roumain.

PRIORITĂȚI CU PRIVIRE LA O SINTEZĂ ASUPRA ISTORIEI ORAȘELOR MEDIEVALE DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

M. D. MATEI

O apreciere obiectivă a amploarei căpătată de studierea istoriei orașelor medievale din spațiul extracarpatic al țării noastre, precum și a valorii științifice a rezultatelor la care ajunsese cercetarea amintită în perioada cuprinsă între finele secolului al XIX-lea și anii imediat următori celui de-al doilea război mondial¹ ar conduce, la prima vedere și numai în chip aparent, la semnalarea unei situații aproape paradoxale : deși istoria acestor așezări a beneficiat atât de o cercetare monografică² (e adevărat că în destul de puține cazuri și cu rezultate cu totul inegale), cât și de încercări de sinteză, lipsa unității de vederi în sînul istoricilor a făcut ca rezultatele la care ajungeau aceștia să contribuie într-o măsură cu mult mai mică decît era de așteptat la elucidarea chiar și a problemelor celor mai importante ale procesului formării și evoluției așezărilor urbane medievale de la răsărit și sud de Carpați.

Firește, explicația principală a acestei stări de lucruri trebuie căutată în limitele concepției ce stătea la baza cercetărilor amintite, de cele mai multe ori savanți de certă și durabilă reputație științifică arătîndu-se preocupați mai curînd de identificarea domeniilor și formelor în care își aflau o eventuală materializare în viața orașelor medievale românești elemente specifice civilizației urbane occidentale (iar dacă astfel de elemente lipseau sau erau suprînse cu dificultate apărea și încheierea grăbită că românii nu au întemeiat orașe în evul mediu)³ decît de adîncirea cercetării condițiilor interne care, în contextul est-european bine cunoscut, au generat structurile urbane specifice statelor feudale românești. Tot

¹ Dat fiind caracterul deosebit al rîndurilor de față, referirile bibliografice se vor face numai în cazuri speciale și nu vor avea un caracter exhaustiv.

² Cf. de exemplu N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899 ; idem, *Din trecutul istoric al orașului Brăila*, Brăila, 1926 ; idem, *Istoria Bucureștilui*, București, 1939 ; G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935 ; Doboș Boca (Valerian) *Din trecutul Sucevei de altă dată*, Cernăuți, 1938 ; Gh. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899 ; A. Ștefulescu, *Istoria Tirgu Jiului*, Tirgu Jiu, 1906.

³ În legătură cu originea orașelor medievale din Moldova (mai ales) și Țara Românească, N. Iorga a exprimat opinii foarte adesea contradictorii, dintre acestea nelipsind afirmațiile categorice potrivit cărora orașele noastre au fost întemeiate de străini (cf. N. Iorga, *Drumuri vechi*, București, 1920, p. 11 ; idem, *Istoria poporului românesc* (traducere din l. germană), I, București, 1922, p. 213 ; idem, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 30).

așa se explică și împrejurarea că în cursul a mai bine de o jumătate de secol de cercetări românești în acest domeniu încercările de a suprinde și formula particularitățile vieții noastre urbane din evul mediu au lipsit aproape cu desăvîrșire.

Trebuie să recunoaștem însă că rezultatele la care a ajuns cercetarea românească antebelică în problema care ne preocupă au fost, în mare măsură, determinate și de un factor de natură obiectivă, materială, și anume de insuficiența bazei documentare. Redusă la informația pe care o putea obține din puținele și, de regulă, destul de săracele în conținut surse scrise, interne sau externe, intrate de multă vreme în circuitul științific, cercetarea istoriei orașelor medievale românești extracarpătice a fost pînă tîrziu lipsită de contribuția arheologiei epocii feudale, aceasta constituindu-se în disciplină de studiu bine individualizată abia după anii '50. Și, după cum au dovedit-o faptele, aportul arheologiei la cercetarea unei lungi perioade din istoria orașelor noastre medievale a fost și rămîne decisiv.

Acumularea de informații, făcută posibilă de dezvoltarea continuă a cercetărilor arheologice, a permis curînd intrarea în circuitul științific a unor puncte de vedere ce îmbogățeau cadrul de pînă atunci al dezbaterilor și, ceea ce este mai important, a creat posibilități tot mai largi pentru abordarea unei probleme ce se dovedise, vreme de decenii, „cheia de boltă” a întregii discuții: originea și vechimea primelor înjghebări orășenești, la est și sud de Carpați. Într-o serie de lucrări mai ample sau de dimensiuni restrînse, cu caracter monografic⁴ sau de sinteză regională⁵, problema amintită și-a aflat locul ce i se cuvine de fapt, iar pe măsura intrării în cercetare a unui număr sporit de așezări orășenești unele ipoteze s-au confirmat, altele au trebuit abandonate. Într-un cuvînt, prin acumulările documentare de pînă acum, ca și datorită prezenței aproape neîntrerupte în dezbateri a unora sau altora din aspectele importante ale trecutului multiseclar al acestor așezări, credem că a sosit momentul să se treacă la alcătuirea unei sinteze asupra istoriei orașelor medievale din Moldova și Țara Românească, lucrare care să stabilească și locul acestora în civilizația urbană medievală a Europei. Exprimarea cîtorva puncte de vedere în legătură cu modul de tratare a unora din problemele ce n-ar putea lipsi dintr-o astfel de lucrare este rostul și explicația rîndurilor de față, și avem convingerea că o continuare a discuțiilor în același cadru ar fi de un real folos lucrării preconizate, lucrare a cărei realizare va trebui să constituie sarcina unui colectiv de specialiști.

⁴ M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, M. D. Matei și L. Chițescu, „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 1, 1968, p. 31—62; *Istoria orașului București*, 1, București, 1965; C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, București, 1966 (aici însă datele arheologice sînt extrem de puțin utilizate și chiar și atunci cînd autorul face referire la ele păstrează o pronunțată rezervă în ceea ce privește capacitatea arheologiei de a contribui decisiv la elucidarea unor probleme esențiale ale perioadei de început a așezării); Al. Andronic, *Iașul pînă în secolul al XVII-lea* (teză de doctorat, inedită), Cluj-Napoca, 1970.

⁵ C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, (lucrări în care rezultatele cercetărilor arheologice sînt aproape cu desăvîrșire neglijate); M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, sec. XIV—XVI)*, Suceava, 1970; Șt. Olteanu, „Studii”, 25, 1972, 5, p. 933—949; C. Șerban, „Studii și articole de istorie”, 14, 1969, p. 59—72.

I. După cum se știe, una din problemele cele mai controversate ale istoriei orașelor noastre medievale a fost, o vreme, și continuă să fie, dar în cu totul alt cadru teoretic și metodologic, aceea a originii și vechimii (cele două aspecte ale problemei găsindu-se într-o evidentă legătură) respectivelor așezări. Dacă cercetările întreprinse mai ales în ultimii 20 de ani au reușit să înlăture aproape cu desăvârșire tezele potrivit cărora marea majoritate a orașelor medievale din afara arcului carpatic își datora apariția acțiunii unor factori străini de locuitorii acestor regiuni și de activitatea lor economică (coloniști străini, comerț internațional cu o participare locală limitată exclusiv la produse agricole etc.), impunând, în același timp, în chip firesc, teza originii românești a acestor așezări, nu este mai puțin adevărat că tenta „economistă” precumpănitoare a acestor teorii și teze a limitat destul de mult și cadrul în care s-au căutat elementele motrice ale procesului formării orașelor noastre est- și sud-carpatic. Într-adevăr, afirmând cu justețe că cele mai multe orașe medievale din regiunile amintite au fost la origine simple așezări rurale (prin aceasta dându-se o interpretare oarecum schematică cunoscutei teze a materialismului istoric potrivit căreia „satul este punctul de plecare a istoriei” în evul mediu)⁶, noile opinii formulate de cercetarea istorică românească postbelică nu au încurajat suficient studierea diversificată a genezei acestor așezări urbane. Astfel, în condițiile cunoscute ale discontinuității vieții urbane între antichitatea sclavagistă și evul mediu în teritoriul extracarpatic al României (cu excepția Dobrogei, firește), formarea orașelor medievale din așezări rurale preexistente a apărut, cu timpul, ca o soluție aproape unică în explicarea genezei orașelor noastre.

Adâncirea cunoașterii procesului de cristalizare a vieții statale de esență feudală a românilor de la est și sud de Carpați și analiza consecințelor pe care procesul amintit le putea avea și asupra altor forme de organizare a societății locale în secolele XIII—XIV atrag tot mai mult atenția, în ultima vreme, asupra necesității de a se analiza din nou și tezele referitoare la geneza orașelor noastre medievale. Mai mult încă, pornindu-se de la *realitatea* existenței unor centre cu rosturi politice, economice, administrative, militare etc. în cadrul fiecăreia din formațiunile politice feudale (cnezate și voievodate) care au premers și au stat la baza viitoarelor state feudale de sine-stătătoare Țara Românească și Moldova, evidențierea raporturilor dintre aceste centre și unele din orașele noastre medievale se impune cu necesitate.

Chiar dacă, în momentul de față, cercetările arheologice nu au reușit să evidențieze gama modificărilor produse în cuprinsul unor centre feudale ca Suceava, Piatra Neamț, Curtea de Argeș în toată perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al XIII-lea și mijlocul veacului următor, modificări de ordin economic (dezvoltarea și diversificarea producției meșteșugărești proprii, creșterea activităților de schimb cu caracter intern și amplificarea relațiilor comerciale cu zone înconjurătoare etc.) sau social (modificarea structurilor sociale în cuprinsul respectivelor așezări în favoarea producătorilor specializați), nu încape îndoială că procesele respective pot și trebuie să fie surprinse exclusiv pe baza documentară oferită de arheologie.

* K. Marx, *Forme premegătoare producției capitaliste*, București, 1956, p. 17.

Faptul că acum există posibilitatea — asigurată de sporirea volumului documentelor arheologice în primul rînd — de a se cunoaște nivelul la care se situau așezările amintite, cu mult înainte de formarea statelor feudale de-sine-stătătoare de la est și sud de Carpați, ca și constatarea că cele mai vechi urme de cultură materială identificate aici (firește, referitoare la perioada care ne interesează) nu pot fi separate de însăși evoluția culturii materiale românești din primele veacuri ale mileniului al II-lea creează cadrul și impune obligația reluării discuției în jurul *aspectului cronologic* al problemei genezei orașelor noastre medievale din teritoriul amintit. Atrăgînd atenția asupra acestui fapt, ne grăbim să precizăm că acordăm discuției aspectelor de cronologie un loc bine definit în dezbaterea pe care o preconizăm la începutul rîndurilor de față, și anume: prin identificarea unor dovezi concludente de locuire românească în anume centre ce vor deveni orașe în secolul al XIV-lea și prin stabilirea caracterului lor în lungul unei evoluții aproape seculare pînă la mijlocul veacului al XIV-lea, cercetările vor putea stabili, în sfîrșit, și pentru teritoriul nostru un minimum de particularități ale procesului ce se desfășoară în cursul etapei de început a formării orașelor noastre medievale, etapă pe care continuăm a prefera să o numim a „tîrgului”⁷.

În aceste condiții, abia dacă mai este nevoie să insistăm asupra consecințelor pe care cercetările de care vorbim le vor avea în decantarea argumentelor invocate cîndva în istoriografia românească în sprijinul afirmării originii străine și apariției tîrzii a celor mai multe din orașele noastre medievale, limitarea „fenomenului oraș”, în *accepțiunea de proces constitutiv* a așezărilor urbane la est și sud de Carpați, numai la secolul al XIV-lea nemaifiind astăzi posibilă⁸. Că aceste așezări prezintă *caractere specifice urbane deplin cristalizate* abia în secolul arătat înseamnă cu totul altceva decît că ele au apărut *ex nihilo* în secolul al XIV-lea sau că și-au datorat apariția exclusiv colonizării străine, cum de ațitea ori s-a afirmat.

După cum se știe, o situație cu totul aparte a prezentat-o zona periferică a teritoriului extracarpatic al țării noastre în perioada de care ne ocupăm. Aici, pe linia Dunării (inclusiv zona Deltei) sau pe litoralul nord-vestic al mării Negre, în condițiile istorice cunoscute, implantarea unor importante centre urbane bizantine, la al căror avînt, în anumite cazuri, negustorii italieni și-au adus o contribuție notabilă nu a putut rămîne fără rezultate în ceea ce am putea numi accesul românilor la structurile și viața urbană medievală. Desigur, Vicina, Cetatea Albă, Licostomo și Chilia nu pot căpăta o explicație plauzibilă a formării lor prin legarea apariției fiecăruia dintre ele de evoluția internă a societății românești extracarpatică. Este tot atît de sigur însă că a nega sau a pune sub semnul întrebării participarea românilor la activitățile specific orașenești ce se desfășurau în cuprinsul orașelor amintite sau permanența prezenței unei importante populații românești în respectivele așezări ar reprezenta o gravă eroare științifică.

Incomparabil mai dificil de deslușit sînt relațiile ce vor fi existat în realitate între populația locală dintre Prut și Nistru și o așezare de un

⁷ M. D. Matei, *op. cit.*, p. 19—22; idem, S.C.I.V., 16, 1965, 3, p. 541.

⁸ Cf. pentru discuția mai amplă asupra problemei, idem, S.C.I.V.A., 27, 1976, 3, p. 369—377.

fel deosebit constituită de mongoli pe locul unde se va ridica ulterior Orheiul cu atitea rezonanțe în vremea lui Ștefan cel Mare. În condițiile, asupra cărora există un acord deplin al specialiștilor, în care s-au constituit numeroase astfel de centre în cuprinsul întregului teritoriu controlat de mongoli, o cultură materială specifică epocii și larg răspândită în teritoriul amintit ascundea diverse populații⁹ din care românii nu vor fi putut lipsi. Dar dacă centre ca cel de la Orhei s-au bucurat de o stare înfloritoare în perioada în care însăși puterea Hoardei de Aur cunoștea o epocă la fel de înfloritoare, caracterul lor de înjghebări artificiale nu a întârziat să se evidențieze, ele dispărind curînd după decăderea puterii politice care le-a creat.

O dezbatere recentă a specialiștilor în domeniul arheologiei evului mediu¹⁰ a evidențiat necesitatea stringentă a intensificării cercetărilor de teren și a săpăturilor arheologice cu scopul identificării și cunoașterii adecvate a unor obiective a căror încadrare cronologică în secolele XII—XIII să fie asigurată, mai buna cunoaștere a culturii materiale românești din perioada arătată constituind o sarcină prioritară a cercetării arheologice românești în ansamblu. Deși este evident că, sub raport socio-economic, o astfel de cercetare vizează în exclusivitate o societate în care *satul reprezenta unica formă de organizare*, nu poate scăpa atenției faptul că îmbogățirea cunoștințelor privind perioada amintită constituie condiția de bază pentru identificarea acelor elemente de cultură materială care să permită urmărirea proceselor interne ce se petrec în sinul lumii rurale și care vor genera, cu timpul, condițiile formării orașelor noastre medievale de la est și sud de Carpați.

Referitor în mod special la problemele culturii materiale românești din perioada amintită — dar, bine înțeles, fără ca problema să se restrîngă la secolele XII—XIII — trebuie adăugată importanta precizare că o componentă esențială și o sarcină proeminentă a cercetării o constituie adîncirea și diversificarea cunoașterii raporturilor continue dintre românii din interiorul și cei din afara arcului carpatic. Chiar dacă, pînă acum, în destul de puține cazuri s-a atras atenția asupra posibilităților nebănuite pe care le are arheologia de a contribui la elucidarea unor probleme considerate, tradițional, exclusiv politice, cum ar fi aceea a organizării primelor formațiuni politice românești de tip feudal (cnezatele și voievodatele) de la est și sud de Carpați, este timpul să se vadă în cunoașterea legăturilor culturale dintre românii de pe întreg teritoriul de astăzi al țării noastre una din căile cele mai importante de abordare și a problemei genezei orașului medieval românesc extracarpatic, dezvoltarea economică a teritoriului amintit petrecîndu-se într-un context general românesc. Într-adevăr, deși cercetările de specialitate de pînă acum nu au neglijat să sublinieze această permanență a istoriei noastre, de cele mai multe ori discuția condițiilor materiale în care s-au format orașele noastre era dirijată precumpănitor în direcția analizării raporturilor culturale ale româ-

⁹ L. L. Polevol, *Ocerki istoriceskoj geografii Moldavii XIII—XV vv.*, Chișinău, 1979, p.92.

¹⁰ Dezbaterea a avut loc la București, la începutul lunii aprilie 1979, sub titlul „Arheologia așezărilor rurale din secolele XII—XIV de pe teritoriul României”. Materialele prezentate în cadrul dezbaterii se publică în S.C.I.V.A., începînd cu nr. 3/1979; vezi și „Revista de Istorie”, 1979, nr. 7 (rubrica *Viața științifică*).

nilor cu teritoriile și zonele culturale înconjurătoare, de la care aceștia se bănuia că vor fi preluat anume experiențe și tehnici care putuseră contribui la accelerarea procesului separării meșteșugurilor de agricultură în sinul societății rurale românești: lumea bizantină, lumea veche rusească, dar în acest din urmă caz accentul punându-se pe ceea ce se consideră îndeobște a fi reprezentat centrele urbane de aici deja constituite. Firește, opinia pe care o exprimăm aici nu urmărește să sugereze neglijarea influenței pe care o vor fi exercitat orașele transilvănene asupra vieții urbane românești incipiente din teritoriile extracarpatiche, ci se vrea doar o invitație la lărgirea cadrului cercetării, prin includerea tot mai stăruitoare în cîmpul atenției a problemelor culturii românești medievale în ansamblul ei.

II. Este bine cunoscut rolul atribuit de istoriografia românească antebelică comerțului în procesul formării orașelor medievale românești¹¹, și cu mult timp în urmă am încercat exprimarea unei poziții critice în legătură cu conținutul științific al respectivei teze¹². Atunci atrăgeam atenția asupra împrejurării că circulația largă pe care a cunoscut-o în istoriografia românească, pînă relativ de curînd, opinia care făcea din activitatea comercială, desfășurată pe teritoriul țărilor românești de la est și sud de Carpați (comerț internațional și mai ales de tranzit), motorul dezvoltării societății românești pe calea organizării ei feudale a limitat simțitor și cu consecințe științifice serioase aria de investigare a împrejurărilor reale și complexe în care s-au format orașele noastre medievale, socotînd, în același timp, cu totul explicabil creditul de care se bucura această opinie. În ciuda faptului însă că teza cu privire la *rolul decisiv* pe care l-ar fi avut comerțul internațional în formarea orașelor noastre medievale constituia una din expresiile cele mai tipice ale orientării teoretice a unei părți a istoriografiei românești antebelice, că ea ținea de fundamentul ideologic al ei, lucrările apărute după anul 1950 în țara noastră nu au supus unei analize critice fundamentate limitele științifice ale tezei amintite și nici nu au evidențiat consecințele însușirii ei de către unii savanți asupra orientării generale a cercetării problemei genezei orașelor medievale românești¹³.

Desigur, cum nu este locul aici pentru o discuție amplă în jurul acestei probleme nu putem nici măcar sugera implicațiile adînci ale așezării comerțului internațional la temelia unor structuri de însemnătate fundamentală, cum sînt statul feudal și orașele noastre medievale. Ceea ce este, însă, oportun, după părerea noastră este să nu se neglijeze consecințele științifice nu mai puțin dăunătoare pe care le-ar avea situarea pe o poziție diametral opusă, exprimată prin respingerea cu desăvîrșire a ideii că

¹¹ Din bogata bibliografie ce s-ar putea cita în acest sens ne mulțumim să amintim doar: N. Iorğa, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au moyen-âge*, Paris, 1924, p. 97—98; G. Brătianu, R.I.R., 3, 1933, p. 155 (unde se exprimă esența tezei reputatului istoric, prin cunoscuta frază că, în ceea ce privește Moldova „l'on peut dire qu'ici vraiment la route a crée l'État”); C. Rakoviță, R.I.R., 10, 1940, p. 88.

¹² M. D. Matei, *Studii de istorie orașenească medievală...*, p. 14—15; cf. și Idem, „Zeitschrift der Archäologie des Mittelalters”, 2/1974, p. 103.

¹³ Este locul să amintim că problema aceasta, deși de importanță deosebită și cu semnificații teoretice profunde, nu și-a aflat locul nici în vol. II al *Istoriei României*, publicat în anul 1962. Cît privește valoarea rezultatelor cu care s-a soldat analiza critică la care B.T. Cămpina a supus teza amintită, aceasta a fost sensibil diminuată de nota cu totul personală pe care regretatul istoric a imprimat-o discuției (cf. B. T. Cămpina, „Studii”, 6, 1953, 1, p. 191 și urm.; 6, 1953, 3, p. 79 și urm.).

activitățile comerciale desfășurate de negustorii străini pe teritoriul avut aici în vedere ar fi putut avea vreun rol în crearea condițiilor apariției așezărilor urbane medievale ale Moldovei și Țării Românești. Dar, pentru justa dimensionare a rolului comerțului internațional în formarea orașelor noastre medievale este necesar să se pornească de la analiza atentă și foarte concretă a nivelului de dezvoltare economică și socială (organizarea politică apărând, astfel, în chip obiectiv și necesar, ca o reflectare a acestor realități) a fiecăreia din regiunile teritoriului românesc extracarpatic, care putea fi afectată (și stabilit și în ce măsură) de activitățile negustorilor străini.

Este aproape de la sine înțeles că trebuie privită cu prudență ideea că prezența unor centre urbane pe traseele unor drumuri comerciale frecventate și de negustori străini (periodicitatea parcurgerii drumurilor acestora fiind și ea o temă asupra căreia s-ar cuveni reflectat mai mult) ar putea fi interpretată ca o dovadă irefutabilă a condiționării asupra căreia stăruim aici. În primul rînd și înainte de toate, punînd problema în acest fel, ar însemna să se admită implicit și inexistența la români din afara arcului carpatic a unei vieți economice proprii, anterioare trecerii negustorilor străini prin aceste locuri. Mai mult, credem că de prea puține ori se iau în considerație în modul convenit chiar condițiile apărute aici după mijlocul secolului al XIII-lea, condiții care favorizau dezvoltarea schimbului intern, sau poate mai corect spus *interromănesc*, schimb de neconceput fără o rețea minimală de drumuri devenite tradiționale. Or, dacă se admite (eu justete și după părerea noastră) că circulația oamenilor și a bunurilor s-a dezvoltat mult și rapid în perioada cuprinsă între mijlocul secolului al XIII-lea și 1359, ar fi cel puțin nefiresc să se socotească că tocmai populația locală nu a beneficiat de condițiile amintite. Dimpotrivă, așa cum unele descoperiri arheologice confirmă tot mai stăruitor în vremea din urmă, schimbul intern cunoaște o dezvoltare de care va trebui să se țină tot mai mult seama în viitor, ceea ce înseamnă că problema rolului comerțului străin asupra dezvoltării vieții economice a românilor din afara arcului carpatic trebuie pusă în alți termeni, apărînd eu o claritate sporită faptul că acest comerț numai a *impulsionat* un proces aflat în plină desfășurare¹⁴, fără să fi jucat însă rolul de impuls inițial pentru organizările ce i-au fost atribuite fără temei.

Considerațiile de mai sus nu sînt simple aprecieri teoretice, ci pornesc de la fapte și observații a căror valoare probatorie este sporită de însăși împrejurarea că se repetă. Într-adevăr, este vorba de aflarea, în cuprinsul mai multor viitoare centre urbane dezvoltate, nu numai a unor dovezi, a căror interpretare corectă a întîrziat, de activitate *locală* de un nivel tot mai ridicat, ci și de constatarea că, alături de acestea, alte descoperiri trădează intrarea respectivelor așezări, *lipsite încă de trăsăturile unei vieți urbane*, în relații de schimb cu zone înconjurătoare, cu o cultură materială proprie și specifică.

¹⁴ Cf. și N. Grigoraș, *Dregătorii țigurilor moldovenești și atribuțiile lor pînă la Regulamentul organic*, Iași, 1942, p. 13—14. Cu anumite rezerve (mai ales în legătură cu existența unei orașenimi în Moldova și Țara Românească încă din secolele XIII—XIV), v. și C. C. Giurescu, *Contribuții la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972, p. 47.

În această privință, rețin atenția în mod special descoperirile arheologice de la Curtea de Argeș¹⁵, București, Bitca Doamnei¹⁶ (îngă Piatra Neamț), Birlad și Suceava¹⁷, în fiecare din aceste localități aflindu-se materiale provenind din lumea bizantină, veche rusească, sau din regiunile aflate în stăpînirea Hoardei de Aur. Fiind vorba de categorii de obiecte foarte variate, și mai ales de bunuri destinate întrebunțării curente (fără să se excludă cele cu destinație specială, cum sînt piesele de armament sau de echipament militar) faptul că toate aceste descoperiri datează anterior existenței orașelor ca atare constituie un argument puternic în sprijinul opiniei că societatea românească locală era prezentă în schimburile comerciale cu zonele înconjurătoare încă din secolul al XIII-lea, înainte, deci, de perioada în care se consideră că drumurile comerciale parcurse statornic de negustorii străini trebuiau să exercite influența lor decisivă asupra formării orașelor noastre medievale.

În împrejurările acestea, devine limpede că una din problemele-cheie ale viitoarei sinteze asupra istoriei orașelor medievale din Moldova și Țara Românească va trebui să fie stabilirea rolului *real* pe care l-a putut juca comerțul internațional în procesul formării orașelor din afara arcului carpatic, precum și analiza critică a vechilor teorii ale istoriografiei românești antebelice, care, după cum se știe, puneau pe seama acestui comerț nu numai întemeierea orașelor, ci chiar și pe aceea a organizației statale, ultima fiind prezentată ca rezultat al necesității apariției unui organism destinat să păzească drumurile comerciale, atît de necesare negustorilor europeni ai veacului al XIV-lea. Or, după părerea noastră, rezolvarea deplină și justă în lumina materialismului istoric a acestei probleme nu va putea fi înfăptuită decît cu condiția dimensionării obiective a nivelului atins de societatea românească în perioada atît de importantă dintre a doua jumătate a secolului al XIII-lea și mijlocul celui următor, perioadă în care s-a maturizat procesul împlinirii noastre urbane, în cadrul unui proces cuprinzător, care a afectat întreaga structură a societății românești extra-carpatică și nu a întîrziat să se materializeze prin însăși formarea statelor feudale românești de-sine-stătătoare.

III. O componentă obligatorie a discuțiilor îndelungate, purtate în istoriografia românească (și nu numai)¹⁸ în jurul problemei genezei orașelor medievale din Moldova (mai ales) și Țara Românească a fost aceea a rolului coloniștilor străini în întemeierea de orașe pe teritoriul nostru. Fără să aibă obligatoriu caracter șovin, dar nefiind cu totul lipsite și de astfel de nuanțe, opiniile exprimate în lungul deceniilor au acreditat teza că cele mai multe astfel de așezări au avut la origine grupuri de populație străine, meritul de a fi întemeiat orașele noastre fiind atribuit, pe rînd, colonizării germane, armene, maghiare, rusești. Peste tot se vedeau numai străini, veniți aici în numele unor interese economice care au mișcat din

¹⁵ Asupra complexului volevodal de aici, N. Constantinescu pregătește o lucrare cuprinzătoare, în care își vor afla locul și descoperirile la care facem aluzie.

¹⁶ C. Scorpan, „Dacia”, N. S., 9, 1965, p. 441 și urm.

¹⁷ Mai recent, M. D. Matei, S.C.I.V.A., 29, 1978, 4, p. 541—554.

¹⁸ Cf. V. V. Pașuto, *Ocerki po istorii Galitsko-Volinskoj Rusti*, Moscova, 1952; Hugo Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau von seinem Anfängen bis zu seinem Untergang (13.—18. Jahrhundert)*, München, 1960; L. L. Polevoi, *Ocerki geograficeskoj istorii Moldavi*, www.dacoromanica.ro.

loc colectivității întregi sau împinși în teritoriile noastre de forțe politice al căror principal țel consta în trecerea ținuturilor românești sub deplina lor autoritate sau cel puțin sub un control aducător de beneficii importante atât economice, cât și politice ori de altă natură. Se știe bine că nu o dată în sprijinul unor astfel de teorii se aduceau numai documente și realități deloc contemporane cu perioada în care se plasează începuturile orașelor noastre medievale, fără să mai vorbim de faptul că normele juridice după care se conduceau aceste orașe erau considerate drept dovezi irefutabile în sprijinul afirmării *originii* străine a respectivelor așezări.

Dintru început trebuia precizat că rezultatele cercetărilor arheologice *nu* confirmă opiniile exprimate de specialiștii care au îmbrățișat teza originii străine a orașelor noastre medievale. S-ar putea spune chiar că unanimitatea acestor descoperiri permite afirmarea *caracterului românesc* al locuirii din cuprinsul respectivelor așezări în perioada în care se petrecea în cadrul acestora procesul cristalizării trăsăturilor incipient urbane și, cu excepția Siretului, unde până acum nu s-au făcut descoperiri foarte concludente nici într-un sens nici în altul, astfel de constatări au căpătat caracter de certitudine. Mai mult încă. După cum se știe, vreme îndelungată (și chiar până de curind) despre Baia s-a crezut posibil să se afirme că ar fi reprezentat un caz tipic de așezare orășenească întemeiată de coloniști veniți din afara Moldovei, Transilvania fiind considerată patria de origine a acestora, iar, în ceea ce privește perioada constituirii acestei așezări, secolul al XIII-lea era socotit mai mult decât probabil. Tocmai de aceea, rezultatele cercetărilor arheologice căpătau și în cazul Băii o însemnătate deosebită, cercetările de aici fiind așteptate și urmărite cu un interes special.

Ce au arătat aceste cercetări? În primul rând, ele au evidențiat faptul că secolul al XIII-lea este reprezentat la Baia de urme destul de inconsistente de locuire, iar caracterul acestora nu oferă nici un temei pentru afirmarea originii străine a purtătorilor lor. În al doilea rând, studiul comparat al resturilor de cultură materială descoperite la Baia nu evidențiază pentru nici una din categoriile de descoperiri trăsături specifice producției orășenești *înainte de mijlocul secolului al XIV-lea*¹⁹, situație ce vine să confirme constatări similare făcute în alte așezări de la răsărit de Carpați a căror încadrare în categoria orașelor este posibilă abia începând cu momentul amintit.

Pe acest fundal al realităților românești din secolul al XIV-lea, îmbogățit și completat în vremea din urmă cu importante descoperiri din cuprinsul orașului București, un capitol special pare să îl deschidă așezarea de la Curtea de Argeș. Aici, după cum se știe, în urma unui impresionant volum de cercetări arheologice²⁰ s-au obținut rezultate în măsură să arunce o lumină cu totul nouă asupra vechimii locuirii românești într-o

¹⁹ În anii din urmă, orașul Baia a făcut obiectul unor foarte intense cercetări arheologice, întreprinse de două colective: unul compus din Vasile Neamțu, Eugenia Neamțu, și Stela Cheptea, celălalt compus din Lia Bătrina și Adrian Bătrina. Primul colectiv a întocmit o lucrare cuprinzătoare asupra rezultatelor cercetărilor sale, lucrare ce se află predată spre publicare. Până la apariția acesteia, cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” — Iași, Istorie, tom. 19, seria 3, fasc. 2, 1973, p. 165—181.

²⁰ Până la publicarea integrală a rezultatelor cercetărilor de aici, cf. N. Constantinescu, „Studii și comunicări”, Pitești, 1968, p. 123—138; idem, R.E.S.E.E., 8, 1970, 1, p. 5—31.

așezare de numele căreia se vor lega evenimente de importanță decisivă pentru începuturile vieții statale de-sine-stătătoare a românilor de la sud de Carpați și mai ales să înlăture semnele de întrebare ce dăinuiau încă pînă de curind asupra legăturii dintre acest centru cultural și politic de reputație europeană și primele organizări politice de esență feudală dintre Carpați și Dunăre. Desigur, aici nu este locul să insistăm asupra semnificației generale a rezultatelor cercetărilor arheologice din vechea reședință domnească a Țării Românești, noi propunîndu-ne doar să atragem atenția asupra semnificațiilor posibile ale acestora pentru problema începuturilor de viață urbană ale fostei capitale a Basarabilor.

În legătură cu acest aspect, trebuie să recunoaștem că restrîngerea cercetărilor arheologice la perimetrul strict al complexului voievodal nu a fost în măsură să ajute în chip decisiv rezolvarea problemei enunțate. Cu toate acestea, considerăm că nu este în afara logicii succesiunii faptelor istorice dacă admitem că în jurul curții domnești de la Argeș s-a constituit, cu vremea, o așezare civilă, locuită de slujitori ai curții — și îi avem în vedere, în primul rînd, pe cei chemați să satisfacă prin activitățile lor nevoile curente ale anturajului domnesc —, de negustori cu prezență periodică și de alții antrenați stabil în procurarea din întreaga țară a celor necesare traiului la curte și garnizoanei ce apăra așezămîntul etc. Firește, în etapa de început a curții voievodale de la Argeș, mai exact vorbind în cursul secolului al XIII-lea, cînd voievodul Seneslau își va fi avut aici poate numai una din reședințele sale, dar în acest caz sigur pe cea mai importantă, așezarea civilă din jurul curții nu putea avea decît dimensiuni și rosturi modeste. Cu timpul însă, și mai ales spre mijlocul veacului al XIV-lea (și oricum în jurul anului de boltă 1330), concomitent cu sporirea importanței curții domnești se va dezvolta și așezarea din jur (rămîne încă un deziderat major verificarea temeinică a informațiilor privind existența aici și a unui zid de incintă, lucrat din piatră, al orașului și mai ales stabilirea vechimii acestuia).

Chiar dacă, în momentul de față, este dificil să ne pronunțăm asupra dimensiunilor așezării, nu poate face obiect de discuție caracterul urban al acesteia la mijlocul secolului al XIV-lea, tot așa cum nu ne putem îndoi că între curtea voievodală de la Argeș și formarea orașului a existat o certă legătură cauzală. În problema care ne interesează aici, Curtea de Argeș nu pare a oferi nici un temei pentru ilustrarea eventualității ca orașul în discuție să-și fi datorat apariția contribuției vreunui element etnic străin de aceste locuri și neapartinînd de vechii locuitori ai țării.

Aceeași problemă credem că va trebui pusă în alți termeni în ceea ce privește Cîmpulungul. Faptul că datorăm acelui vechi izvor epigrafic care este piatra de mormînt a *comitelui Laurențiu* știrea despre existența aici, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, a unui demnitar de origine sigur străină și foarte probabil germană ne obligă să luăm în considerare, tot ca foarte probabilă, prezența unui nucleu de populație neromânească în această primă capitală a Țării Românești, dar cercetările arheologice de pînă acum nu ne permit nici un fel de precizări, nici în ceea ce privește vechimea locuirii ca atare și nici, mai ales, referitor la etapele parcurse de Cîmpulungul muntean pe calea urbanizării.

Reiese, credem, din cele schițate mai sus, că o viitoare sinteză asupra istoriei orașelor medievale românești din afara arcului carpatic va fi che-

mată să așeze discuția despre rolul coloniștilor străini în desfășurarea procesului formării acestor așezări pe cu totul alte temeuri decât s-a făcut în istoriografia românească mai veche, și, înainte de toate, să supună unei atente analize critice opiniile cu atât de largă circulație, pe care le-am amintit. O atare discuție nu va trebui să se poarte, însă, avînd ca punct de plecare opinia că, deși desfășurat în cu totul alte coordonate istorice decât în țările vecine (Polonia, sau chiar o parte a teritoriului de astăzi al Iugoslaviei), procesul pătrunderii coloniștilor străini pe teritoriul Țării Românești și mai ales al Moldovei nu a afectat cu nimic evoluția ulterioară a acestor state feudale românești. Dificultatea constă tocmai în necesitatea stabilirii cu maximum de exactitate a etapei din procesul urbanizării în cursul căreia s-au stabilit acești coloniști în așezările amintite sau, cu alte cuvinte, dacă ei au creat (așa cum s-a afirmat vreme îndelungată) astfel de orașe sau numai au contribuit la impulsivitatea și grăbirea unui proces aflat în plină desfășurare²¹, așa cum cercetările din ultimul timp au dovedit-o, cel puțin pentru unele așezări.

IV. În timp ce autorități științifice recunoscute și nume consacrate situau destul de tîrziu în timp apariția orașelor noastre medievale și atribuiău acestora o origine neromânească, în istoriografia românească s-au exprimat și opinii substanțial deosebite, potrivit cărora, în esență, aceleași așezări își datorau apariția efortului și capacității creatoare ale poporului român, stabilindu-se și o anumite relație între autoritatea feudală locală și înmugurirea vieții orășenești la est și sud de Carpați. Juste în esență, astfel de opinii au pierdut însă mult din valoarea lor mai ales datorită faptului că multora din orașe li se atribuia o vechime ce s-a dovedit neacceptabilă, pe de altă parte stabilindu-se și anumite relații cauzale discutabile, cea mai importantă dintre toate fiind aceea (admisă, în general, de istoriografia mondială și de cea românească) a formării unor orașe românești, „în umbra” și sub ocrotirea unor cetăți feudale²², numai că acestea din urmă erau socotite cu mult mai vechi decât s-au dovedit în realitate.

Cercetările din ultimele decenii au îmbogățit mult documentarea noastră cu privire la vechimea locuirii românești în vatra celor mai multe din orașele medievale din spațiul la care ne referim aici și, ceea ce este mai important, grație acestei documentări chiar căile de formare a acestor așezări ca aglomerări urbane se dovedesc mai variate decât au putut părea la un moment dat. Cum însă, rostul rîndurilor de față nu este acela de a readuce în discuție *totalitatea* formelor posibile de manifestare pe care le-a cunoscut procesul formării orașelor noastre medievale, vom restrînge aici discuția la modul în care se poate pune *acum* (deci în lumina documentării de astăzi) problema rolului pozitiv jucat de feudalitatea românească în procesul apariției unor centre orășenești.

²¹ Cf. mai ales, M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolele XIV—XVI)*, p. 75—81; v. de asemenea, N. Grigoraș, *Dregătorii Țigurilor moldovenești...* p. 10, 13 etc.; Al. Andronic, „Cercetări istorice”, Iași, 1970, p. 91—108; Rodica Ciocan-Ivănescu, „*Studia et acta orientalia*”, 7, 1968, p. 216—217.

²² Opinia este prezentă, în mod repetat, în lucrările lui N. Grigoraș, numai că situarea cronologică a fenomenului s-a dovedit lipsită de temelie, Cf. N. Grigoraș, S.C.S., Iași, 20 (vol. 3 seria nouă), 1946, p. 13; 11, 1960, 1, p. 85.

În primul rînd, sub raport cronologic, cercetările cele mai recente fac posibilă identificarea *documentată* a nucleului unor viitoare centre urbane în locuri în care, în cursul secolului al XIII-lea și în prima parte a celui următor, este sigură sau foarte probabilă existența unor centre politice, administrative și militare (dar nu obligatoriu și cu o pondere economică deosebită în viața unei regiuni întinse) aparținînd feudalității locale. Argeșul, Neamțul și Suceava²³ pot fi invocate drept exemple în acest sens și cum semnificația acestor exemple este cu mult mai mare decît poate părea la prima vedere este indicat să ne oprim aici asupra lor. Într-adevăr, spre deosebire de o etapă ulterioară, în care domnia constituită ca atare va continua să joace un rol important, prin măsuri variate, în apariția unor noi orașe, în cazul de față este vorba de o etapă calitativ deosebită din evoluția feudalității însăși, în care aceasta își exercita autoritatea asupra unor teritorii destul de restrînse, fenomenul respectiv trebuind apreciat în funcție de resursele economice și demografice, și ele modeste, oferite de cnezatele și voievodatele românești ale epocii.

Firește, problema nu este nicidecum simplă. Pornind de la informațiile pe care ni le oferă izvoarele scrise, ca și de la ceea ce pot sugera datele și observațiile arheologice, existența la sud și est de Carpați a formelor de organizare politică amintite nu mai poate face obiect de controversă științifică. În același timp, însă, cu excepția, deocamdată, a Argeșului, Neamțului și Sucevei în cuprinsul altor formațiuni politice cu existență sigură sau foarte probabilă în secolul al XIII-lea și la începutul celui următor nu mai pot fi localizate cu oarecare certitudine alte centre orășenești, a căror origine și ale căror începuturi să poată fi legate de existența în cuprinsul lor a unora din sediile feudalității românești din perioada (sau, poate, mai curînd din etapa istorică) în care cnezatele și voievodatele constituiau o realitate stabilă. În aceste împrejurări, se impune, credem, de la sine concluzia că nu numai simpla existență a unor astfel de centre feudale a putut determina formarea ulterioară a unor orașe sau țiguri, ci a mai fost nevoie ca la aceasta să concure și alți factori, de natură economică în primul rînd și demografică nu în ultimul. Dealtfel, cazul Argeșului nu pare lipsit de semnificație. După o perioadă destul de scurtă în care a fost veritabilă „capitală” a țării, puținătatea condițiilor care să fi favorizat dezvoltarea impetuoasă în continuare a orașului a fost determinantă, credem, în transferul de autoritate petrecut în a doua jumătate și spre finele secolului al XIV-lea de la Argeș la Tîrgoviște și apoi la București.

Cronologic vorbind, raporturile de cauzalitate amintite caracterizează *prima etapă* a procesului de formare a așezărilor urbane medievale pe teritoriul extracarpatic al României (ca proces specific orînduirii feudale și întemeiat pe acțiunea unor factori interni), fenomenul deosebindu-se structural de ceea ce a însemnat geneza acelor orașe, situate mai ales în regiunea Dunării de Jos sau pe țărmul nord-vest pontic, în a căror formare rolul precumpănitor l-au jucat activități și factori aflați în strînsă legătură cu lumea bizantină sau cu cea occidental-mediteraneană. Pe de altă parte, sub raportul ansamblului condițiilor interne economice, sociale și politice,

²³ M. D. Matei, S.C.I.V.A., 29, 1978, 4, p. 541—554.

această etapă se deosebește total de cea materializată prin formarea unor așezări urbane ca urmare a unui șir de măsuri și inițiative ale *domniei constituite*, aplicate în cadrul teritorial și instituțional al *statului feudal de-sine-stătător*.

În legătură cu această nouă etapă, este de făcut observația că cea mai mare contribuție la constituirea unor orașe au avut-o inițiativele domnești de implantare a unor curți domnești sau de ridicare a unor cetăți, tot domnești, fie în cuprinsul unor așezări preexistente sau în apropierea acestora, fie în locuri a căror importanță strategică sau de altă natură necesita și impunea o prezență permanentă a autorității domnești acolo.

În istoria evului mediu european, numărul așezărilor orășenești a căror apariție sau numai dezvoltare impetuoasă s-a datorat unor inițiative ale autorităților politice centrale a fost destul de mare. Fie că era vorba de orașe nou constituite prin decrete regale, fie că așezări rurale modeste au cunoscut o dezvoltare rapidă de pe urma stabilirii în cuprinsul lor a unor așezăminte regale, astfel de situații capătă în condițiile evului mediu o semnificație aparte, deoarece ele ilustrează complexitatea procesului apariției unor noi așezări urbane, în afara celor rămase moștenire de la antichitatea sclavagistă (Atragem atenția asupra faptului că nu includem în discuție *toate* căile întilnite în evoluția istorică europeană de formare a orașelor medievale, ci avem în vedere *numai situațiile în care inițiativele regalității au contribuit la creșterea numărului acestei categorii de așezări*).

La fel ca pe plan european, în general, în statele românești extra carpatice ale evului mediu domnia a avut un rol foarte important în desfășurarea procesului de urbanizare a unor așezări²⁴. În lipsa unei participări la același proces a feudalității locale sau bisericesti (să notăm, o dată în plus, că în istoria statelor feudale românești nu se cunosc cazuri de așezări orășenești, care să își datoreze apariția unor inițiative ale feodalilor locali), autoritatea centrală a fost aceea care a impulsionat dezvoltarea unor centre urbane sau chiar le-a determinat apariția.

După cum mai ales cercetările arheologice au putut stabili, în cele mai multe cazuri în care se înregistrează implantarea unor curți domnești în așezări deja existente, ritmul dezvoltării acestor așezări se accelerează considerabil imediat după ce se instalează în ele sediile amintite ale autorității centrale. Piatra lui Crăciun, Bacăul, Iașii, Tîrgoviștea, Bucureștii oferă tot atâtea exemple edificatoare ale rolului pozitiv jucat de curțile domnești în accelerarea procesului dezvoltării acestor așezări, fapt pe deplin explicabil. Într-adevăr, dacă ținem seama de împrejurarea că prezența unei curți domnești în cuprinsul respectivelor așezări presupunea angajarea implicită a locuitorilor lor la o serie de activități productive, de o intensitate și mai ales de o amploare neîntilnite anterior, chemate să satisfacă cerințe de consum curente ale celor ce intrau obligatoriu în componența unor astfel de „curți” (domnul și colaboratorii săi cei mai apropiați, numeroși slujitori de la curte, oștenii din corpul de pază a domnului, ca și cei ce constituiau în mod obligatoriu o garnizoană permanentă a noului așezământ etc.), este ușor de imaginat cât de repede interveneau

²⁴ Idem, *Studii de istorie orășenească medievală*. . . , p. 67—73.

schimbări importante în viața unor târguri cu populație puțin numeroasă și care, pînă atunci, se mulțumeau să-și satisfacă propriile lor nevoi. Dar, în afară de aceasta, ridicarea unei curții domnești și prezența fie și numai periodică și de scurtă durată a domnului în astfel de așezări constituia un semnal și pentru alte manifestări, care, chiar dacă nu lipsiseră cu totul pînă atunci, nici nu se produsese cu o intensitate deosebită : frecventarea tot mai stăruitoare a acestor centre de către negustori atît localnici, cît și străini, tendința unei părți a feudailor de a-și asigura reședințe în preajma curților domnești pentru a se afla în apropierea domniei, ridicarea unor edificii de cult și apariția unei vieți monahale și multe altele, a căror importanță reală ne poate scăpa astăzi.

În același timp, dacă activitățile amintite erau condiționate ca apariție sau numai impulsionate, dacă ele existaseră și mai înainte de ridicarea curții domnești, pe măsura dezvoltării așezării ca atare volumul și diversificarea activităților de producție și de schimb erau determinate și de creșterea numărului locuitorilor stabili ai orașului. Firește, în condițiile specifice ale vieții statelor feudale de-sine-stătătoare Moldova și Țara Românească, absența unor orașe cu o populație foarte numeroasă (după datele existente, se pare că numai Cetatea Albă și Chilia ajunseseră în secolul al XV-lea la proporții comparabile cu cele ale orașelor Europei occidentale dezvoltate) și mai ales în lumina constatării că nici unul din orașele noastre extracarpătice nu a cunoscut o specializare într-un anume domeniu de producție, care să-l fi particularizat din punct de vedere economic, dezvoltarea producției și a schimbului în orașele secolului al XIV-lea trebuie dimensionată cu cea mai mare prudență, altminteri existînd pericolul unei supralicitări a capacităților economice ale respectivelor așezări.

Dacă orașele la care ne-am referit în rîndurile precedente constituie o categorie bine precizată în evoluția vieții urbane medievale românești, nu mai puțin importantă, deși substanțial mai restrînsă numeric, este categoria așezărilor urbane care își datorează apariția unor inițiative domnești. Am afirmat-o cîndva²⁵, și continuăm să considerăm că de atunci nu au apărut elemente care să modifice interpretarea noastră, că orașul Roman reprezintă cazul tipic de așezare orășenească a cărei apariție este de atribuit unor măsuri aparținînd domniei.

Deși s-a afirmat că Romanul exista cu mult înainte de constituirea statului feudal al Moldovei²⁶, cercetările arheologice nu au furnizat date care să sprijine opinia amintită. În schimb, aceleași cercetări au contribuit la stabilirea unor realități noi pentru teritoriul de la est de Carpați, în perioada de început a vieții noastre urbane, și anume condiționarea de către o fortificație domnească a formării în jurul ei a unei așezări civile, ce a atins rapid stadiul de așezare orășenească. Indiferent de încadrarea cronologică foarte strînsă a cetății de pămînt și lemn de la Roman, nu mai face obiect de controversă faptul că pe parcursul a numai circa două decenii în jurul acestei întărituri militare mușatine s-a format și s-a dez-

²⁵ *Ibidem*. Pentru alte opinii în legătură cu procesul formării orașului Roman, cf. E. Greceanu, R.M.M.I., mon. Ist., 2, 1975, p. 30—40; L. L. Polevoi, *op. cit.*, p. 52.

²⁶ Cf. I. Mînea, „Cercetări istorice”, 10—12, 1934—1936, 1, p. 346; N. Grigoraș, S.C.S. Iași, 11, 1960, 1, p. 92 și urm.; idem, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 239 și urm.

voltat un oraș, care s-a înscris rapid printre centrele urbane importante ale țării. Delimitat încă de la început de fortificații proprii, ridicate după modelul altor întărituri orașenești din Moldova (și nu numai), Romanul lasă impresia puternică a unei așezări civile dezvoltate „în umbra” cetății care a precedat-o și, ceea ce este mai important, a continuat să se dezvolte chiar și după dispariția cetății mușatine, a cărei existență a fost, dealtfel, destul de scurtă. Desigur, explicația trebuie căutată, înainte de toate, în existența unui ansamblu de condiții care a favorizat dezvoltarea ulterioară a așezării, deoarece se știe prea bine că domnia a ridicat și alte cetăți, fără ca în jurul sau în preajma lor să se fi format sau să fi dăinuit așezări civile înfloritoare.

Înceind aceste prime rinduri, prin intermediul cărora a n urmărit să punem în discuție unele din problemele cu care o viitoare lucrare de sinteză asupra orașelor noastre medievale de la est și sud de Carpați va trebui să se ocupe în mod deosebit, nu considerăm că lista acestora ar fi epuizată. În schimb, credem că complexitatea unei astfel de lucrări, a cărei sarcină ar fi nu numai aceea de a oferi o imagine de ansamblu asupra vieții noastre urbane din evul mediu, ci și aceea de a încadra „fenomenul oraș” din țările românești extacarpatiche în cel similar european, impune cu necesitate o dezbateră premergătoare măcar a acelor aspecte care, prin modul specific în care și-au aflat materializarea în istoria noastră, pot contribui la îmbogățirea imaginii asupra orașului medieval european, prea adesea restrinsă numai la ceea ce erau orașele vest- și central europene.

Arheologia, se știe, a adus contribuții remarcabile la adâncirea studiului multor probleme ale genezei orașului medieval românesc. Multe din aceste cuceriri și reușite continuă însă să rămână încă în afara sau numai la periferia preocupărilor statornice ale istoricilor, situație de pe urma căreia cercetarea de specialitate nu are decât de pierdut. Și cum o lucrare ca cea preconizată aici nu va putea fi decât rodul completării reciproce a datelor oferite de izvoarele scrise și de cele arheologice, punerea de acord a specialiștilor asupra unor probleme-cheie apare ca o necesitate, încă înainte de a se trece la întocmirea unei atare lucrări. O primă încercare de a pune în discuție unele astfel de probleme am făcut-o aici, cu speranța că ea va avea între specialiști ecoul care să îi îndemne la o continuare a discuției, prin abordarea celor mai importante aspecte ale genezei și dezvoltării orașelor medievale românești.

PRIORITÉS CONCERNANT UNE SYNTHÈSE DE L'HISTOIRE DES VILLES MÉDIÉVALES DE VALACHIE ET DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'historiographie roumaine de l'entre-deux-guerres n'a pas manqué d'ouvrages consacrés à l'histoire des ville médiévales de Valachie et de Modavie. Mais, vu le nombre restreint et l'uniformité des sources sur lesquelles s'appuyaient les investigations dans ce domaine, les résultats

obtenus n'ont été que partiellement satisfaisants, de nombreux et importants problèmes de l'histoire du haut moyen âge, de ces agglomérations n'étant pas clarifiés ou recevant des réponses d'une veridicité discutable.

Le développement sans précédent acquis ces dix dernières années en Roumanie par les recherches archéologiques touchant le moyen âge et surtout le fait que les études historiques se sont fondées sur la conception matérialiste-dialectique ont permis d'obtenir des résultats importants dans l'examen de l'histoire des villes médiévales du sud et de l'est de Carpathes, au cours des dernières décennies étant publiés de nombreux ouvrages à caractère monographique sur certaines villes dont Suceava, Jassy, Bucarest, etc. ainsi que d'autres ouvrages d'envergure.

Les accumulations de connaissances favorisées notamment par le substantiel enrichissement de la documentation archéologique imposent l'élaboration d'une synthèse de l'histoire des villes médiévales de Valachie et de Moldavie, ouvrage auquel devra apporter sa contribution un large collectif de spécialistes. Mais avant d'entreprendre son élaboration, nous considérons utile de débattre certains problèmes de la longue histoire de ces agglomérations, afin d'aboutir à des points de vue généralement acceptés par les spécialistes.

La présente étude se veut un apport à un tel débat, mettant en discussion quelques-uns des problèmes longuement discutés et souvent controversés de l'histoire du haut moyen âge des villes du territoire roumain situé à l'extérieur des Carpathes, à savoir l'origine (locale) et l'ancienneté des premières agglomérations urbaines de ce territoire, le rôle des activités commerciales (soit le rôle prépondérant du commerce de transit) à la constitution de ces villes, le rôle des colons étrangers dans le processus de la formation des villes roumaines de ces régions et, finalement, le rôle de la féodalité roumaine (surtout de l'autorité centrale) dans le développement de la vie urbaine sur le territoire mentionné.

Les opinions exprimées par l'auteur relativement aux problèmes ci-dessus font ressortir le rapport objectif entre le processus de féodalisation de la société roumaine aux XIIIe — XIVe siècles et l'apparition des villes médiévales au sud et à l'est des Carpathes, comme une conséquence de ce processus, le caractère complexe des premières agglomérations urbaines médiévales sur ce territoire ainsi que le rôle important, différencié d'une étape historique à l'autre, de la féodalité roumaine dans le processus de constitution de celles-ci. Quant au rôle du commerce dans l'apparition des villes médiévales en Valachie et de Moldavie, l'auteur adopte une position nuancée, invitant à la formulation de jugements critiques attentifs fondés toujours sur l'analyse des réalités intérieures roumaines, mais ce, dans le contexte européen contemporain.

UNELE CARACTERISTICI ECONOMICO-SOCIALE ALE EVOLUȚIEI INDUSTRIALE A ROMÂNIEI ÎN DECENIUL AL PATRULEA

DE

VICTOR AXENCIUC

România s-a dezvoltat în deceniul al patrulea într-un context social-politic intern deosebit de complicat cu mari schimbări de regimuri. Evoluția economică de o parte a fost închinată de o puternică intervenție a statului, dar concomitent ea și-a adus o contribuție substanțială la condițiile socio-economice care au generat și impulsionat forțele, grupările politice care subordonau și foloseau statul.

Perioada analizată este cuprinsă între două mari evenimente mondiale: criza economică declanșată în 1929 și cel de-al doilea război mondial început în 1939. Viața economică și politică internă se dezvoltă deci sub semnul fie al cauzelor și premiselor, fie al manifestărilor acestor evenimente. Mai puternic și mai adinc decât în primul deceniu postbelic factorii externi influențează asupra economiei țării noastre.

Evoluția economico-socială a României după criza din 1929—1932 se caracterizează printr-o dezvoltare mai accentuată a forțelor de producție industriale, prin extinderea caracterului capitalist al economiei.

„După ieșirea din criza economică — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — producția industrială și agricolă cunoaște o continuă creștere, atingînd în 1938 cel mai înalt nivel cunoscut în orînduirea burghezo-moșierească”¹.

Cu toate acestea, România rămînea o țară capitalistă slab dezvoltată, comparativ cu statele Europei occidentale, evidențiată de predominarea agriculturii în producția socială.

Problemele de bază ale României vizau înlăturarea piedicilor sociale ale trecutului — a rămășițelor vechiului mod de producție, conservate și adaptate organismului social economic burghez —, cit și al capitalismului însuși care nu mai dispunea de forța și vigoarea necesare accelerării progresului forțelor de producție și civilizației. Multitudinea și tensiunea contradicțiilor, antagonismelor economice, de clasă atestau criza structurilor economice și sociale ale orînduirii, frînarea funcționalității eficiente a mecanismului economiei naționale și necesitatea acțiunii revoluționare a clasei muncitoare pentru transformarea radicală a societății.

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 367.

Criza modului de producție capitalist — produs al tarelor vechi și noi — nu însemna nicidecum blocarea automată a sistemului său de funcționare; însă dezvoltarea semnalată avea loc cu eficiență redusă pentru societate, pentru masele producătoare dar era profitabilă, la dimensiuni nemaiîntâlnite în trecutul capitalismului românesc, pentru burghezia mare, monopolistă.

Contradicția dintre forțele de producție și relațiile de producție îmbracă în România, ca și oriunde era vorba de structuri subdezvoltate, nu numai opoziția dintre caracterul social al producției și proprietate, însușirea capitalistă a rezultatelor sale, dar ea reflecta și capacitatea diminuată a raporturilor capitaliste de a propulsa, în interesul social general, forțele de producție avansate în limitele modului de producție capitalist. La acestea contribuiau factori interni ca: relații și structuri precapitaliste și semicapitaliste, mai ales în agricultură, forme monopoliste în industrie și bănci etc., precum și factori externi: capitalul străin aspirator de venit național fără compensare, ordinea economică monopolista internațională bazată pe neechivalență, pe exploatarea țărilor slabe economicește de către cele dezvoltate, factori care, în ultima instanță, scădeau venitul național, fondul de acumulare și deci resursele de creștere economică.

Direcțiile majore ale evoluției vieții economice sociale a României în această perioadă privesc: extinderea forțelor de producție, a capitalismului în economia națională, dezvoltarea marelui capital pe baze monopoliste; întărirea pozițiilor capitalului autohton în raport cu cel străin; implicarea și folosirea intensă a statului în viața economică; modificări în structura socială generală, a claselor dominante, în special; creșterea forței și a influenței politice a cercurilor de dreapta reacționare, antinaționale.

Adâncirea caracterului capitalist al organismului economiei naționale. Se au în vedere cele două căi: extensivă și intensivă; pe de o parte are loc penetrarea raporturilor capitaliste în zone cu forme pre- și semicapitaliste, cum erau agricultura țărănească și moșierească, industria casnică, meșteșugărească, comerțul mic etc. situate la periferia modului de producție burghez și accelerarea transformării lor în componente integrate ale sale. Era calea extinderii în largime a capitalismului continuată de la începuturile sale în România; în deceniul patru, procesul ia forme specifice, fără să ocolească metodele generale ale acumulării primitive.

În primul rînd, se semnalează lărgirea frontului ofensivei capitaliste asupra zonelor menționate și intensificarea procesului de proletarizare a producătorilor; într-un deceniu, cu toate efectele de frinare produse asupra țărănimii de legea conversiunii datoriiilor agricole din 1934, masa muncii salariate se dublează pînă în 1940, cifra anului 1930 fiind, la rîndul ei, rezultatul unei dezvoltări capitaliste de peste șase decenii. Un element calitativ: proletariatul de tip industrial — din industrie, transporturi și comunicații, construcții, servicii tehnice etc. — înregistrează ritmul cel mai ridicat de creștere în structura socială a țării. În agricultură se conturează un proletariat agricol permanent și de proporții mari.

În al doilea rînd, ofensiva capitalului nu se mai desfășoară în condițiile deplinei libere concurențe; o parte a marelui capital industrial, bancar, comercial se organizează în carteluri, înțelegeri monopoliste spo-

rind eficiența exploatării zonelor pre- și semicapitaliste și grăbind polarizarea economico-socială.

Specificul consecințelor rezultate constă în transferul din aceste zone a părții preponderente a plusprodusului, plusvalorii în patrimoniul marelui capital, și deci reducerea posibilităților de apariție și dezvoltare liberă și rapidă a burgeoisiei în interiorul acestor zone. În schimb, aici, se dezvoltă mai repede capitalismul alimentat cu forțe din afara zonei prin finanțarea întreprinderilor de către bănci, prin penetrarea întreprinzătorilor industriali, a marilor societăți comerciale, pe acțiuni sau, cum este cazul în agricultură, prin acumulări de capital din activități neagricole: din comerț, camătă și cu credite bancare.

Efectele social-politice au fost duble și divergente: într-un sens, noile elemente capitaliste în formare caută sprijin în marele capital industrial și bancar la rîndul lor sprijinindu-l și asociindu-se în diferite forme directe sau indirecte cu el; în celălalt sens, dar cu aspect de masă de astăzi, se manifesta o înverșunată opoziție împotriva marelui capital care îngrădea, limita posibilitățile de dezvoltare a micului capitalist refuzându-i sprijin sau îl împovăra prin credite condiționate și scumpe, prin prețuri de monopol la produsele industriale, prin contingentarea și monopolizarea pieții diferitelor produse etc., ceea ce se solda în numeroase cazuri cu capitularea încercărilor de parvenire în situația de capitalist. Nemulțumirile și înfrîngerile, ostilitatea și dușmănia unor asemenea categorii sociale supuse direct sau indirect presiunii marelui capital au constituit subiect de speculație politică a partidelor burgheze, iar ulterior a curentelor de dreapta și extremă dreaptă.

În al treilea rînd, dezvoltarea, extinderea capitalismului în largime a fost susținut accelerată de intervenția economică și extraeconomică a statului. Despre funcția acestor intervenții în general în economia națională ne vom ocupa pe larg mai târziu. Aici menționăm doar contribuția statului la ruina și proletarizarea unei părți a micilor producători atît direct pe calea impozitelor, a diferitelor îngrădiri la avantaje economice, cît mai ales indirect prin numeroase măsuri de stimulare a capitalului mare monopolist, de întărire a pozițiilor sale, a concurenței sale asupra micului producător și micului capitalist.

Dezvoltarea capitalismului în adîncime, pe cale intensivă începe să devină specifică tocmai în această perioadă. Este o trăsătură, deși încă nedominantă, a evoluției organismului economiei naționale sesizată în toate nivelele orînduirii. Formele intensive se manifestau în proliferarea mașinismului, tehnicii avansate, în sectoarele cu muncă manuală, concentrarea și centralizarea producției și capitalului și organizarea marelui capital în societăți monopoliste, predominarea acumulării capitaliste, a metodelor de obținere a plusvalorii relative și suplimentare în procesul exploatării.

În ce s-au materializat aceste procese care au particularizat evoluția capitalismului din România deceniului al patrulea? Răspunsul îl deținem din analiza principalelor ramuri ale organismului economiei naționale și în primul rînd a industriei.

Specificul dezvoltării industriale. În centrul producției materiale prin funcția de progres în perspectivă a forțelor de producție se situa și atunci activitatea industrială; în cadrul acesteia, determinantă prin profil

și structură, se plasa industria mare mecanizată alături de care viețuia încă industria meșteșugărească mică, cea mijlocie cu caracter manufacturier și mecanizată, industria casnică de producție de mărfuri simplă etc. Aici ne vom ocupa, sub aspectele enunțate mai înainte, de industria mare mecanizată.

Evoluția industriei în deceniul patru debutează, ca întregul organism social de producție, din criza economică începută în 1929 și traversînd-o, înregistrează, după 1933, 5 ani de creștere susținută; sporul indicelui fizic industrial ajunge la 32% față de 1929. Fenomenul nu ar fi deosebit dacă criza economică pe plan mondial nu ar fi fost urmată, într-o serie de țări capitaliste de prim-rang, de o slăbire însemnată a dezvoltării industriale. Astfel, față de 100 în 1928, în anul 1938 indicele fizic al producției industriale arăta doar 83 în Franța², 121 în Anglia, 77 în S.U.A.³, indicele mondial al lumii capitaliste în 1937 era 92,9%, raportat la nivelul anului 1929⁴.

Căror împrejurări se datorește accelerația creșterii industriale în România? O serie de opinii o atribuiau politicii burgheziei industriale decisă să transforme țara într-un stat cu potențial industrial, altele o explicau prin intervenția și politica statului de unde și concluzia de acordare a prerogativelor mai întinse statului și unei forțe politice asupra partidelor dacă se dorea accelerarea industrializării țării. Teoria corporatismului avea în vedere, între altele, tocmai dezvoltarea economiei prioritar prin capitalism de stat. Nici motivația orientării dezvoltării industriale datorită ansamblului factorilor economici externi nu epuizează argumentele.

În realitate este vorba de un concurs de împrejurări interne și externe, de cauzalități directe și indirecte, analizate sau demonstrate, adesea separat, în literatura economică și istorică românească. Ele au creat o situație economică și financiară deosebit de grea României în perioada crizei mondiale și imediat următoare. Măsurile economico-financiare de contracarare a urmărilor negative produse de complexul de împrejurări interne și externe au determinat în sinteză o accelerare a creșterii industriale.

Datele problemei pornesc încă din anii crizei economice mondiale. Aceasta produce o scădere fără precedent a prețurilor materiilor prime pe piața mondială și respectiv a produselor de export ale României reducînd sub jumătate* puterea lor de achiziție pentru mărfurile industriale străine, ceea ce aduce economiei românești pierderi de zeci de miliarde; se înrăutățește balanța de plăți, se agravează situația financiară a statului; consecințele negative sînt amplificate de criza valutară, de lichidarea convertibilității principalelor valute, de introducerea în schimburile internaționale a numeroase restricții, taxe protecționiste și prohibitive etc. În anii 1929 și 1931, statul român contractează, după cum este cunoscut, masive

² „Bulletin de la statistique de la France”, IV—VI, 1939, p. 352—353.

³ „Federal Reserve Bulletin”, VII, 1940, p. 707.

⁴ „Conjunctura economiei românești”, Buletin trimestrial, an III, nr. 4, 1938, p. 123.

* Valoarea medie a unei tone de produse românești exportată a scăzut între anii 1928—1933 cu 65% în timp ce a unei tone de produse importate s-a redus numai cu 25%. Calculat pe baza Anuarului statistic al României, 1939—1940, p. 575.

împrumuturi, de peste 25 miliarde lei, în valute străine, în condiții financiare și politice grele, ceea ce contribuie la sporirea anuității datoriei externe de la 3 805 milioane lei în 1928 la 7 154 milioane lei în 1933. În plus, datorită nesiguranței produse de criza mondială, o masă de capital străin evaluată la proximativ 12—15 miliarde lei, evadează din țară la centre financiare străine⁵.

Deci starea economică a țării și cea financiară a statului devin grave. Cu posibilități diminuate la jumătate, România trebuia să facă față unor supralicitări financiare peste puterile ei. Aceasta s-a repercutat direct și în primul rind asupra maselor muncitoare care purtau și povara consecințelor crizei economice interne⁶.

Situația se înrăutățește și ca urmare a politicii țărilor imperialiste de a trece greutatea crizei asupra țărilor slab dezvoltate. Statele europene industriale, importatoare de produse agricole din țările danubiene, pentru a reduce plățile lor externe și a proteja propria agricultură, precum și pentru a stimula exportul fabricatelor aplică măsuri severe de îngrijire și embargou la importul produselor agricole și stimularea expansiunii produselor industriale proprii pe piețele acestor țări.

Astfel economia României, ca și a altor țări slab dezvoltate, se afla sub acțiunea unei multitudini de factori care-i perturbau adinc reproducția: produsele sale de export se plăteau numai cu 35—44%⁷ din prețurile anterioare și găseau greu de vândut, în timp ce fabricatele străine forțau piața românească măbind conturile de plăți; datoria anuală externă era aproape dublată, iar deficitul balanței de plăți creștea împovărat și de o evaziune în masă a capitalurilor străine. Soluțiile preconizate de rezolvare a crizei au fost diferite și incerte; s-au aplicat însă cele care acordau mai bine scopurile financiare ale statului cu interesele marelui capital autohton. Astfel au sporit impozitele indirecte, s-au aminat plățile unei părți din datoriile externe, s-au aplicat stimulente (prime în bani, avantajii valutare etc.), în vederea forțării exportului de cereale, petrol, carne etc., s-au introdus restricții și control, un adevărat monopol al Băncii Naționale a României, asupra intrărilor și ieșirilor de devize, precum și măsuri severe privind reducerea importului de fabricate cât și măsurile de stimulare a producției industriale interne. În final se urmărea sporirea resurselor financiare ale statului, ale balanței de plăți, a capacității de producție națio-

⁵ Victor Slăvescu, *La situation économique de la Roumanie et sa capacité de paiement*. București, 1934, p. 199.

Tabelul 1

⁶ (după) M. Malevski, *Contribuții la istoria finanțelor publice ale României (1914—1944)*. Edit. științifică, București, 1957, p. 214.

	1929	1931	1933
Venitul național pe locuitor în mii lei	11,1	6,1	5,3
Impozite pe locuitor în mii lei	2,3	1,9	1,4
Fiscalitate % pe locuitor	20 %	30,1 %	26,5 %

⁷ Între 1929 și 1933 prețul de export al produselor petrolifere scade la 39%.

nală și diminuarea substanțială a ieșirilor de valută în vederea asigurării plății datoriilor externe și redresării situației financiare a statului.

Complexul de factori economici era cu precădere de natură externă, factori rezultați din criza economică mondială și din mecanismul ordinii economice capitaliste mondiale, care au constituit datele modificării orientării în dezvoltarea economică a României și au determinat politica economică a capitalului și a statului în perioada următoare crizei; acesta era fondul pe care se ordonează și din care decurge, în mare parte, evoluția economică a țării pînă la sfîrșitul deceniului patru. Spunem în mare parte pentru că împrejurările economice și politice internaționale de după marea criză mondială, în continuă și rapidă modificare, aduc alți noi factori care contribuie la modelarea economiei românești accentuîndu-i unele laturi și slăbindu-i altele.

Între împrejurările internaționale sînt de semnalat: tendințele și măsurile de autarhizare a economiilor naționale pentru a se feri de puterile dereglări și tulburări monetare, valutare, vamale, de prețuri și de înverșunată concurență, pentru depășirea urmărilor crizei economice; acțiunile de forțare a dezvoltării agriculturii țărilor europene industriale și de asigurare cu surse interne de materii prime și combustibil de o parte, și politica de accentuare a industrializării țărilor agrare, slab dezvoltate, în vederea sporirii securității lor economice și politice**. Are loc de asemenea o creștere considerabilă a intervenției statului în economie, a capitalismului monopolist de stat, a puterii monopolurilor în țările industriale. Prelungirea crizei agrare influențează menținerea disparităților pe piața mondială între prețurile produselor agrare și cele industriale în favoarea ultimelor, între cele naționale și cele mondiale. Se introduce cliringul în schimburile economice; crește controlul și dirijarea statului sau instaurarea monopolului acestuia asupra operațiunilor cu devize și valute; se produce militarizarea economiilor naționale a statelor fasciste și propagarea, sub tensiunea politică și militară din Europa, a cursei înarmărilor și asupra altor state; mărirea cererilor de materii prime, cereale, materiale deficitare în vederea formării stocurilor pentru război duce la urcarea prețurilor lor pe piața mondială după 1936; se accentuează schimbarea raportului de forțe, deteriorarea echilibrului dintre marile puteri creat după primul război mondial, ascuțirea contradicțiilor interimperialiste, intensificarea pregătirilor de război.

În consecința acestui întreg complex de procese care acționau puternic asupra ei, România, pe lângă măsurile de apărare a pieții naționale de efectele nocive ale conjuncturii mondiale — măsuri finalizate cu slabe rezultate —, este implicată într-o sforțare sporită de cheltuieli de modernizare a armatei și a capacității sale de luptă. Eforturile de pregătire a economiei pentru a face față cerințelor excepționale erau impuse cu tot mai mare urgență; apăruse clar că România devenise un obiectiv atrăgător pentru Germania hitleristă și planurile sale agresive datorită resurselor naturale — petrol, cereale etc. — și poziției sale geografice. Ca urmare se acordă comenzi și credite industriei metalurgice, chimice, textile, pie-

** Ca urmare în 1937 față de 1928, indicele producției industriale a unor țări slab dezvoltate europene reprezintă: 141% în Finlanda, 142% în Norvegia, 140% în Ungaria, dar și indice scăzuți ca 85% în Polonia.

lăriei etc. pentru furnituri de stat de o amploare fără precedent. Către 1938 aceste ramuri lucrau pentru piața de stat în proporție medie de 30 pînă la 70 % din totalul producției lor.

Din această situație, pentru marea capital autohton, decurgea o serie de urmări directe din care notăm : o cvasimonopolizare a pieții interne la dispoziția industriei mari, amplificarea consumului de stat, creșterea prețurilor interne mult peste nivelul celor mondiale și deci realizarea unei mase considerabile de profit, sporirea acumulărilor⁸ și investițiilor industriale ; pe de altă parte a fost facilitată concentrarea și centralizarea capitalului, a organizării de carteluri și sindicate, a amplificării exploatării maselor producătoare și consumatoare.

Condițiile noi deci rezultate din confruntarea politicii expansioniste și acaparatoare a țării mari monopoliste, a monopolurilor internaționale cu politica de contracarare economică promovată de România au fost folosite de capitalul autohton în anii postcriză în vederea extinderii industriei, accentuării industrializării economiei, întăririi propriilor poziții față de capitalurile străine.

S-a promovat un întreg ansamblu de măsuri vamale, financiare care au condus la reducerea importului de fabricate și prin aceasta a plăților externe, înlocuirea parțială a importului cu o producție industrială autohtonă, sporită și diversificată, în vederea acoperirii nevoilor pieții interne, precum și extinderea unor ramuri industriale — cea petrolieră, forestieră, de pildă — în scopul măririi exportului și a excedentului balanței comerciale. Se puneau însă probleme privind procurarea capitalurilor de investiție și rulment, stimularea lor și asigurarea unei rate ridicate a profitului.

Astfel, principalele centre de finanțare ieftină a economiei devin Banca Națională a României și statul român, acestea substituind în măsură însemnată masivele capitaluri străine de rulment ce veneau înainte de criză, direct sau pe cale bancară, în România. Creditele B.N.R. pentru industrie sporesc de la 9 993 milioane lei în 1929 la 17 949 milioane lei în 1938, iar în totalul finanțării economiei naționale ele cresc de la 22 % la 56 %⁹. De creditele B.N.R. beneficiau desigur, în prima linie, capitalul mare industrial. Statul devine și el un centru puternic de finanțare, dar nu prin credite bancare cît mai ales prin avansuri masive, plăți anticipate de comenzi și prime de încurajare, tarife protecționiste, scutiri de impozite acordate industriei mari particulare.

Statul dispunînd de un mare patrimoniu economic — industrial, de transport și comunicații, comercial, agrar etc. —, evaluat în 1938 la peste 180 miliarde lei, a devenit cel mai mare cumpărător al produselor industriei prelucrătoare pentru întreprinderile, cît și pentru instituțiile sale : armata, ministere administrative și economice, administrația locală și unitățile sale economice, de servicii. Dimensiunea considerabilă a consumului de stat în economia națională reiese din situația bugetară pe

⁸ Între 1933 — 1938 capitalul investit al industriei prelucrătoare sporește de la 39,8 miliarde lei la 50,1 miliarde lei; beneficiul net al societăților industriale crește de la 1,5 miliarde lei la 4,6 miliarde lei anual, iar diversele fonduri sub care era camuflată o mare parte din profiturile acumulate se măresc de la 24,8 miliarde la 47,4 miliarde lei, depășind însuși capitalul acționar (*Statistica societăților de acțiuni*), vol. XXI, 1939, București, 1940, p. 55; *Anuarul statistic al României. 1939—1940*, p. 478).

⁹ Virgil I. Madgearu, *Evoluția economiei după războiul mondial*, București, 1940, p. 353.

1936—1937¹⁰; ea apreciază cheltuielile de materiale la 41 740 milioane lei¹¹ sau 55,7% din total, în timp ce pentru cheltuieli de personal, privind cei 657 mii funcționari și pensionari publici erau destinate 24 687 milioane lei. Dacă în perioadele anterioare, statul pentru utilajul necesar căilor ferate, înzestrării armatei etc. făcea comenzi în străinătate, acum partea prioritară a cheltuielilor de material era făcută pe piața internă, industriei naționale. Gh. Dobrovici, specialist în domeniul finanțelor, sublinia că „activitatea economică privată este stîns legată de activitatea normală a statului întrucît dacă Statul, *cel mai important client al industriei particulare* (subl. — V.A.) nu face față angajamentelor sale această activitate lîncezește”¹² Bugetele de stat au constituit o sursă prioritară de finanțare a unor mari industrii, dar și un instrument de redistribuire a venitului național în favoarea marelui capital; se apreciază că la sfîrșitul deceniului patru între 20—25% din venitul național trecea prin sistemele bugetelor de stat.

Important pentru orientarea industriei sînt comenzile și achizițiile masive făcute de stat mai ales ramurilor industriei grele: carboniferă, pentru combustibil (80% din producția națională de cărbuni era consumată de căile ferate), metalurgică, (70% din comenzi erau pentru înzestrarea căilor ferate, dotarea cu armament și material a armatei), industriei chimice, de materiale de construcții, textile și pielăriei etc.

Comenzile statului asigurau piață fermă capitalului particular și prețuri mari ceea ce producea profituri ridicate de monopol. Un tip specific de asemenea comenzi îl reprezintă contractele din 1929 încheiate între C.F.R. și trei mari uzine metalurgice, și prelungite apoi pînă în 1944. Rapoartele de expertiză asupra acestor comenzi arată situații de domeniul excepționalului: între 1930—1940 societățile metalurgice „Reșița”, „Malaxa” și „Astra” au primit avansuri și au executat comenzi de 35,6 miliarde lei din care pentru stat peste 80%. Pentru locomotive și vagoane s-au plătit 8,7 miliarde lei; din acestea beneficiile au fost de 2,7 miliarde lei respectiv 44,50% față de prețul de cost de 5,99 miliarde lei¹³. Concluzia unuia dintre referatele în cauză apare edificatoare: „...este de nemțeles de ce a preferat statul să acorde avansuri cînd cu același efort de capital ar fi putut să cumpere activul societăților sau să-și creeze întreprinderi proprii”.

Integrarea statului atît de adînc în viața economică a României scoate în evidență fenomenul major al dezvoltării puternice a capitalismului de stat, fără de care nu poate fi analizată cu rezultate pozitive și înțeleasă evoluția economică a țării, particularitățile sale și o sumă întregă de consecințe sociale și politice ale perioadei¹⁴.

Tot ca surse interne de formare a capitalurilor în deceniul patru, menționăm acumulările mari de plusvaloare, concentrarea rapidă a capitalului pe baza unor rate de profit între 7—19%. De asemenea au fost utilizate în industrie o parte din capitalurile străine care nu a putut să

¹⁰ Gh. M. Dobrovici, *Evoluția economică și financiară a României în perioada 1923—1943*, București, 1943, p. 205.

¹¹ Pentru comparație notăm că producția întregii industrii mari prelucrătoare în 1936 se evalua la 51,3 miliarde lei (*Anuarul statistic al României, 1939—1940*, p. 479).

¹² Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 207.

¹³ Arhivele statului București, fond. Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 64, 1941, f. 12—33.

¹⁴ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, București, 1944.

evadeze din cauza restricțiilor valutare, dar mai ales capitaluri însemnate formate din specula cu devize, cu produse de export și rezultate din inflația ce apare din nou după 1934. Astfel, deși parțial capitalurile străine de rulment sînt retrase, piața financiară, datorită surselor de finanțare intervenite, manifestă prima oară după război un fenomen original, al abundenței ofertei de capital¹⁵.

De asemenea, industria mare a mai beneficiat de legile de încurajare, precum și de legi speciale ca decretul din 1 august 1936, care acorda unele privilegii de monopol pentru o perioadă de 16—36 luni întreprinderilor ce se înființau pentru fabricarea unor produse necesare economiei naționale, ca tuburi de oțel, anvelope de cauciuc, cabluri de oțel, instrumente optice, aparate militare etc. S-a încurajat astfel, dezvoltarea unor noi subramuri ale sectorului I, producător de mijloace de producție, care au prosperat rapid.

În ce s-a exprimat dezvoltarea forțelor de producție industriale în deceniul al patrulea, ce mutații a determinat ea în economia națională și ce consecințe sociale și politice a produs?

În primul rînd atrage atenția *industria extractivă*, pe ansamblul principalelor produse; recurgem și la indicatori cantitativi întrucît cei valorici, din cauza variațiilor de prețuri, nu furnizează imaginea exactă, concretă a dimensiunii materiale a producției și a eforturilor depuse¹⁶:

Tabelul 2

Produse	1928	1932	1938
petrol (milioane t)	4,3	7,3	6,6
cărbuni (mii t)	3,2	1,6	2,4
gaze naturale (milioane m ³)	613	1 256	1 861
aur (kg)	1 809	3 191	4 912
argint (kg)	2 279	5 866	22 180

Cu excepția petrolului care ajunge la cifra maximă de 8,7 milioane t în 1936 după care suferă o scădere constantă, celelalte produse au cunoscut între 1932—1938 o creștere sensibilă determinată mai ales de piața de stat și, cu excepția producției de cărbuni, majoritatea depășesc mult nivelul anului 1928.

În ceea ce privește *industria prelucrătoare mare mecanizată*, evoluția ei s-a exprimat sintetic astfel:

Tabelul 3

	1928	1932	1938
Capital fix (miliarde lei)	39,8	39,3	50,1
Producția (miliarde lei)	60,9	32,5	69,2
Forța motrice (mii c.p.)	472	515	747
Personal (mii)	207	152	289

¹⁵ Ea se referă la scăderea nivelului dobânzii; în anii 1924—1929 la o rată oficială a scontului B.N.R. de 6%, dobînda curentă era de 12—20%, pentru industriași, în timp ce după 1934 scontul oficial scade la 4,5—3,75%, iar dobînda curentă la 8—10%.

¹⁶ Arhivele Centrale ale Statului, fond., Ministerul Economiei Naționale, Oficiul de studii, dos. 12 1943; Dare de seamă asupra activității ss. industriei, comerț și mine de la 6 sept. 1940—15 aug. 1943: *Enciclopedia României*, vol. III, 1942.

Sporul cel mai mare față de 1928 îl arată capitalul investit, urmat de forța motrice instalată și numărul personalului, rezultatele fiind marcate de o creștere substanțială valorică a producției față de perioada crizei, dar redusă în comparație cu anul 1928 din cauza nivelului mai scăzut al unor prețuri în 1938 față de 1928. Inedite însă și instructive sînt datele — pe baza surselor din arhiva fostului Minister al Economiei Naționale — privind producția unor produse semnificative ale industriei prelucrătoare exprimate în mii tone și medii lunare :

Tabelul 4

Industria	1929	1932	1938
ALIMENTARA			
uleiuri comestibile vegetale	1,1	2,3	3,7
zahăr	12,9	4,3	11,9
alcool	1,2	0,4	1,6
bere	8,8	2,9	4,9
conserve	0,3	0,2	0,4
CHIMICĂ			
acid sulfuric	2,1	2,8	3,8
sodă caustică	2,6	2,1	3,6
LEMNULUI			
cherestea	218	114	185
placaje	0,3	0,2	1,0
CIMENTULUI			
HÎRTIEI și CELULOZEI			
celuloză	2,4	1,7	5,9
hîrtie și mucava	4,1	3,3	6,2
METALURGICĂ			
oțel	12,8	8,9	23,0
lamine	15,7	10,5	25,0
produse de atelier	8,1	6,1	13,5
unelte și mașini	1,2	0,3	1,1
TEXTILĂ			
țesături bumbac	1,1	1,1	1,8
țesături lînă	0,4	0,4	0,5
fire bumbac	0,3	0,3	1,4
fire lînă	0,2	0,3	0,6
PIELĂRIEI			
piele groasă	0,5	0,6	0,5
piele subțire	0,1	0,2	0,2
încălțăminte	0,2	0,1	0,2

Este, de asemenea, important de subliniat ritmul susținut de punerea în funcțiune a generatorilor de energie electrică pentru consum industrial și public, ritm mult mai mare decît al capitalului fix în general ; în

1939¹⁷ puterea instalată reprezenta 545 mii kw față de 250,2 mii kw în 1928, un spor deci de 218 %. Cifrele producției industriale privind intervalul 1928—1938 evidențiază o tendință de sporire a producției mijloacelor de producție; în deceniile precedente ponderea și ritmul precumpănitor îl aveau ramurile ușoare și alimentare precum și cea petrolieră; după criză iau ascendență producția metalurgică, chimică, energetică, a materialelor de construcție, hîrtiei și celulozei; cele alimentare și ușoare cu excepția ramurei textile, rămînînd în urmă. Se remarcă tendința de schimbare a raportului dintre grupa A, producătoare a mijloacelor de producție, și B, a bunurilor de consum. În 1938, grupa A ajunge să dețină 45,5 %, iar B restul de 54,5 %¹⁸ din totalul producției industriale. Deși predomină încă bunurile de consum, producția ramurilor de mijloace de producție a mers mai repede*** și s-a apropiat sensibil de paritate.

Industria bunurilor de consum, cunosc nu atît o creștere cantitativă, cît mai ales o largă diversificare a sortimentelor; rezultatul a fost acoperirea în producție covârșitoare a cererilor solvabile ale pieții interne¹⁹. Se poate conchide astfel că în linii generale, la sfîrșitul deceniului patru se încheia stadiul industrializării ușoare și se trecea la dezvoltarea unora din ramurile prelucrătoare ale industriei grele. Sugestiv în acest sens este și sporirea forței de muncă în industria grea: circa 258 mii persoane sînt ocupate în ramurile extractivă, minieră, metalurgică, materiale de construcții, electrotehnică, chimică și în transporturile căilor ferate față de totalul de 470 mii în industria mare și transporturi.

O caracteristică esențială a industriei în această perioadă constă în faptul că mărirea producției s-a făcut prioritar nu pe seama expansiunii pieții interne, ci prin substituirea parțială a importului de fabricate și semifabricate**** și prin sporirea producției ramurilor petrolieră, a lemnului. În consecință, se dezvoltă mai mult activitatea de prelucrare finită a industriei²⁰ și deci și gradul de valorificare a materiilor prime. În structura generală a importului țării, între 1929 și 1937, după calculele Institutului de conjunctură, crește ponderea materiilor prime și a semifabricatelor de la 38,2 % la 52 % și diminuează aceea a fabricatelor de la 61,8 %

¹⁷ Statistica uzinelor electrice din România, 1940, p. 14.

¹⁸ Anuarul statistic al Republicii Populare Române, 1957, p. 49.

*** (după Anuarul statistic al României 1939—1940 p. 499).

Tabelul 5

	1927	1928	1935	1938
Producția mijloacelor de producție	100	108,0	148,0	156,6
Producția bunurilor de consum	100	114,2	131,7	137,0

¹⁹ Produse alimentare: 90 %; textile 85 %; sticlărie 95 %, pielărie 98 % etc., vezi, „Revue roumaine d'histoire”, tom. V, 1966, nr. 4, p. 697.

**** Analiza unei lucrări speciale asupra industriei în anii 1930—1940 dedicată unui deceniu de domnie a lui Carol al II-lea, sublinia că „în această perioadă activitatea industriei a fost posibilă numai prin o înlocuire a importului, rezultat al măsurilor autarhice și nicidecum o lărgire a consumului intern. În măsura în care s-a mărit puterea de producție a industriei de transformare în interior, în aceeași măsură corespundea o restrîngere a importului...” (*Industria românească 1939—1940*, p. 111—112).

²⁰ Anuarul statistic al României 1939—1940, p. 478.

la 48,1 %²¹. Pentru unele ramuri principale ale industriei tendința este și mai accentuată²².

Piața internă rămâne restrinsă²³, sub semnul capacității de cumpărare reduse a populației, în special a țărănimii, cât și datorită comprimării acesteia prin prețurile ridicate stabilite de carteluri și sindicate, prin impozitele de consum la un număr mare de mărfuri de strictă necesitate.

Toate împrejurările și măsurile favorabile dezvoltării industriei grele au accelerat și procesul de concentrare și centralizare a capitalului, de monopolizare a unor ramuri întregi. După ieșirea din criza economică — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu —, se accentuează procesul de concentrare a capitalului și producției, îndeosebi în industria grea extractivă și prelucrătoare, de formare a monopolurilor, care încep să joace un rol dominant în viața economică și politică a țării²⁴.

Se conturează astfel o nouă trăsătură calitativă a economiei industriale, capitalul monopolist industrial se impune cu funcție dominantă în economia și politica internă a României. Capitalul mare industrial și bancar subordonându-și aparatul principal de stat tinde să exercite acțiunea de dominație și exploatare asupra întregii economii naționale.

Procesul de monopolizare se exprimă, în 1938, în activitatea preponderentă a formelor inferioare de organizare monopolistă : 59 carteluri și

²¹ „Conjunctura economiei românești”, nr. 4, 1938, p. 23.

²² (după *Industria românească 1930—1940*, București, 1940, p. 51, 56)

Tabelul 6

Produse	Fabricate (mii tone)		Materii prime (mii tone)	
	1930	1939	1930	1939
Textile	15,5	5	9,5	22,6
Chimice	59,1	27,7	9,5	9,7
Metalurgice	185,6	122,5	21,5	141,6
Hirtie	10,2	2,9	—	2,8

²³ Sugestive sînt calculele lui Virgil I. Madgearu (*op. cit.*, p. 186), asupra consumului pe locuitor, în kg, la 25 produse de bază, la care ne referim pentru cîteva date semnificative.

Tabelul 7

Produse	1927	1937
Zahăr	5,9	5,4
Ulei comestibil	1,3	1,9
Produse de bumbac	2,8	2,2
Pielărie	0,7	0,5
Hirtie-celuloză	2,5	3,2
Ciment	18,8	24,0
Produse fier	21,9	23,2

²⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, p. 367—368.

sindicate industriale și 6 carteli comerciale. Mai numeroase erau în ramura alimentară (21), metalurgică (13), chimică (13), materialelor de construcții (6), apoi în cea a hîrtiei (3) și cîte unul în industria pielăriei, lemnului și sticlăriei. Întreprinderile mari, intrate în convenții de cartel sau în syndicate de monopol, cuprindeau 46% din capitalul fix și 23% din valoarea producției industriei prelucrătoare. Existau desigur și unele forme superioare de monopol: trusturi sau conerne de tipul marilor societăți: „Reșița”, „Petroșani”, „Mica”, „Titan — Nadrag — Călan”.

Dezvoltarea monopolurilor în România, caracterul și specificul acestora comportă încă discuții²⁵ pentru clarificare. O opinie ar fi aceea că înmulțirea și dezvoltarea lor la un grad corespunzător nu erau expresia obiectivă a nivelului concentrării capitalului și producției în economia României. Forțele de producție din industria României nu atinseseră un nivel atît de înalt încît nu s-ar mai fi putut dezvolta fără ca relațiile de producție să îmbrace forma monopolistă, respectiv să se adapteze în formă capitalistă nivelului și dimensiunilor forțelor de producție, pentru a lărgi forma lor socială și a le permite o dezvoltare mai înaltă, cum s-a petrecut procesul în occidentul european, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea; nivelul și structura economiei naționale a României arată că forțele de producție se puteau dezvolta mai departe în cadrul predominării concurenței deschise.

Formele principale monopoliste în industria țării noastre, încă de la începutul secolului al XX-lea își au imboldul și originea în întreprinderile capitalului extern care au transplăntat din țările occidentale forme de organizare monopolistă pe terenul industriei românești, cît și în înțelegerile de cartel, autohtone create în spatele tarifelor protectoare a pieții interne împotriva concurenței străine; ele au fost favorizate de dezvoltarea industriei naționale pe o piață internă îngustă, cînd un număr de 4—10 fabrici, din fiecare ramură, de mărime medie și cu tehnică modernă, puteau acoperi în întregime cererea unor produse; zahăr, hîrtie, ciment, sticlă, bere, paste făinoase, acid sulfuric, sodă caustică, chibrituri, unele produse metalurgice etc..

În deceniul al patrulea protecția ridicată a pieții interne, prin îngrădiri tarifare, a eliminat la o serie de produse aproape integral concurența din afară, ceea ce a făcut ca piața acestor produse să fie la dispoziția citorva fabrici sau uzine mai mari sau mai mici, care se organizau ușor în carteli urmărind împărțirea pieții și fixarea prețului. Acestea reprezentau organizații monopoliste „artificiale” în măsura în care erau generate nu de condițiile obiective ale unui nivel înalt de concentrare a capitalului, ci de condiții specifice înlesnite de legislația economică a statului pe fondul unei dezvoltări a întreprinderilor mari; scopul economic de bază al monopolurilor rămînea desigur obținerea unui profit ridicat; în România ele mai realizau, cînd aparțineau capitalului autohton, și funcția de instrument pentru cucerirea unor noi poziții pentru sine în unele ramuri fie de sub influența mărfurilor străine, fie de sub dominația capitalului străin.

Pe de altă parte unele carteli sau syndicate de monopol care aparțineau societăților cu capital străin constituiau un mijloc al luptei acestuia pentru cucerirea pieții interne „dinăuntru” și consolidarea pozițiilor

²⁵ „Revue roumaine d'histoire”, tom. IV, 1965, nr. 1, p. 55.

proprii într-o serie de ramuri (petrolieră, carboniferă, a zahărului, chimică, sticlăriei, electrotehnică etc.) sau, în numeroase cazuri, expresia împărțirii pieții unor produse între firmele capitalului autohton și străin (ciment, lemn, metalurgie).

La apariția, în anii 1937, a Legii de organizare a cartelurilor, au fost înregistrate 96 înțelegeri de monopol cu cele mai diverse produse, cuprinzând 1 600 întreprinderi din care unele cu totul neadevurate, obiectiv pentru organizarea monopolistă. Un caz special, neluat în considerare de aproape toți cercetătorii problemei și care au introdus în circuitul informativ o dimensiune supraevaluată referitor la aria întreprinderilor monopolizate, îl constituie „cartelul” „Uniunea articolelor confecționate manual”, care era un fel de cooperativă de produse de lux și parfumerie cu 961 membri²⁶. Astfel, dintr-o singură înregistrare numărul întreprinderilor participante la carteluri era mărit cu aproape 1000 unități, ceea ce, evident, deforma substanțial imaginea cantitativă a fenomenului dacă avem în vedere că, în total, în industria prelucrătoare, în 1937, funcționau 3 512 unități. În plus de aceasta, înțelegerile capitaliste fiind făcute pe produse, numeroase întreprinderi erau înregistrate de mai multe ori, respectiv la câte înțelegeri participau. Dacă am lua cifra de 1 600 de unități intrate în organizații monopoliste ca veridică atunci la înțelegerile monopoliste ar fi participat peste 46%, aproape jumătate, din totalul întreprinderilor industriale, proporție neîntilnită nici în cele mai dezvoltate țări capitaliste. Din alte considerente, ca și din cel de mai sus unii autori au formulat concluzii globale, supraevaluând fenomenul în genul acesta : „Piața internă se află stăpinită de o rețea completă de carteluri” sau că acestea aveau „posibilitatea de dictare a prețurilor pentru aproape integralitatea bunurilor de consum industrializate și a unui număr covârșitor de bunuri mijloace de producție”²⁷.

În realitate, numărul de întreprinderi participante la înțelegeri de monopol varia între 250—330 de unități din cele 3 512 ale industriei mari. Gradul de monopolizare a pieții produselor era mai ridicat în domeniul mijloacelor de producție industriale și mult mai redus în ramurile producătoare de bunuri de consum.

Concentrarea capitalului s-a întemeiat pe o acumulare sporită de profituri, pe amplificarea capitalurilor în exploatare, demonstrate pe larg într-o serie de studii economice. Activul societăților pe acțiuni industriale înregistrează cea mai mare creștere tocmai în perioada 1934—1938 ; de la 108,3 miliarde lei la 162,5 miliarde lei²⁸. Între toate ramurile, cea metalurgică, în patru ani — 1935—1938 —, își dublează valoarea activului de la 15,3 miliarde lei la 31,2 miliarde lei, stimulată de avansuri speciale, de comenzi de peste 10 miliarde lei pentru armament, material rulant, de cale ferată etc.²⁹.

²⁶ „Correspondence économique roumaine”, nr. 3, 1938, p. 26.

²⁷ Virgil N. Magdecaru, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 180—181.

²⁸ *Statistica societăților anonime din România*, vol. XXI, 1939, București, 1940, p. 55.

²⁹ „Modificarea structurii industriei metalurgice se datorește exclusiv influenței comenzilor statului și restricțiilor la import și nu lărgirii pieții interne” ... „Conjunctura economiei românești”, an. III, nr. 4, 1938, p. 32.

În consecința celor analizate reiese că sectorul industrial a suferit modificări însemnate cantitative și calitative, care au sporit forța de influențare și determinare a lui în economia națională. Prin aceasta s-a adâncit nu numai caracterul capitalist al sistemului industrial, dar și al întregului organism al economiei naționale.

!A evidenția însă numai progresele reale a unei perioade a industrializării capitaliste — accentuate de complexul de factori menționați și interesele marelui capital — fără a analiza și carențele, în modalitățile lui de realizare, ar fi să prezentăm unilateral un proces economic social cardinal al evoluției societății românești în deceniul al patrulea.

Principalele defecțiuni ale dezvoltării industriale se observă mai puțin din situațiile statistice oficiale sau din lucrările economice și discursurile triumfale ale profitorilor ei. Nu atitudinea nihilistă față de realizările industriei, ci poziția realistă de pe care trebuie judecate aceste realizări ne conduc la examinarea obiectivă și a consecințelor ei economicopolitice negative. O primă manifestare a fost slaba valorificare a capacităților resurselor materiale și umane ale economiei naționale. Specificul și carența perioadei este creșterea mai însemnată a aparatului industrial de producție, concomitent cu o utilizare redusă a lui sau în unele cazuri chiar o scădere a gradului de folosire³⁰.

Motivul principal îl constituie monopolul protecționist și capitalist asupra pieții interne, deci prețuri de vânzare realizate mult peste nivelul celor externe și de aici obținerea facilă, fără mare concurență și efort deosebit a unei rate și mase de profit ridicate; aceasta a dus la scăderea interesului economic pentru introducerea tehnicii de cel mai mare randament, a metodelor de producție mai eficiente.

O influență negativă asupra raportului între capacități de producție și nivelul producției decurgea din practica înțelegerilor monopoliste pe piața internă: cotele de vânzare se repartizau între parteneri nu proporțional cu dimensiunea producției ci cu aceea a capacităților proprii de producție. Ca urmare fabricanții (din sindicat) făceau noi investiții pentru a obține o cotă de desfacere sporită. Piața producției rămânând limitată, sporirea cotelor de desfacere a unora dintre membrii cartelului se putea

³⁰ La principalele produse gradul de folosire a utilajului a evoluat astfel:

Tabelul 8

(Calculat după „Conjunctura economiei românești”, an.III, nr.4, 1938, anexe și *Industria românească, 1930—1940*)

Industria	1928	1938
TEXTILĂ		
produse lână	47	35
produse humbac	39	51
PIELĂRIE		
tăbăcării	61	56
confecții	52	55
LEMNULUI		
chilbrituri	48	44
	?	26

Industria	1928	1938
ZAHĂR	52	40
BERE	—	25
COLORANȚI	—	25
AMIDON, GLUCOZĂ	—	33
ACID SULFURIC	—	53
HÎRTIE	—	74
CIMENT	—	65
OȚEL-FIER	—	75—85

face numai prin noi redistribuiri, pe seama celor mai slabi sau prin închiderea unor întreprinderi. Capacitățile de producție sporeau la întreprinderile cele mai mari, mai puternice, care dispuneau și de acumulări mari, cele mai mici reducându-le mereu³¹.

Pătrunzînd în conținutul și mecanismele producției descoperim aspecte economice cu carențe deosebit de interesante; decurgînd direct din prima disproporție, între capacități și producție, apare un adevărat paradox economic: creșterea în general importantă a aparatului tehnic de producție și în unele ramuri cu 60—100% (ca în ramura metalurgiei, zahărului, cimentului etc.) a fost însoțită nu de o creștere a productivității muncii sociale, ci de o scădere a ei³².

După calculele efectuate de Emilian Dobrescu, productivitatea muncii pe lucrător în industria prelucrătoare a României în această perioadă a evoluat inegal și în scădere (anul 1927 = 100)³².

Astfel în 1929 = 125,7; 1932 = 136,4; 1935 = 133,8; 1937 = 124,3; 1938 = 116,2.

În ceea ce privește dezvoltarea ramurilor producătoare de mijloace de producție, pozitivă în fond, ea a avut consecințe de natură dublă: s-a realizat în primul rînd prin substituirea importului și deci menținerea la nivel redus a pieții interne, și în al doilea rînd prin rămînerea în urmă a fondului de acumulare din industria bunurilor de consum, cum se poate constata din investițiile acestor sectoare, exprimate în miliarde lei³³.

Tabelul 10

	1929	1937
Producția mijloacelor de producție	18,2	23,5
Producția bunurilor de consum	22,1	22,8

³¹ Grăitor este în acest sens modificarea cotelor de desfacere în cadrul sindicatului zahărului, cimentului, hîrtiei, etc. și închiderea unora din fabrici pentru a împărți cota de producție și desfacere între cele rămase.

³² Datorită sporirii mai rapide a forței de muncă, înzestrarea ei cu forță motrice (în c.p.) pe lucrător, are tendința de scădere.

Tabelul 9

(după calculele lui M. F. Iovaneli, în *Industria românească 1934—1938*, anexa 15, p. 235).

	1934	1938
Industria prelucrătoare	3,01	2,92
din care — alimentară	4,96	4,28
— metalurgică	3,28	3,30
— textilă	1,08	1,17
— hîrtiei și tiparului	4,28	4,07
— distilării petrolului	3,76	7,89
— lemnului	2,35	1,62
— materiale de construcții	5,17	4,13
— pielăriei	1,61	1,22

³² E. Dobrescu, *Productivitatea muncii sociale*, Edit. politică, București, 1964, p. 45.

³³ „Conjunctura economiei românești”, an. III, nr. 4, 1938, p. 24.

Creșterea industrială în perioada de avânt a ciclului este însoțită de regulă și de o redresare a salariilor muncitorești, un spor nominal și real. Pentru România anilor 1934—1938 acest fenomen, în general, nu se confirmă, anumite sporuri fiind dobândite doar în unele ramuri sau întreprinderi³⁴. Pe întreaga industrie prelucrătoare salariul nominal mediu lunar al personalului a evoluat astfel: 1933 : 2 258 lei; 1934 ; 2 258 lei; 1938 : 2 393 lei; practic a fost o creștere de câteva procente în 5 ani în vreme ce indicele costului general al vieții a sporit pînă în 1938 cu 27,7% față de 1933.

Desigur, reducerea prețurilor de gros și detaliu presată de criza economică din 1929—1933 a mărit capacitatea de cumpărare a unui salariu constant în anii 1931—1934, dar în perioada următoare această diferență s-a pierdut treptat; în plus, după 1936—1938 s-a diminuat, pentru multe categorii de salariați, nivelul salariului real al anului 1929.

Totodată nu poate fi negată o anumită ameliorare a salariului rezultată pentru unele ramuri, cu cerere sporită de forță de muncă calificată, solicitate de conjunctura comenzilor de stat. Acestea au fost însă puțin eficiente asupra pieței interne și nu au produs o dilatare sensibilă a ei, consumul de bunuri individuale rămînînd în ansamblu, pentru marea majoritate a populației, staționar sau chiar restrîngîndu-se la unele produse.

Eforturile financiare făcute de economia națională au depășit mult rezultatele utile realizate de industrie; s-a dobîndit o independență față de piața străină pentru bunuri de consum, dar dependența de sursele monopoliste de mașini și utilaje, mult mai grea, a rămas încă puternică; nici chiar așteptările și estimările privind modernizarea și înzestrarea armatei cu armament și echipament modern nu au fost împlinite. Industria era la jumătatea drumului și în ceea ce privește participarea la crearea și economisirea venitului național; ea a asigurat substituirea însemnată a importului „economisind” o parte a fondurilor economiei naționale, dar nu a ajuns nici să sporească exportul și nici să înlocuiască la export capitolele de bază, materia primă și combustibilul cu semifabricate sau fabricate.

Pentru realizarea acestora sistemul social în funcțiune într-o țară slab dezvoltată ca România ar fi necesitat încă multe decenii și noi condiții favorabile interne și externe.

Ceea ce a dobîndit industria în măsură însemnată însă au fost mari acumulări de capital pe seama statului, impozitelor, consumatorilor, consolidarea pozițiilor în organismul economiei naționale a grupărilor marii burghezii autohtone, diminuînd pozițiile capitalului extern în unele ramuri. Industrializarea s-a făcut pe seama sporirii exploatării maselor, dar acesta însă pentru economia României era pus în evidență de faptul că industria, în scopurile marelui capital și-a subordonat direct sau indirect principalele domenii de activitate materială, absorbînd și transformînd în acumu-

³⁴ Remarcînd că sporirea personalului în ramura metalurgică a fost însoțită de o scădere a salariilor plătite în anii 1930—1940 o lucrare citată mai sus, explică: „Din cauza crizei, întreprinderile, diminuînd producția, au fost nevoite să reducă din sarcinile ce le aveau, procedînd la concedieri și reduceri de salarii. Lucrătorii ce se găseau fără lucru au fost obligați să se angajeze cu salarii mai reduse, astfel că mina de lucru s-a estînit”, *Industria românească, 1930—1940*, p. 271—272.

lare³⁵ o parte din venitul național din agricultură, industria mică și meserii etc. cu prețul frînării forțelor de producție în aceste domenii. Între cele două sectoare de bază ale economiei materiale, discrepanțele, decalajele de nivel și productivitate se adâncesc în loc să se reducă.

Mutațiile produse în economia industrială generează și în plan social-politic unele fenomene noi, specifice perioadei. Ele vizează legături directe și indirecte cu dezvoltarea mișcărilor politice de dreapta și de extremă dreaptă cărora li se opune în lupta deschisă clasa muncitoare, masele de oameni ai muncii ca forțe sociale și politice considerabil amplificate în perioada posteriză a ajunului războiului.

Se afirmă în lucrări științifice existența unei baze economice a mișcărilor de dreapta din România în terenul industriei grele în ascensiune după criza economică; aceasta prin similitudine cu marea industrie grea din Germania, baza și sprijinitorul hitlerismului și a țelurilor sale. În principiu ar fi rezerve la acest punct de vedere: forțele de producție, industrializarea, industria grea și relațiile capitaliste care-i corespund, deci modul de producție capitalist prin natura sa nu produce o dictatură fascistă deși produce o dictatură a clasei capitaliste; capitalismul monopolist și mai ales capitalismul monopolist de stat creează condițiile și interesele unei dictaturi a obligarhiei financiar-statale și poate deveni o premisă a dictaturii fasciste. Dar în România modul de producție capitalist în dimensiunile lui cuprinzătoare și de conținut nu întrunea trăsăturile stadiului monopolist, deși o serie de grupări monopoliste financiare parveneau să domine viața economică și mai puțin ale capitalismului monopolist de stat. Chiar dacă stadiul monopolist sau monopolist-statal al capitalismului ar constitui o bază economică a fascismului, această bază nu căpătase teren în România.

Totuși mișcările de dreapta, de extremă dreaptă fără o bază economică și un viitor în România deceniului al treilea, află un teren „fertilizat” în deceniul al patrulea. „Fertilizarea” desigur s-a datorat parțial unor condiții specifice interne, dezvoltate în această perioadă cu arie mult mai întinsă decât la nivelul industriei și generate de contradicții mai complicate decât ale capitalismului dezvoltat. Un rol considerabil însă l-au avut și condițiile externe, ofensiva fascistă din afară, manifestată de altfel asupra multor țări, în special în Europa, sub imperiul regimurilor fasciste de stat (Germania, Italia, Japonia, Spania etc.) care finanțau și foloseau agenturile lor interne din diferite țări pentru promovarea și susținerea expansiunii ideologice, politice, economice, militare în vederea planurilor lor de hegemonie și dominație asupra lumii.

Categoria nouă a marii burghezii îmbogățită prioritar prin subordonarea și folosirea aparatului de stat, datoră deci ascensiunea economică și prosperitatea sa afacerilor cu statul. Și în continuare ea avea nevoie de stat, de o integrare mai adâncă cu el pentru dobândirea deplinei dominații asupra economiei naționale; nu profiturile ridicate erau scopurile ei acum;

³⁵ În România industria mare, în 1938 participa la producerea veniturii naționale cu 30,8%, dar absorbea și capitaliza circa 3/5 din fondul național de acumulare, în mare parte și din valoarea nouă a celorlalte ramuri ale economiei naționale.

acestea le obținuse, ci o putere politică care să-i garanteze aceste profiri și cucerirea tuturor pîrghiilor de comandă în economia națională. Ea avea nevoie de o putere politică unică, executivă, dictatorială, fără rivali și concurențe politice; dictatura regală, adică a regelui, a partenerului ei într-o serie de mari afaceri îi era convenabilă din multe puncte de vedere și găsea în ea o soluție politică bună. Din punct de vedere politic planurile acestei grupări a mării burghezii au găsit terenul favorabil pe fondul crizei capitalismului, a puternicelor contradicții rezultate atât din subdezvoltarea economico-socială, cât și din „supradezvoltarea” monopolist financiară, a incapacității burgheziei și partidelor ei de a asigura țării un sistem burghez democratic stimulator al dezvoltării sociale, în condițiile compromiterii și falimentului sistemului partinic și parlamentar burghez; astfel, în România orientarea spre dictatură, spre puterea personală era mult ușurată.

În această perioadă cercurile guvernante au promovat măsuri anti-democratice care aveau scopul să înăbușe lupta forțelor progresiste, anti-fasciste, să întărească pozițiile forțelor celor mai reacționare. Datorită luptei clasei muncitoare, sub conducerea partidului comunist, mobilizării forțelor democratice, ascensiunea fascismului a putut fi împiedicată pentru un timp. Instaurarea dictaturii regale duce însă la accentuarea procesului de fascizare a țării, deschide calea pactizării cu Germania hitleristă, calea venirii la putere în România, în 1940, a dictaturii militaro-fasciste.

În anii 1939—1940 iau tot mai multă amploare luptele de clasă pentru apărarea intereselor maselor muncitoare, se intensifică mișcarea împotriva fascismului, pentru libertăți democratice, pentru o politică de pace și prietenie cu Uniunea Sovietică, cu toate statele care se pronunțau împotriva dominanței hitleriste.

„Un puternic caracter politic antifascist — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — a avut și marea manifestare populară de la 1 Mai 1939, care a fost o încununare a luptelor de clasă din acea perioadă, demonstrînd hotărîrea fermă a oamenilor muncii, a poporului nostru de a se opune fascismului, de a asigura libertatea, independența și integritatea patriei”³⁶.

CARACTÉRISTIQUES ÉCONOMIQUES ET SOCIALES DE L'ÉVOLUTION INDUSTRIELLE DE LA ROUMANIE AU COURS DE LA QUATRIÈME DÉCENNIE

RÉSUMÉ

La vie économique et sociale de la Roumanie pendant la période de l'entre-deux-guerres a été puissamment influencée par l'ensemble de facteurs mondiaux et européens. Parmi eux, le crise économique mondiale de même que les préparatifs en vue de la Deuxième Guerre mondiale et le déclenchement de celle-ci ont joué un rôle déterminant dans l'économie faiblement développée de la Roumanie.

Tout au long de cette période, bien que l'industrie roumaine ait détenu un taux réduit dans l'économie nationale (produisant environ 30%

³⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, p. 625.

du revenu national), son rôle et ses fonctions ont considérablement augmenté ; elle a déterminé, directement et indirectement, des effets positifs et négatifs par l'ensemble de l'économie nationale. A cela est venue contribuer également la conjoncture économique européenne des années de la crise, avec de graves effets pour la Roumanie, par la baisse du prix des produits roumains faisant l'objet des exportations ainsi que par des mesures autarchiques. Comme une réaction au transfert des conséquences négatives de l'économie mondiale dans les pays agraires et respectivement la Roumanie, on vit se développer une puissante intervention de l'Etat dans l'économie industrielle et dans ses rapports économiques extérieurs.

L'accentuation de l'essor de l'industrie, l'achèvement, dans ses grandes lignes, de la première phase de l'industrialisation et le passage à la phase suivante ont été la résultat d'un ensemble de facteurs économiques et politiques d'ordre intérieur et extérieur axés sur le processus de remplacement des produits industriels importés par des produits fabriqués par l'industrie nationale, de défense du marché intérieur, de réduction du transfert du revenu national à l'étranger.

Par conséquent, on vit se faire jour également une série de processus sociaux, tel la centralisation du capital dans certaines branches industrielles sollicitées par les nouvelles circonstances ; la constitution sans nulle nécessité objective d'un important nombre de cartels et syndicats de monopole. Ceux-ci ont contribué à consolider les positions du grand capital industriel et bancaire, en général, et de celui autochtone, en particulier.

L'oligarchie financière représentée par les grands magnats et banquiers, de concert avec le roi Charles II, appuie les courants et les mouvements de droite, réactionnaires et antinationaux. La dictature royale est le produit socio-politique de l'action des milieux de droite ; elle a conduit à l'accentuation du processus de fascisation du pays et ouvert la voie à la trahison des intérêts nationaux et à la practisation avec l'Allemagne fasciste, la voie à l'instauration au pouvoir, en 1940, de la dictature militaire-fasciste en dépit des efforts et luttes de masses laborieuses, des forces progressistes de Roumanie.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNĂTIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

UNELE PARTICULARITĂȚI ȘI TENDINȚE ÎN PROCESUL REVOLUȚIONAR DIN ȚĂRILE AFRICANE

DE

MARIN VOICULESCU, GHEORGHE N. CĂZAN

Procesul revoluționar din țările în curs de dezvoltare din Asia, Africa și America Latină este un fenomen complex care trebuie studiat nu după canoane apriorice, ci în mod concret, ținând seama de problema-tica cu care se confruntă fiecare continent, fiecare regiune, fiecare țară din aceste zone ale lumii, cunoscut fiind faptul că opțiunea pentru social-ism a dobândit, odată cu trecerea anilor, noi dimensiuni. Pentru multe țări africane, de pildă, socialismul a devenit calea *unică* de dezvoltare social-economică pentru înlăturarea subdezvoltării și a dependenței față de fostele metropole și alte puteri imperialiste. „Noi și noi popoare — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — se pronunță pentru trecerea la organizarea societății pe baze socialiste, ca singur mod de lichidare a exploatații și asupririi, de înlăturare a aspirațiilor de libertate și bunăstare, de dreptate socială și națională. Aceasta demonstrează forța ideilor social-ismului, creșterea influenței și prestigiului socialismului pe plan mondial”¹. Dar socialismul în Africa nu trebuie neapărat privit ca un fenomen copiind Europa, judecat după concepte europene și calificat după aplicarea expe-rienței altor țări. O asemenea considerare a procesului revoluționar din țările în curs de dezvoltare, din Africa, în special, nu s-ar baza pe realități, ci pe formule învățate pe de rost, cu ani în urmă. Istoricul și sociologul sovietic M. I. Braghinski arată, de pildă, că în tezele privind „Mișcarea revoluționară în țările coloniale și semicoloniale” adoptate de Congresul al VI-lea al Internaționalei Comuniste în anul 1928, sarcinile organizațiilor proletare față de partidele burgheze și mic-burgheze se defineau ca : „sarcinile luptei împotriva mișcării burghezo-democratice înăuntrul propriei națiuni. Fără o asemenea luptă, eliberarea maselor muncitoare de sub influența burgheziei, a național-reformismului, scopul strategic fun-damental al mișcării comuniste în cadrul revoluției burghezo-democratice — *hegemonia proletariatului* (subl. în original) — nu poate fi atins”².

¹ Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1979, p. 92.

² M. I. Braghinski, *Formitrovanie afrikanskogo proletariata*, Moskva, 1974, p. 6—7.

Orientarea greșită din aceste teze este astăzi mai mult decît evidentă, practica istorică dovedind că rolul conducător în lupta împotriva dominației coloniale în majoritatea țărilor eliberate de această dominație a aparținut unor pături neproletare, cu participarea maselor largi populare, inclusiv a clasei muncitoare. Dealtfel această orientare a fost ulterior înlocuită prin tactica Frontului Național Antiimperialist Unit³.

Este știut, deopotrivă de către politologi, sociologi, istorici, economiști, juriști ș.a. care se situează pe pozițiile învățaturii socialismului științific, că pe lângă anumite *trăsături comune* sau *similitudini* date de caracterul anticapitalist, antiimperialist, antirasist, procesele ce au loc în fiecare din aceste națiuni au *trăsături și particularități* distincte.

Diversitatea stadiilor de dezvoltare economică, socială, politică, particularitățile istorice, tradiționale, statutele lor mai mult sau mai puțin diferite chiar în perioadele precoloniale, coloniale și chiar în primele etape postcoloniale determină strategii și tactici de dezvoltare diferite, opțiuni de evoluție și ideologii diferite.

Înțelegerea cît mai exactă, mai fidelă, în lumina concepției materialist-dialectice, revoluționare a fizionomiilor structurale, instituționale, organizaționale a fiecărei țări în parte, surprinderea condiționărilor și interconstrucțiilor complexe între factorii materiali, sociali, pe de o parte, și cei subiectivi exprimați în conștiințe, filozofii, ideologii diferite, autohtone, pe de altă parte, presupune o serioasă și profundă cunoaștere a realităților lor, o temeinică stăpînire a dialecticii materialiste.

Pornind de la aceste realități este firesc ca societățile și națiunile ce se edifică în aceste continente să opteze pentru căi specifice, naționale, independente și suverane de dezvoltare, pentru programe economice și sociale ce corespund propriilor lor cerințe naționale și a căror înfăptuire este pe măsura puterilor de care dispun statele în cauză, pentru filozofii politice autohtone.

Eminentul luptător revoluționar și patriot KwameNkrumah sublinia, în același timp, faptul că evoluția societății africane este un proces obiectiv care se desfășoară în condițiile unor puternice conflicte de clasă, revoluția africană fiind considerată parte integrantă a revoluției socialiste mondiale⁴.

Partidul nostru, România socialistă a acordat și acordă o deosebită atenție eforturilor tuturor țărilor din aceste regiuni, țări care se străduiesc să depășească cît mai repede situația economică, socială moștenită în urma dominației coloniale, și să-și construiască state și națiuni cît mai puternice, independente. Pentru partidul nostru este limpede că: „Nu trebuie să considerăm nici o clipă că, odată cu cucerirea independenței politice s-a încheiat lupta de eliberare națională. Dimpotrivă, lupta pentru întărirea independenței economice și politice a noilor state, pentru o colaborare cu adevărat echitabilă cu aceste țări, pentru lichidarea cît mai grabnică a subdezvoltării reprezintă o continuare a luptei de eliberare națională a popoarelor”⁵.

³ *Seventh World Congress of the Communist International*, New York, 1935, p. 9—11.

⁴ Elena Voiculescu, Marin Voiculescu, *Renașterea africană*, Edit. politică, București, 1979, p. 47.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința activului central de partid și de stat* — 3 august 1978, Edit. politică, București, 1978, p. 32—33.

Pornind de la acest adevăr, confirmat de experiența fiecărei țări în perioada postcolonială se impune, după opinia noastră ca astăzi, mai mult ca oricând, mișcarea revoluționară, țările socialiste, partidele comuniste și muncitorești, inclusiv cele din țările capitaliste dezvoltate, trebuie să considere ca una din obligațiile lor internaționale centrale sprijinirea activă a luptei pentru apărarea independenței naționale a popoarelor. Mai mult ca oricând, apreciază secretarul general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu : „Datoria lor este să-și unească forțele cu mișcarea de eliberare națională, cu lupta popoarelor pentru apărarea libertății și suveranității, a dreptului lor sacru de a fi deplin stăpîne pe bogățiile naționale, de a-și hotărî soarta așa cum vor, fără nici un amestec din afară”⁶. Este convingerea partidului comunistilor români că numai așa mișcarea revoluționară, partidele comuniste, țările socialiste vor juca, cu adevărat, un rol cu totul deosebit în viața internațională și numai așa își vor spori aportul lor la transpunerea în viață cît mai efectiv și operativ a idealurilor înaintate ale popoarelor, la dezvoltarea societăților din regiunile africană, asiatică, latino-americană, pe linia progresului, a civilizației.

Astăzi în continentul african există o largă diversitate de forme prin care aceste popoare, călăuzite, cum e și firesc, de propriile lor partide de guvernămînt, partide care, în marea lor majoritate, au luat naștere din vechile nuclee ale mișcărilor de eliberare din aceste țări își exprimă opiniile. Ele continuă, în linii mari, în concordanță cu cerințele și realitățile actuale, realizarea deplinei independențe. Analiza acestei diversități opționale trebuie, în consecință, să ia în considerare aceste realități, să se încerce a se înțelege atît elementele comune ale respectivelor căi, opțiuni, cît și puternicul element de originalitate, care îmbracă forme și contururi noi de la națiune la națiune.

Este cunoscut faptul că acum peste o jumătate de secol în urmă Lenin atrăgea atenția partidelor clasei muncitoare de „a cerceta, a studia, a descoperi, a intui, a sesiza particularitățile naționale, specificul național al metodelor concrete care trebuie folosite în fiecare țară, . . .”⁷.

Este cunoscut că vorbind de deosebirile naționale, tot Lenin menționa că acestea „vor dăinui încă multă vreme chiar și după înfăptuirea dictaturii proletarietului pe scară mondială”. Sigur, Lenin avea în vedere atunci state și națiuni europene, dar, păstrînd proporțiile, constatările lui exprimă și azi o mare doză de adevăr. Specificul național — el însuși consecință a mai multor factori obiectivi și subiectivi —, al țărilor și națiunilor africane se regăsește și în varietatea și diversitatea opțiunilor adoptate, în căile de progres cărora le sînt subordonate eforturile naționale. Aceste strategii răspund unor cerințe ale epocii, ale timpului, ele se prezintă ca o simbioză între tradițional și modern, între trecut și viitor.

Tocmai pornind de la această premisă partidul nostru consideră că atunci cînd analizăm situația din țările africane este cu totul greșită tendința de împărțire a lor în țări progresiste și țări neprogresiste, conservatoare. Desigur, statele africane manifestă diferite opțiuni privind căile

⁶ *Ibidem*, p. 33.

⁷ V. I. Lenin. *Opere complete*, vol. 4, Moscova, Editura „Muncitorești”, 1966, p. 77.

emancipării lor economico-sociale, unele din ele orientându-se ferm spre organizarea societății pe baze socialiste.

În același timp, și în aceeași ordine de idei, nu trebuie nici ignorat și cu atât mai puțin neglijat faptul că „... aproape toate țările africane sînt slab dezvoltate, se află în faza constituirii și consolidării statelor naționale independente, a formării de națiuni de-sine-stătătoare care luptă pentru făurirea bazei economice a societății și realizarea de reforme sociale, în interesul propășirii lor libere și independente”⁸. Procesul de geneză și consolidare a statelor și națiunilor în Africa comportă numeroase particularități și în general se desfășoară mult mai rapid, în comparație cu duratele aceluiași proces în lumea europeană sau nord-americană. El se petrece în societăți care, cel puțin o bună parte dintre ele, vor trece peste etapa capitalistă, în societăți în care revoluția științifico-tehnică este mai puțin dezvoltată. Aceste particularități sporesc nevoia acestor țări, de sprijin multilateral din partea forțelor progresiste, a țărilor socialiste etc. În această circumstanță și perspectivă pare că singura soluție astăzi este aceea de a nu pune pe prim plan împărțirea acestor țări după opțiunile lor de viitor ci „întărirea solidarității în lichidarea completă a dominației imperialiste și colonialiste, în consolidarea independenței naționale, în dezvoltarea unei economii proprii, de-sine-stătătoare — factori esențiali pentru progresul și propășirea acestor state, pentru pace”⁹. Chiar și într-o țară care n-a optat oficial pentru socialism, cum este Republica Zair au fost luate în 1973 măsuri pentru „zairizarea” ramurilor de bază ale economiei naționale. Fostul monopol transnațional „Union Minière du Haut Katanga” a fost trecut sub controlul statului, creindu-se societatea națională „La générale des carrières et des mines” (Gecamines). În Nigeria au fost adoptate, de asemenea, măsuri pentru creșterea beneficiilor acordate statului de către societățile care exploatează petrolul acestei țări.

În spiritul ce-i este propriu și sprijinindu-se pe concepția materialist-istorică, pe politica consecventă a partidului și statului nostru, a României socialiste, tovarășul Nicolae Ceaușescu evidențiază în concordanță cu prevederile Programului adoptat la cel de-al XI-lea Congres al P.C.R. că „țara noastră poate și trebuie să facă mai mult în vederea soluționării problemelor din Africa, a sprijinirii luptei popoarelor africane pentru apărarea și întărirea independenței lor naționale, pentru înaintarea pe calea progresului economic și social”¹⁰.

În cadrul proceselor revoluționare din aceste părți ale lumii are loc o bogată, variată și, în multe privințe, inedită dialectică a trăsăturilor generale cu cele particulare, tot esențiale, dar proprii fiecărei țări. Este în afara oricărei îndoieli că unitatea dialectică dintre general și particular cere o abordare revoluționară a problemelor edificării noii orînduiri sociale, că „înseși legitățile generale nu sînt veșnice, imuabile; ca rezultat al dezvoltării forțelor de producție și a noilor relații sociale, ele se manifestă, capătă noi caracteristici, iar altele dispar cu desăvîrșire”¹¹.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 26.

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*, p. 27.

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 15, Edit. politică, București, 1976, p. 446.

Or, de aici decurge teza incontestabilă că rolul revoluționar al oricărui partid de guvernământ constă în a înțelege profund atât legitățile generale, cât și condițiile particulare în care acestea trebuie aplicate, realitățile sociale și economice din fiecare țară, din fiecare etapă istorică, pentru a acționa în concordanță cu acestea.

Este limpede că astăzi marea majoritate a țărilor africane sînt confruntate cu greutăți, greu de prevăzut, în toate domeniile și componentele vieții sociale, deși, fără îndoială, comparativ, unele se găsesc într-o situație ceva mai bună, altele dimpotrivă, dar nici unele nu au ajuns și nu vor ajunge chiar așa de curînd la societatea socialistă concepută de creatorii filozofiei clasei muncitoare ca „o asociație în cadrul căreia dezvoltarea liberă a fiecăruia este condiția pentru dezvoltarea liberă a tuturor”¹². De asemenea, în nici o națiune africană, fără excepție, nu s-a ajuns pînă în prezent ca clasa muncitoare, să joace deja rolul hotărîtor, dominant, nu s-a ajuns ca clasa muncitoare, a cărei prezență și afirmare în planul vieții economice, sociale, politice nu poate fi negată, să prezinte interesele ei ca interese comune ale tuturor membrilor societății, nu s-a ajuns ca ea, clasa muncitoare, să fie apreciată drept „representantă a întregii societăți”¹³.

Cu toate acestea, revoluția africană nu poate aștepta pînă cînd clasa muncitoare va deveni majoritară în rîndurile populației. Realitatea zilelor noastre dovedește că misiunea istorică a proletariatului în multe țări africane poate fi îndeplinită în perioada de început sub conducerea unor forțe neproletare, anticapitaliste. Fenomenul este ușor de înțeles dacă ne raportăm și la experiența unor țări socialiste, cum este R. P. Mongolă ș.a. sau avem în vedere tezele lui V. I. Lenin, formulate în urmă cu șase decenii, despre neobligativitatea orînduirii capitaliste în dezvoltarea unor popoare¹⁴.

La aproape două decenii de la cucerirea independenței politice de către majoritatea țărilor continentului african acestea se află într-un proces complex și contradictoriu de dezvoltare economică, socială și politică care tinde să înlăture vechile stări de lucruri moștenite de la colonialism, să lichideze starea de înapoiere și subdezvoltare. Realitatea ultimelor două decenii a arătat însă că în condițiile menținerii vechii ordini economice și politice internaționale, decalajele între țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare s-au adîncit, omenirea împărțindu-se în țări bogate și în țări sărace. O asemenea stare de lucruri nu se poate perpetua și adînci fără a crea grave pericole pentru pacea omenirii, pentru viitorul popoarelor din țările în curs de dezvoltare și pentru înseși țările dezvoltate. „Trebuie să pornim de la faptul că lichidarea subdezvoltării și făurirea noii ordini economice internaționale — arăta secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu —, promovarea unor relații economice bazate pe principii de deplină egalitate și echitate constituie, în fond, o continuare nemijlocită a luptei împotriva imperialismului și colonialismului. Iată de ce este necesar să se unească într-un tot unitar mișcarea revoluționară cu lupta pentru lichidarea subdezvoltării, pentru

¹² K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, Edit. politică, București, 1963, p. 488.

¹³ K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 3, Edit. politică, București, 1958, p. 48—49.

¹⁴ V. I. Lenin, *Schiță inițială a tezelor cu privire la problema națională și colonială*, în *Opere alese*, vol. 3, ed. a II-a, Edit. politică, București, 1962, p. 428—434.

făurirea noii ordini economice și politice internaționale”¹⁵. Țările rămase în urmă trebuie să beneficieze de un ajutor mai substanțial din partea țărilor dezvoltate, de posibilități mai echitabile de acces pe piața mondială, însă în orice împrejurare factorul hotărâtor al dezvoltării economico-sociale îl constituie munca și eforturile fiecărui popor¹⁶.

România s-a pronunțat și se pronunță ferm pentru soluționarea tuturor problemelor continentului african de către africanii înșiși, excluzându-se orice intervenție sau tutelă străină. Fiecare țară are dreptul la alegerea independentă și suverană a căilor de dezvoltare social-economică, politică, la elaborarea unor programe ideologice proprii, care să țină seama de realitățile lor, de nevoile și posibilitățile lor în procesul construirii și consolidării statelor naționale independente, al formării ca națiuni de-sine-stătătoare care luptă pentru făurirea bazei economice a societății și realizarea de reforme sociale, în interesul propășirii lor libere și independente.

Numeroase state africane s-au pronunțat ferm pentru organizarea societății pe baze socialiste, fapt care contribuie la adincirea procesului revoluționar pe plan mondial, știut fiind că trăsătura distinctivă a epocii pe care o trăim o constituie trecerea omenirii de la capitalism la socialism, inaugurată odată cu victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Pentru țările în curs de dezvoltare — se arată în Programul partidului nostru — trecerea la socialism se impune astăzi o necesitate obiectivă a progresului economico-social rapid, a lichidării într-un timp istoric cât mai scurt a stării de subdezvoltare¹⁷.

Este cunoscut faptul că nu există o doctrină socialistă unitară în Africa însă există câteva obiective fundamentale urmărite de toate statele care au optat pentru socialism: lichidarea stării de subdezvoltare, crearea economiei naționale unice prin naționalizare și cooperativizare, planificare, lichidarea exploatării omului de către om ș.a.¹⁸.

Din luările de poziție și lucrările conducătorilor africani se desprinde ideea fundamentală că modul de producție capitalist a apărut în Africa ca rezultat al cuceririlor coloniale și nu ca urmare a dezvoltării forțelor de producție ale societăților africane, fiind străin tradițiilor și spiritului popoarelor africane¹⁹. Stăpînii coloniali au făcut investiții cu precădere în ramurile industriei extractive, în plantații ș.a. obligînd Africa să rămînă în toată perioada dominației coloniale mai ales o sursă de materii prime pentru puterile coloniale. Pentru a găsi forța de muncă necesară întreprinderilor capitaliste și pe plantații, colonialiștii au recurs la munca silnică a negrilor, de-abia mai târziu nevoia de bani determinîndu-i pe bărbații africani să se angajeze sezonier în mine, construcții, transporturi etc. Tipul de bază al muncitorului negru în perioada colonială a fost muncitorul-migrator care se angaja o anumită perioadă, apoi se întorcea la familie în satul de origine. Procesul stabilizării forței de muncă și al formării prole-

¹⁵ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința actului central de partid și de stat* — 3 august 1978, Edit. politică, București, 1978, p. 28—29.

¹⁶ *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înalțarea României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 180.

¹⁷ *Ibidem*, p. 192.

¹⁸ E. Voiculescu, M. Voiculescu, *op. cit.*, p. 96.

¹⁹ J. K. Nyerere, *Socialisme, Démocratie et Unité africaine suivi de la Déclaration d'Arusha*, Paris, 1970, p. 21.

tariatului modern a început în perioada colonială, dar s-a intensificat după dobîndirea independenței. Acest proces s-a putut remarca în țări ca Zair, Zambia, Nigeria, Kenya, Uganda, Tanzania ș.a. La mijlocul deceniului al șaptelea al secolului nostru în țările Africii tropicale și australe erau angajați circa 12 milioane muncitori africani, ceea ce reprezintă 5,3% din totalul populației și 13,1% din populația activă²⁰. Clasa muncitoare este inegal răspîdită în țările africane: în Niger ea reprezintă doar 0,9% din totalul populației, în Ciad — 1,2%, în Mali — 1,6%, pe cînd în Zair muncitorii reprezintă 9,3% din totalul populației, în Ghana 8%, în Zambia 7,2%, în Kenya — 6,3 etc.²¹.

Majoritatea cercetătorilor din țările socialiste includ în categoria proletariatului african: muncitori de fabrică și mineri, în întreprinderi moderne, muncitorii micilor întreprinderi, de multe ori de categoria atelierelor meșteșugărești, muncitorii din construcții, muncitorii din sfera serviciilor, muncitorii agricoli. Indiferent de locul în care muncesc, ei formează o clasă omogenă a muncitorilor salariați. În ciuda numărului încă redus de muncitori în țările africane, ei ocupă un loc cheie în economia tinerelor state fiind concentrați în acele ramuri economice și servicii de care depinde dezvoltarea economică, putînd influența prin intermediul sindicatelor mașina politică²². Clasa muncitoare din țările africane are bogate tradiții de luptă împotriva asupririi sociale și naționale și a adus o contribuție remarcabilă la scuturarea jugului colonial și obținerea independenței. Însă în virtutea condițiilor istorice obiective clasa muncitoare nu a putut deveni hegemonul luptei de eliberare, acest rol îndeplinindu-l reprezentanții ai intelectualității, ai micii burghezii și burgheziei mijlocii, acolo unde aceasta exista. Lupta de masă pentru independență a fost organizată de către partide și organizații care întruneau zeci și sute de mii de membri din toate clasele și păturile poporului²³. După dobîndirea independenței aceste partide și organizații au preluat puterea în numele întregului popor. Am arătat mai sus că multe partide de guvernămînt din țările africane au optat ferm pentru socialismul științific, altele pentru așa-numitul „socialism african”, negăsindu-se partide africane care să proslăvească „binefacerile” capitalismului. În etapa actuală a procesului revoluționar în majoritatea țărilor africane lupta de clasă se împletește cu lupta antiimperialistă, ceea ce face posibil și necesar organizarea unor largi fronturi unite, cu participarea majorității poporului, interesele căruia sînt lezate de dominația imperialistă. Unele partide de guvernămînt

²⁰ M. I. Braghinski, *op. cit.*, p. 87.

²¹ *Ibidem*, p. 88.

²² J. Davies, *African Trade-Unions*, Harmondsworth, England, 1966, p. 10.

²³ Asemenea organizații sînt *Bloc Démocratique Sénégalais* constituit în 1948, de Léopold Sedar Senghor, *Parti Démocratique de Guinée*, creat în 1952, avîndu-l ca secretar general pe Ahmed Sekou Touré, *Parti Démocratique de la Côte d'Ivoire* (1945) în frunte cu Felix Houphouët-Boigny, *Tanganyikan African National Union* (1955) fondată de Julius Nyerere, *The United Gold Coast Convention* (1947) fondată de Kwame Nkrumah, *Kenya African Union* (1946) creată de Jommo Kenyatta ș.a. Vezi Dorothy Dodge *African politics in perspective*, Princeton, New York, Toronto, London, 1966, p. 65—70.

Majoritatea sociologilor burghezi afirmă că societățile africane sînt comunități pluraliste în care grupurile sociale nu se deosebesc prin poziția față de mijloacele de producție și proprietate ci prin nivelul educației, veniturile și modul de viață, credința religioasă, apartenența tribală ș.a. În cadrul societăților africane contradicțiile nu ar avea caracter de clasă, ci s-ar manifesta între „vechi” și „nou”, partidele de masă promovînd, de regulă, „noul”.

neagă existența unor clase în cadrul societăților africane și consideră că toți cetățenii sînt interesați în consolidarea independenței și înlăturarea subdezvoltării. Sub acest aspect afirmația este adevărată, însă realitatea a arătat că nu toți cetățenii sînt de acord cu orientarea necapitalistă a partidelor de guvernămînt, căutînd prin toate mijloacele să întărească sectorul capitalist privat care se mai păstrează în majoritatea statelor africane. Presiunile din partea capitalului străin fac iluzorie orice posibilitate de dezvoltare capitalistă „națională”. Fără intervenția statului care să limiteze sau să excludă acapararea economică din partea puterilor imperialiste, să orienteze dezvoltarea economică prin deținerea principalelor mijloace de producție nu se poate vorbi de consolidarea reală a independenței țărilor africane, mijlocul ideal fiind organizarea pe baze socialiste a economiei. Opoziția unor pături sociale față de linia anticapitalistă a statului îngustează chiar posibilitățile închegării unui front antiimperialist de lungă durată, dar în actuala etapă trebuie depuse eforturi pentru consolidarea alianțelor de luptă împotriva imperialismului pe plan intern și internațional.

Pentru dezvoltarea capitalistă a statelor africane se manifestă unii reprezentanți ai „elitelor” cultural-administrative, politice și militare, ai micii burghezii și burgheziei mijlocii ș.a. Mulți șefi de triburi și alți stăpîni feudali caută să împiedice orice înnoire, să mențină starea lucrurilor ca în vremea dominației coloniale. Pentru aceste categorii și capitalismul pare prea „avansat”. Guvernele multor țări africane sînt nevoite să țină seama de existența unor forțe sociale retrograde și să le facă concesii într-o perioadă cînd pe primul plan se pune construcția statală și națională, apărarea independenței amenințată de imperialism.

Cu o deosebită acuitate s-a pus în aria luptei împotriva colonialismului portughez problema unității forțelor naționale din Guineea-Bissau, Angola și Mozambic. După cum se știe, sub conducerea unor organizații de eliberare, reunind toate clasele și păturile interesate în înlăturarea jugului colonial — Partidul african al independenței din Guineea și Insulele Capului Verde, în frunte cu Amilcar Cabral, Frontul de eliberare din Mozambic, condus de Samora Machel, Mișcarea populară pentru eliberarea Angolei, avînd drept conducător pe Agostinho Netto — popoarele din fostele colonii portugheze au reputat victorii istorice, constituindu-se în state libere și independente. Republica Guineea-Bissau a luat ființă la 24 septembrie 1973, înainte de prăbușirea regimului fascist în Portugalia, Republica Populară Mozambic s-a proclamat la 25 iunie 1975, iar Republica Populară Angola la 11 noiembrie 1975.

În ultimii ani asistăm, de asemenea, la o puternică intensificare a împotrivirii popoarelor din Africa australă față de regimurile rasiste de tip colonialist din Republica Sud-Africană, care deține ilegal Namibia și din Rhodesia (Zimbabwe). Ciocnirile violente și lupta armată împotriva asuj ritorilor rasiști au devenit trăsăturile caracteristice ale vieții politice în această parte a Africii. Împotriva politicii de apartheid luptă cu fermitate Partidul Comunist din Africa de Sud, Congresul Național African, toate organizații ilegale, nerecunoscute de autorități. Eforturile deosebite pentru înlăturarea dominației rasiștilor de la Pretoria depune Organizația poporului din Africa de sud-vest (Namibia), sprijinită de Organizația Națiunilor Unite. În Rhodesia, Uniunea populară africană zimbabwe și Uniunea

națională africană zimbabwe au format Frontul de eliberare din Zimbabwe, orientat spre socialism, condus de președinții Joshua Nkomo și Robert Mugabe. Într-un interviu acordat trimisului special al Revistei „Jeune Afrique”, Robert Mugabe definea astfel opțiunea sa pentru socialismul științific: „Aceasta înseamnă că nu urim pe nimeni și dorim să transformăm societatea pe o bază științifică. Pe scurt, este vorba de a purta în inimă poporul și nu al indivizilor. Noi dorim să dezvoltăm economia în interesul maselor și nu al indivizilor. Noi simțim umanismul în felul acesta. Dar socialismul trebuie să fie adaptabil. Insist: nu există un model unic de socialism. Toate țările care au adoptat socialismul sau social-democrația nu sînt la fel. Noi trebuie să ținem seama de situația noastră internă, de istoria și cultura noastră”²⁴. Partidele comuniste, toate forțele progresiste din lume și-au exprimat convingerea fermă că lupta împotriva ultimelor bastioane rasiste și colonialiste din Africa se va încheia neîndoielnic prin victorie.

În ultimii ani a crescut numărul statelor africane care se pronunță pentru calea socialistă de dezvoltare, forțele politice conducătoare fiind conștiente de faptul că numai socialismul poate asigura independența și dezvoltarea complexă. Partidul Democrat din Guineea este de două decenii forța politică conducătoare în această țară care și-a propus construirea unui sector de stat capabil să determine dezvoltarea economică a întregii țări. Se apreciază că, la începutul anilor '70 s-a trecut în această țară, cum menționează Sekou Touré, la construirea bazei tehnico-materiale a socialismului, iar la recentul Congres al XI-lea al Partidului Democrat din Guineea s-a relevat că în viața Guineei se deschide o etapă nouă — etapa democrației revoluționare dezvoltate, ceea ce presupune atragerea celor mai largi părți ale oamenilor muncii la conducerea treburilor de stat. „Poporul Guineei — a spus secretarul general al P.D.G. Ahmed Sékou Touré — și-a propus să asigure deplina independență, suveranitate și prosperitatea țării. Am adoptat cu fermitate calea socialismului și alegerea noastră este definitivă”²⁵.

Partidul Congolez al Muncii se definește ca un partid marxist-leninist, care trebuie să știe să îmbine în fiecare etapă istorică lupta pentru propășirea țării cu lupta împotriva imperialismului. Revoluția congoleză este națională, democratică și populară întrucît răstoarnă dominația străină, înlocuiește dominația burgheziei prin dominația poporului și pune bazele economice, sociale și spirituale ale sistemului socialist²⁶. Partidul Congolez al Muncii militează pentru un larg sistem de alianțe care cuprinde muncitori și țărani, soldați și intelectuali, patrioți cinstiți și revoluționari din rîndurile birocrăției, lupta fiind îndreptată împotriva clasei capitaliștilor și a imperialismului²⁷.

Partidul Revoluției Populare din Benin formulează teza că lupta antiimperialistă este în esență o luptă de clasă, optează clar pentru socialism, după victoria mișcării de la 26 octombrie 1972. P.R.P, al Beninului grupează „elementele cele mai conștiente, cele mai hotărâte, cele mai res-

²⁴ „Jeune Afrique”, nr. 858, 17 iunie 1977, p. 28.

²⁵ „Scinteia”, 19 noiembrie 1978, p. 6.

²⁶ *Le Parti Congolais du Travail*, Brazaville, 1971, p. 20.

²⁷ *Ibidem*, p. 21.

ponsabile și cele mai consecvente ale proletariatului și ale tuturor celorlalte clase și pături oprimate ale poporului nostru”²⁸. P.R.P. al Beninului afirmă că muncitorii și salariații din diferite unități de producție, meșteșugarii, soldații, masele țărănești care formează 80% din populație sînt favorabile revoluției, revoluția benineză fiind înainte de toate o revoluție a muncitorilor și țăranilor²⁹. Ceilalți oameni ai muncii (funcționarii de stat și angajații sectorului privat, comercianții mici și mijlocii) constituie o pătură intermediară și joacă un rol important în organizarea, administrarea și distribuirea bunurilor produse. Ei sînt disponibili pentru revoluție, se afirmă în documentul citat, dar, datorită instabilității lor, trebuie să fie încadrați ferm de către P.R.P.B. și de statul revoluționar. În acest grup se încadrează în esență cadrele și intelectualii revoluționari care trebuie să se lege de mase prin intermediul partidului și al organizațiilor sale. În categoria dușmanilor revoluției sînt incluși imperialismul internațional și agenții săi aflați în R. P. Benin : burghezia compradoră benineză și străină, burghezia comercială a cărei soartă este fundamental legată de imperialismul internațional, burghezia politico-birocrațică recrutată în esență din rindurile păturilor superioare ale burgheziei intelectuale, feudalitatea³⁰. Revoluția benineză cuprinde trei etape distincte și diferite, în forma și conținutul lor, care se întrepătrund și se succed fără întrerupere : etapa mișcării revoluționare de eliberare națională, etapa revoluției democratice-populare, etapa revoluției socialiste. În actuala etapă, a revoluției democratice-populare, sarcina principală este organizarea și dezvoltarea puterii populare pe plan local și pe plan național, fapt care va permite partidului și statului să orienteze cu fermitate revoluția.

În Republica Burundi partidul unic Uniunea pentru progres național, reînnoit după mișcarea revoluționară de la 1 noiembrie 1976, declară că se bazează pe alianța țăranilor, muncitorilor și intelectualilor revoluționari din toate etniile și din toate regiunile, adoptînd principiul centralismului democratic, al criticii și autocriticii ; U.P.R.O.N.A. reînnoită adoptă filozofia bazată pe următoarele principii : lupta împotriva exploatării omului de către om ; suveranitatea asupra resurselor naționale ; ferma biziure pe forțele proprii ; crearea unei mentalități noi, bazată pe spiritul de justiție, de muncă și de producție ; reconsiderarea și valorificarea culturii naționale ; lupta antiimperialistă³¹. U.P.R.O.N.A. va combate tendințele de îmburghezire și de corupție, va depune eforturi pentru dezvoltarea statului Burundi în toate domeniile. Statul va încuraja investițiile de capital străin în măsura în care vor fi compatibile cu interesele națiunii și va accepta să se asocieze cu capitalul particular național. În același timp se cere participarea directă a clasei muncitoare la gestiunea economică și la beneficii. U.P.R.O.N.A. se pronunță pentru înființarea de cooperative de producție și de consum în domeniile agricol, meșteșugăresc ș.a. Remarcăm deci strădaniile unui partid african de guvernămint

²⁸ Declarația cu privire la linia generală a Partidului Revoluției Populare a Beninului și etapele revoluției benineze. Adoptată de Congresul național extraordinar al partidului. 15-17 mai 1976, în „Era socialistă” nr. 19/1976, p. 51.

²⁹ *Ibidem*, p. 52.

³⁰ *Ibidem*, p. 53.

³¹ Declarația Consiliului Suprem Revoluționar cu privire la obiectivele fundamentale ale mișcării de la 1 noiembrie 1976 în Burundi, în „Era socialistă” nr. 11/1977, p. 43.

de a găsi căile și metodele cele mai potrivite pentru ca țara și poporul să înainteze în viitor pe calea socialismului, chiar dacă acest cuvânt nu este folosit în documentul analizat.

La Congresul al III-lea al Frontului de eliberare a Mozambicului (FRELIMO) din februarie 1977 s-a adoptat Programul acestui partid care definește sarcinile pentru etapa actuală a revoluției democrat populare. În Republica Populară Mozambic puterea aparține clasei muncitoare și țărănimii, clasa muncitoare fiind clasa conducătoare. FRELIMO se organizează într-un partid de avangardă bazat pe ideologia științifică a proletariatului — marxism-leninismul. Partidul de tip nou cuprinde muncitorii, țărani, soldații și intelectuali revoluționari. Centralismul democratic constituie principiul de organizare și de muncă în sinul partidului. „Etapa revoluției democratice-populare este perioada istorică în care se încheie procesul de lichidare a tuturor formelor de dominație străină în patria noastră, în special a dominației economice: se adâncește procesul de eliminare a tuturor rămășițelor societății tradițional-feudale și colonial-capitaliste, se extind în toată țara și se consolidează din ce în ce mai mult structurile populare democratice, înstaurându-se astfel la scara națională o nouă ordine socială, bazată pe interesele obiective ale maselor muncitoare... pe scurt, este etapa în care se făuresc bazele politice, ideologice, științifice, tehnice și materiale pentru trecerea la revoluția socialistă”³². Analize aprofundate ale sarcinilor actuale ale revoluției au efectuat și partidele de guvernământ din Republica Guineea-Bissau și Republica Populară Angola. În aceasta din urmă procesul revoluției democrat-populare se desfășoară în același timp cu lupta fermă împotriva agresiunii armate din partea Republicii Sud-Africane și a Rhodesiei, luptă care se bucură de sprijinul popoarelor. Considerăm că este util să relevăm caracterul realist al unor asemenea programe, care se bazează pe necesitățile și posibilitățile actuale. Nu este, de asemenea, de prisos să relevăm că experiența istorică a țărilor socialiste este deosebit de folositoare pentru țările africane, acestea putând trage învățăminte pentru propria dezvoltare, ținând, desigur, seama de sarcinile și condițiile specifice din fiecare țară. Multe țări africane și conducători au optat pentru așa-numitul „socialism african”, care trebuie să fie apreciat, după părerea noastră, prin ceea ce poate crea o punte de legătură cu celelalte țări africane, cu țările socialiste. „Eu sînt convins că socialismul din Senegal, din alte țări africane — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu cu prilejul vizitei în Senegal din 1977 — va avea particularități și va fi, în multe privințe, deosebit de cel din România. Dar tocmai acest lucru îi va da vitalitate și va face ca el să fie înțeles și susținut de popoarele respective. Dar, desigur, este însă esențial să fie lichidată asupra națională și socială, să se asigure o cât mai bună dreptate socială, ca tot ceea ce se realizează să fie pus în slujba popoarelor, a omului, a bunăstării și fericirii sale... dorim ca această colaborare dintre noi să poată aduce o contribuție la cauza eliberării depline a popoarelor de sub dominația imperialistă, colonialistă, neocolonialistă”³³.

³² Programul FRELIMO, în „Era socialistă” nr. 18/1977, p. 47.

³³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Edit. politică București, 1977, p. 69—70.

Dezvoltarea pașnică a popoarelor africane a fost frinată și este frinată de o serie de războaie și intervenții străine. În ultima vreme s-a creat o situație deosebit de gravă, au avut loc o serie de conflicte, s-a creat o stare de încordare, s-au produs ciocniri militare și se menține pericolul unor noi confruntări. Țara noastră consideră că africanii trebuie să-și rezolve înșiși conflictele de orice natură ar fi ele, să-și folosească munca și resursele pentru lichidarea subdezvoltării, nu să le irosească în conflicte militare.

În lupta împotriva dominației străine, popoarele din țările coloniale și semicoloniale, iar astăzi din țările angajate pe calea dezvoltării de-sine-stătătoare, s-au bucurat și se bucură de sprijinul activ, de solidaritatea internațională, militantă, a țărilor socialiste. Prin succesele pe care le obțin în opera de edificare a noii orânduiri, de ridicare a economiei și culturii, de înflorire a națiunii, prin politica lor externă, de pace și largă colaborare internațională, de sprijinire a aspirațiilor de libertate și progres ale popoarelor, prin caracterul relațiilor pe care le stabilesc între ele, ca și cu celelalte state ale lumii, țările socialiste exercită o influență crescândă asupra popoarelor care pășesc pe calea unei dezvoltări economice și sociale independente, progresiste.

Poporul român, care de-a lungul istoriei sale a cunoscut din plin ce înseamnă exploatarea și asuprirea străină, a urmărit cu viu interes și caldă simpatie, cu sentimente de profundă solidaritate internaționalistă lupta îndelungată și plină de sacrificii pe care popoarele din țările coloniale și semicoloniale au dus-o pentru dobândirea independenței naționale. Cu aceleași sentimente de solidaritate, poporul român urmărește astăzi eforturile noilor state independente din Asia, Africa și din alte zone ale lumii, ale statelor din America Latină, pentru întărirea independenței, pentru dezvoltarea lor de-sine-stătătoare, sprijină prefacerile progresiste care au loc în viața lor economică, socială și politică.

Pornind de la marile mutații produse în lume, de la structura și configurația actuală a frontului antiimperialist, partidul nostru consideră că întărirea solidarității cu mișcările antiimperialiste, de eliberare națională, cu toate popoarele care luptă pentru cîștigarea și consolidarea independenței, constituie în zilele noastre o cerință de seamă a internaționalismului socialist. Îndeplinindu-și cu responsabilitate această îndatorire internaționalistă, partidul și statul nostru dezvoltă și intensifică relațiile de prietenie, colaborare și solidaritate cu mișcările de eliberare națională, cu statele angajate pe calea dezvoltării independente, cu țările și popoarele care sînt hotărîte să se opună cu energie politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste, să-și apere dreptul la o viață liberă și independentă.

Perioada ultimilor ani a cunoscut o dezvoltare continuă a relațiilor României socialiste cu mișcările de eliberare națională, cu tinerele state suverane din Asia, Africa și alte regiuni ale lumii, cu statele în curs de dezvoltare din America Latină. O însemnătate deosebită au avut, în acest sens, vizitele întreprinse de tovarășul Nicolae Ceaușescu în numeroase țări de pe aceste continente, întilnirile și convorbirile cu conducătorii acestor state, cu lideri ai partidelor și organizațiilor revoluționare, progresiste, antiimperialiste.

Punînd baze trainice dezvoltării continue a relațiilor de prietenie și colaborare multilaterale dintre România și țările respective, aceste vizite

au constituit, totodată, o contribuție de seamă a Partidului Comunist Român, a statului nostru socialist la cauza păcii și colaborării între popoare, la întărirea solidarității internaționale, dintre forțele revoluționare și progresiste de pretutindeni, a coeziunii tuturor popoarelor în lupta împotriva imperialismului, colonialismului și neocolonialismului, pentru făurirea unei lumi mai bune și mai drepte. „Dezvoltăm — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — relații cu mișcările de eliberare, cu alte partide și forțe progresiste din țările în curs de dezvoltare, cu partide democratice din toate statele, cu forțele antiimperialiste de pretutindeni, considerând că întărirea conlucrării și solidarității lor constituie o bază trainică în lupta pentru pace și progres social”³⁴. Țara noastră înscrie relațiile cu țările lumii a treia, cu mișcările de eliberare națională, cu forțele progresiste de pretutindeni în contextul luptei generale pentru lichidarea subdezvoltării, împotriva politicii imperialiste, colonialiste și neocolonialiste, pentru asigurarea unei dezvoltări libere și independente fiecărei națiuni.

PARTICULARITÉS ET TENDANCES DANS LE PROCESSUS RÉVOLUTIONNAIRE DES PAYS AFRICAINS

RÉSUMÉ

La présente étude se propose de présenter certaines particularités et tendances qui se font jour dans le processus révolutionnaire des pays africains, soulignant en même temps les traits communs ou les similitudes issus de la lutte contre le sous-développement, l'impérialisme et le colonialisme. On relève également les progrès obtenus par les peuples africains au cours des vingt années qui se sont écoulées depuis l'écroulement du système colonial en Afrique, vu que la lutte pour la consolidation de l'indépendance économique et politique, pour l'instauration de rapports internationaux équitables et la liquidation aussi rapide que possible du sous-développement représente une continuation de la lutte de libération nationale des peuples. Les auteurs considèrent comme erronée la tendance à diviser les pays africains en pays progressistes et pays conservateurs, car on ne saurait ignorer ou négliger le fait que presque tous les pays africains sont faiblement développés et luttent pour la création de la base économique de la société et la réalisation de réformes sociales dans l'intérêt de leur développement indépendant. Le peuple roumain, le Parti Communiste Roumain — est-il souligné dans l'étude — ont manifesté leur pleine solidarité avec la lutte des peuples africains, leur accordant un appui multiforme et s'appliquant à promouvoir d'amples rapports de collaboration et coopération. On examine les options pour le socialisme dans maints pays africains, étant soulignée, sur la base de l'analyse de certains programmes de parti, l'orientation vers le socialisme scientifique formulée dans ces programmes. La ligne anticapitaliste des partis africains révolutionnaires n'est pas acceptée par certains représentants des

³⁴ Nicolae Ceaușescu, Cuvîntare cu prilejul conferirii titlului de doctor în științe politice și titlului de doctor în economie — 24 ianuarie 1978, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 15, Edit. politică, București, 1978, p. 462.

« élites » culturelles-administratives, politiques et militaires, de la bourgeoisie petite et moyenne, mais l'appui des masses populaires est décisif pour l'instauration du renouveau dans les sociétés africains. L'impérialisme n'a pas renoncé à la lutte pour la division de l'Afrique en sphères d'influence, à l'imixtion dans les affaires intérieures des Etats africains, à la provocation de conflits militaires. La Roumanie considère que les Africains doivent solutionner eux-mêmes leurs conflits et désaccords de toute sorte et mettre les ressources dont ils disposent au service de la liquidation du sous-développement. La Roumanie place les relations avec les pays en voie de développement, les mouvements de libération nationale, les forces progressistes du monde entier dans le contexte de la lutte générale pour la liquidation du sous-développement, contre la politique impérialiste, colonialiste et néo-colonialiste, pour la garantie d'un développement libre et indépendant de chaque nation.

PRIMUL SIMPOZION NAȚIONAL DE TRACOLOGIE

În ziua de 8 decembrie 1979, în sala mare a bibliotecii Institutului de arheologie din București și-a desfășurat lucrările Primul simpozion național de tracologie, pe tema *Originea și delimitarea marelui grup etno-cultural tracic*. Simpozionul a fost organizat de Institutul de tracologie, sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România și a Ministerului Educației și Învățământului și dedicat aniversării a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent condus de Burebista. La această manifestare au participat cercetători științifici, muzeografi și cadre universitare de la institutele și facultățile de profil din București, Cluj-Napoca și Iași precum și de la unele muzee din țară, studenți ai Facultății de Istorie-filozofie a Universității din București și doi cercetători din R. P. Bulgaria, Goranka Tonceva și T. Spiridonov.

În deschiderea lucrărilor a luat cuvântul prof. univ. dr. doc. Dumitru Berciu, directorul Institutului de tracologie, care a prezentat obiectivele și orientările institutului. După ce a făcut o succintă trecere în revistă a succeselor înregistrate de cercetarea istorică și arheologică românească în ultimii trei ani, numărul mare de lucrări publicate sau în curs de apariție, prof. D. Berciu s-a referit la programul și obiectivele urmărite de recent creatul institut de tracologie. Institutul va avea, conform decretului prezidențial de înființare, un profil multidisciplinar și social-politic propriu. El va urmări coordonarea unitară a tuturor cercetărilor multidisciplinare privind istoria traco-geto-dacilor și daco-romanilor (istorie, arheologie, lingvistică, etnografie, folclor, istoria artei, antropologie etc.), valorificarea tuturor moștenirilor trace până în zilele noastre.

Planul de cercetare științifică al Institutului de tracologie centralizează planurile tuturor institutelor de cercetări, facultăților și muzeelor de profil în ceea ce privește temele de tracologie (de la etnogeneza tracilor, prin toate sintezele succesive care au dus la etnogeneza poporului român precum și evidențierea amprențelor civilizației trace păstrate până în zilele noastre). Institutul va încuraja cercetările multi- și interdisciplinare în acest domeniu, valorificarea lor pe plan științific intern și internațional, aducând în același timp un aport substanțial în popularizarea acestor cercetări, în educația istorică și patriotică a opiniei publice. Institutul dispune de o publicație semestrială, „Traco-dacica”, în care se vor publica studii și articole în limba română, cu un amplu rezumat într-o limbă de circulație internațională sau direct într-o asemenea limbă. Vor fi editate de asemenea și lucrări monografice. Institutul va colabora strâns cu toate instituțiile care întreprind cercetări în domeniul tracologiei, acordând și asistență de specialitate în activitatea de restaurare și conservare a monumentelor, în îndrumarea studenților, colaborând și cu comitetele de

cultură și educație socialistă județene și municipale, cu filialele Societății de științe istorice din România. De două ori pe an, institutul va organiza simpozioane naționale de tracologie atit în capitală cit și în colaborare cu institutele și muzeele din țară. Institutul va participa activ la manifestările pe plan republican legate de aniversarea în 1980 a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent.

Pe plan internațional, Institutul de tracologie colaborează cu instituțiile de profil din străinătate, prin participarea la diferitele reuniuni științifice internaționale, coordonarea participării delegațiilor românești și printr-un larg schimb de publicații. Dintre manifestările internaționale la care institutul va participa în 1980 autorul a amintit al III-lea Congres internațional de tracologie de la Viena, al XV-lea Congres mondial de științe istorice de la București, Colocviul româno-englez de la Londra cu tema „Dacii în vremea lui Burebista” și Colocviul româno-italian de la Roma cu tema „Dacia preromană și romană și relațiile dacilor cu Imperiul roman”. În încheiere, prof. D. Berciu a amintit că Institutul de tracologie este condus de un consiliu științific format din președinte, care este și directorul institutului, patru vicepreședinți, doi secretari și membri. Institutul de tracologie are două filiale în țară, pe lângă facultățile de istorie-filozofie ale universităților din Iași și Cluj-Napoca.

În continuarea lucrărilor au fost prezentate 12 comunicări științifice.

Dr. Sebastian Morintz, de la Institutul de arheologie din București a prezentat comunicarea *Probleme privind etnogeneza tracilor*. Trecind în revistă principalele teorii privind această problemă, autorul s-a referit pe scurt asupra rezultatelor cercetărilor arheologice. Acestea ilustrează faptul că în constituirea etnosului trac au intrat numeroase elemente de cultură de-a lungul timpului, începind din eneolitic și pînă la începutul primei epoci a fierului cind tracii încep a fi menționați în izvoarele scrise (Iliada). Peste civilizațiile locale, eneolitice, strălucit reprezentate de culturile înrudite *Ariuşd-Cucuteni-Tripolie* și *Gumelnița*, ocupind și unificind din punct de vedere cultural spații vaste, de la Niprul mijlociu pînă în Transilvania și din Muntenia pînă la Marea Egee, se suprapun, pe la anii 2800-2700 î.e.n. populații venite din stepele nord-pontice. Acestea din urmă formează un nou complex cultural, de tip *Cernavoda I* ce acoperă de asemenea un spațiu foarte întins, din Bărăgan, Dobrogea și Cimpia Dunării pînă în Macedonia. Apare o nouă sinteză culturală, grefată pe fondul de bază al civilizațiilor eneolitice locale. În Transilvania, Banat și Oltenia apare în această perioadă complexul cultural *Cheile Turzii - Herculane*, iar legăturile cu sudul par a fi întrerupte. Aceste legături sînt reluate pe la 2500 î.e.n. cind, pe baza fondului local eneolitic, la care se adaugă populațiile de stepă și elementele sudice, în perioada de tranziție la epoca bronzului (circa 2500-2000 î.e.n.) apar noi sinteze culturale. În Dobrogea, Muntenia și nord-estul Bulgariei se dezvoltă cultura *Cernavoda II*, iar în Oltenia și o parte a Munteniei cultura *Cernavoda III*. Aceasta din urmă are strînse legături cu apusul Europei (nordul Iugoslaviei - Ungaria - Slovacia, cultura *Boleraz*) și cu cultura *Ezero* din Bulgaria. Se consideră că în timpul pătrunderii acestor populații răsăritene sintezele indo-europene erau în curs. Se formează alte sinteze culturale importante în spațiul tracic - culturile *Cotofeni* în România, *Mihalici* în Bulgaria, *Baden* în Europa centrală.

În epoca bronzului — în jurul anului 2000 și după aceea — situația este mai puțin clară. Culturile locale continuă, dar sînt mai slab documentate. Se produc noi pătrunderi culturale (poate și etnice) din nord-vestul Peninsulei Balcanice (culturile *Kostolac* și *Vučedol*). În zona istro-pontică pătrund noi populații răsăritene, caracterizate prin morminte tumulare cu ocră, care ajung pînă în Oltenia, Valea Tisei, Bărăgan, Dobrogea, Bulgaria răsăriteană și centrală.

În epoca bronzului mijlociu (începînd de pe la 1700 î.e.n.), de la Munții Tatra și pînă la sud de Balcani se formează noi culturi, aparținînd probabil unor uniuni de triburi înrudite, dar cu trăsături distincte. Acum asistăm la o adevărată renaștere, în forme noi, a vechilor culturi eneolitice. Ele sînt reprezentate la noi de culturile *Monteoru*, *Tei*, *Verbicioara*, *Otomani*, *Wietenberg* și *Cruceni*, cu o metalurgie a bronzului mai avansată și o ceramică bogat ornamentată. Aceste culturi evoluează cu forțe locale pînă la 1350-1300 î.e.n., cînd intervin noi modificări datorate factorilor externi. Grupuri de populație din Europa Centrală (Dunărea mijlocie), purtătoare ale culturii *mormintelor tumulare* dislocă uniunile de triburi din Ungaria și România (culturile *Otomani*, *Cruceni* ș.a.), care sînt împinse spre est și parțial se interfirează. Pe de altă parte, în răsăritul României, mișcările populațiilor răsăritene afectează culturile *Costișa* și *Monteoru*, avînd ca rezultat o fluctuație a limitelor între populațiile răsăritene și cele carpatice din Bărăgan și Dobrogea pînă în Bulgaria centrală.

În epoca tîrzie a bronzului pătrund pînă pe valea Mostiștei alte populații răsăritene, purtătoare ale culturii *Sabatinovka* (aspectele *Noua* și *Coslogeni*). Acestea au la început o evoluție independentă, dislocînd în anumite zone populația locală, apoi încep a fi integrate acesteia primînd influențe din partea culturilor *Monteoru*, *Tei* și *Zimnicea-Plovdiv*.

La sfîrșitul epocii bronzului, pe la 1200 î.e.n., din diversitatea de culturi din epoca bronzului, grefate însă pe un fond comun străvechi și formînd uniuni tribale din același mare grup etnolingvistic tracic, la care se adaugă pe parcurs aporturile populațiilor venite din est, vest și sud-vest are loc o nouă uniformizare culturală. Această uniformizare, marcată de o puternică influență a ceramicii canelate central-europene, este evidențiată prin ceramică, rituri și ritualuri funerare, progrese marcante ale metalurgiei bronzului, apariția primelor obiecte de fier și a unei ceramici de foarte bună calitate, cu decor canelat, incizat și imprimat. Aceste culturi înrudite se răspîndesc spre Nistru și la sud de Balcani, înglobînd culturile anterioare din epoca bronzului. Așa apare ansamblul cultural al Hallstatt-ului tracic. Pe parcursul primei epoci a fierului, noile influențe primite din medii diverse (illire, cimmeriene, scitice, grecești) nu modifică în mod esențial aspectul culturii materiale tracice, acum deplin maturizate. Tracii încep să fie menționați în izvoarele scrise.

În completarea acestui raport, dr. doc. I. I. Russu, de la institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca a prezentat comunicarea *Caracterul limbii traco-dacice*. Acesta a arătat că limba traco-dacilor face parte din marea familie a limbilor indo-europene, din grupa *satem*, înrudită cu limbile illiră, slavă veche, lituaniană, letonă, iraniană și sanscrită. Este o limbă unitară, în care puteau exista diferențieri dialectale (între geto-daci și tracii de la sud de Balcani de pildă) — fapt înregistrat ca atare de izvoarele scrise grecești. În continuare, prof. I. I. Russu s-a refe-

rit la moștenirea limbii traco-dacice și la importanța vestigiilor de limbă tracă (circa 2400 cuvinte) pentru înțelegerea procesului de formare a limbii române (în care circa 10% din cuvinte sînt autohtone). Criticînd unele exagerări datorate necunoașterii realităților istorice și lingvistice, autorul a subliniat necesitatea cercetării atente a tuturor informațiilor de care dispunem și a evitării unor generalizări pripite și necontrolate, de felul celei care apropie în mod nejustificat limba dacilor de limba latină sau a celei care vede existența unei limbi „daco-moesice” diferite de limba tracă.

Prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași a susținut în continuare comunicarea *Metalurgia bronzului la tracii din spațiul carpato-danubian și pontic*. Scoțînd în evidență locul important jucat de metalurgia bronzului la tracii din spațiul amintit și mai ales în Transilvania, începînd din epoca bronzului mijlociu și pînă la începutul Hallstatt-ului tîrziu, autorul s-a oprit la tipologia și evoluția secerilor de bronz pe teritoriul României. Subiectul a fost amplu tratat de autor într-o monografie apărută recent în R. F. Germania. Studiarea în ansamblul ei a acestei categorii de piese, prin alcătuirea corpus-ului descoperirilor și studiul lor tipologic permite și o însierie cronologică și o analiză funcțională a diferitelor tipuri și variante de seceri descoperite pe teritoriul patriei noastre.

Celelalte comunicări au urmărit diferite aspecte regionale sau locale ale civilizației geto-dace în prima și a doua epocă a fierului. Cercetătorul Valentin Vasiliev, de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca a prezentat comunicarea *Așezarea fortificată din prima vîrstă a fierului de la Ciceu-Corabia (jud. Bistrița-Năsăud)*. Așezarea a fost întărită în prima fază cu un parapet casetat din birne de lemn între care s-a turnat pămînt și deasupra căruia s-a înălțat o palisadă simplă. Acest nivel se datează în Hallstatt B₂. În faza următoare, datată în Hallstatt C și care începe imediat după incendierea primei incinte, pe locul vechiului parapet s-a ridicat un val de pămînt suprapus de o palisadă și sprijinit la bază cu un zid sec din bolovani de rîu. În așezare au fost cercetate două locuințe. În urma studierii sistemului de fortificare a așezării în partea sa mai puțin abruptă, autorul propune revizuirea părerii după care unele valuri de pămînt ale cetăților hallstattiene ar avea miezul de pămînt ars pentru a fi consolidat, procedeu practic imposibil de realizat. Este vorba probabil de existența în prealabil a unei fortificații de felul celei amintite pentru faza I-a a șezării de la Ciceu-Corabia, după incendierea căreia s-a trecut la ridicarea în același loc a unui val de pămînt.

În continuare, cercetătorii I. H. Crișan de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca și Florin Medeleț, directorul Muzeului Banatului din Timișoara au prezentat comunicarea *Mormîntul princiar dacic descoperit în spațiul intracarpatic, pe panta cetății dacice de la Cugir*. Este un mormînt tumular de incineratie, conținînd un bogat inventar, care aparținea unei căpetenii dacice din sec. I î.e.n. În afară de ceramica dacică specifică au fost descoperite piesele unui car de luptă, o sabie de tip celtic și o *sica* dacică (pumnal curb), un scut, o cămașă de zale, un coif de tip roman, o *situlă* (căldare) de bronz italică, obiecte de podoaabă din aur și argint — toate trecute prin focul războiului și imediat după ardere cu un

strat de pământ galben care le-a protejat în continuare de acțiunea agenților chimici.

Muzeograful Marian Gumă, de la Muzeul județean Caraș-Severin din Reșița a prezentat comunicarea *Cu privire la evoluția Hallstattului timpuriu în sud-vestul României*. Pe baza recentelor cercetări arheologice din Banat, autorul urmărește cu noi argumente felul în care vechile culturi locale de la sfârșitul epocii bronzului (*Periam-Pecica, Cruceni, Gîrla Mare*), sub impulsul unor influențe primite în două rînduri dinspre apus, de la cultura mormintelor tumulare (a doua influență fiind reprezentată prin cultura *Gáva*) se face trecerea la prima epocă a fierului. În sud-vestul Banatului apare, în Hallstatt B, aspectul cultural *Insula Banului*, cu legături în sud-vest (cultura *Bosut* — illirică — din Iugoslavia, avînd ceramică cu decor incizat). Cultura *Insula Banului* are o ceramică cu ornamente imprimate, dar suprapune și asimilează un orizont cultural cu ceramică neagră canelată. Ea este înrudită cu alte culturi contemporane (*Cozia* din Moldova, *Babadag* din Dobrogea și estul României, *Pșenicevo* din Bulgaria), în care decorul incizat și imprimat se îmbină armonios cu decorul canelat al ceramicii *Gáva*. Toate aceste grupe culturale, reprezentînd uniuni de triburi tracice, vor fuziona în Hallstatt-ul mijlociu în cultura *Basarabi* — sinteză a tuturor culturilor anterioare de la Dunărea de Jos și care poate fi atribuită cu certitudine tracilor.

Muzeografii N. Harțușche și V. Sîrbu de la Muzeul județean Brăila au prezentat apoi comunicarea *Descoperiri privind geto-dacii din zona Brăilei*. După o trecere în revistă a diferitelor aspecte culturale care atestă o continuitate de locuire în tot cursul primei epoci a fierului au fost prezentate în continuare descoperirile arheologice aparținînd epocii Latene geto-dace, bogat reprezentate în județul Brăila: mormîntul princiar getic de la Găvani, necropolele de la Brăilița și Chișcani (sec. IV—III î.e.n., mormintele getice de la Racovița, Unirea, Berteștii de Jos, Zăvoaia etc., așezarea de la Brăilița (sec. IV—II î.e.n.) și cetățuia de la Gradiștea (sec. II î.e.n. I e.n.). Pentru aceasta din urmă se propune identificarea cu *Zusidava* menționată de geograful Ptolemeu.

Florin Medeleț (Muzeul Banatului, Timișoara) a urmărit în continuare *Probleme privind dacii de sud-vest*, în care s-a referit la descoperirile din Peștera Țapulului de pe valea Carașului, necropola dacică de la Remetea Mare (în care se întîlnesc și multe elemente celtice), tezaurile de podoabe dacice de la Remetea Mare și Covin precum și unele descoperiri getice din Iugoslavia.

Mariana Iosifaru (Muzeul județean Vilcea) a prezentat comunicarea *Urme dacice pe teritoriul municipiului Rîmnicu Vilcea*, referindu-se îndeosebi la descoperirile de pe dealul Capela și cele de la Copăcelu, din perimetrul municipiului amintit.

Dr. Florentina Preda (Facultatea de istorie-filozofie, București) a prezentat comunicarea *Așezarea geto-dacică de la Mîlcov-Vale (jud. Olt)*, cercetată în 1978 și 1979 prin săpături de salvare. Așezarea se datează între a doua jumătate a sec. II î.e.n. și începutul sec. I e.n.

Vasile Dupoi (Facultatea de istorie-filozofie, București) a prezentat apoi comunicarea *Cetatea getică de la Pietroasele (Grîndul Gruiu)* — una din cele mai importante stațiuni getice din județul Buzău, în special dato-

rită complexelor de cult descoperite aici. Cetatea se datează între sec. IV î.e.n. — II e.n., în ultima sa perioadă funcționând ca așezare deschisă.

Ultima comunicare, intitulată *Dăinuiri getice la Tîrșor și Pietroasele* a fost prezentată de dr. Gheorghe Diaconu (Institutul de arheologie București). În cercetările sale autorul urmărește evoluția în continuare a elementului autohton geto-dac în perioada ce a urmat cuceririi romane pînă la începutul secolului V e.n.

La Tîrșor au fost cercetate o așezare și o necropolă a dacilor liberi din secolul II — prima jumătate a sec. III e.n., în care se fac puternic simțite influențele romane (preluarea unor categorii de ceramică romană provincială) împreună cu numeroase importuri de ceramică și alte mărfuri romane. La acestea se adaugă unele elemente culturale primite de la sarmații nomazi veniți în Cimpia Munteniei după 170 — 180 e.n. Necropola sarmatică de la Tîrșor cuprinde la rîndul ei numeroase obiecte de inventar de factură dacică. O altă necropolă de la Tîrșor, aparținînd culturii Sintana de Mureș-Cerneahov (perioada dominației gotice) este o necropolă mixtă, de incinerare și inhumare. Au fost cercetate aici 350 de morminte. Autorul a reușit să izoleze în cadrul acesteia componenta dacică (*aspectul Tîrșor-Gherăseni*). Se subliniază faptul că acest complex cultural, conținînd și ceramica din pastă zgrunțuroasă, de tip roman provincial, urciourile și cămile cu gura treflată sau cu cioc de tunare nu se întîlnesc la goții de la est de Nistru și sînt datorate tot populației dacice.

În castrul roman de la Pietroasele (secolul IV) s-a descoperit numeroasă ceramică dacică, iar în necropolă, alături de mormintele de inhumare ale „fedațiilor” goți apar și morminte de incinerare cu ceramică dacică. În încheiere autorul a arătat că în jurul anului 400, cînd ultimii vizigoți trec în sudul Dunării, cultura Sintana de Mureș își încetează existența. Enclavele autohtone de tip *Tîrșor-Gherăseni*, *Hărman-Brașov*, *Crivăț-Dîmbovița* sînt asimilate de cultura romanică a secolului V. În jurul aceleiași date dispăre atît ceramica lucrată cu mina cît și ceramica cenușie lucrată la roată de tip Latène. În secolele următoare se păstrează doar ceramica lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă-nisipoasă de origine romană produsă de autohtoni și unele forme ale ceramicii lucrate cu mina, în care trebuie separat ceea ce este autohton de formele străine (de exemplu tipsia slavă). Din secolul VIII apare, pe baza fondului local, cultura veche românească, cu ceramică lucrată la roată, în timp ce ceramica lucrată cu mina este foarte rară și va dispăre cu totul în perioada de maximă dezvoltare a acestei culturi.

În încheierea lucrărilor au luat cuvîntul prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, vicepreședinte al Consiliului științific al Institutului de tracoologie și prof. dr. doc. Dumitru Berciu, directorul institutului, care au subliniat importanța studiilor prezentate la simpozion, contribuția adusă de fiecare din ele la cunoașterea diferitelor aspecte ale civilizației traco-geto-dace.

Participarea largă, reprezentativă, bogăția și varietatea informațiilor prezentate de autorii comunicărilor au transformat Primul simpozion național de tracoologie într-o adevărată sesiune științifică, în care ineditul și rigoarea științifică au asigurat succesul deplin al acestei reuniuni pe care o dorim de prestigiu.

Niculae Conovici

IOAN BOGDAN ȘI FONDUL TEZAUR AL ACADEMIEI

DE

LUCIA DJAMO-DIACONIȚĂ

Mulțumind pentru onoarea de a fi ales membru activ al Academiei, I. Bogdan asigura cel mai înalt for de cultură că aduce cu sine „un profund respect pentru Academia română și o hotărîre fermă de a conlucra la prosperarea ei”¹.

Onorîndu-și angajamentul luat, I. Bogdan a desfășurat în cadrul Academiei o prodigioasă activitate fiind unul dintre membrii cei mai atașați și devotați.

Dintre multiplele aspecte ale acestei activități², în rîndurile de față ne vom limita la aportul lui în domeniul dezvoltării și apărării fondului tezaur al Academiei. I. Bogdan a avut o contribuție importantă la îmbogățirea patrimoniului bibliotecii cu manuscrise și documente originale, copii, fotocopii și tipărituri și în clipe de restriște, a depus toate strădanile pentru salvarea fondului.

Această latură a activității sale — în strînsă legătură cu formația lui dublă de istoric și filolog — a fost generată de crezul său politic și patriotic. Acest crez — far călăuzitor încă din perioada de formație — l-a expus public în discursul de recepție la Academie³ cînd a relevat problemele-cheie ale istoriografiei din epoca sa. Precizînd că atenția trebuie îndreptată spre „studiul culturii române”, el releva apoi că „pentru ca cercetările de istoria culturii să poată da rezultate trainice, se impunea înainte de toate o publicare întinsă a *documentelor interne*⁴ urmată de publicarea *izvoarelor narrative ale istoriei*⁵, de un *corpus scriptorum* și de un *corpus inscriptionum*⁶.

Afirmînd că „o sumă de materiale din arhivele străine sînt încă neexplorate”⁷ ca și, numeroasele documente inedite ce zac în Arhivele sta-

¹ Vezi AAR, *Dezb.*, seria II, t. XXV, 1902—1903, București, 1903, p. 159.

² Vezi Lucia Djamo-Diaconiță, *Activitatea lui Ioan Bogdan în cadrul Academiei Române*, „Romanoslavica”, XII, 1966, p. 65—76.

³ Vezi AAR, seria II; t. XXVIII. Procesul verbal al ședinței solemne din 8 aprilie 1905, p. 230.

⁴ *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 21.

⁵ *Ibidem*, p. 25.

⁶ *Ibidem*, p. 26.

⁷ *Ibidem*, p. 21.

tului, în Biblioteca Academiei și în colecții particulare”⁸, I. Bogdan evidențiază necesitatea publicării de urgență a izvoarelor, menționând că o lucrare atât de mare „nu poate fi făcută decît cu sprijinul statului și sub auspiciile Academiei”⁹.

Acțiunea de publicare trebuia, în mod firesc, să fie precedată de o largă acțiune de depistare a izvoarelor de bază împrăștiate parțial în țară, parțial peste hotare. Adept convins al consultării directe a izvoarelor de primă mână, al travaliului științific bazat pe surse de informare autentice, I. Bogdan urmărea cu perseverență să aducă în circuitul științific un număr cît mai mare de izvoare, temelie solidă pentru studierea într-o lumină nouă a istoriei poporului român și a culturii sale.

În concepția lui I. Bogdan, Academiei îi revenea nobila misiune de a aduna principalele izvoare ale patrimoniului cultural și de a alcătui un fond tezaur. Ideea adunării bunurilor inestimabile ale istoriei poporului și a culturii vechi în cadrul Academiei a constituit o preocupare de seamă a marelui savant, pe care a urmărit-o cu deosebită perseverență.

Creдем că nu greșim afirmînd că ideea aceasta nu poate fi disociată de faptul că în timpul studiilor de specializare, I. Bogdan a depistat în biblioteci din străinătate manuscrise slavo-române. Se poate afirma că descoperirea în afara granițelor țării a unor documente și manuscrise i-a provocat două sentimente : bucurie și amărăciune. Bucuria că se păstrează urme prețioase ale trecutului istoric și cultural al poporului și amărăciunea că acestea nu se află în țară. Afirmînd că „sînt foarte multe lucruri care ar trebui să împodobească muzeele și bibliotecile noastre”¹⁰, I. Bogdan își exprima răsplată dezideratul „ca guvernele noastre să ia măsuri severe pentru a împiedica înstrăinarea manuscriselor de prin mănăstirile noastre”¹¹.

Ca un ecou al propunerii lui I. Bogdan, Ministerul Justiției l-a delegat să cerceteze arhiva mănăstirii Neamț¹². În aceeași ordine de preocupări, pentru a împiedica înstrăinarea unor valori culturale și artistice de neînlocuit, I. Bogdan depune la Academie un manuscris ridicat de la mănăstirea Secul, menționînd că această liturghie slavonă importantă prin ornamentația ei „ocupă un prim loc printre manuscrisele de acest fel” și precizează apoi că „a aparținut mitropolitului Varlaam al Moldovei”¹³. Aceeași nobilă pasiune l-a determinat să dăruiască Academiei un manuscris sîrbesc — codex miscellaneus — din sec. XV—XVI primit de la un student, anume Daniel, în familia căruia se afirma că manuscrisul a fost adus de la Ierusalim¹⁴.

Pilda acestui animator al acțiunii de teaurizare a manuscriselor vechi în Academie a fost urmată și de alții care au făcut donații prin intermediul lui I. Bogdan. Vom cita cîteva exemple : Astfel, S. Pușcariu a donat Academiei, prin I. Bogdan, mai multe fragmente de manuscrise

⁸ *Ibidem*, p. 22.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Manuscripte slavo române în Kiev*, „Convorbiri literare” XXV, 1891, nr. 6, sept. p. 511.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Vezi procesul verbal al ședinței din 3 iunie 1894, filele 105—107, în care se arată că Urechea cercetase această arhivă încă din 1888; vezi și AAR II, *Dezb.*, t. XXVI, 1903—1904, p. 33.

¹³ Vezi procesul verbal al ședinței din 22 august 1903, fila 345.

¹⁴ Vezi procesul verbal al ședinței ordinare din 9 mai 1903, fila 308.

și tipărituri vechi găsite în podul bisericii din Râșnov (Transilvania) și dăruite lui de parohul bisericii¹⁵. Tot prin I. Bogdan, Academia intră în posesia unui Anticrist, manuscris românesc găsit la Râșinari, scris de popa Sava Popovici în anul 1773 și dăruit de Ilarie Chendi¹⁶. În ședința din 30 oct. 1909, tot I. Bogdan prezintă în dar, din partea lui P. Girbovicianu, un manuscris cu traducere românească a *Învățăturilor lui Neagoș Basarab*, nedatată dar părintă a fi scris pe la anul 1800¹⁷.

Paralel cu această preocupare, atenția marelui savant era îndreptată și spre gruparea în Academie a hrisoavelor emise de cancelariile Țărilor Române. Datorită faptului că documentele erau răspindite în țară la diverși particulari și în străinătate în diferite fonduri, depistarea și gruparea lor în Academie întâmpina dificultăți foarte mari, deoarece posesorii de hrisoave de danie și întărire le dețineau ca acte de proprietate și ezitau să le dea în vileag chiar și numai în vederea copierii¹⁸. Din această cauză, cu toate eforturile depuse, numărul documentelor originale aduse în depozitul Academiei a fost sub așteptări. Menționăm, totuși, că I. Bogdan — în ședința din 30 mai 1903 — a donat Academiei un hrisov original de la Iancu Sasu Vodă din anul 1681¹⁹. În ședința publică din 1 iulie 1905, I. Bogdan a donat Academiei, din partea lui I. Antonovici, profesor la Birlad, un document original de la Ștefan cel Mare, emis la 11 februarie 1478²⁰. Același aduce în patrimoniul Academiei fotografia unui important document emis de cancelaria voievodului Alexandru cel Bun la 14 febr. 1424²¹, al cărui original se afla atunci la Catinca a lui Vasile Diaconul.

Dar, dovada cea mai concludentă a dorinței arzătoare a lui I. Bogdan de a contribui la îmbogățirea fondului tezaur al Academiei îl constituie faptul că, în ședința din 26 febr. 1910, profesorul I. Bogdan — pe atunci decan al Facultății de filozofie și litere din București — a predat Academiei din partea Facultății, fondul de cărți și documente rămas de pe urma profesorului Grigore Tocilescu, fond cumpărat de Ministerul Instrucțiunii pentru facultate. Între altele, acest fond cuprindea 79 de documente vechi scrise pe pergament, 550 de documente vechi scrise pe hirtie, precum și diverse tipărituri vechi și cōpii noi etc.²². Argumentul lui I. Bogdan că acest fond se poate păstra mai bine în depozitele Academiei este cu atât mai grăitor și capătă valoare de simbol dacă se ia în considerație faptul că I. Bogdan folosea documentele ca material didactic și științific și că a

¹⁵ Vezi procesul verbal al ședinței ordinare din 12 octombrie 1912, fila 207. Despre importanța acestora, I. Bogdan a ținut o comunicare în ședința din 1 mai 1913.

¹⁶ Vezi procesul verbal al ședinței ordinare din 4 iulie 1903, fila 343.

¹⁷ Vezi procesul verbal al ședinței ordinare din 30 oct. 1909, fila 136.

¹⁸ Vezi *Documentele lui Ștefan cel Mare* publicate de Ion Bogdan, volumul I *Hrisoave și cărți domnești 1457—1492*, București, 1913, *Prefață*, p. IX, în care se arată că Ministerul Cultelor și Instrucțiunii a lansat un apel la posesorii de hrisoave emise de Cancelaria lui Ștefan cel Mare ca să i le trimeată lui I. Bogdan spre copiere. În continuare, este publicat și textul apelului la care — spre mihnirea lui I. Bogdan — au răspuns foarte puțin.

¹⁹ Vezi procesul verbal al ședinței din 30 mai 1903, fila 326.

²⁰ Vezi procesul verbal al ședinței din 1 iulie 1905, fila 293, vezi și *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 220 unde se dau ample explicații referitoare la acest document.

²¹ Vezi procesul verbal al ședinței din 30 mai 1908; vezi și M. Costăchescu, *Documente moldovenești înaintea de Ștefan cel Mare*, vol. I, *Documente interne*, București, 1931, p. 164 unde se dau explicații referitoare la acest document.

²² Vezi procesul verbal al ședinței din 26 februarie 1910, filele 206—209.

fost întemeitorul bibliotecii de limbi slavice, prima pe facultate²³. Credem că nu este lipsit de interes faptul că — în dorința de a nu se dispersa manuscrisele acestui fond — după mai bine de 6 ani de la donare — în ședința din 25 noiembrie 1916 personal a depus la biblioteca Academiei două manuscrise care fuseseră împrumutate de către prof. C. Giurescu, în timp ce se inventaria fondul Tocilescu²⁴.

Un alt aspect al activității lui I. Bogdan, în strinsă legătură cu îmbogățirea fondului tezaur al Academiei, era căutarea, depistarea izvoarelor care consemnează faptele poporului. Cercetătorul pasionat le caută pre-tutindeni, le găsește, le cercetează și le aduce prinos Academiei sub forma de copii sau fotocopii.

Cel care a adus o contribuție de o deosebită importanță la progresul istoriografiei române și care după propria lui declarație și-a format convingerile politice la școala istoriei naționale²⁵ căuta izvoarele de bază pentru a putea dezlega „tainele trecutului poporului”.

Maestrul său, B. P. Hasdeu reeditind *Cronica moldo-polonă* în „Arhiva istorică a României” vol. III, 1867, din analiza textului polon conchisese că aceasta nu poate fi decit o traducere „a celei mai vechi cronici moldovenești”²⁶. Însușindu-și această afirmație ca un postulat, I. Bogdan cercetează neobosit bibliotecile publice și particulare unde presupunea că va da de urma ei. Și într-adevăr I. Bogdan a avut bucuria de a descoperi aceste izvoare de mare valoare despre care a afirmat apoi că i-a fost dat lui „să constate că aproape toate prevederile cuprinse în studiul d lui Hasdeu s-au adevărit într-un mod surprinzător”²⁷.

Slavistul român era convins că la Biblioteca Academiei duhovnicești din Kiev — fosta Academie a lui Petru Movilă — trebuie să găsească materiale referitoare la istoria și cultura noastră veche. Dar nu numai acolo. Întreprinde mai multe călătorii în străinătate și descoperă letopisețe și cronici slavo-române de o valoare inestimabilă pentru cunoașterea istoriei poporului și a culturii în epoca veche. I. Bogdan le copiază cu grijă și apoi le publică²⁸.

Pasiunea lui I. Bogdan de cercetare a manuscriselor în vederea descoperirii de noi izvoare ale istoriei era bine cunoscută specialiștilor români și străini. Prieteni și cunoscuți îi semnalau manuscrise ce credeau că l-ar putea interesa. Astfel, Alexandru Pop, pe atunci profesor la gimnaziul român din Tulcea, i-a dat indicații referitoare la un codex care se afla la clubul bulgar de acolo²⁹, pe care cercetându-l apoi I. Bogdan l-a caracterizat ca „cel mai însemnat din toate și cel mai vechi. Acesta este vechiul letopiseț moldovenesc pe care-l citează mereu Ureche și pe care l-am căutat cu toții în zadar”³⁰.

²³ Vezi Marin Popescu-Spineni, *Contribuțiuni la istoria învățământului superior. Facultatea de filozofie și litere din București*, București, 1928, p. 56—57.

²⁴ Vezi procesul verbal al ședinței din 25 noiembrie 1916, filele 393, 396—397.

²⁵ AAR, *Dezb.*, din 1902—1903, p. 159.

²⁶ Vezi I. Bogdan, *Vechile cronic moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. VIII.

²⁷ *Ibidem*, p. VI.

²⁸ Vezi G. Mihăilă, *Ioan Bogdan (1864—1919)*, studiu introductiv la vol. *Ioan Bogdan. Scrieri alese*, București, 1968, p. 46—63.

²⁹ Vezi *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, București, 1895, p. 4, vezi și descrierea codicelului de la Tulcea, *ibidem*, p. 4 și urm.

³⁰ *Ibidem*, p. 4.

Cunoscutul cercetător rus A. I. Iațimirski, informat de Byckov — șeful secției de manuscrise a Bibliotecii Imperiale din Petersburg — despre manuscrisul O, XVII nr. 16³¹ îl înștiințează pe Bogdan care se afla atunci la Moscova. I. Bogdan pleacă la Petersburg ca să-l cerceteze. Impresionat de valoarea manuscrisului, într-o scrisoare din 5 oct. 1908, adresată lui I. Bianu, îl apreciază „un adevărat giuvaer, între celelalte cronică ale noastre în limba slavă”³².

Neprecupețind nici un efort, gata la orice sacrificiu, paralel cu acțiunea de depistare și copiere a manuscriselor laice — căci timpul nu-i dădea răgaz să copieze și manuscrise religioase, stereotipe prin conținut — I. Bogdan desfășoară și una de depistare și copiere a documentelor emise de cancelariile statelor noastre feudale aflate peste hotare. O parte din documentele copiate a văzut lumina tiparului stîrnind admirația unor specialiști străini.

Și în acest domeniu, începuturile aparțin perioadei de specializare cînd, fiind la Viena, a descoperit hrisoave slavo-române pe care le-a copiat cu mare grijă și apoi le-a tipărit³³. Ulterior, I. Bogdan a cercetat, copiat și publicat importantul fond de documente aflat la Arhiva municipală a Brașovului³⁴.

Primind însărcinarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii de a aduna și publica toate documentele emise de cancelaria voievodului Ștefan cel Mare, I. Bogdan a întreprins mai multe călătorii în străinătate în vederea cercetării și copierii documentelor despre care știa că „sînt răs-pîndite prin arhivele și bibliotecile publice și private din Rusia și Austro-Ungaria”³⁵.

În aceste călătorii, academicianul cu larg orizont științific se străduia să copieze sau să fotografieze și alte documente care aveau contingentă cu istoria politică sau culturală a poporului nostru. Materialul cercetat era imens³⁶ și cu toată puterea de muncă și dăruirea de care era capabil — în pofida unei sănătăți șubrede — savantul român nu avea timp să copieze toate documentele depistate. De aceea a fost nevoit să apeleze la copiiști plătiți pentru a putea aduce pe altarul Academiei „o ofrandă” cit mai bogată. Menționăm că, într-o scrisoare adresată soției sale, din Moscova — cu data de 5 sept. 1908 — îi relatează că a terminat la Arhive cu documentele vechi, dar că pentru documentele mai noi, pe care nu le poate copia în întregime, va angaja un copist care le va copia pentru Academia Română³⁷. În ziua de 28 sept. scriindu-i lui Bianu îi precizează că textele de la Moscova i le copiază un „candidat” de la Uni-

³¹ Vezi *Letopiseșul lui Azarie*. Cu 4 planșe, extras din AAR, seria II, Ist., t. XXXI, București, 1909, p. 5—6.

³² Vezi Damian P. Bogdan, *Legăturile slavistului I. Bogdan cu Rusia în Studii privind relațiile româno-ruse*, București, 1963, anexa 93, p. 306; vezi și scrisoarea adresată din Moscova soției sale la 2 sept. 1908, prin care o anunța că la Petrograd va sta puțin ca să copieze cronică cea nouă descoperită de Iațimirski (*ibidem*, anexa 69, p. 285).

³³ Publicate în AAR, seria II, Ist. t. XI, 1889, 35 p. (p. 29—63) cu 4 planșe.

³⁴ Vezi *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI. Texte slavone cu traduceri, adnotațiuni istorice și o introducere asupra diplomatiei vechi românești*, vol. I: 1413—1508, București, 1905.

³⁵ Vezi *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, Prefață, p. IX.

³⁶ La 21 august 1908, din Moscova scria soției sale că la Arhivele Centrale ale Ministerului de Externe de acolo sînt foarte multe documente „și că dacă le-aș copia singur mi-ar trebui un an întreg cel puțin” (D.P. Bogdan, *op. cit.*, anexa 63, p. 281).

³⁷ D.P. Bogdan, *op. cit.*, anexa nr. 70, p. 286.

versitate, „un tânăr inteligent și bine pregătit : Rjiga”³⁸. Precum se vede, marele nostru slavist era preocupat de a aduce în patrimoniul Academiei nu numai un material bogat și inedit ci și de bună calitate „copiat de oameni bine pregătiți”. În plus, merită să fie menționat faptul că el era serios preocupat și de costul còpiilor pe care le aducea. Așa cum reiese dintr-o scrisoare adresată lui Nicolae Iorga căruia, din Petersburg, la 6 oct. 1908, îi scrie că a găsit un material foarte bogat pentru istoria noastră, că a comandat còpii pentru Academie și a tocmit copişti destul de ieftini, cu mult mai ieftini decît copişti din arhivele săsești³⁹.

Pe lângă còpii, I. Bogdan s-a străduit, cu mari sacrificii bănești, să aducă la Academie și fotocòpii, care, însă, pe atunci erau extrem de costisitoare și greu de realizat. La 20 august 1911, îi scrie soției sale, din Moscova : „am cheltuit enorm de mult cu fotografiile nouă : am comandat 232 de bucăți”⁴⁰.

În direcția grupării la Academie a tuturilor mărturiilor din trecutul poporului, în còpii sau fotocòpii, se poate afirma că I. Bogdan a avut o contribuție deosebit de importantă. Urmărită cu multă perseverență de marele savant, ideea aceasta reprezenta și punctul de vedere al altor promotori al școlii istorice moderne. Astfel, în ședința publică din 14 sept. 1912, solicitînd încurajarea bănească a Academiei în acest scop, N. Iorga afirma „Academia în loc să capitalizeze fondurile sale, ar fi mai bine să dea însărcinarea tinerilor specialiști, să adune din țările române subjugate actele și documentele care mai există, pentru ca să fie, cît mai este timp, scăpate de pieire”⁴¹.

În legătură cu contribuția lui I. Bogdan la realizarea fondului tezaur al Academiei, nu poate fi trecută cu vederea nici strădania lui la îmbogățirea bibliotecii cu cărți valoroase apărute în țară și peste hotare. I. Bogdan își făcea o plăcere din a oferi Academiei propriile sale publicații⁴² și determina pe alții să procedeze la fel. Uneori aceste donații se făceau chiar prin intermediul lui I. Bogdan⁴³. În calitate de președinte al Comisiei istorice a României, I. Bogdan se îngrijea personal de donația către Academie a publicațiilor Comisiei⁴⁴.

³⁸ *Ibidem*, anexa 88, p. 302.

³⁹ *Ibidem*, anexa 94, p. 306.

⁴⁰ *Ibidem*, anexa 125, p. 333.

⁴¹ Vezi procesul verbal al ședinței din 28 sept. 1912, filele 195—199, în care se menționează discuțiile pro și contra referitoare la alocuțiunea lui N. Iorga.

⁴² Spre exemplificare, menționăm că în ședința din 11 mart. 1905 a dăruit lucrarea *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească* (procesul verbal al ședinței, fila 263), *Album paleografic cuprinzînd douăzeci și șase de facsimile de documente românești din sec. XV* (procesul verbal al ședinței din 17 iunie 1905, fila 289) sau *Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare* (procesul verbal al ședinței din 31 ianuarie 1914, fila 7) etc.

⁴³ În ședința din 12 decembrie 1903, I. Bogdan prezintă din partea lui Eugen Kozak, profesor la Universitatea din Cernăuți, lucrarea *Die Inschriften aus der Bukovina Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes und Kirchengeschichte* (vezi procesul verbal al ședinței, fila 385); în ședința din 12 iunie 1915, prezintă în dar, din partea lui Demostene Russo, *Ementațiuni la unii autori greci și romani*, iar din partea lui Ovid Densusianu, lucrarea *Gratul din Țara Hațegului* (vezi procesul verbal al ședinței, filele 150—151) etc.

⁴⁴ În ședința din 18 aprilie 1914 I. Bogdan a dus personal lucrarea *Diaconul Coresc. Carte cu învătătură (1581)* publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici (procesul verbal al ședinței, fila 26); în ședința din 18 noiembrie 1916 a donat lucrarea *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII* de I.-A. Candrea (procesul verbal al ședinței, fila 389) etc.

Lui I. Bogdan, care a contribuit la îmbogățirea fondului tezaur, i-a revenit nobila și greaua misiune de a salva manuscrisele slavo-române din patrimoniul Academiei.

În primul război mondial, în timpul ocupației, în noaptea de 22—23 ianuarie 1917 au fost ridicate, cu forța, din incinta Academiei 607 manuscrise slavo-române⁴⁵ dintre care 7 erau ale Muzeului Național de antichități.

I. Bogdan, vicepreședinte al Academiei, aflînd aceasta a convocat în ședință extraordinară pe toți membrii aflați în București, le-a adus la cunoștință abuzul săvîrșit de trupele de ocupație și a făcut toate demersurile necesare pentru restituirea acestei comori neprețuite a trecutului cultural al poporului.

La stăruința lui I. Bogdan, Lupu Kostaki, Secretarul general al Ministerului de Interne, a adresat feldmareșalului von Mackensen o scrisoare de protest în care, între altele, se spunea „după artic. 56 din Regulamentul anexat la Convenția de la Haga, luarea ca pradă de război a documentelor de acest fel este exclusă, chiar dacă ar fi proprietatea statului, ceea ce în cazul de față nu se potrivește”⁴⁶.

În demersul făcut de Academie la feldmareșalul von Mackensen, a cărui copie scrisă de I. Bogdan se păstrează în Arhiva Academiei se precizează, mai întii că aceste manuscrise au fost adunate „în timp de mai mulți ani, aproape exclusiv din vechile mănăstiri” ale țării noastre, în care „aproape toate au fost și scrise”⁴⁷, arătîndu-se apoi că s-a lovit în demnitatea Academiei, ca instituție de știință și cultură, iar colecțiile ei științifice nu aparțin statului fiind ale unei instituții particulare⁴⁸. În continuare, se arată că Academia își credea bunurile pe deplin asigurate, din cuvintele din Proclamația dată la București în ziua de 6 dec. 1916 care era în deplin acord cu art. 46 și 56 din regulamentul anexat la Convenția de la Haga, în care se prevede că „proprietatea privată nu poate fi confiscată și că, avutul stabilimentelor consacrate instrucțiunii, artelor și științelor, chiar aparținînd statului, vor fi lăsate ca proprietate privată și că orice sechestrul, distrugere sau degradare intenționată a sus ziselor stabilimente a operelor de artă și știință sînt interzise”⁴⁹.

Pe lingă acest memoriu, împreună cu I. Bianu au solicitat și au fost în audiență la feldmareșalul von Mackensen și, ca urmare a acestor intervenții, în ziua de 29 ianuarie, cele 607 manuscrise ale Academiei au fost restituite⁵⁰, ca și cele ale Muzeului.

După această satisfacție deplină, dar de foarte scurtă durată, la 20 febr. 1917, la Academie s-a prezentat prof. Goetz de la Universitatea

⁴⁵ Vezi procesul verbal al ședinței din 26 ian. 1917, fila 6, unde există și o copie de pe un memoriu al lui I. Bogdan prin care se relatează că reprezentanții ocupației au ridicat și de la Muzeul de antichități 7 manuscrise.

⁴⁶ Vezi procesul verbal al ședinței din 26 ian. 1917, fila 10, unde este copia demersului.

⁴⁷ *Ibidem*, copia memoriului manuscris semnat de I. Bogdan la fila 12.

⁴⁸ Vezi procesul verbal al ședinței din 26 ian. 1917, fila 13.

⁴⁹ Vezi copia memoriului, fila 15.

⁵⁰ *Ibidem*, fila 17.

din Bonn, însărcinat cu studierea manuscriselor slave⁵¹. Prof. Goetz, care a lucrat la Academie între 21 febr. — 17 iunie, chiar din primele zile a pretins un catalog descriptiv al manuscriselor și deoarece o astfel de lucrare nu o putea face altcineva decât I. Bogdan, vicepreședintele Academiei, prof. Goetz a insistat pentru obținerea acestui catalog⁵². Dovădind că aceste manuscrise sînt românești și că reprezintă bunuri ale poporului, aspecte ale culturii noastre vechi, savantul român — așa cum afirmă I. Bianu — a lucrat șase săptămîni alcătuiind în limba germană un catalog al manuscriselor slavo-române⁵³ pe care l-a înminat profesorul Goetz. Dar, în locul eficienței așteptate, în baza acestui catalog, în zilele de 18 și 23 iunie au fost luate de la Academie, în mod selectiv, 305 manuscrise dintre cele mai prețioase, iar celelalte „au fost închise în localul Academiei sub lacătul administrației militare germane”⁵⁴, și au rămas acolo pînă la sfîrșitul războiului.

După încetarea războiului, tot lui I. Bogdan i-a revenit misiunea ca, în numele Academiei, să alcătuiască declarația cu privire la pagubele aduse de germani în timpul ocupației.

În declarația nr. 57 din 6 ian. 1918, redactată și semnată de I. Bogdan, după ce arată că din bibliotecă s-au împrumutat și nu s-au mai restituit cărți și reviste „pentru servicii oficiale ale ocupației militare” indicînd valoarea acestora, care nu era prea mare, se oprește apoi la cele 305 manuscrise, scriind următoarele: „ridicate cu forța ca și cele 7 volume de același fel de mare valoare artistică prin scrisul și legătura lor, aduse la Academie de la Muzeul de antichități din capitală. Toate aceste volume au fost luate în iunie 1917 de autoritatea militară germană și predate bulgarilor și duse la Sofia.

Aceste volume nefiind articole ce se pot găsi în comerț, evaluarea lor trebuie făcută astfel:

305 volume a lei 1.000 = 305.000

7 volume a lei 5.000 = 35.000⁵⁵.

Ca rezultat al protestelor Academiei întemeiate pe texte de drept internațional, manuscrisele au reintrat în patrimoniul Academiei în ziua

⁵¹ Vezi și I. Lupaș, *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, în AAR, Mem. sect. ist., Seria III, t. XXVII, 1944—1945, București 1946, p. 35 (187) care arată că în patrimoniul Institutului de istorie națională din Cluj, printre scrisorile în limba germană, se păstrează și două clorner ale adreselor trimise în martie 1917 de I. Bogdan, unul profesor, ofițer superior german, pe care-l însărcinase mareșalul Mackensen să cerceteze raportul înaintat de Bogdan, cu privire la manuscrisele slave ridicate în noaptea de 22—23 ianuarie din depozitele Academiei noastre”. Evident că acesta era profesorul Goetz.

⁵² Vezi procesul verbal al ședinței din 24 ian. 1918. Anexă nota lui L. Bianu referitoare la înpolerarea unei părți din manuscrise (fila 144).

⁵³ *Ibidem*; N. Georgescu-Tistu în *Bibliografia literară română*, București, 1932, p. 196 precizează că „descrierea făcută în 1917 de Ioan Bogdan în limba germană este alcătuită pe 502 fișe — în 12, păstrate într-un plic”.

⁵⁴ Procesul verbal al ședinței din 24 mai 1918, filele 144—145.

⁵⁵ Vezi Arhiva Academiei, 1919, A—8, dosarul nr. 107, vol. I, obiectul *Despăgubiri de război*, fila 4.

de 13 mai 1920 prin intermediul Ministerului Afacerilor Străine⁵⁶. Astfel, la aproape un an după moartea lui I. Bogdan, a luat sfârșit epopeea acestui tezaur cultural.

Pe baza izvoarelor adunate și păstrate cu atâtea strădanii, I. Bogdan preconiza „să se încerce o nouă expunere a întregii istorii române” considerînd că „evoluția istorică a unui popor poate fi înțeleasă numai prin factorii interni ce au provocat-o, deci prin studiul claselor sociale ce l-au constituit și al ideilor ce au stăpînit acțiunea lor”⁵⁷.

Cercetările ulterioare în domeniul istoriei, istoriografiei și al vechii culturi românești sînt recunoscătoare lui I. Bogdan pentru contribuția lui la formarea și apărarea acestui fond tezaur, piatra unghiulară a cercetărilor în domeniile respective.

⁵⁶ Vezi procesul verbal al ședinței din 14 mai 1920, fila 329 și procesul verbal al ședinței din 7 mai, fila 328 în care se afirmă că „manuscrisele se află în posesiunea Comisariatului român la Sofia, afară de 4 care nu se găsesc”.

⁵⁷ Vezi I. Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, p. 18–19.

SLUJITORI AI ȘCOLII ROMÂNEȘTI, MILITANȚI PENTRU DEZVOLTAREA ACTIVITĂȚILOR INDUSTRIALE ȘI COMERCIALE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

FLOREA STÂNCULESCU

Problemele privind istoricul progresului tehnic și a ideilor de industrializare a țării noastre au fost abordate și pînă în prezent, atît în unele documente de partid¹ care, după cum se știe, sînt prețioase orientări ideologice, cît și în literatura de specialitate² dar, începuturile acestor procese, au fost situate mai mult în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, deși, sub o formă sau alta, tendințe și concepții pentru dezvoltarea activităților industriale și comerciale s-au manifestat și înainte de revoluția de la 1848. Chiar și în lucrarea³, cu privire specială la evoluția ideilor de industrializare în România, cu toate că se fac referiri și pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, sesizîndu-se just conținutul social-politic și dinamica concepțiilor respective sînt amintite numai figurile marcante ale epocii: Teodor Diamant, N. Rosetti-Roznovanu, N. Suțu, George Barițiu, Leonte Radu și mai ales *Dinicu Golescu*, ale cărui idei privind dezvoltarea industriei sînt cuprinse în lucrarea cunoscută *Însemnare a călătoriei mele*, publicată în 1827. De altminteri, după cum vom vedea și mai departe, ideile lui Dinicu Golescu au un puternic ecou în gîndirea și activitatea dascălilor școlilor naționale din deceniile premergătoare revoluției de la 1848, aceasta reprezentînd și o valoroasă continuitate și permanență a ideologiei social-politice revoluționare⁴.

Studiul aprofundat al ideilor social-politice din Principatele române, în perioada 1750—1831, a dus la concluzia că și pentru cărturarii și oame-

¹ Nicolae Ceaușescu, *Raportul Comitetului Central al P.C.R. cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea și Congresul al IX-lea*, în *Congresul al IX-lea al P.C.R.*, Edit. politică, București, 1965, p. 35.

² C. Murgescu, *Elemente progresiste în gîndirea economică a lui P. S. Aurelian*, în „Probleme economice”, XX (1967), nr. 3, p. 78—90; V. Ioța, *Alexandru Xenopol, militant de seamă pentru dezvoltarea industrială a României*, *ibidem*, p. 91—105; vezi și G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1970.

³ Olga Constantinescu, *Critica teoriei „România, țară eminentemente agricolă”*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1973, p. 23—31.

⁴ Florea Stănculescu, *Ideile social-politice ale lui Dinicu Golescu și continuarea lor în gîndirea și activitatea dascălilor școlilor naționale*, în „Școala Argeșului”, Pitești, 1977, p. 157—161.

nii politicii ai epocii luminilor „preocuparea pentru economie este generală și constantă”, ei fiind convinși că „în ultimă instanță, dezvoltarea și modernizarea țării depind de evoluția situației economice”⁵. Dealtfel, ideile privind dezvoltarea comerțului, a agriculturii și mai ales a industriei protecționiste, exprimate în diverse documente (scrieri, memorii etc.) din această epocă și-au găsit reflectarea în articolele Regulamentelor organice⁶ din 1831—32 care, după cum s-a afirmat în mod just, constituie „un rezultat al drumului parcurs de știința și gândirea românească”⁷ de pînă atunci.

Gînditorii și luptătorii pașoptiști au preluat și continuat, pe un plan superior, ideologia epocii luminilor, militînd pentru renașterea social-economică și politică a poporului român, pentru progres și civilizație. „Una din ideile progresiste ale pașoptiștilor, de mare importanță pentru viitorul națiunii române — s-a apreciat într-un document de partid, referitor la epocă — a fost ideea necesității dezvoltării activităților industriale, a comerțului, finanțelor, a intensificării schimburilor economice între țările române, precum și cu alte țări”⁸.

Instituționalizată prin prevederile aceleiași *Regulament*, școala din Țara Românească și valoroșii ei dascăli s-au încadrat în curentul general al vremii, militînd pentru dezvoltarea activităților industriale și comerciale, pentru renașterea poporului român, reprezentînd un liant între cărturarii din epoca luminilor și luptătorii pașoptiști. Dar, în nici o lucrare de pînă acum, nici chiar în cele care s-au ocupat cu istoria învățămîntului, nu s-a subliniat contribuția slujitorilor școlii la îmbogățirea gîndirii revoluționare pașoptiste, în general, și a celei privitoare la dezvoltarea activităților industriale și comerciale, în special. Materiale documentare, provenind din domeniul învățămîntului (scrisori, cuvîntări, articole în presa vremii, lucrări traduse, manuale etc.) publicate sau inedite, dezvăluie idei valoroase în gîndirea slujitorilor școlii, referitoare la progresul tehnic și științific, la dezvoltarea manufacturilor și schimburilor economice, la propășirea generală a poporului român.

Nu numai slujitorii școlii, care au avut ocazia să călătorească în Apus și să ia contact, direct sau indirect, cu progresele revoluției industriale din Anglia și Franța, cum a fost Petrache Poenaru, dar și profesorii care și-au început activitatea în orașele modeste, reședințe ale județelor, au intuit necesitatea progresului tehnic și a unei căi spre industrializare, chiar dacă

⁵ Vlad Georgescu, *Idelle politice și iluminismul în Principatele române, 1750—1831*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1972, p. 123; vezi, în continuare, și p. 124—129.

⁶ Art. 158 din *Regulamentul Organic al Valahiei* scria: „Stăpînirea va ocroti așezarea fabricilor și a manufacturilor, trăgînd din străinătate, prin făgăduințe folositoare, pe meșteri și lucrători ce vor voi să se așeze aici în țară, dînd acestora, cît și celor ce vor desăvirși vreo ramură de orice industrie, premii (daruri de însuflețire)”; vezi și Gh. Georgescu-Buzău, *Aspecte ale dezvoltării manufacturilor în Țara Românească și Moldova în perioada premergătoare Unirii celor două țări (1829—1859)*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Academiei, București, 1960, p. 95.

⁷ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 184; vezi și A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1977.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *120 de ani de la revoluția din 1848*, Edit. politică, București, 1968, p. 9.

acestea nu erau suficient de clare în mintea lor, și chiar dacă le vedeau bazate pe numai producția naturală, agricolă.

Dealtfel, este și explicabil că ei au promovat aceste idei, deoarece lucrau nemijlocit în mijlocul obștii și-și dădeau seama de nevoile societății românești. De asemenea, în pregătirea și instruirea elevilor ei întrevădeau viitoarele cadre ale economiei și culturii românești.

Urmaș al lui Gheorghe Lazăr și ctitor al învățământului public din Țara Românească, *Petrache Poenaru* militează, — așa cum se va vedea mai departe — încă înainte de a îndeplini funcția de director al școlilor, pentru progres și industrializare a țării. Ca bursier al Eforiei școlilor, *Petrache Poenaru* călătorește în apusul Europei, tocmai în perioada când în Anglia și Franța se desfășura revoluția industrială. Într-o scrisoare din Franța, datată 24 oct. 1829, către Z. Pop, din Sibiu, prin intermediul căruia primea și bursa, *Petrache Poenaru*, dornic de a se instrui și de a fi folositor patriei, îi comunica, că a vizitat mai multe fabrici de industrie ușoară, desenând „mehanismul fieștecărei fabrici, sau unele *trebuincioase în pământul nostru*” (s. n.) ca : mașini pentru prelucrarea pieilor, lînei, inului, pentru fabricarea zahărului din sfeclă, „industrie nouă și foarte productivă”. În finalul scrisorii, *Petrache Poenaru* îi cere sfatul lui Z. Pop în ce direcție să-și îndrepte atenția, „la ce articoli de ale industriei aș putea să mă străduiesc *mai cu folos pentru pământul nostru*” (s. n.) pentru că are posibilitate să capete destul de multe cunoștințe în această direcție⁹.

În 15 decembrie 1829, din Paris, *Petrache Poenaru* îl anunță pe același Z. Pop că va vizita alte fabrici „ce s-ar putea așeza și în țara noastră” și că va face practică pentru a se obișnui cu procesul tehnologic. Pentru încredințare, îi comunică că a lucrat într-o fabrică de zahăr și într-una de pielărie, atît pentru a se deprinde cu practica cît și pentru a cîștiga ceva bani, fiind într-o oarecare jenă financiară¹⁰.

Într-o altă scrisoare, din 13 aprilie 1830, *Petrache Poenaru* comunică faptul că a dat atenție deosebită fabricației „șesăturilor de lînă, ca fiind singurele torcătorii ce ar putea fi introduse, cu folos, în Valahia”. De asemenea, el precizează că are nevoie de autorizație din partea organelor în drept ale Principatului pentru a solicita confecționarea unor modele fizice, în miniatură, după unele mașini agricole, care să poată fi folosite în țară¹¹.

Vizitînd fabricile de mătase din Lyon — după cum scrie în 28 septembrie 1830 — *Petrache Poenaru* a putut să vadă mașinile în plină activitate, a făcut, de asemenea, desenul unora din ele care puteau fi construite

⁹ G. Potra, *Petrache Poenaru ctitor al învățămîntului în țara noastră*, Edit. științifică, București, 1963, p. 259—260. De menționat că, deși publicate în întregime de G. Potra, scrisorile nu au fost comentate și nu s-au sesizat concepțiile înaintate ale lui P. Poenaru. Ea mai mult, a fost omisă scrisoarea din 27 octombrie 1831, publicată de N. Iorga (*Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII-lea și al XIX-lea. Scriitorii mireni*, Anal. Acad. Rom., Mem. Sec. lit., s. III, t. XXVII, București, 1906, p. 13—19). Singurul care întrevăde această preocupare valoroasă a lui *Petrache Poenaru* este C. Dinu, care a publicat un studiu despre acesta, dar mai mult cu referire la învățămînt (vezi *Din istoria pedagogiei românești*, I, Edit. didactică și pedagogică, București, 1956, p. 237—238).

¹⁰ G. Potra, *op. cit.*, p. 260—261.

¹¹ *Ibidem*, p. 271; vezi și Gh. Cristea, *L'expérience de l'école agricole de Rouville (France) en Roumanie*, în „Revue roumaine d'histoire”, IV (1965), nr. 4, p. 823—829.

în țara noastră, „unde dudul ar prospera mai mult ca în această parte a Franței”¹².

În călătoria lui de studii, a trecut și prin Marsilia, unde a cercetat procesul fabricării sodei și, reflectind la posibilitățile de folosire a bogatelor noastre ocne de sare, scria în 13 martie 1831 : „această fabricație ar crește valoarea minelor noastre de sare gemă (naturală) și ar facilita instalarea de alte fabricații în care se întrebuințează produsele care rezultă din extracția sodei”.

De asemenea, tot în Marsilia a vizitat încă o fabrică de zahăr și, cu multă încredere în viitorul patriei sale, afirmă : „aceasta mă face să sper că Valachia va putea într-o zi să se libereze de tributul pe care-l plătește străinătății pentru zahărul care-l consumă”. În finalul scrisorii, în mod deschis, declara că, la întoarcere în țară, ar dori să supună conducerii țării câteva „proiecte industriale”, ceea ce înseamnă că el era preocupat de această problemă majoră a dezvoltării și propășirii țării¹³.

Din Anglia, de unde scria în 27 octombrie 1831, Petrance Poenaru transmite știri că a fost la Birmingham și a văzut o mașină acționată de forța aburului și că de aici sînt furnizate mașini în toată Europa. Se interesează de perspectivele procurării de mașini pentru Țara Românească și posibilitățile ca muncitorii englezi să le însoțească, pentru instruirea și calificarea muncitorilor români.

La Manchester a admirat o filatură de bumbac, dar a văzut și o filatură de lînă, care i-a atras în mod deosebit atenția, pentru că s-ar fi potrivit și la noi, iar pînă la Liverpool a mers cu trenul „un nou mijloc de transport, care este o minune a industriei” și care, după părerea lui, va facilita nu numai schimburile economice, dar și comunicările de idei între națiuni ce-și „vor da astfel miinile”.

Tot în Anglia, a vizitat și alte fabrici, siderurgice și metalurgice, la care a observat că muncitorii lucrează cu multă grijă „deoarece nu sînt plătiți cu ziua ci în funcție de cantitatea și calitatea lucrului făcut”¹⁴, ceea ce înseamnă că, parțial, se aplica principiul muncii în acord, care ducea la cointeresarea muncitorului.

În calitatea oficială, de director al școlilor, începînd din anul 1832, Petrance Poenaru va sublinia, în cuvîntările sale de sfîrșit de an, la București, sau Craiova, rolul muncii în progresul societății, și necesitatea de a se introduce elemente industriale în economia țării, dar nu le-a mai susținut, cu aceeași ardoare, cu care le apărase în scrisori, probabil și datorită faptului că nu găsea înțelegerea respectivă. În cuvîntarea sa din iulie 1836, Petrance Poenaru, subliniind importanța învățaturii spunea, între altele, că aceasta „este trebuincioasă la toate clasele de oameni, la toate ramurile de industrie (s. n.) și la orice fel de îndeletniciri”¹⁵.

În cuvîntarea sa, de la sfîrșitul anului școlar, 1846—1847, adresîndu-se elevilor, le spunea : „Cercul de cunoștințe speciale se întinde și la noi, *elementul industrial a pășit și dincoace de Carpați* (s. n.); o mină de apă transformată în aburi ne mută și pe noi pe nesimțite peste munți, peste

¹² *Ibidem* p. 7.

¹³ *Ibidem*, p. 283.

¹⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 13—19.

¹⁵ G. Potra, *op. cit.*, p. 337.

mări, ne apropie de toate națiile. Distanțele se numără cu cuvintele; printr-o scinteie electrică un om vorbește cu altul într-aceeași clipă de la o margine a Europei la cealaltă” — saluta el — cu bucurie și încredere, avantajele mașinismului și ale tehnicii¹⁶.

În afară de aceste cuvântări, care aveau drept scop pregătirea opiniei publice în problema dezvoltării activităților comerciale și industriale, ele fiind rostite dar și publicate în presa vremii, tot din inițiativa lui Petrache Poenaru, Eforia școlilor cere aprobarea domnitorului, Alexandru D. Ghica, în august 1835, să editeze un jurnal bilingv, româno-francez, intitulat „Muzeu de literatură și industrie (s. n.)”, iar în raportul către domn se menționa: „cu întinderea învățăturilor obștești se face din ce în ce mai simțitoare trebuința de a se publica atît lucrările de literatură și de industrie ce se săvîrșesc între alte neamuri luminate cît și rezultatul aplicației acelor lucrări în țara noastră” (s. n.)¹⁷.

Domnitorul a întîrziat însă cu răspunsul, probabil nu a fost de acord cu acest profil, și gazeta apărea, în anul următor, numai cu titlul „Muzeul național”.

Popularizarea conceptului de industrie se făcea și în școala începătoare cu 3 clase din reședințele județelor, prin intermediul tablelor lancasterice, afișate pe perete, și care „pentru industrie și istorie naturală” erau întocmite tot de Petrache Poenaru¹⁸, directorul școlilor naționale.

Consecvent totuși ideilor exprimate în timpul călătoriei efectuate în Franța și Anglia, de încurajare a dezvoltării întreprinderilor industriale, Petrache Poenaru se entuziasmează la inițiativa particulară a vornicului Nicolae Băleanu, care înființase manufactura de postay, de la Tunari. Cu ocazia vizitei din anul 1843, el îl felicită că a pus bazele industriei naționale, aducînd primele mașini în țară, și-și manifestă bucuria că a văzut „în iscusința oamenilor întrebunțați dintre locuitorii acestei țări o singură perspectivă a ne scăpa de birul ce plătim străinilor, exportînd produsele noastre, ca să ni se întoarcă înapoi fabricate”¹⁹, ceea ce înseamnă că și pentru el, ca și pentru mulți cărturari ai vremii, liberalizarea vieții economice interne și adoptarea unei politici protecționiste constituia condiția esențială pentru dezvoltarea industrială a țării.

Un alt slujitor al școlii, care a militat pentru dezvoltarea activităților industriale și comerciale a fost și profesorul de la Cerneți și Craiova, Grigore Pleșoianu. Încă din anul 1831, cînd traducea *Aventurile lui Telemah* de Fénelon, și cînd se elabora *Regulamentul organic*, la care va face referire, Grigore Pleșoianu enunță idei economice înaintate, într-o adnotare la această lucrare. Astfel el făcea constatarea dureroasă că țara ar fi fost cu mult mai bogată dacă „guvernul ar fi făcut s-avem fabrici (s.n.), ar fi cinstit meșteșugurile, ar fi făcut să se lucreze de lăcuiorii ei, s-ar fi păzit o dreptate întru toate”. Combătînd schimburile neavantajoase, în urma cărora se plăteau foarte mulți bani pentru produsele manufacturate străine și se vindeau, aproape pe nimic, produsele naturale, ale

¹⁶ „Universu”, ziar editat de I. Genilie, III (1847), p. 105—107.

¹⁷ V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, t. II, București, 1892, p. 300.

¹⁸ *Ibidem*, p. 360.

¹⁹ „Vestitorul românesc”, VII (1843), p. 186; cf. Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 99—100; cf. C. Zane, *op. cit.*, p. 157.

noastre Grigore Pleșoianu scria : „reforma ce se lucrează, de prea învățați bărbați, va face ca să nu mai dăm un sac de lână p-un cot de postav... va face zic, s-avem *fabrici* (s.n.), meșteri pămînteni, ...”²⁰. Ideea aceasta privind dezvoltarea activităților industriale și comerciale este mereu prezentă la Grigore Pleșoianu, fiindcă apare, de mai multe ori, în aceeași lucrare, cu neînsemnate deosebiri de formulări (vezi p. 181, 187—188, 202 etc.). Dar, ceea ce este interesant de reținut este faptul că el leagă această problemă a înființării de întreprinderi industriale de necesitatea secularizării averilor mănăstirești închinete. Din veniturile pe care și le însușesc călugării străini — precizează Grigore Pleșoianu — „s-ar putea înființa *fabrici de meșteșuguri* ca să nu mai dăm străinilor atîția bani pe lucruri ce iar de la noi le-au cumpărat și le-au lucrat” (p. 188).

Și, după ce nu a mai făcut parte din rîndul cadrelor didactice, Grigore Pleșoianu a militat pentru înființarea de manufacturi și dezvoltarea activităților comerciale avantajoase. Fiind un activ traducător în domeniul literaturii pentru copii, în aproape toate prefetele și adnotările traducerilor sale se observă această idee înaintată. În prefața la istorioara sa *Canarul*, apărută în 1840, la Craiova, Grigore Pleșoianu reia din nou problema înființării de manufacturi și protestează împotriva schimburilor comerciale neavantajoase. „Această bună chibzuire — scrie el, — va face ca să nu mai dăm și de acum înainte aur și argint pe alamă și oțel, nici un sac de lână pe un cot de postav, nici un caer de cînepă pe o testea de ștreanguri, nici un teanc de piei pe o pereche de cizme, nici o turmă de rîmători pe o căruță nemțească, nici o cireadă de boi pe o caleașcă, nici o turmă de berbeci pentru un burduf de untdelemn sau de măsline, nici un car de scînduri pentru o ladă de Brașov”²¹.

O critică asemănătoare întîlnim și în presa vremii, într-un articol apărut în 1843, în legătură cu activitatea fructuoasă desfășurată de pensionatul de fete, înființat de Elisabeta Știrbei, ceea ce înseamnă că ideea dezvoltării activităților industriale și comerciale devenise generală, aparținînd epocii. Subliniind aspectul educativ al confecționării pantofilor de către fete, autorul care semnează cu litera M. pledează pentru înființarea unor astfel de așezăminte și pentru băieți spre a învăța meșteșugurile și nu a mai fi țara tributară țărilor străine producătoare de materii fabricate. „Sintem dajnici ai străinilor, chiar pentru lucrările cele mai mici — scria răspicat autorul anonim. Productele se iau de aici, nelucrate, cu prețuri neînsemnate, se duc în străinătate, se lucrează, se aduc înapoi și le plătim cu prețuri înzecite...”²².

²⁰ *Aventurile lui Telemah*, de Fénelon, trad. de Gr. Pleșoianu, vol. I, cartea III, p. 135—137; cf. I. Popescu-Teușan, *Grigore Pleșoianu ca pedagog*, în *Din istoria pedagogiei românești*, I, Edit. didactică și pedagogică, București, 1956, p. 303; cf. N. A. Ursu, *Ideii economice și politice avansate în adnotările lui Grigore Pleșoianu la o traducere literară din 1831*, în „Cronica”, V, (1970), nr. 47, (250), p. 11.

²¹ I. Popescu-Teușan, *op. cit.*, p. 295; cf. N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. al XIX-lea*, I, București, 1901, p. 128, unde se apreciază că „Pleșoianu era un om de idei și ataca aspru pe acei care nu se gîndesc la întemeierea unei industrii naționale”; ideea fusese enunțată, aproape cu aceleași cuvinte și de cărturarul iluminist Dinicu Golescu, încă din 1827, în lucrarea sa cunoscută privind călătoria în Europa (vezi fragmentul în *Texte din literatura economică în România, în sec. XIX*, I, Edit. științifică, București, 1960, p. 24).

²² „Vestitorul românesc”, VII, 1843, nr. 38, p. 149—150.

Necesitatea dezvoltării schimburilor economice și înființarea de manufacturi se constată în concepția aproape tuturor dascălilor școlilor, fie că este exprimată în scris, fie că a rămas în cuvântările și rapoartele inedite, rostite și întocmite în diferite ocazii. Astfel, în prefață la manualul de *Geografie*, apărut în 1835, profesorul Iosif Genilie sublinia că învățătura științelor grăbește progresul spre civilizație și spre colaborarea între națiuni, deoarece „adevărurile științei fiind unice, învățătura lor unește pe toți cei ce le dobîndesc”. În finalul lucrării, Iosif Genilie militează pentru progresul economiei românești prin amenajarea navigabilității râurilor : „De s-ar împreuna unele cu altele, prin canale făcute — scria el — și s-ar face de plutit, atunci avuțiile munților s-ar vedea curgînd spre Dunăre, prin țară și *negoțul* (s.n.) ar pluti pînă în sinurile Carpaților” (p. 229).

Chiar și într-un manual de desen, unde nu te-ai putea aștepta să întilnești idei generatoare de fapte, găsim îndemnuri spre progres și dezvoltare economică. În prefața la ale sale *Elemente de deseniu și arhitectură* apărut în anul 1846, Carol Valstain, argumentînd cît este de folositor desenul și că, în țările înaintate ale Europei orice examen de calificare este precedat de o probă practică de desen, preconiza următoarele : „Acesta este drumul prin care *manufacturile, fabricile* (s.n.) și tot felul de meșteșuguri în staturile Europei, cele mai luminate, pășesc spre desăvîrșire” (p. 6).

Ideea de progres tehnic și industrializare este prezentă și în gîndirea dascălilor mai puțin importanți și nu de talia lui Petrache Poenaru și Grigore Pleșoianu. Profesorul Ion Gherasim Gorjan, care a funcționat la școlile din Vălenii de Munte, Călărași și Ploiești, cu ocazia vizitei domnitorului Gheorghe Bibescu, în 1844, la această din urmă școală, după ce a înfățișat progresul învățăturilor, la limba română și germană, arată că populația dorește și alte învățături „care mai cu seamă sînt acelea *industriale* (s.n.), între care ca într-o visterie, fără de sfîrșit, stă toată cinstea, bogăția și fericirea națiilor”²³.

De altminteri, Ion Gherasim Gorjan, încă din anul 1832, cînd publicase *Dascăl pentru limba franțuzească*, îndemnînd pe școlari să îmbrățișeze meserii practice, scria : „să iubească mai mult *negoțul* (s.n.) decît slujba politică”. La aceste sfaturi va reveni Ion Gherasim Gorjan și în prefața la lucrarea *Școlarul sătean*, apărută în anul 1840. În această carte de uz didactic găsim o foarte călduroasă pledoarie pentru învățarea meseriilor care preced, după cum știm, înființarea de obiective industriale. El îndemna pe școlari să îmbrățișeze meseria care le place mai mult, însă, le atrăgea atenția că „lucrarea pămîntului, fierăria, postăvăria (s.n.) pînzăria... sînt cele mai bune și de trebuință pentru om (p. 59).

La fel ca și la Ploiești, unde glasul lui Ion Gherasim-Gorjan se făcea ecoul tendinței poporului, obștea orașului Slatina, nemulțumită de învățăturile din școala începătoare, preponderent umaniste, cerea Eforiei Școalelor, încă din 9 iulie 1842, să se adauge în școală „așezămînturi”, de științe... și cu oarecare *învățături politehnice*, ceea ce înseamnă dorința tot mai vie a orașenilor pentru progres științific și tehnic²⁴.

²³ Ibidem, III (1844), p. 262—263.

²⁴ Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instr. publică, dosar 3384/1840, f. 528.

Încercări de a se introduce în învățămînt obiecte științifice, care să pregătească pe elevi pentru meseriile productive se produc și la Brăila. În 17 ianuarie 1844, profesorul Ion Popescu, acest valoros animator pe tărîmul economiei și culturii²⁵, raporta Eforiei că încă din 1839 a întocmit o tipografie în oraș, cu scopul de a da jumătate din venit pentru a se adăuga la școală „încă o clasă de științe”²⁶.

Pentru dezvoltarea industriei, comerțului și culturii, militează și cunoscutul pelerin transilvan, Ion Codru-Drăgușan, profesor la școala din Ploiești, în anul 1847. În cuvîntul său de la serbarea de sfîrșit de an școlar spunea: „Nu voim cucerința lumii, nu bătălii, nu popoare subjgate; virtutea bună să ne fie ținta tendințelor; *pămîntul nostru să-l punem la contribuțiune prin industrii, negoț*” (s.n.)²⁷.

În *Abecedar sau mentor* tipărită încă din anul 1835, la Sibiu, profesorul școlii începătoare de la Cîmpulung, Dumitru Jianu îndemna pe elevii săi să cinstească și pe negustorii străini, greci, italieni, francezi și englezi care „cu negoțul lor aduc folos țării noastre și care nu se amestecă în lucrurile stăpînirii noastre” (p. 90).

De asemenea, în lucrarea sa intitulată *Epistolar pentru tot felul de corespondențe*, apărută în 1840, candidatul de profesor Vasile Urzescu, transilvănean de origine, scria: „Cu înaintarea *negoțului și a industriei* (s.n.) se simțea de trebuință o culegere de modele de scrisori în limba românească”, ceea ce înseamnă că se elaborau și manuale și materiale didactice care să pregătească cadre necesare organizării schimburilor comerciale.

Pentru a demonstra posibilitatea exploatării subsolului bogat al Țării Românești și a se arăta perspectivele prospectărilor geologice, preconizate de Regulamentul Organic, în 10 iulie 1838, profesorul de istorie Aron Florian dădea în ziarul său „România”, informația în legătură cu „cercetările geologice și stingătoare de mine” ale savantului german dr. Gustav Schuler. Acesta întreprindea o călătorie în țară „pentru a face cu de-amănuntul cercetări naturale și științifice”²⁸, care, neîndoielnic, contribuiau la progresul științific și tehnic, la dezvoltarea bazelor viitoare industriei extractive.

Din cele prezentate pînă aici se poate concluziona că slujitorii școlii din Țara Românească, încă înainte de anul revoluționar 1848, au militat pentru necesitatea dezvoltării activităților industriale și comerciale pentru prosperitatea națiunii române. Multe din ideile acestea valoroase și-au găsit ecou în spiritul înouitor al veacului, dar altele, care au lovit direct sau indirect în interesele boierimii conservatoare, și-au făcut loc mai greu în practica societății românești. Luptătorii pașoptiști, vor pune din nou la

²⁵ Vezi și I. Virtosu, *Ion Popescu, animator cultural al Brăilei*, extras din „Analele Brăilei”, București, 1929.

²⁶ Arh. St. Buc., fond cit., dosar 1771/1844, f. 1.

²⁷ I. Codru-Drăgușan, *Pelerinul transilvan*, ed. George Munteanu, E.P.L.A., București, 1956, p. 272.

²⁸ V. Netea, „România”, *primul cotidian al poporului român*, în „Studii”, t. XIX (1966), nr. 1, p. 54.

ordinea zilei aceste probleme, ca și alte transformări și schimbări social-politice, continuând lupta celor de dinaintea lor, dar pe o treaptă superioară și într-un mod mai radical.

Revoluția de la 1848 a fost însă înfrântă vremelnic, astfel că ideile de renaștere social-economică și politică au fost amânate.

Ideea de industrializare și progres tehnic, deși însușită de liberalismul economic al celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea a fost înfăptuită numai parțial. De aceea se vor ridica din nou glasuri pentru dezvoltarea industriei naționale, ca cele ale lui P. S. Aurelian²⁹, A. D. Xenopol, Dionisie Pop Marțian și alții, ale căror idei își găsesc originea în gândirea cărturarilor din prima jumătate a sec. al XIX-lea, între care un rol de seamă revenea și slujitorilor școlilor naționale.

²⁹ De reținut faptul că P. S. Aurelian a fost fiul valorosului profesor de la școala începătoare din Slatina, Gheorghe Ardeleanu.

IMAGINEA POPORULUI ȘI PROBLEMA OBIECTIVITĂȚII ÎN CRONICA LUI JEAN FROISSART

DE

ALEXANDRU AVRAM

Cronica lui Froissart, însemnat izvor narativ pentru istoria secolului al XIV-lea în Franța și în Anglia, a constituit obiectul de studiu al multor lucrări. Abordarea, atât din punct de vedere istoriografic, cât și sub aspect literar, a cronicii a scos în evidență preocuparea cronicarului valon de a relata „marile minunății și frumoasele fapte de arme” („les grans merveilles et li biau fait d'armes”)¹, realizând, în felul acesta, un vast tablou al societății contemporane lui, societatea franco-engleză, tipic feudală, a secolului al XIV-lea². Este de la sine înțeles că Froissart, care — așa cum mărturisește în prologul operei, atât de semnificativ pentru concepția istorică a autorului — a căutat să se refere în special la evenimentele militare ale războiului de 100 de ani, nu a putut privi societatea contemporană decât în mod unilateral. Faptul că este în primul rând un cronicar al cavalerimii europene³ se explică prin biografia sa, din care reiese că Froissart s-a aflat, succesiv, sub protecția unor regi sau prinți și că a scris pentru ei (indiferent dacă el însuși mărturisește sau nu acest lucru)⁴. Nu este însă mai puțin adevărat că Froissart nu a putut să nu se refere, în treacăt sau mai pe larg, și la alte categorii sociale⁵ și, mai ales, nu a

¹ *Œuvres de Froissart*, publiées avec les variantes des divers manuscrits par M. le baron Kervyn de Lettenhove, Bruxelles, Comptoir Universel d'Imprimerie et de Librairie, Victor Devaux et Cie, 1867—1877 (în cele ce urmează, abreviat: *Œuvres*), vol. II, p. 7; vezi și Jean Ehrard, Guy P. Palmade, *L'Histoire*, Paris, Armand Colin, 1964, p. 103—104.

² Expuneri cu caracter general asupra acestei societăți pot fi găsite, de exemplu, în Jacques Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, Presses Universitaires de France, 1970, p. 83—96, 116—117, 233—247, și Michel Mollat, *Genèse médiévale de la France moderne. XIVe et XVe siècles*, Paris, Arthaud, 1970, p. 10—113, 205—232. Pentru evenimentele din epoca războiului de 100 de ani vezi Jacques Madaule, *Istoria Franței* (traducere din limba franceză de Eugen Rusu), vol. 1, București, Editura politică, 1973, p. 171—207; G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, în românește de Florica-Eugenia Condurachi și Dan Hurmuzescu, București, Editura științifică, 1975, p. 262—294.

³ Este ceea ce subliniază, pe bună dreptate, toți comentatorii operei lui Froissart, G. G. Coulton își intitulează, semnificativ, monografia dedicată lui Froissart *The Chronicler of European Chivalry* („Studio”, Special Winter Number, London, 1930).

⁴ Cf. René Doumic, *Études sur la littérature française*, première série, IVe édition, Paris, Perrin, 1896, p. 9.

⁵ În studiul său *Jean Froissart et la société franco-anglaise du XIVe siècle*, publicat în „Le Moyen Âge” 1970, 2, p. 275—284, D. Ciurea subliniază că „opera lui Froissart conține un material bogat, original și foarte variat pentru studiul societății și al istoriografiei feudale” (p. 284).

putut să nu ne transmită știri despre principalele manifestări ale luptelor de clasă din epocă : răscoalele din Franța și din Anglia, mișcările orașelor franceze și flamande.

Strins legată de prezența în cronica lui Froissart a țărănimii și a burgheziei în formare este problema imparțialității cronicarului. Privită sub aspectul poziției față de popoarele cu care Froissart a intrat în contact, problema și-ar găsi o rezolvare simplă : cu excepția antipatiei față de germani, recunoscută chiar și de unul dintre cei mai fervenți susținători ai imparțialității cronicarului, Antonin Debidour⁶, cavalerimea este prezentată pe același ton admirativ și judecată după aceleași criterii ale mentalității feudale, indiferent dacă este vorba de englezi sau de francezi⁷.

S-a susținut, de asemenea, imparțialitatea lui Froissart față de protectorii săi succesivi și, în general, față de cei peste 200 de regi și prinциpi pe care i-a cunoscut⁸. Cronicarul ar fi pe deplin obiectiv fie datorită faptului că „nu are patrie, ci numai reședințe”⁹, fie datorită originii sale valone, deci dintr-o zonă supusă în aceeași măsură influențelor franceze și engleze¹⁰. Un alt element adus în discuție de cei care au susținut obiectivitatea cronicarului este metoda sa de documentare, bazată pe informațiile culese direct de la participanții la bătăliile descrise ; acest lucru a determinat pe unii comentatori să-l apropie pe Froissart de Herodot¹¹.

Problema devine mai complicată îndată ce se încearcă să se verifice imparțialitatea lui Froissart atunci când acesta nu mai prezintă cavalerimea, ci alte medii sociale, cel țărănesc sau orășenesc, într-un cuvânt, poporul.

Reproșului adus cronicarului de a fi vorbit cu ură despre popor, în special în celebrul pasaj despre răscoala din Franța din 1358, A. Debidour îi răspunde prin câteva argumente, pe baza cărora conchide că Froissart se dovedește a fi la fel de imparțial și atunci când se referă la popor. Două ar fi principalele argumente ale cercetătorului citat. În primul rând, el consideră că relatarea jacqueriei nu este cel mai semnificativ pasaj printre cele care reflectă poziția lui Froissart față de țărănime și îi opune un alt fragment, relatarea binecunoscutului episod al masacrului de la Limoges. În al doilea rând, A. Debidour invocă simpatia cronicarului pentru unii conducători ieșiți din popor, ca Jacques d'Artevelde (Jakob van Artevelde) și chiar Étienne Marcel. Pentru a cinstări valoarea acestor argumente este necesară, pe de o parte, o reluare a pasajelor invocate de cei care i-au reproșat lui Froissart ura față de popor, pe de altă parte, o analiză a

⁶ Vezi antologia publicată de R. P. Chauvin și M. G. Bidois, *La littérature française par les critiques contemporains. Choix de jugements*, tome I. *Du Moyen Age au XVIIIe siècle*, Paris, Bélin Frères, 1903, p. 107.

⁷ Vezi, de exemplu, fragmentul în care se relatează cum Ioan cel Bun, regele Franței, înfrânt la Poitiers, este consolată de însuși învingătorul său, prințul de Wales (Prințul Negru), care îi felicită pentru curajul arătat pe câmpul de luptă, în *Oeuvres*, vol. V, p. 461.

⁸ A. Debidour, în R. P. Chauvin, M. G. Bidois, *op. cit.*, p. 98.

⁹ R. Doumic, *op. cit.*, p. 20. Vezi și Antonin Debidour, *Les Chroniqueurs. Deuxième série. Froissart — Commines*, Paris, H. Lecène et H. Oudin éditeurs, 1890, p. 102, unde se arată că pentru Froissart „nu patria este sfântă [...], ci senlorul, legătura feudală”.

¹⁰ *Oeuvres*, vol. I, tome premier, p. 502; cf. și Mary Darmesteter, *Froissart*, Paris, Hachette, 1894, p. 6.

¹¹ R. Doumic, *op. cit.*, p. 25. Pentru exactitatea documentării la Froissart vezi și opiniile lui F. Villemain, în R. P. Chauvin, M. G. Bidois, *op. cit.*, p. 94 și 103.

altor fragmente, care ar completa imaginea țărănimii și a orășenimii în cronică.

Pentru cineva care și-a propus să vorbească despre războaie aspectele legate de viața țărănimii nu prezintă importanță. Este de așteptat ca Froissart să ofere informații despre țărănime numai în cazuri excepționale, fie punându-și unele personaje să facă scurte considerații cu privire la situația acestei clase sociale, fie expunând el însuși observațiile sale. Singurele pasaje în care masele țărănești se află în centrul atenției sînt cele consacrate răscoalelor din Franța și din Anglia, evenimente sociale, dar și politice, peste care Froissart nu putea trece.

Puținele informații despre situația țărănimii din Franța și din Anglia sînt indirecte și în legătură cu știrile despre fiscalitate și consecințele acesteia. Uneori cronicarul trece de la aspectul fiscal la realizarea unei imagini mai largi a situației sociale din anumite regiuni. Cele mai valoroase date pe care le avem se referă la locuitorii din Languedoc, împovărați de dări. Cuvintele sînt puse în gura unui nobil care explică astfel regelui abuzurile ducelui de Berry și ale trezorierului acestuia, Béthisac: „Veți găsi pe oamenii săraci care erau deprinși să fie bogați și puternici. Abia au cu ce să-și lucreze și să-și are viile și ogoarele. Te cuprinde mila să-i vezi, pe ei, pe femeile și pe copiii lor; căci aveau în fiecare an cinci sau șase talii în spinare și erau jefuiți de o treime, un sfert sau o zecime din bunurile lor; uneori, de toate; abia putea fi plătită o talie, că alta le cădea în spinare”¹². Fragmentul este edificator pentru situația țărănimii în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, despre care Froissart vorbește aici în imagini grăitoare, fără ca această clasă să apară însă ca „personaj”. Figuri de țărani nu apar decît cu totul sporadic, singura mai bine conturată fiind cea a lui Wat Tyler, conducătorul răscoalei din Anglia; alteori apar țărani în episoade legate de aventurile unor nobili. Țărănimea ca personaj colectiv este însă prezentă cu prilejul relatării jacqueriei și a răscoalei din Anglia.

Marile mișcări antifeudale din Franța (1358) și din Anglia (1381) au fost, desigur, evenimente mult prea importante ca să scape atenției lui Froissart. Totuși, paginile consacrate în cronică acestor răscoale nu conțin, cum era și de așteptat, decît date privitoare la desfășurarea evenimentelor, la înfruntările militare și la distrugerile făcute de răsculați.

În ce măsură pot constitui mărturiile lui Froissart un izvor pentru cercetarea istorică a jacqueriei și a mișcării lui Wat Tyler, din moment ce poziția de clasă a cronicarului — mai evidentă aici decît oriunde — nu-i permite acestuia să ne dea o imagine realistă? Fără îndoială că Froissart este tributar unei concepții favorabile nobilimii, mai puțin ca membru al unei stări privilegiate (fiind burghez prin naștere, canonic prin formație¹³), mai mult prin situația sa de protejat al unor nobili, pe gustul cărora scrie. Aceasta nu-l împiedică însă să ne transmită și o seamă de știri care, supuse unui examen critic, pot servi la reconstituirea evenimentelor.

Dovedind mult spirit de observație, Froissart pune în evidență caracterul spontan al răscoalelor. Cronicarul nu vede cauzele lor adinci —

¹² *Oeuvres*, vol. XIV, p. 41.

¹³ Pentru biografia cronicarului vezi mai ales *Oeuvres*, vol. I, tome premier și Mary Darmesteter, *op. cit.*

în special existența șerbiei —, deși la un moment dat schițează chiar o definiție a acesteia¹⁴ și, pentru Anglia, observă că servitutea este mai accentuată în Kent, Essex, Sussex și Bedford¹⁵; asemenea investigații nu-l interesează. După cum bine s-a spus, el nu zugrăvește decît lumea exterioară¹⁶; de aceea, și în acest caz, istorisirea începe direct cu desfășurarea răscoalelor.

Caracterul spontan al jacqueriei din 1358 reiese din acest fragment: „Căci anumiți oameni de la țară, fără șefi, se adunară în Beauvaisis. Și la început nu erau nici o sută de oameni, care spuneau că toți nobilii din regatul Franței, cavaleri și scutieri, trădau regatul și că ar fi un mare bine dacă i-ar distruge pe toți. Fiecare dintre ei spunea: «E adevărat! e adevărat! Blestemat fie cel care va împiedica să fie distruși toți gentilomii!»¹⁷.

Același lucru este valabil și pentru răscoala engleză din 1381, cu singura deosebire că de data aceasta este menționată activitatea preotului John Bull, al cărui discurs rostit în încheierea predicii din fiecare duminică este inserat în paginile cronicii¹⁸. Cu toată această activitate de convingere a maselor țărănești, mișcarea a fost departe de a beneficia de un program; Froissart ne asigură că, în realitate, „cam trei sferturi din oameni nu știau ce cereau, nici ce căutau; ei se urmau doar unul pe altul, cum fac animalele și cum făcuseră odinioară ciobănașii care spuneau că merg să cucerească Țara Sfântă”¹⁹. Cronicarul dovedește o destul de bună cunoaștere a psihologiei maselor, iar comparația cu starea de spirit din vremea cruciadelor este semnificativă.

La fel de evident ca acest caracter spontan al răscoalelor este și caracterul lor antifeudal; în această privință, istorisirea lui Froissart poate fi considerată o mărturie demnă de crezare. În special afirmația pe care cronicarul o face despre răscoala din Anglia (răsculații, „dacă și-ar fi realizat scopurile, i-ar fi distrus pe toți nobilii din Anglia și, apoi, pe cei ai altor națiuni”²⁰) înlătură orice îndoială. Cu referire la Franța, Froissart vorbește de un „rege” al țăranilor, Jacques Bonhomme²¹, denumire cu nuanță peiorativă dată de nobili țăranilor în general.

Desfășurarea răscoalelor este tratată în mod asemănător. Pentru Franța totul se reduce la un tablou de ansamblu al distrugerilor și omorurilor săvârșite de răsculați. Din punct de vedere strict literar avem a face cu un adevărat pasaj de antologie. Froissart minuieste cu vervă mijloace artistice pentru a-i convinge pe cititori de amploarea atrocităților, pe care el le consideră mai cumplite decît cele întîmplate în timpul războaielor cu sarazinii²². Este partea în care abundă invectivele la adresa țăranilor răsculați; aceștia sînt „méchants gens”, autori ai unor „horribles

¹⁴ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 282.

¹⁵ *Oeuvres*, vol. IX, p. 387.

¹⁶ Julia Bastin, *Froissart — chroniqueur, romancier et poète*, deuxième édition, Bruxelles, Office de publicité, Anciens Etablissements J. Lebègue & Cie éditeurs, 1948, p. 9.

¹⁷ *Oeuvres*, vol. VI, p. 45.

¹⁸ *Ibidem*, vol. IX, p. 388—389.

¹⁹ *Ibidem*, p. 390.

²⁰ *Ibidem*, p. 394.

²¹ *Ibidem*, vol. VI, p. 46.

²² *Ibidem*, p. 45—46.

fais²³ și acționează „fără milă și fără îndurare, ca niște ciini turbați²⁴. Moartea nobililor este socotită un „mare martiriu²⁵. În descrierea răscoalei din Anglia Froissart acordă atenție, pe de o parte, cronologiei principalelor evenimente, pe de altă parte, principalului personaj, Wat Tyler. În rest, imaginea răsculaților este realizată cu aceleași mijloace stilistice; și acești răsculați sînt considerați „ieșiți din minți și turbați²⁶.

O știre prețioasă despre răscoalele din secolul al XIV-lea este cea referitoare la ecoul lor în Europa. Cronicarul dovedește putere de pătrundere atunci cînd face legătura între răscoala engleză, mișcarea antifranceză a orășenilor din Gand, sub conducerea lui Philippe d'Artevelde, și revolta maillotinelor parizieni²⁷.

Prezentînd episodul înfrîngerii răsculaților, Froissart scrie că nobilii francezi „au început, de asemenea, să-i omoare și să-i masacreze, fără milă și fără îndurare, pe acești oameni răi și pretutindeni pe unde-i găseau îi spînzurau de copaci²⁸. Poziția cronicarului este net în favoarea reacției nobililor, ceea ce, dealtfel, concordă cu atitudinea adoptată de-a lungul întregii relatări.

Fără îndoială că asemenea capitole au constituit un argument solid împotriva obiectivității lui Froissart; dealtfel, cei care l-au apărat pe cronicar nici nu au încercat să respingă acest argument, ci au preferat să-i opună diverse fragmente ale operei din care să rezulte contrariul: atît A. Debidour²⁹, cît și Kervyn de Lettenhove³⁰ aduc în discuție episodul masacrului de la Limoges, în care este vorba de popor în general, țărani și orășeni deopotrivă. Scena descrisă ne amintește de relatarea răscoalelor din Franța și din Anglia, prin imaginile realizate, și aici, cu mult nerv; apare însă o deosebire fundamentală: de data aceasta agresorii sînt înșiși nobilii, mai precis, cavalerii Prințului Negru, care recurg la represalii în masă, ca urmare a „trădării” seniorilor din Limoges.

După ce povestește cum au fost trecuți prin sabie locuitorii orașului, „bărbații, femeile și copiii”, cronicarul își manifestă consternarea: „nu știu cum de nu le era milă de bieții oameni³¹. Asemenea acțiuni ale celor pe care îi admira atît de mult nu puteau să-i stîrnească lui Froissart decît acest sentiment, întrucît el și-i închipuia pe cavaleri aproape ai domnului Lancelot du Lac³². Semnificativ este faptul că autorul cronicii nu-i cruță pe cavalerii care au procedat aici „fără îndurare”, întocmai ca răsculații menționați în fragmentele citate mai sus. Și mai interesantă este însă încheierea, în care Froissart își exprimă direct compasiunea față de locuitorii orașului Limoges: „Dumnezeu să le primească sufletele, căci au fost cu adevărat martiri³³.

Așa cum am văzut mai sus, în pasajele referitoare la acțiunile țărănilor răsculați, tot cu compasiune sînt priviți și nobilii. Pe Froissart îl

²³ *Ibidem*, p. 51.

²⁴ *Ibidem*, p. 45.

²⁵ *Ibidem*, p. 49.

²⁶ *Ibidem*, vol. IX, p. 401.

²⁷ *Ibidem*, p. 394.

²⁸ *Ibidem*, vol. VI, p. 47.

²⁹ În R. P. Chauvin, M. G. Bidois, *op. cit.*, p. 109.

³⁰ *Oeuvres*, vol. I, tome premier, p. 491—492.

³¹ *Ibidem*, vol. VIII, p. 41.

³² R. Doumic, *op. cit.*, p. 21.

³³ *Oeuvres*, vol. VIII, p. 41.

impresionează uciderea unor ființe fără apărare, indiferent dacă este vorba de nobili sau de oameni din popor. Se constată însă o deosebire în atitudinea față de agresori : deși îi condamnă pe autorii masacrului de la Limoges, cronicarul nu o face nici pe departe cu vehemența cu care înfierase acțiunile țăranilor din timpul jacqueriei.

Ne-am oprit asupra citorva pasaje în care Froissart se referă mai pe larg la păturile de jos ale societății ; ele sînt foarte puține în raport cu dimensiunile operei. Se poate afirma că ceea ce cronicarul numește „li menus peuples”³⁴ nu se bucură de o atenție deosebită.

O altă categorie socială importantă în secolul al XIV-lea și, mai ales, în secolele următoare — burghezia — apare și ea în paginile cronicii. Dacă locuitorii săraci sau cei din orașele mai puțin dezvoltate economic și emancipate politic pot fi asimilați „poporului mărunt”, nu același lucru se poate spune despre orășenii bogați, patriciatul urban. Știri despre proletariatul urban nu avem decît indirect, în momentul în care sînt amintite evenimentele din orașele flamande sau mișcările comunelor franceze³⁵ ; Froissart se referă, cu acest prilej, la locuitorii orașelor în general. Singura distincție care se face este aceea dintre masa orășenilor și cele cîteva figuri ieșite în evidență în contextul unor acțiuni politice.

Despre figura burghezului în cronică s-a scris relativ puțin în lucrările consacrate lui Froissart ; de regulă, investigațiile s-au limitat la episodul burghezilor din Calais — dealtfel, cel mai pe larg relatat — și la unii membri mai reprezentativi ai acestei categorii sociale pomeniți în paginile cronicii. Trebuie subliniat, de la început, faptul că Froissart însuși vorbește foarte puțin despre burghezi. Situația este explicabilă, mai întîi prin nivelul de dezvoltare a orașelor în sec. al XIV-lea — și, în acest sens, este semnificativă constatarea că predomină referirile la viața orășenească din Flandra, mai dezvoltată decît în Franța —, în al doilea rînd, prin importanța nu destul de mare, pe plan politic și mai ales militar, a noii categorii sociale pentru ca Froissart, preocupat doar de aceste aspecte, să îi acorde o atenție deosebită.

Orășenimea apare de obicei ca personaj colectiv. Acest lucru poate fi constatat în capitolele pe care cronicarul le consacră evenimentelor din Flandra. Termenul general cu care este denumită orășenimea flamandă este „les bonnes gens” ; în mod analog, orașele, „atît de pline de toate bunurile”³⁶, sînt numite, în repetate rînduri, „les bonnes villes de Flandre”. Acești termeni sînt în legătură cu bogăția care caracteriza orașele flamande, cu spiritul întreprinzător al locuitorilor lor. Dar aceiași „buni” orășeni din Gand, în momentul în care îlucid pe Jacques d'Artevelde (prezentat de Froissart aproape cu admirație) sînt numiți „méchants gens”³⁷. Dacă cel de-al doilea calificativ traduce o atitudine personală a cronicarului față de un eveniment — asemănătoare cu părerea sa despre răscoalele

³⁴ *Ibidem*, vol. IX, p. 386.

³⁵ O prezentare a problemei proletariatulului urban în orașele flamande se găsește la Jacques Heers, *op. cit.*, p. 240—244. Pentru mișcările sociale din Flandra secolului al XIV-lea vezi, printre altele, Henri Pirenne. *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, Paris, Ernest Flammarion, 1910, p. 187—194.

³⁶ *Œuvres*, vol. IX, p. 158.

³⁷ *Ibidem*, vol. IV, p. 317.

țărănești — în schimb, denumirea de „bonnes gens” nu are un conținut valorizator, ci s-ar putea echivala mai degrabă cu „oameni gospodari”.

Burghezii orașelor flamande sînt înfățișați, în general, ca iubitori de pace, dar caracterizați prin ceea ce se va numi mai tirziu individualism burghez. În ce privește cauzele conflictelor dintre orașele Flandrei, tocmai într-o epocă de prosperitate economică, Froissart observă, just, că la originea acestor războaie și uri („guerres et haines”) se aflau orgoliul și invidia („l'orgueil et l'envie”)³⁸ sau, în termeni moderni, concurența dintre diversele centre.

Episodul burghezilor din Calais, printre cele mai celebre în istoria Franței, relatat de Froissart pe baza cronicii lui Jean le Bel³⁹, este unul dintre puținele din cronică în care avem a face cu figuri individualizate de burghezi. Toți cei șase burghezi prin naștere („par naissance”) sînt mari negustori („grans marchands”) și persoane respectabile. Gestul lor de a se umili, prezentîndu-se — la cererea regelui englez — desculți, cu capetele descoperite și legați la gît cu o frînghie, în fața lui Eduard al III-lea și implorîndu-i mila pentru ceilalți locuitori ai orașului, este considerat de Froissart pe deplin lăudabil. Descrierea scenei este, și din punct de vedere literar, una dintre cele mai reușite; după cum scrie Froissart, „fără îndoială, nu a fost de față nici un senior, cavaler sau om viteaz care să se fi putut abține de a le plînge de milă”, iar „toți baronii și cavalerii care erau acolo îl rugau, plîngînd, pe rege, atît cît puteau, să binevoiască să aibă milă și îndurare”⁴⁰. Pe măsură ce se desfășoară nararea, în culori realiste, a acestei scene, cronicarul se alătură poziției celor șase burghezi, iar în cele din urmă își exprimă satisfacția față de hotărîrea luată de rege (la intervenția reginei Philippe) de a-i ierta atît pe membrii soliei, cît și pe concetățenii lor.

Portretele altor figuri de burghezi care apar în paginile cronicii sînt schițate sumar, prin relevarea cîtorva trăsături caracteristice. Astfel, Jean Lion, fruntaș politic din Gand, este „om înțelept, dibaci, îndrăzneț, crud și întreprinzător și destul de rece la nevoie”⁴¹. Ghisbrecht Mahieu, tot din Gand, este „om bogat, înțelept, dibaci și întreprinzător”⁴². Prin portrete individuale, Froissart realizează, de fapt, arhetipul burghezului, *homo novus*, vestitor al unei noi epoci, rece și calculat.

Din aceeași categorie socială face parte însuși Jacques d'Artevelde, șeful consiliului orașenesc din Gand, „care a fost la timpul său un atît de mare stăpin în Flandra”⁴³, a cărui prietenie au căutat-o atît regele Franței, cît și cel al Angliei. Față de un astfel de om, ridicat din păturile de jos ale populației, Froissart nu-și ascunde o ușoară admirație, ceea ce nu se repetă însă cu privire la Philippe d'Artevelde.

³⁸ *Ibidem*, vol. IX, p. 158.

³⁹ G. G. Coulton, *op. cit.*, p. 30. Jehan le Bel este autorul unei *Histoire vraie et notable des nouvelles guerres et choses avenues depuis l'an 1326 jusqu'en l'an 1361*, din care Froissart s-a inspirat, după cum recunoaște el însuși (*Œuvres*, vol. II, p. 1).

⁴⁰ *Œuvres*, vol. V, p. 204—205.

⁴¹ *Ibidem*, vol. IX, p. 162.

⁴² *Ibidem*, p. 162—163. De remarcat felul în care persoanele sînt „desemnate cu o trăsătură și marcate de un epitet” (R. Doumic, *op. cit.*, p. 23).

⁴³ *Œuvres*, vol. IV, p. 317.

Cît despre Étienne Marcel, starostele negustorilor din Paris, al cărui nume este legat de mișcarea din 1358, Froissart nu relatează decît încercarea lui de a preda orașul englezilor⁴⁴; nimic despre scopurile mișcării, despre caracterul ei antinobiliar. Acest lucru îl îndreptățește pe A. Pauthilet să considere că Froissart nu l-a înțeles pe Étienne Marcel⁴⁵.

Am dat, mai sus, cîteva exemple referitoare la modul în care Froissart înfățișează țărănimea sau orășenimea, păturile cele mai de jos ale societății, sau pe conducătorii proveniți din popor. Față de prezența masivă a nobililor în paginile cronicii, imaginea poporului este, fără îndoială, mult mai puțin conturată. Cu toate acestea, nu se poate trece cu ușurință peste acest aspect al operei, care îndreptățește concluzia că Froissart a fost un cronicar nu numai al cavalerimii, ci al întregii societăți franco-engleze a secolului al XIV-lea⁴⁶.

În ce privește atitudinea cronicarului față de popor, credem că din textul cronicii reiese cît se poate de clar poziția de clasă pe care se situează Froissart și de la care, în mod obiectiv, nu putea să se abată. Un critic atît de vehement al unor mișcări antif feudale nu putea fi decît de partea nobililor. Orice alte pasaje ale operei ar fi aduse în discuție și oricum ar fi ele interpretate, poziția de clasă a autorului nu poate fi negată. De remarcat însă, pe de altă parte, că nu trebuie să vedem în Froissart un neîmpăcat dușman al poporului, ci mai degrabă un admirator fără rezerve al ordinii feudale. Atîta vreme cît poporul nu se ridică la luptă, cronicarul nu numai că nu manifestă ură sau dispreț, dar dovedește chiar compasiune față de țărani, cînd dările sînt prea grele, față de locuitorii nevino-vați ai unui oraș, masacrați de englezi, sau față de burghezii din Calais care nu au ezitat să se umilească și să-și riște viața pentru a-și salva concetățenii. Atitudinea lui Froissart s-ar putea defini mai bine ca o ignorare (deși nu chiar totală) a păturilor de jos.

Ce se întîmplă atunci cînd necesitatea îl împinge, totuși, să se refere mai pe larg la popor? Dacă poziția de clasă a lui Froissart este un lucru neîndoielnic, mai poate fi folosită cronica sa ca izvor pentru cunoașterea evenimentelor în care sînt implicați oameni de jos? Credem că da, întrucît poziția de clasă a cronicarului nu are drept consecință trecerea sub tăcere voită sau prezentarea deformată a unor evenimente, ci se manifestă doar prin aprecieri, introduse cu deplină sinceritate. Froissart este în stare să-și exprime dezaprobarea față de un eveniment, față de o acțiune, dar nu încearcă să ascundă nimic din ceea ce a văzut el însuși sau a auzit povestindu-se de către martorii celor întîmplate. În felul acesta, critica de sinceritate este mult ușurată: dacă se înlătură comentariile cronicarului, rămîne descrierea realistă a evenimentului. Marea problemă a folosirii cronicii lui Froissart ca izvor istoric nu constă în a decide dacă este sau nu este cazul să se pună la îndoială relatările, ci de a stabili dacă evenimentele descrise au într-adevăr importanța și semnificația care le este conferită în paginile operei.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. VI, p. 68—69; despre împrejurările morții lui Étienne Marcel, p. 71—79.

⁴⁵ Vezi *Historiens et chroniqueurs du Moyen Âge. Robert de Clari, Villehardouin, Joinville, Froissart, Comynnes*, Paris, Gallimard, 1952, p. 370.

⁴⁶ Aceasta este părerea unuia dintre erudiții editorii al operei lui Froissart, Siméon Luce (*Chroniques de Jean Froissart*, tome premier, I^o partie, Paris, Librairie de la Société de l'Histoire de France, 1869, p. 1); Froissart este „lume”. Vezi și D. Ciurea, *op. cit.*, p. 284.

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ DEDICATĂ ANIVERSĂRII A 30 DE ANI DE LA ÎNFIINŢAREA SOCIETĂŢII DE ŞTIINŢE ISTORICE DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

În ziua de 21 decembrie 1979 a avut loc la Bucureşti Sesiunea ştiinţifică dedicată „Aniversării a 30 de ani de la înfiinţarea Societăţii de ştiinţe istorice din Republica Socialistă România”, organizată de Societatea de ştiinţe istorice din Republica Socialistă România şi Uniunea sindicatelor din învăţământ, ştiinţă şi cultură.

Lucrările sesiunii s-au deschis cu o şedinţă plenară în care au fost prezentate următoarele comunicări: *Cuvînt de deschidere* — acad. prof. univ. dr. docent Ştefan Pascu, preşedintele Societăţii de ştiinţe istorice din Republica Socialistă România; *Sarcinile cercetării şi predării istoriei în lumina documentelor celui de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român* — conf. univ. dr. Gh. I. Ioniţă, Facultatea de istorie-filozofie; *Aspecte privind istoricul şi activitatea Societăţii de ştiinţe istorice din Republica Socialistă România* — lector univ. Ion Gh. Şendrescu, membru în Biroul Consiliului de conducere al Societăţii; *Realizările Societăţii în domeniul cercetărilor privind istoria României* — prof. dr. Nichita Adâniloae, membru în Biroul Consiliului de conducere al Societăţii; *Preocupări de istorie universală în culegerea „Studii şi articole de istorie”*, editată de Societate. — prof. univ. dr. C. Velichi, vicepreşedinte al Societăţii; *Realizări în domeniul cercetărilor privind metoda predării istoriei* — prof. emerit dr. Aurel Iordănescu, vicepreşedinte al Societăţii.

În continuare, lucrările s-au desfăşurat în patru secţii: istorie veche şi medie, istorie modernă, istorie contemporană, metoda predării istoriei. Redăm mai jos comunicările prezentate.

Secţia istorie veche şi medie: *Premtsele civilizaţiei geto-dace* — prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dimboviţa, membru corespondent al Academiei R. S. România, preşedintele Filialei S.S.I. Iaşi; *Civilizaţia geto-dacă în perioada primului stat centralizat şi independent, de sub conducerea lui Burebista* — dr. Ion Glodariu, cercetător principal la Institutul de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca; *Bizanţul şi Moldova în secolele VI—XI, în lumina datelor arheologice* — prof. dr. Ioan Mitrea, preşedintele Filialei S.S.I. Bacău; *Realităţile societăţii româneşti din zona Aradului, la mijlocul secolului al XIII-lea, oglindite în „Carmen Miserabile” a lui Rogerius* — prof. Eugen Glück, Filiala S.S.I. Arad; *Permanenţe româneşti pe valea Crişului Alb, pe baza izvoarelor documentare medievale* — prof. Geza Kovacz şi prof. Al Roz, Filiala S.S.I. Arad; *Locul şi rolul agriculturii în economia medievală a ărilor române, cu referire specială la Moldova* — prof. dr. Ioan Ciută, vicepreşedinte Filiala S.S.I. Bacău; *Geneza şi evoluţia satelor vrtncene reflectată în toponimie* — prof. Emil Giurgea, Filiala S.S.I. Focşani; *Semnificaţia europeană a unirii înfăptuită de Mihai Viteazul* — prof. emerit Mircea Georgescu, secretar Filiala S.S.I. Tirgovişte; *Contribuţii la cunoaşterea istoriei Caranseşului, cu ajutorul sigiliilor oraşului* — prof. Virginia Ardelean, secretar Filiala S.S.I. Caransebeş; *Relaţiile agrare în comitatul Bihor în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea* — lector univ. dr. Ileana Şuta şi prof. Vasile Şuta, preşedinte Filiala S.S.I. Oradea Mare; *Locul ocupat de Principatele române în cadrul problemei orientale la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea* — prof. Elena Lica, Filiala S.S.I. Brăila.

Secţia istorie modernă: *Tratatul de la Adrianopole, din 1829, şi implicaţiile lui pe plan european* — conf. univ. dr. N. Ciachir, Filiala S.S.I. Bucureşti; *Lupta românilor din Banat pentru şcoala naţională în prima jumătate a secolului al XIX-lea* — prof. emerit dr. Vasile Popeangă, preşedintele filialei S.S.I. Arad; *Şcolile din Blaj şi ideea de unitate naţională* — prof. Ioan Bota, Filiala S.S.I. Cluj-Napoca; *Contribuţia Societăţii române de lectură din Abrud la dezvoltarea conştiinţei naţionale a românilor din Ţara Moşilor* — prof. Victor Mezaros, preşedintele Filialei S.S.I. Alba Iulia; *Ioan Sterca Şuluştu de Cărpiniş, tribun de onoare al lui Anram Iancu* — prof. emerit dr. Dumitru Braharu, secretar Filiala S.S.I. Cluj-Napoca; *Desfă-*

șurarea revoluției de la 1848—1849 în Chioar — prof. Aurel Vaida, președintele Filialei S.S.I. Baia Mare; *Greva muncitorilor din portul Brăila din anul 1858* — prof. dr. N. Mocioiu, președintele Filialei S.S.I. Brăila; *Frământări politice în timpul guvernării liberale (1867—1868)* — lector dr. Elena Ostolci, Filiala S.S.I. Timișoara; *Aspecte ale legăturilor dintre România și românii din teritoriile aflate sub dominație străină, în anii premergători independenței (1871—1876)* — prof. dr. Mihai Hrișcă, președintele Filialei S.S.I. din municipiul Gh. Gheorghiu-Dej; *Inceputurile presei birlădene, ziarul „Semănătorul”* — prof. Oltea Râșcanu, președintele Filialei S.S.I. Birlad; *Crearea și activitatea Clubului muncitorilor din Galați (1891—1900)* — conf. univ. dr. E. Mihaly, președintele Filialei S.S.I. Galați și prof. S. Mihaly; *Din lupta comună a românilor și sîrbilor pentru libertate socială și națională, oglindită în periodicele românești și sîrbești din Banat, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* — prof. emerit Dan Popescu, președintele Filialei S.S.I. Lugoj; *Procesul de formare a muncitorilor portuari și situația lor socială la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* — prof. dr. N. Bîrdăanu, vicepreședintele Filiala S.S.I. București.

Secția de istorie contemporană: *Date noi în legătură cu luptele muncitorilor petroliști din Valea Prahovei în timpul crizei economice din 1929—1933* — conf. univ. dr. Ion Balcu, vicepreședinte Filiala S.S.I. Ploiești; *Aspecte privind mișcarea sindicală în județul Ilarghita în perioada 1921—1938* — prof. Cheuta Amuliu, Filiala S.S.I. Miercurea Ciuc; *Contribuții la cunoașterea evenimentelor social-politice din județul Ialomița, în perioada 1940—1944* — prof. Vasile Zaim, președintele Filialei S.S.I. Călărași; *Lupta intelectualității române împotriva fascismului* — prof. Alexenia Andone, Filiala S.S.I. București; *Probleme terminologico-naționale ale revoluției care a început în țara noastră prin actul istoric de la 23 August 1944* — conf. univ. C. Mocanu, vicepreședinte Filiala S.S.I. București; *Contribuția maselor populare arădene, sub conducerea P.C.R., la victoria revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944* — prof. Al. Roz, Filiala S.S.I. Arad; *Participarea tineretului muncitor din Banat la lupta organizată de P.C.R. pentru instaurarea guvernului revoluționar democratic de la 6 martie 1945* — conf. univ. dr. Gh. Oancea, președintele Filialei S.S.I. Timișoara; *Aspecte privind reforma agrară din 1945 în județul Mehedinți* — prof. Ion Palașcă, președintele Filialei S.S.I. Drobeta-Turnu Severin; *Conferința regională P.C.R. Dimbovița din august 1945 și problema refacerii economice* — prof. Gh. T. Ionescu, președintele Filialei S.S.I. Tîrgoviște; *Contribuția locuitorilor Caransebeșului la războiul antihitlerist* — prof. Cornel Gherga, președintele Filialei S.S.I. Caransebeș.

Secția metodică predării istoriei: *Integrarea elementelor de istorie locală în predarea lecțiilor de istoria modernă a României* — prof. Zenovia Pavlică, președinta Filialei S.S.I. Botoșani; *Imperative metodologice și științifice în predarea cursului de „Probleme fundamentale de istorie universală”* — conf. univ. dr. Florea Stănculescu, membru în Biroul Consiliului de conducere al Societății; *Dialogul și dezbaterea. Rolul lor în procesul de însușire a istoriei. Diminuarea formelor expozitive* — prof. Doina Diac, Filiala S.S.I. Sibiu; *Contribuția Muzeului de istorie a Municipiului București la educarea patriotică a tinerei generații* — prof. Petre Dache, directorul Muzeului de istorie a Municipiului București Filiala S.S.I. București; *Valențele educației ale literaturii beletristice în predarea lecțiilor de istorie* — prof. Sabin Clurdăreanu, vicepreședinte Filiala S.S.I. Oradea Mare; *Contribuția expediției arheologice la educarea patriotică a elevilor* — prof. Vasile Ciucă, secretar Filiala S.S.I. Craiova.

La lucrările sesiunii au participat cadre didactice din învățămîntul superior și mediu, cercetători științifici, membri ai Societății de științe istorice din întreaga țară.

Sîmbătă, 22 decembrie 1979 a avut loc ședința Consiliului de conducere al Societății cu următoarea ordine de zi: a) Informare asupra activității Biroului Consiliului de conducere al S.S.I. pe anul 1979; b) Discutarea și aprobarea planului de muncă al Societății pe anul 1980; c) Diverse.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „ASPECTE PRIVIND CONTRIBUȚIA MARILOR ISTORICI DIN ȚARA NOASTRĂ LA DEZVOLTAREA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI”

Dedicată Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român, sesiunea a fost organizată în ziua de 10 noiembrie 1979, la Iași, cu sprijinul Comitetului județean P.C.R. de către Societatea de științe istorice din Republica Socialistă România, împreună cu filiala din Iași a Societății de științe istorice. Facultatea de Istorie-Filozofie a Universității „Alexandru I. Cuza”.

Inspectoratul școlar al județului Iași, Casa Corpului Didactic din același județ. Sesiunea și-a desfășurat lucrările într-o ședință plenară de deschidere și în două secții, prima secție ocupându-se îndeosebi de înfățișarea personalității unor istorici mai de seamă, cealaltă, de probleme mai de ansamblu din opera acestora.

Au luat parte profesori din învățământul universitar și cercetători științifici din București, Iași, Cluj-Napoca, Suceava, activiști de partid din domeniul învățământului, propagandiști, numeroși profesori din învățământul mediu din județul care a găzduit sesiunea.

La începutul ședinței plenary, într-un cuvânt de salut, tovarășul Florea Floares, secretar al comitetului județean P.C.R., din partea Biroului Comitetului județean P.C.R. a subliniat semnificația întrunirii acestei sesiuni în seria acțiunilor din toată țara dedicate noului Congres al XII-lea al partidului.

Într-o cuvîntare amplă, cuprinzătoare, acad. prof. dr. docent Ștefan Pascu, președintele Societății de științe istorice, a vorbit despre *Perspectivile istoriografiei românești în lumina orientărilor din documentele Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român*. A fost relevată, în directă legătură cu însemnate probleme ale istoriei României, importanța, fundamentală, politico-ideologică, a documentelor de partid, a opere teoretice a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România. În modalitate orientativă, în raport de scopul principal al sesiunii, au fost comentate rezultatele istoriografiei românești de pînă în prezent, contribuțiile marilor istorici, precum și obiectivele care se vor afla în fața științei istorice, în perspectivă, potrivit prevederilor proiectului de directive asupra cercetării științifice ale Congresului al XII-lea al partidului.

A rezultat că amplificarea, înnoirea necesară a cunoașterii, propagarea pe plan intern, precum și internațional a rezultatelor ei implică a fi întreprinse în așa fel încît să se consolideze argumentările bune de pînă acum și să se aducă noi contribuții privind valoarea substratului traco-dacic al poporului român și, astfel, rădăcinile lui autohtonice; stadiul dezvoltării societății în vremea lui Burebista, a primului stat centralizat și independent dacic, împrejurare de mare însemnătate pentru istoria generală a poporului român, care va fi sărbătorită pe plan național în anul acesta; condițiile istorice multiple, specificul etnogenezei românești și trăsăturile poporului român, care, provenind din daci, prin puternica, modificatoarea înrîurire romană, este un popor din familia popoarelor romanice; formele de organizare socială a poporului român pînă la constituirea mai evoluată a statelor sale de tip feudal; temeuriile profunde care au determinat dezvoltarea demografică, economico-productivă, culturală, politico-statală a poporului român în evul mediu în spațiul său strămoșesc carpațo-danubian-pontic; caracterul său unitar indiferent de numărul statelor și de includerile unor părți, mai mari sau mai mici, ale teritoriului său de către dominații ori stăpîniri ale unor regate și imperii din jur; antecedentele interne, factorii de viață materială și de conștiință socială care au condus la cristalizarea, la afirmarea națiunii române, felul și importanța realizării statului național unitar în anul 1918, precum și alte asemenea teme prin studierea cărora se poate concluda riguros că epoca de după 23 August 1944, construirea socialismului, îndeplinirea sarcinilor puse de Congresul al XII-lea al partidului fac parte din procesele istorice naturale ale devenirii societății umane de pe teritoriul patriei.

O idee, pusă de la început și care a revenit de cîteva ori în cuvîntul academicianului Ștefan Pascu, a fost aceea că dacă istoriografia românească, marii istorici asupra cărora s-a oprit atenția comunicărilor, au adus rezultate, multe remarcabile, nu înseamnă că obiectivele cercetării au fost epuizate, dimpotrivă, generația de azi a istoricilor români, mai vîrstnici ori și mai tineri are și va avea, mai ales de la nivelul actual al exigențelor științifice, al cerințelor politico-ideologice, atribuții dintre cele mai însemnate, un loc întins de nouă activitate explicativă, interpretativă.

Mai departe, lucrările ședinței plenary, conduse de conf. univ. dr. Vasile Cristian, decanul Facultății de istorie filozofie a Universității ieșene, au constat din comunicările următoare: Contribuția școlii istorice din Iași la dezvoltarea istoriografiei românești după al doilea război mondial, de prof. univ. dr. Gheorghe Platon de la Universitatea din Iași; Preocupări de slavistică la unii istorici ai Universității din București, de prof. univ. dr. Constantin Velichi, vicepreședinte al Societății de științe istorice; Nicolae Iorga și problemele istoriei universale moderne, de prof. univ. dr. Dumitru Almaș, de la Universitatea din București; Contribuția istoricilor Bucovinei la dezvoltarea istoriografiei românești, de prof. univ. dr. Vasile Ionescu, rectorul Institutului de învățămînt superior din Suceava și de lector univ. dr. Mihail Lazăr, de la același institut; Un mare pasionat al istoriei românești: Mihail Eminescu, de prof. univ. dr. Damian Hurezeanu, de la Academia „Ștefan Gheorghiu”.

Comunicările de la prima secție, ale cărei lucrări au fost conduse de dr. Dan Berindei, de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” din București, au fost: Concepția istorică a lui Nicolae Bălcescu, de dr. Dan Berindei; Contribuția istoricilor pașoptiști din Transilvania la

dezvoltarea ideii de unitate națională, de dr. Vasile Netca, de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”; Alexandru D. Xenopol și noua istorie românească, de dr. Alexandru Zub, de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”; Ion Bogdan și influența concepțiilor socialiste, de dr. Louis Roman, profesor la Liceul „Ion Neculce” din București; Nicolae Iorga despre viața politică din România în perioada interbelică, de lector univ. dr. Ioan Scurtu, de la Universitatea din București; Concepția istorică a lui Lucrețiu Pătrășcanu, de conf. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, de la Universitatea din București; Concepția istorică a lui Gheorghe Brătianu, de Ștefan Gorovei, cercetător științific la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”. S-a dat citire textului comunicării: Vasile Pârvan și istoria veche a României, de prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmboviță, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, președintele filialei din Iași a Societății de științe istorice.

La secțiunea a doua, ale cărei lucrări au fost conduse de conf. univ. dr. Gheorghe Cazan, de la Universitatea din București, au fost susținute comunicările: Probleme ale politicii externe românești la sfârșitul secolului al XIX-lea în preocupările unor mari istorici români, de conf. univ. dr. Gheorghe Cazan; Contribuția școlii istorice din Iași la dezvoltarea istoriografiei românești în perioada interbelică, de conf. univ. dr. Vasile Cristian; Preocupări de teoria istoriei la marii istorici români, de conf. univ. Constantin Mocanu, de la Academia „Ștefan Gheorghiu”, vicepreședinte al filialei din București a Societății de științe istorice; Ioan Lupaș și problemele învățămîntului istoric, de conf. univ. dr. Florea Stănculescu, de la centrul de perfecționare a cadrelor didactice de pe lângă Universitatea din București; Preocupări de istorie universală în istoriografia românească în perioada interbelică, de lector univ. dr. Lucian Boia, de la Universitatea din București; Rolul educativ al istoriei în lumina aprecierilor unor mari istorici români, de lector univ. Ion Gh. Șendulescu, de la Centrul de perfecționare a cadrelor didactice de pe lângă Universitatea din București, secretar al Consiliului național al Societății de științe istorice; Istoriografia celui de al doilea război mondial, de dr. Aurel Kereki, cercetător științific la filiala din Iași a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. și dr. Gheorghe Buzatu, cercetător științific la Institutul de istorie „A. D. Xenopol”.

În perioada modernă de peste un secol, perioadă care a fost cu precădere în sfera, foarte mare, a analizei reconstitutive și revalorificatoare a sesiunii istoriografice, au participat la soluționarea, fie uneori numai parțială, a problemelor referitoare la dezvoltarea istorică a poporului român, precum și al omenerii pe plan universal numeroși slujitori ai scrisului academic sau popularizator, ai învățămîntului universitar sau liceal, ai muncii stăruitoare cu documentele arhivelor ori ale straturilor arheologice. Dintre ei s-au ridicat mari discursi, unele foarte înalte, de activitate erudită și de o amplă privire istorică, nu fără contradicții în pozițiile lor de filozofie ori de atitudine politică mai cu seamă, dar care în ansamblul operei lor, ori prin unele laturi ale ei s-au aflat pe linii fundamentale ale intereselor reale ale națiunii, ale patriei, în slujba cărora au adus contribuții de valoare specifică disciplinei istoriei.

Activitatea marilor istorici a fost concentrată mai cu seamă la București sau la Iași, la Cluj, ori în alte câteva localități ale țării, cu mult anterior unirii din 1918 în țara românească de dincolo de Carpați (după cum primiv de la București sau de la Iași) mai înainte decît în alte părți ale teritoriului patriei noastre formîndu-se remarcabila pleiadă a militanților, prin istorie și lingvistică, pentru obținerea demnității și libertății naționale a românilor. Întrunirea la Iași a sesiunii a fost un prilej de a se aminti și releva pe bună dreptate că în orașul acesta cu atîta contribuție la cultura românească au trăit și au lucrat în unele momente sau etape ori în întreaga lor viață istorici deosebit de remarcabili, de talie națională și internațională, și a fost suficient a se exemplifica prin numele lui Nicolae Iorga — mai ales pentru punctele sale de pornire prodigioasă — sau al lui Alexandru D. Xenopol. După marea unire din 1918 istoriografia dezvoltîndu-se în toate centrele menționate ale țării, după cum s-a arătat în mod concret în câteva comunicări, și-a întărit însă caracterul ei unitar ca expresie a înșiși unității național-statale realizate, capitala devenind și în această privință locul principal de referință, de concentrare a multor forțe și valențe ale istoriografiei, Universitatea din București fiind înzestrată, pînă în noiembrie 1940, cu personalitatea în apogeu a lui Iorga. În același timp însă ideologic, istoriografia a fost mai diversificată, sesiunea avînd în obiectivul ei să examineze, deocamdată, în mod special aportul pozitiv al marilor istorici, de la gradul de considerare de către ei a informației care să stea la baza constatărilor, pînă la urcările teoretice, metodologice, istoriologice, în domeniile (sau domeniul) istoriei României sau ale istoriei universale. Unele comunicări au investigat felul cum marii istorici au reliefat rostul educativ, general sau în școală, al paginilor de istorie eroică, conținutul patriotic al istoriei naționale. Printr-una dintre comunicările susținute în ședința plenară, semnăindu-se pentru prima dată din incinta istoricilor de istorie generală spre lumea istoricilor și criticilor literari pasunea lui Mihail Eminescu pentru istoria poporului român, s-a propus întemeiat deschiderea mai largă a cercului de cercetare și cămărușii de care se vor bucura și reflexii de sensibilă valoare.

Comunicările, prin ele însele, dar și prin faptul că la realizarea sesiunii au participat mai mulți autori ai volumului X al Tratatului de istorie a României, volum care se elaborează sub coordonarea academicianului Ștefan Pascu, au dat rezultate pozitive pentru însăși munca la această operă de însemnătate națională și pentru dezvoltarea mai intensă a preocupărilor de istorie și de teorie a istoriei, foarte utile pentru menirea științei istoriei.

Constantin Mocanu, Ion Șendrulescu

DEZBATERE ȘTIINȚIFICĂ LA INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

La 21 decembrie 1979 în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga” a avut loc dezbateră cu tema *Caracterul conflictelor militare dintre țările române în evul mediu*. Referatul cu același titlu prezentat de Constantin Rezachevici a urmărit să dea o privire de ansamblu, sistematică, asupra acestui subiect, neabordat încă sub acest aspect în istoriografia românească, cercetind îndelungata perioadă cuprinsă între constituirea statelor feudale românești și sfârșitul secolului al XVIII-lea. Pornind de la analiza cauzelor războaielor pe plan universal efectuată în cadrul ultimelor studii de polemologie, în cadrul referatului s-a arătat că majoritatea teoriilor asupra acestui aspect nu-și găsesc justificarea în cazul conflictelor dintre țările române. În al doilea rând s-a subliniat că pe plan universal întreaga epocă premergătoare formării națiunilor este caracterizată de existența conflictelor între formațiuni politice de același neam, practic fiecare teritoriu etnic cunoscând în evul mediu nenumărate războaie între entitățile politice din cadrul său. Exemple luate din istoria Rusiei, Ungariei, Imperiului romano-german, Franței, Angliei, Serbiei, Bulgariei etc. arată comparativ pe de o parte că conflictele dintre țările române în evul mediu nu constituie un fenomen izolat, ci se încadrează în curentul general al fenomenelor militare de acest fel, iar pe de altă parte, că sub raport numeric ele sînt chiar mai puțin numeroase decît în țările amintite. În sfîrșit, un aspect demn de subliniat, bine documentat în cadrul referatului, privește existența și acțiunea conștiinței de neam și în domeniul conflictelor militare între țările române, element care marchează întreaga evoluție a acestora.

Pornind de la așezarea geografică a țărilor române, care a determinat evoluția lor în condiții politico-militare extrem de complexe, potențate de existența fără întrerupere la hotarul lor a unor puternice imperii sau regate în neîncetată încercare de expansiune teritorială și ținînd seama de aceste condiții, autorul a considerat că războaiele sau conflictele dintre țările române în evul mediu pot fi împărțite sau sistematizate în funcție de caracterul și cauzalitatea lor astfel:

- I) Determinate de acțiunile sau interesele puterilor vecine sau suzerane;
 - II) În legătură cu necesitatea strategică a creării unui front unic antiotoman al țărilor române;
 - III) Războaie ale pretendenților domnești sau determinate de aceștia, care angajează forțele militare ale țărilor române;
 - IV) Campanii pentru redobîndirea posesiunilor domnești din Transilvania;
 - V) Conflicte militare iscate din neînțelegeri bilaterale, fără amestec cauzal din afară.
- Desigur, această împărțire ținînd seama de un anumit element determinant în cadrul grupelor respective, presupune în fapt interacțiunea unor elemente cuprinse uneori în două-trei categorii de conflicte. De asemenea, ea poate fi restrînsă la mai puține categorii, care astfel ar primi un apelativ mai general. În realitate referentul n-a urmărit crearea unei scheme didactice, ci caracterizarea tipologică a tuturor conflictelor respective, ținînd totodată seama că acestea n-au îmbrăcat întotdeauna forma războielor, uneori limitîndu-se la campanii sau expediții demonstrative.

Referatul analizează apoi, cu exemple caracteristice cele cinci grupe de conflicte subliniînd trăsăturile fiecăreia. Astfel, prima categorie, cuprinzînd numărul cel mai mare de conflicte, de felul celor care opun în secolul al XIV-lea Țara Românească sau Moldova voievodului Transilvaniei, cuprins în regatul maghiar, sau a celor care în următoarele trei veacuri relevă participarea uneia din țările române la campaniile oștilor otomane asupra altei țări românești, este un rezultat al condițiilor politice în care se desfășoară existența țărilor române în evul mediu, al stăpînirilor străine fie și sub forma relațiilor de vasalitate, care opun forțele militare românești în numele unor interese străine lor.

A doua categorie de conflicte determinată de necesitatea creării unui front unic antiotoman al țărilor române este ilustrată îndeosebi de acțiunile lui Ioan de Hunedoara, Ștefan cel Mare (între 1470—1482), Mihai Viteazul și Radu Șerban, pentru înlăturarea domnitorilor

sau principilor turcofili din celelalte țări române. Aceste acțiuni care nu urmăreau cuceriri teritoriale, având doar rațiuni strategice, deși s-au desfășurat în forme ofensive, au prin finalitatea lor un caracter evident defensiv.

Cea de a treia categorie de conflicte între Moldova și Țara Românească, războaiele pretențiilor domnești, sau provocate de aceștia (interesând numai cele care angajează potențialul militar al statului), cuprinde un număr relativ mic de cazuri, cum ar fi cele din 1507, 1514, 1574, sau mai cunoscutul conflict „dinastic” între Vasile Lupu și Matei Basarab. Caracteristica celor din această categorie o constituie desfășurarea lor într-un răstimp scurt, limitat de obicei la o singură campanie și faptul că ocupă o pondere redusă în totalul conflictelor dintre statele feudale românești.

Campaniile domnilor moldoveni din secolul al XVI-lea pentru redobândirea posesiunilor din Transilvania: Ciceul, Cetatea de Baltă, Bistrița cu Rodna și Ungurașul, care formează următoarea categorie de conflicte, erau adesea de fapt „simple demonstrații de forță”, care nu urmăreau lezarea conducerii politice a Transilvaniei și încă mai puțin ocuparea acesteia din urmă, chiar dacă, ca o consecință a lor, influența politică a unor domnitori ca Petru Rareș sau Alexandru Lăpușeanu a sporit considerabil în această țară românească.

În sfârșit, ultima categorie, cea a conflictelor militare pornite din neînțelegeri tipic „feudale”, fără amestec străin, înregistrează doar două cazuri, fiecare în felul său constituind o excepție: luptele lui Ștefan cel Tânăr cu Radu de la Afumați din 1526 și, pe cu totul alt plan, năvălirea lui Gabriel Báthory în Țara Românească pentru alungarea lui Radu Șerban, la sfârșitul lui decembrie 1610 și începutul lunii următoare.

Ca atare, referatul subliniază că războaiele sau conflictele dintre țările române în evul mediu au fost puțin numeroase în raport cu celelalte categorii de conflicte militare externe, cea mai mare parte dintre cele cunoscute au fost determinate în ultima instanță de acțiuni sau interese ale marilor puteri vecine sau suzerane, nu au dus la cuceriri sau modificări teritoriale semnificative și nu au îmbrăcat decît rareori caracterul singeros al înfrunțărilor cu inamici de alt neam. Aceste trăsături ies și mai bine în evidență în raport cu situații similare din alte țări europene, unde războaiele între formațiuni politice de același neam au constituit mai cu seamă în prima parte a evului mediu o adevărată regulă.

Discuțiile care au urmat au subliniat că relațiile dintre țările române în evul mediu nu au fost caracterizate de războaie, ci de înțelegere, bazată nu numai pe identitatea conștiinței de neam ci și pe similitudinea între instituții, pe unitatea de interese și totodată că nu toate conflictele dintre ele au îmbrăcat haina războaielor. În același timp s-a insistat asupra aplicării în acest caz a principiului, exprimat într-o formă modernă, a echilibrului între state, precum și în direcția clarificării tipurilor de războaie care au avut loc în anumite cazuri între țările române.

Unii participanți la discuții s-au referit la tipologia conflictelor militare pornind de la schema propusă de referat, aducînd completări sau propunînd o restrîngere, prin mărirea gradului de generalizare, a categoriilor de conflicte (de pildă: 1. conflicte teritoriale; 2. economice; 3. politice și 4. dinastice) menționînd însă că acest aspect, de natură metodologică, are un anumit grad de subiectivitate, variînd de la un preopinent la altul și în ultima instanță operează în cadrul tuturor schemelor propuse cu același material factual. Cît privește conflictele provocate de interese economice, și aici s-a citat problema stăpînirii cetății Chilia în secolul al XV-lea, autorul referatului a arătat că după părerea sa acest exemplu nu poate crea o categorie de conflicte între țările române, cu atît mai mult cu cît cetățile ca atare aveau exclusiv un rol strategic și cel mult administrativ (în Moldova aici rezidînd pînă în secolul al XVI-lea conducătorii teritoriali, pîrcălabii), și nicicum un rol primordial în apărarea drumurilor comerciale (garnizoana celei mai mari cetăți moldovenești, Hotinul, număra maximum 60 de oameni, și aceasta în secolul al XVII-lea). Iar conflictul lui Ștefan cel Mare cu Brăila, mai bine zis cu boierii brăileni, n-are la bază cauze economice, ci refuzul boierilor de a susține un candidat la scaunul Țării Românești, propus de domnul moldovean, încadrîndu-se deci între situațiile conflictuale provocate de încercarea lui Ștefan de creare a frontului antiotoman al țărilor române.

În cadrul discuțiilor s-a subliniat necesitatea abordării în lumina adevărului istoric a aspectului conflictelor militare în studierea relațiilor dintre țările române în evul mediu, în cadrul cărora dezbaterea prezentată constituie un început. Concluzia acestora, relevantă nu numai de referat, ci într-o formă sau alta de mai mulți vorbitori, a fost aceea că conflictele militare între statele feudale românești nu constituie un element esențial al relațiilor dintre ele și în plus că războaiele și conflictele militare de altă natură între formațiuni politice de același neam constituie o realitate chiar mai des întîlnită pe plan universal în întreg evul mediu.

COLOCVIUL „NAȚIUNE, STAT, NAȚIONALITATE” DE LA SALZBURG

În perioada 5-7 octombrie 1979, „Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e.V. Heidelberg” (Asociația pentru studierea Transilvaniei — Heidelberg) și-a desfășurat lucrările celui de al 17-lea colocviu, la Salzburg în Austria. Tema generală aleasă pentru această întrunire a fost „Nation-Staat-Nationalität” (Națiune, stat, naționalitate), fiind puse în discuție cu precădere, dimensiunea istorică a problemei naționale ca și încercări de rezolvare a problemei naționalităților.

Ca în fiecare an, a participat și o delegație de istorici din România, formată de această dată din dr. Dan Berindei, dr. Adolf Armbruster, Ștefana Simionescu-Dăscălescu.

În ziua de 5 octombrie, lucrările colocviului s-au desfășurat separat în două secțiuni: de *istorie naturală* (au fost prezentate 10 comunicări cuprinzând aspecte geologico-geografice diverse, din Transilvania) și de *istorie* (unde au fost susținute 5 comunicări). În cadrul acestei secțiuni au prezentat referate Adolf Armbruster și Ștefana Simionescu-Dăscălescu: *Wandel im siebenbürgisch-sächsischen Nationalgefühl* (Evoluții în sentimentul național transilvănean săsesc) și respectiv *Die Autonomie Siebenbürgens und die Beziehungen zu der Moldau und Wallachei im 16. Jahrhundert* (Autonomia Transilvaniei și relațiile cu Moldova și Valahia în secolul al 16-lea). Din întrebările și discuțiile ulterioare s-a vădit interesul pentru conținutul și problematica ridicată de aceste comunicări.

În zilele de 6 și 7 octombrie lucrările colocviului s-au desfășurat în plen, având ca punct de pornire cite un raport general legat de tema de ansamblu a colocviului. Pentru a exemplifica, cităm: *Entstehung und Wandel des Nations-Begriffes — Was ist eine Nation?* (Apariția și evoluția sensului de națiune — Ce este o națiune?), susținut de prof. dr. K. J. Werner, urmat de alte comunicări printre care cea a dr. Dan Berindei, *Der Hermansstädter Landtag vom Jahre 1863 und seine Vorschläge zur Nationalitätenfrage* (Dieta de la Sibiu din anul 1863 și propunerile privind problema naționalităților).

De asemenea au avut loc și două așa numite *Podiumdiskussion* (Discuții de la catedră) care pornind de la cite un aspect mai restrins din tema generală a colocviului, au permis prin intervențiile unor specialiști, discuții largite cu toți participanții la colocviu. De exemplu, *Von der Nationsuniversität zur nationalen Minderheit* (De la universitatea Națiunii săsești la minoritatea națională) condusă de prof. W. Reutlingen sau *Strukturen und Funktionen ethnischer Minderheiten* (Structura și funcțiunile minorităților etnice) condusă de prof. dr. G. Weber, Münster.

În general, toate comunicările au fost de o ridicată ținută științifică, fiind urmărite cu viu interes, iar discuțiile care au urmat au arătat seriozitatea cu care a fost abordată o temă așa de importantă ca „Nation-Staat-Nationalität”.

Pentru o mai bună pătrundere a problematicii, au fost organizate la Bildungshaus St. Virgil (Casa de cultură St. Virgil — locul de desfășurare a colocviului) două expoziții, care au prezentat: Portul popular transilvănean (săsească) în grafica veche și Obiecte ale meșterilor aurari din Transilvania. De asemenea a fost organizată o excursie la Sachsenheim lângă Elixhausen, pentru a vizita așezarea săsească întemeiată aici după al II-lea război mondial.

În timpul colocviului, participanții au fost oaspeții municipalității orașului Salzburg și a cercului sașilor transilvăneni din Salzburg. Este demn de subliniat că în timpul acestor manifestări ca și pe parcursul întregului colocviu, delegația română a fost foarte bine primită fiind în permanentă atenție a gazdelor și a celorlalți participanți.

Ștefana Simionescu-Dăscălescu

CERCETĂRI ÎN ARHIVE ȘI BIBLIOTECI DIN R. P. POLONĂ

Polonia, cu numeroasele ei arhive și biblioteci, rămâne încă un bogat tezaur de izvoare interesind istoria medie a României, în ciuda pierderilor grele suferite și în acest domeniu în timpul ultimului război mondial. Cu toate că din a doua jumătate a secolului trecut de când istoricii români, în frunte cu B. P. Hasdeu, au început cercetările în depozitele de documente polone, au fost publicate un număr însemnat de astfel de izvoare în țara noastră¹, cit și

¹ Constantin Rezachevici, *Catalogul documentelor din arhivele polone publicate în România* (în pregătire pentru tipar).

în Polonia, numărul celor rămase inedite, îndeosebi din veacurile XVI—XVIII este încă considerabil, ca să nu mai amintim despre vechile publicații din aceeași perioadă, broșuri cu caracter politic, diarii, cronici în versuri etc., care deși tipărite ca atare la vremea respectivă, au, fie și prin raritatea lor, caracterul de document.

Continuând cercetările începute în urmă cu câțiva ani pentru aflarea de noi izvoare privind istoria politico-militară a țărilor române în evul mediu², între 16 noiembrie — 16 decembrie 1979 am efectuat o nouă călătorie de studii în R. P. Polonă, cercetînd îndeosebi fonduri de documente și vechi tipărituri din localitățile Varșovia, Cracovia, Gdańsk și Lublin. Ținînd seama de timpul scurt avut la dispoziție — în medie cam cinci zile pentru fiecare localitate —, de cunoașterea, în limitele posibilului, a izvoarelor deja publicate în țara noastră și în Polonia, cit și a celor microfilmate în ultimii ani de Direcția generală a Arhivelor Statului din București, ne-am îndreptat atenția îndeosebi asupra fondurilor nevalorificate de cercetătorii români.

În ordine cronologico-tematică materialele aflate se referă, în ceea ce privește secolul al XVI-lea, la: corespondența din 1573 între Ion vodă cel Viteaz și Ștefan Báthory cu regele Poloniei Henric de Valois, la cea din 1587 între cancelarul Transilvaniei și sultan cu Polonia, dar mai cu seamă la evenimentele politico-militare din anii 1595—1600, care situează țările române, marcate de puternica personalitate a lui Mihai Viteazul, în centrul atenției marilor puteri vecine. Astfel, referitor la anul 1595, am aflat mai multe ample relații în limba italiană, destinate desigur informării scaunului papal, avînd drept scop „justificarea” intervenției polone în Moldova și înlocuirea lui Ștefan Răzvan cu Ieremia Movilă. „*Giustificazione dell' entrata di Polacchi nella Moldavia . . .*” (37 p.), la care se adaugă mai multe scrisori din 1595—1596 grupate în manuscris sub titlul: „*Alcuni Letteri di Papa Clemente ottavo et del Rè et cancellieri di Polonia sopra la presa della Moldavia fatta da Polacchi*”, comentează pe larg evenimentele amintite, încercînd din partea polonă să atenueze nemulțumirea papei, conducătorul de drept al „Ligiî creștine”, față de ruperea Moldovei din cadrul acesteia prin intervenția polonă, și chiar să justifice aceasta înaintea împăratului habsburg și a principelui Transilvaniei.

Pentru pregătirea Imperiului otoman în vederea campaniei împotriva lui Mihai Viteazul am aflat o întinsă relație intitulată: „*De i quattro Bassa vizir della Militia di Giannitteri et altri notabili de la cose Turchesche et delle qualita d'Amurato. Di Sinan Primo Vizir*”.

O scrisoare nedată a marelui cancelar și hatman polon J. Zamoyski adresată principelui Sigismund Báthory, în legătură cu trecerea acestuia din urmă sub ascultarea împăratului creștin, aruncă o lumină interesantă asupra atitudinii marelui cancelar, conducătorul de fapt al politicii externe a Poloniei, cunoscut pentru adversitatea sa față de imperiale și bunăvoința arătată Porții. Din scrisoarea amintită în care îl sfătuia pe principe să-i împingă pe austrieci într-o măsură mai mare la război „religios” ofensiv împotriva turcilor, rezultă că Zamoyski urmărea slăbirea ambelor imperii în cadrul unui război de care Polonia se ținea deoparte, atitudine niciodată altfel exprimată fățiș de poloni în secolul al XV-lea în acte externe, și numai rareori în corespondența internă dintre rege și consilierii săi.

O importanță deosebită pentru cunoașterea evenimentelor politice și a jocului alianțelor diplomatice dinaintea bătăliei de la Călugăreni prezintă corespondența lui Sigismund Báthory cu împăratul Rudolf al II-lea, arhiducele Maximilian, Aron vodă, Albert Király etc., din martie — începutul lui august 1595.

Un număr însemnat de izvoare se referă la secolul al XVII-lea. Fără a intra în amănunte, pe care spațiul rubricii nu ni le permite, menționăm că cele mai multe privesc anii 1615—1630 și 1683—1691. Primul grup de documente se referă la o perioadă agitată din istoria țărilor române, determinată de reluarea ostilităților turco-polone, după aproape un veac de pace între cele două puteri, perioadă avînd ca punct central campaniile polone de la Țuțora și Hotin (1620—1621), și în care țările române, îndeosebi Moldova, se află în miezul conflictului. Ca atare, universalele și propunerile regelui polon Sigismund al III-lea în cadrul seimului din Varșovia (18 aprilie 1615, 26 aprilie 1616), discuțiile din cadrul acestuia (1616), corespondența înedită a hatmanului S. Zółkiewski (1615, 1618), și a lui Kochanowski (1616) cu regele, scrisorile acestuia către sultan din 1 iulie 1616 și 15 noiembrie 1623 (la aceeași dată și către marele vizir), conțin informații privind atitudinea polonilor față de evenimentele din Moldova, domniile lui Ștefan Tomșa și Alexandru Movilă, atitudinea față de turci, susținătorii celui dinții etc. În acest context se încadrează și scrisoarea Elisabetei Movilă, care semna „din mila lui Dumnezeu doamnă și voievodeasă a Țării Moldovei”, prin care cerea la 26 iunie 1615 lui

² Idem, *Cercetări în arhive și biblioteci polone*, în „Revista de istorie”. XXVII (1974), nr. 6, p. 952—956.

Leon Sapieha să intervină pe lângă rege pentru a-l ajuta pe fiul ei Alexandru Movilă să obțină domnia în Moldova, cea a lui Radu Mihnea către hatmanul Zólkiewski, din 13 iunie 1618 ca și întinsa relatare asupra tratatelor polono-moldovene din 12 septembrie 1616 (de la Bracha), care merită să fie cunoscută în întregime.

Aceleași perioade îi aparțin și o serie de documente privind relațiile principelui Gabriel Bethlen cu Polonia (1615—1616), cu sultanul (1621), sau cu împăratul Habsburg (1623); cu această ocazie menționind și un epitaf scris la moartea principelui (1629). La acestea se adaugă unele informații privind țările române din relatarea lui Al. Piaseczyński trimis la Constantinopol (1630).

În sfârșit, la cele patru diarii (jurnale) referitoare la campania de la Țuțora (1620), și la cele 21 de diarii și relatări privind componerea oastei polone în campania de la Hotin (1621), aflate cu prilejul precedentei călătorii de studii în Polonia³, adăugăm acum încă trei diarii și socoteli asupra expedițiilor din 1620, precum și o scrisoare a lui S. Zólkiewski către W. Miastkowski, referitoare la aceleași împrejurări, precum și două întinse relatări polone asupra campaniei din 1621.

Al doilea grup însemnat de documente din secolul al XVII-lea se referă la epoca lui Jan Sobieski, alt moment de vîrf în relațiile polono-române. După ce în precedenta călătorie de studii în R.P. Polonă am aflat listele nominale de plată și întreținere a oștenilor români din oastea polonă între 1652—1679, categorie de izvoare cu totul necunoscută istoriografiei românești⁴, de data aceasta am avut șansa de a descoperi un izvor de o importanță deosebită, prin momentul semnificativ căruia îi aparține. Este vorba de socoteala oastei polone prezentată seimului la 1683, oaste care sub conducerea lui J. Sobieski a participat la înfrîngerea și alungarea turcilor de sub zidurile Vienei. În cadrul acestei oști, dealtfel nu prea numeroasă, documentul menționează între celelalte categorii militare „steagurile moldovene” (*chorągwie Woloskie*), care alcătuiau *singura călărime ușoară din oastea lui Sobieski*. Se cunoștea puțin acum, cu destule amănunte, participarea impusă de Poartă a oștilor lui, Șerban Cantacuzino și Gheorghe Duca la asediul Vienei în tabăra otomană. Iată însă că documentul amintit, pe care urmează să-l publicăm integral, arată că oștenii români lefegii (dealtfel toți oștenii, indiferent de neam, erau plătiți în armata polonă, de unde și numele lor : „żołnierz”-i) s-au aflat și în oastea creștină, chiar în număr însemnat : aproape 3 500 de călăreți moldoveni, grupați în 13 steaguri vechi, existente înainte de 1683 și 33 de steaguri noi, recrutate în vederea campaniei pentru despresurarea Vienei. Este de asemenea interesant de semnalat că unul dintre căpitani ai acestor steaguri moldovene era Jerzy Hasdeu, renumit ca oștean viteaz al timpului, un m. întâș al lui Bogdan Petriceicu Hasdeu.

În legătură cu aceași campanie condusă de Sobieski am aflat și două scrisori ale comitetului de Maramureș și a lui Emeric Thököli către regele polon, diferite alte materiale referitoare la luptele cu turcii de lângă Viena, iar referitor la perioada imediat următoare, un bogat fond de documente din 1684 conștinând din scrisori originale ale împăratului Leopold către Sobieski și alte personalități polone în legătură cu Thököli și mai ales cu înaintarea austriacă în Ungaria în același an.

În ceea ce privește campaniile antiotomane ale lui Sobieski în Moldova, o relatare în limba italiană descrie expediția din 1686, cuprinzînd perioada 18 august—4 octombrie, unele referiri la aceleași împrejurări fiind făcute și de către voievodul de Poznań în cuvîntarea sa în dietină (seimul regional) din același an.

Informații despre campania din 1691 în Moldova aflăm chiar din relatările lui J. Sobieski, în corespondența sa cu Carol Tarło vicecancelar al coroanei, din care reține atenția scrisoarea originală adresată acestuia la 11 octombrie 1691 din „tabăra din Țara Moldovei pe riul Moldova”, despre mersul campaniei și cucerirea diferitelor cetăți, între care și cea a Neamțului „demnă de faima antichității”⁵. În sfârșit, o lucrare în versuri : „*Zabawa o Peregrynacyej woloski*” glorifică campaniile amintite ale lui Sobieski în Moldova.

În ceea ce privește istoria Moldovei, un anume interes prezintă și lucrările cu caracter cronicăresc, rămase în manuscris, cum este cea în limba latină a lui J. Chzastowski, *Polonia geographica* . . . , 1690, cuprinzînd unele informații despre evenimentele din Moldova între secolul XIII și 1677, cu relatări interesante îndeosebi pentru perioada 1672—1677.

Secolul al XVIII-lea aduce de asemenea numeroase date documentare privind istoria țărilor române. Selectiv amintim actul consemnînd tratativele turco-polone de la gurile Bugului

³ C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 955.

⁴ *Ibidem*.

⁵ O scrisoare cu conținut asemănător a fost adresată de J. Sobieski lui Carol Radziwiłł, subcancelar al Lituaniei, la 20 octombrie 1691 (Hurmuzaki, Supl. II—3, p. 229—232, nr. CIV).

din 14 octombrie 1703, care privesc situația țărilor române, scrisoarea din 1710 a unui episcop român: „Damascen Lubieniecki bispuc wołoski” către cancelarul coroanei, dar mai cu seamă voluminosul fond de documente privind misiunea la Constantinopol între 1764—1766 și deplasările prin țările române ale lui Charles Adolphe de Boskamp, consilier de legație și însărcinat cu afaceri al regelui polon la Constantinopol, ca și activitatea ulterioară a acestuia, adesea în directă legătură cu domnii țărilor române, și mai cu seamă cu La Roche, secretarul voievodului Moldovei Grigore al III-lea Ghica.

Un alt fond interesant de documente conținând știri de la Poartă, trimise de agenți poloni, se referă la anii 1775—1789, cuprinzând numeroase informații care privesc istoria politică și economică a țărilor române. Menționăm astfel, între altele, corespondența lui D'Everhard de la Constantinopol cu cabinetul regelui polon din 1775, scrisorile unor demnitari turci de la Hotin către rege, relatarea lui Bulgacov, ministrul Rusiei la Poartă, despre greutățile pe care le fac voievozii Moldovei după Constantin Moruzi comerțului cu Polonia, împotriva capitulațiilor, firmele ale Porții pentru libertatea comerțului austriac pe Marea Neagră și a celui german pe Dunăre, Prut și Nistru, pînă la Hotin și Cetatea Albă, informații interesante privind pregătirea și primii ani ai războiului ruso-austro-turc din 1787—1792, cu relații despre tratativele secrete de alianță propuse de Prusia Porții în 1789, la care a fost atrasă și Polonia, împotriva Rusiei, toate aceste documente fiind transmise în Polonia prin agenți de la Constantinopol. Tratatul propus de Prusia Porții la 8 octombrie 1789 se referă și la ținuturile de la nordul Dunării, care urmau să rămână mai departe în stăpînire a Porții. Faptul își găsește explicația mai deplină într-o extrem de interesantă informație a reprezentantului polon la Poartă din 10 mai 1787, care reproduce amănunțit o relatare trimisă de Nicolae Mavrogheni la Constantinopol, înaintea acestor date, deci chiar la începutul războiului amintit. În această relatare a lui Mavrogheni, pe care o vom publica în curînd, se menționează detaliat planul celor două imperii creștine de împărțire a posesiunilor turcești.

De la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, datează și relatarea de către Antoni Trębicki a soliei lui Piotr Potocki la Constantinopol (30 p.), care a trecut prin țările române. Menționăm de asemenea și informația cuprinsă într-un registru de hărți, din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, în care, amintindu-se cursul Dunării, după o hartă a lui Johan. Bapt. Homán, numele Dobrogei e desemnat prin „Romania”, ca parte care aparține Imperiului bizantin: „Danubii Fluminis (huic ab urbe Belgrad per More Nigrum usque Constantinopolim defluentis exhibiti). Pars infima. In qua Transilvania, Walachia, Moldavia, Bulgaria, Servia, Romania (subl. aut.), et Bessarabia cum vicinis regionibus ostenduntur”.

În ceea ce privește materialele documentare din secolul al XIX-lea, vom menționa doar o interesantă statistică a Bucovinei din anii 1816—1817 („*Statistische Tabellen sämtlicher in Galizien und der Bukowina gelegenen Staatsherrschaften in den Jahren 1816—1817*”), semnalînd în același timp că între manuscrisele rămase de la istoricul polon A. Czołowski, care la sfîrșitul secolului trecut și în prima jumătate a secolului al XX-lea s-a ocupat de istoria medie a țărilor române, se află o serie de materiale documentare și lucrări de concepție referitoare la acestea, între care amintim doar „*Materialy do genealogii rodziny Hizdeu*” (Materiale privitoare la genealogia neamului Hasdeu). Dealtfel, Al. Czołowski a fost considerat un bun cunoscător al relațiilor polono-române în evul mediu, în corespondența sa păstrîndu-se o scrisoare a lui I. Bianu, din 24 noiembrie 4 decembrie 1889, care în numele Academiei Române îi cerea să înceapă fără întîrziere cercetări și să copieze tot ce privește istoria Moldovei și Țării Românești, în afara documentelor notate într-o altă adresă din 1885, fie relații comerciale, fie politice și de altă natură. Ulterior, N. Iorga „recomandă călduros” aceluiași Al. Czołowski pe viitorul medievist P. P. Panaitescu, „vechiul său elev, care vine la Liov pentru studii”, intervenția savantului român aflîndu-se în același fond de corespondență a lui Czołowski. Acesta nu a fost însă singurul medievist polon interesat de istoria țărilor române, între alții putînd fi amintiți mai puțin cunoscuții Marian Sniadowski („*Notaty i materialy do genealogii różnych rodzin „Maramorosz”* — Însemnări și materiale privind genealogiile diferitelor neamuri „Maramureș”, mss. din a doua jumătate a secolului XIX), W. Logiński etc.

În ceea ce privește vechile tipărituri polone cu valoare practică de document, care ne-au reținut atenția, vom menționa în primul rînd aflarea unui alt exemplar al broșurii lui Stanisław Bartholan despre luptele polonilor cu Mihai Viteazul din toamna anului 1600, care spre deosebire de cel aflat în biblioteca familiei Zamoyski și publicat de noi nu demult, care trata doar luptele conduse de hatmanul J. Zamoyski cu domnul român⁶, descrie și pe cele purtate în noiembrie 1600 de Ioan Potocki, după plecarea lui Zamoyski, sub titlul: „*Valachicae Victoriae Ioannis Potociti*

⁶ C. Rezachevici, *Luptele hatmanului Jan Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din biblioteca Zamoyski (Broșura căpitanului Stanisław Bartholan din 1601)*, în „*Revista de istorie*”, XXXII (1979), nr. 7, p. 1338—1348.

Coronis. Per Stanislaum Bartholanum scripta”, parte pe care urmează de asemenea să o publicăm.

Semnalăm de asemenea broșurile lui Benedictus Mandina, *Oratio de foedere cum Christianis contra Turcorum pasciscendo. Habita in comitiis Varsaviae 30 Marta 1596*, Kraków, Druk Lazarzowa, 1596, 4°; Hermanus Vastelabus, *Epistolae Mahometis Turcorum Imperatoris ad principes et populos diversos... cum responsionibus eorundem... Nunc demum diligentia... editae*, Marp (urgi) Cattor, typ. R. Hutwelckeri, 1604, 8°.

În cadrul călătoriei noastre de studii am urmărit totodată și noutățile editoriale care ar putea interesa istoria românească, cu acest prilej semnalând lucrarea care se referă direct și la teritoriul țării noastre: Wojciech Szymański, Elżbieta Dąbrowska, *Awarzy. Węgrzy* (Avarii. Ungurii), Wrocław, 1979, 259 p., constituind volumul cinci al colecției „Cultura Europei în evul mediu”, care apare sub egida Institutului de istorie a culturii materiale.

De asemenea în cadrul vizitării diferitelor muzee și colecții cu caracter istoric din localitățile prin care am trecut, am avut prilejul de a vedea interesanta expoziție temporară deschisă la Cracovia: „Portretul polonez din secolul al XI-lea pînă în zilele noastre”, reunind sub formă citorva mii de exponate din toate colțurile Poloniei, de la basoreliefuluri, sau graduale și manuscrise miniaturate, pînă la tablourile de mari dimensiuni, tot ce poate fi mai reprezentativ în iconografia istorică polonă, prilej de fructuoase legături cu arta medievală românească, îndeosebi cea moldoveană (menționez în acest context și apariția relativ recentă în Polonia a interesantei lucrări colective: *Sztuka Rumunii (Arta în România)*).

Țin să menționez de asemenea modul de organizare al fondului central de documente și manuscrise istorice din R.P. Polonă, în cadrul Bibliotecii Naționale de la Varșovia, prin microfilmarea tuturor acestora și concentrarea microfilmelor (*fondurile originale rămînd mai departe în cadrul colecțiilor în care au luat naștere*), evitîndu-se astfel posibilitatea pierderii lor fără urmă în cadrul unor catastrofe naturale sau a războaielor (experiența ultimului război mondial și-a spus aici cuvîntul), spre deosebire de tendința excesivă de a concentra toate fondurile documentare medievale originale în cadrul unei singure colecții, care există și la noi, colecție vulnerabilă prin însăși unicitatea sa la capriciile timpului.

În încheiere, amintesc sprijinul binevoitor acordat de personalul arhivelor și bibliotecilor cercetate, și în primul rînd de Anna Maria Wolińska de la *Biblioteka Narodowa* din Varșovia și nu în ultimul rînd pe cel al lui An. Karpiński, doctorand la Institutul de istorie din Varșovia al Academiei de științe polone, care ne-a facilitat rezolvarea problemelor ridicate de lungile și uneori dificilele deplasări din sudul Poloniei pînă la Marea Baltică.

Constantin Rezachevici

CRONICĂ

În zilele de 9—10 noiembrie 1979 Comitetul județean de cultură și educație socialistă Arad, Muzeul județean Arad, Universitatea culturală științifică Arad au organizat Sesiunea de comunicări științifice dedicată Congresului al XII-lea al P.C.R. cu tema „Valorificări contemporane ale patrimoniului istoric, etnografic și artistic din județul Arad”. Lucrările sesiunii au debutat cu o ședință plenară în ziua de 9 noiembrie 1979 în care au susținut comunicări: Pavel Aron, prim-secretar al Comitetului județean P.C.R. Arad — *Cuvînt de deschidere*; acad. Ștefan Pascu (Cluj-Napoca) — *Universitatea din Cluj-Napoca și cultura arădeană*; Gheorghe Unc (București) — *Participarea reprezentanților muncitorimii arădene la amplul proces de unificare al mișcării muncitorești din România 1918—1921*; Ion Horațiu Crișan (Cluj-Napoca) — *Civilizația dacică în lumina noilor descoperiri arheologice*; Ion Ardeleanu (București) — *Semnificația istorică a congreselor P.C.R.*; Hadrian Dalcovicju (Cluj-Napoca) — *Probleme actuale privind istoria statului dac*; Vasile Drăguț (București) — *Pictura murală de la Hălmațiu — o importantă recuperare a artei vechi românești*; Ion Oprîș (București) — *Comisia monumentelor istorice și ocrotirea patrimoniului cultural național în județul Arad 1918—1948*;

În continuare, în ziua de 10 noiembrie lucrările s-au desfășurat în trei secțiuni, după cum urmează: Secțiunea I, : *Canemir Rîșcuța, Irina Ioana Rîșcuța (București) — Etnoantropologia prin investigație complementară a populațiilor vechi și actuale. Aplicare în cercetare*

țarea antropologică a românilor din Munții Apuseni și teritoriile limitrofe; Sever Dumitrașcu, I. Emödl (Oradea) — Descoperiri arheologice de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului făcute la Biharea; Liviu Mărghitan (București) — Aportul dacilor de pe cuprinsul meleagurilor ardene la dezvoltarea metalurgiei fierului; Eugen Chirilă (Cluj-Napoca) — Moneda dacieă în Transilvania; Ștefan Ferencz (Cluj-Napoca) — O nouă cale de pătrundere a romanilor în Dacia în timpul războaielor dacice; Nicolae Kiss (Arad) — Podoabe traco-dacice din aur și argint descoperite în județul Arad; Vasile Boroneanț (București) — Săpături arheologice de la Cladova. Campania 1979; Florin Medeieț (Timișoara) — Unele probleme ale ritului de înmormintare la geto-daci în zona de sud-vest a României; Andrei Aricescu (București) — Unele considerații privind apărarea frontierei Daciei romane; Nicolae Chidioșan (Oradea) — Dacii din Bihor; Mircea Rusu (Cluj-Napoca) — Cetățile Aradului; Mircea Barbu, Egon Dörner (Arad) — Cercetări arheologice la Sântana. Campania 1979; Mircea Barbu, Mircea Zdroba (Arad) — Șantierul arheologic Vladimirescu. Campania 1979; Eugen Pădureanu (Arad) — Fortificații necunoscute în județul Arad; Geza Kovach — Transportul sării pe Mureș în sec. X — XII; Gheorghe Anghel (Alba Iulia) — Considerații asupra cetății de la Arad; Rodica Rădulescu (Arad) Gheorghe Tărcuș (Arad) — Steme nobiliare pe diplome emise între 1655—1720 pentru români din ținutul Hălmașului; Marcel Știrban (Cluj-Napoca) — 225 de ani de la deschiderea școlilor blăjene; Elena Colta (Arad) — Circulația cărții românești din sec. XVII în părțile Zărandului; Gheorghe Gabor (Arad) — Activitatea politică și diplomatică a lui Gabriel Bethlen pentru menținerea cetăților Ineu și Lipova; Eugen Gluck (Arad) — Contribuții cu privire la codicile ardene.

Secțiunea a II-a: Vasile Popeangă (Arad) — *Preparandiile din Transilvania; Violel Faur (Oradea) — Reuniunile învățătorilor români din Crișana 1875—1914; Iosif Wolff (Cluj-Napoca) — Model de originalitate la Nicolae Horga Popovici; Gheorghe Șora (Timișoara) — Idei iluministe în opera lui Nicolae Horga Popovici; Cornel Lungu (Sibiu) — Considerații asupra raportului între mișcarea culturală și națională a popoarelor din fosta monarhie austro-ungară (1867—1918); Liviu Groza (Caransebeș) — Constantin Daicoviciu Loga — director al școlilor naționale grănicerești din Banat; Doru Bogdan (Arad) — Pavel Vasici — în slujba învățământului românesc din Transilvania; Otto Greffner (Arad) — Lupta comună a românilor, maghiarilor și germanilor în revoluția de la 1848 în zona Aradului; Victor Neumann (Timișoara) — Vasile Maniu — cercetări istorice inedite; Andrei Caciora, Eugen Gluck (Arad) — Evoluția etno-demografică a județului Arad (1848—1918); Radu Păiușan (Timișoara) — Din corespondența lui Ovidiu Densusianu cu Constantin T. Stoica; Liviu Botezan (Cluj-Napoca) — Aradul — promotor al noului activism în anii 1898—1899; Vasile Vesa (Cluj-Napoca) — Documente privind România în anii neutralității; Mircea Stoica (Sibiu) — Contribuția comunelor ardene la actul Unirii ilustrată în documentele sibiene; Elena Borugă (Timișoara) — Adunarea generală a societății pentru crearea unui fond de teatru național român de la Arad din 27 septembrie 1884; Nicolae Roșuț (Arad) — Răscoala de la Sepreus — 1903; Vasile Dudaș (Timișoara) — Acțiuni protestatare organizate de fărâmiștea băndăteană în anii primului război mondial; Pavel Galea (Arad) — Vasile Goldiș și problemele literaturii române din Ardeal; Melente Nica (Arad) — Octavian Goga și Aradul; Alexandru Roz (Arad) — Condițiile istorice ale instaurării administrației românești la Arad 1918—1919; Dan Lăzărescu (Arad) — Biblioteca pedagogice ardene în sec. XX; Gheorghe Oancea (Timișoara) — Documente noi de arhivă privind lupta antifascistă și social-democrată din România în anii dictaturii militar-fasciste și ai războiului; Nicolae Jurcă (Sibiu) — Procese și tendințe în mișcarea socialistă și social-democrată din România în anii dictaturii militar-fasciste și ai războiului; Mircea Gherman (Brașov) — Ilie Cristea și Dante Gherman redactori ai ziarului „Glasul Ardealului”; Luana Popa (Brașov) — Ath. M. Marienescu colaborator al publicațiilor brașovene; Ion Dod (București) — 23 August — Locuri istorice; Eduard Ivanof (Arad) — Luptele împotriva invației fasciste de pe Crisul Alb (septembrie-octombrie 1944); Alexandru Porțeanu (București) — Rădăcinile istorice ale culturii socialiste și rolul lor în consolidarea unității culturii românești; Victor Cațavei (Arad) — Premiere tehnice ardene pe plan mondial (1918—1979); Rodica Herlo (Arad) — Dezvoltarea social-culturală a județului Arad (1965—1979); Gheorghe Țăranu, Romeo Țăranu (Arad) — Realizări ale construcțiilor de mobilă arădeană.*

Secțiunea a III-a: Georgeta Stoica (București) — *Arhitectura muzeului contemporan; Eleonora Costescu (București) — Artă în viața orașului (Considerații pe marginea taberei de sculptură de la Căsoaia); Viorica Guy Marica (Cluj-Napoca) — Interferențe artistice germano-transilvănene în sec. XV—XVI; Ion Drăgoescu (București) — Flinta în civilizația românească; Germina Comănică (București) — Contribuții privind cercetarea obiecturilor din satele Seitin și Cladova; Octavian Radu Maier (București) — Arhitectura populară din zona Aradului; Rodica Herlo (Arad) — Sumele din colecția Muzeului județean Arad; Horia Medeleanu (Arad) — Tendințe în pictura secolului al XVIII-lea din părțile Aradului; Alexandru Braica (Arad) — Lucrări reprezentative de pictură în colecții particulare ardene; Stache Valentin (Arad) — Mișcarea artis-*

tică de amatori și Școala populară de artă din Arad; George Manea (Arad) — Centrul de furcășt de la Avram Iancu, județul Arad; Monica Budiș (București) — Contribuții la cunoașterea obiceiurilor din localitățile Vinga; Irma Szabo-Ferencz (Arad) — Figura copilului în colecția de artă plastică a Muzeului județean Arad; Violeta Blaj (Timișoara) — Centrul de olărit de la Birchș; Eutimiu Lăpăduș (Timișoara) — Gospodăria fărâneasă de la Gașa, județul Arad; Aurel Chiriac (Oradea) — Transportul și desfacerea produselor lucrate în satele cu meșteșuguri specializați în fierărit la tirgul din Beltu; Ion Tolan (Arad) — Ancorarea în realitate a artei moderne românești; Gheorghe Lanevski (Arad) — Cîteva considerații asupra artei 1900 în arhitectura arădeană; Stela Andrei (Timișoara) — Sumănărul pe valea Mureșului; Aurel Sasu (Arad) — Contribuții la cercetarea și cunoașterea unor centre ceramice necunoscute din județul Arad; Florin Costin (Oradea) — Complexul de industrie casnică fărâneasă de la Bulz (jud. Bihor); Florica Goina (Arad) — Textilele și podoabele din colecția Roman Flutur Anne; Aristida Turcuș (Timișoara) — Găleala capului la femei pe valea Mureșului; Ioan Ivașcu (Arad) — Caracterul satiric al folclorului din părțile Aradului; Octavian Mîndruș (București) — Glosarul toponimic al județului Arad; Vasile Ioniță (Reșița) — Straturi toponimice în arealul Semlac, jud. Timiș; Andrei Kertesz-Badrus (Sibiu) — Considerații asupra altarului de la Trnava (Proștea Mare); Dolna Braicu (Sibiu) — Valorificări patrimoniale sibiene — colecția de transilvanice Carl Bugher; Poliș Rozalia (Oradea) — Rezervații și obiective rezervate în domeniul științelor naturii; Ileana Florea (Șiria) — Din corespondența inedită a lui Ioan Slavici.

În zilele de 15-16 noiembrie 1979 s-a desfășurat la Oradea Sesiunea de comunicări „Oameni din Bihor. Momente — Instituții — Personalități. „Ediția a treia, organizată de Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Bihor și Biblioteca județeană — Bihor. În ziua de 15 noiembrie 1979, după cuvîntul de deschidere rostit de președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă Bihor, prof. Ioan Chira, au prezentat comunicări: Iosif Maștei — Oameni ai muncii din județul Bihor și creativitatea tehnico-științifică; Silviu Pop de Popa — Școala populară de artă la un sfert de veac de activitate; Szikszay Tibor — Aspecte din județul Bihor privind dezvoltarea învățămîntului în limba naționalităților conlocuitoare, exprese a politicii științifice a partidului și statutul de rezolvare a problemei naționale în România; Radu Enescu — Horvath Imre și Alexandru Andrișoiu în contemporaneitate; Alexandru Porțeanu — Coordonații ale relațiilor culturale româno-maghiare interbelice și contribuții orădene la dezvoltarea lor; Ioan Chindriș — Cărturarul Ioan Cornell. Un apel pentru tipărire de cărți al lui Samuil Vulcan; Sever Dumitrașcu — Istorie și istorici în revista „Cele trei Crișuri”; Ion Bradu — Reunirea culturală „Cele Trei Crișuri”; Titus L. Roșu — Bihorul în unitatea civilizației românești în evul mediu; Eugen Glück — Cîteva din manuscrisele medievale provenite din Crișana și Banat, aflate în bibliotecă străine; Florian Nica — Școli, dascăli și elevi din Bihor în secolul al XVIII-lea.

În ziua de 16 noiembrie 1979 au fost susținute comunicările: Iudita Calușer și Constantin Mălinaș — Proclamația lui Ioan Munteanu și adunarea de la Sarcău — o importantă manifestare bihoreană în anul revoluționar 1848; Viorel Faur — Legăturile Societății „Hilaria” cu societăți culturale românești; Titus L. Roșu — Petru E. Papp, om de litere; Ioan Cardoso — Vtsarton Roman. Bibliografie; Gheorghe Lițiu — Un luptător bihorean pentru Untre: Dr. Dumitru Lascu; Emil Roșescu — Din istoria pedagogiei interbelice în Bihor; Körösi Ștefan — Asociația Universitatea liberă, Oradea, 1931; Lucia Cornea — „Familia”, seria a doua. Profil și colaboratori; Constantin Mălinaș — Bihorul editorial, 1948—1978. Studiu și catalog; Corneliu Crăciun — Alexandru Roman în conștiința noastră; Andrei Trainic — 35 de ani de la o importantă acțiune antifascistă din Oradea.

În zilele de 1—2 decembrie 1979 la Alba Iulia cu organizarea Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al județului Alba, a Comitetului județean U.T.C. Alba, a Muzeului Unirii Alba Iulia și a Casei de Cultură a Sindicatelor Alba Iulia s-au desfășurat lucrările sesiunii „Continuitate, unitate și independență în istoria poporului român”. În ședința plenară din ziua de 1 decembrie 1979, după Cuvîntul de deschidere rostit de Vasile Purdea, prim-secretar al Comitetului Municipal Alba Iulia al P.C.R., președintele Comitetului Executiv al Consiliului Popular al Municipiului Alba Iulia, și Cuvînt de salut adresat participanților de Nicolae Hurbean, prim-secretar al Comitetului județean Alba Iulia al P.C.R., președintele Comitetului Executiv al Consiliului Popular al județului Alba, au prezentat comunicări: acad. Ștefan Pascu — Importanța și semnificația Unirii Transilvaniei cu România în istoria poporului român;

prof. univ. dr. Hadrian Dalcoviciu — 2050 ani de la crearea statului dac independent și centralizat; dr. doc. Ion I. Russu — *Despre romanizarea Daciei*.

În continuare, sesiunea a continuat pe secțiuni după cum urmează: 1 decembrie 1979 — I. Arheologie — Istorie antică: G. Oprea — *Sarcinile ce le revin unităților de cultură din jud. Alba în răspîndirea cunoștințelor tehnico-științifice în cea de a treia ediție a Festivalului național „Cîntarea României”*; V. Lazăr — *Considerații sociale și economice asupra așezării de la Ștîncăi — jud. Mureș*; H. Clugudeanu — *Notă date privind necropolele tumulare din Munții Trascăului*; I. Paul — *Descoperiri tractice timpurii la Vinșul de Jos — Sibiu*; „Deasupra satului”. Cimitirul și așezarea Wiettenberg; I. Andrișolu — *Așezarea aparținînd culturii Wiettenberg de la Boian — jud. Hunedoara*; C. Kacsó — *Cercetări privind perioada trzie a epocii bronzului în nordul Transilvaniei*; A. Zrínyi — *Un mic depozit de bronzuri de la Simbrăși*; V. Vasilev — *Așezarea fortificată hallstattiană de la Cteu-Corabta*; I. H. Crișan — *Mormîntul princiar dacic de la Cugir*; Fl. Marinescu — *Observații privind organizarea militară a geto-dacilor în secolele I e.n. — I e.n.*; V. Căpitănu — *Contribuții arheologice la cunoașterea civilizației geto-dacice în bazinul Stretului — Așezarea de la Răcădău*; V. Ursachi — *Noi elemente de fortificație în cetățile dacice de la Brad*; D. Popa — *Aspecte privitoare la dezvoltarea societății dacice din sudul Transilvaniei*; I. Mitrofan — *Inceputurile așezărilor romane în Dacia*; V. Moga — V. Mesa-roș — *Rezultatul cercetărilor arheologice de la punctul „Cetățuta” Abrud*; Pop N. Podea — *Descoperiri arheologice recente în castrul roman de la Feldoara-Păgărus*; D. Benea — *Cu privire la teritoriul militar al Leg. a XIII-a Gemina. Contribuții la istoria cămămidărtel de la Apulum*; V. Wollman — *Despre paza militară a zonei aurifere din Munții Apuseni în epoca romană*; M. Bărbulescu — *Cu privire la teritoriul Leg. V. Macedonice în Dacia*; C. Stolca — *Un aspect al civilizației geto-dacilor surprins în așezarea de la Cătunu — jud. Dimbovița*; C. L. Băluță — *Fundul unui mlașaj de sticlă romană la Apulum*.

II. Istorie medie: E. Jurcă — *Realizarea educației patriotice la elevii din ciclul gimnazial prin intermediul drumețiilor și excursiilor la locurile și monumentele istorice*; N. Ota — *Dezvoltarea învățămîntului în jud. Alba în anii socialismului*; M. Breazu — *Reconsiderarea datării unui vechi monument de artă românească (Mănăstirea Rimeș)*; R. Felea — *Elemente arhitecturale în graful moșilor, dovezi de continuitate*; A. Kertesz-Badrusz — *Documente medievale despre lucrări de artă de la Alba Iulia*; M. Nistor — *Aspecte economice ale Aludului în epoca medievală în lumina documentelor din Arhivele Statului Brașov și Sibiu*; V. Suclu — A. Mureșan — *Tezaurul monedat din secolele XVI—XVIII descoperit la Zagăr, jud. Mureș*; D. Dreghiclu — *Un argument al unității culturale românești: Krtacodromion, Alba Iulia, 1699*; I. Mărza — *Orizont literar iluminist în bibliotecă românești din Transilvania (mijlocul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea)*; C. Tatal-Baltă — *Notă mărurii privitoare la tipografia de la Blaj (1747—1830)*; I. Ranca — *Un căpitan al lui Horea în împrejurimile Gherghenilor*; I. Mircea — „*Rationes typographicae a 1 Decembrie 1807 — usque 1 Maji 1818*” — *Un deceniu de activitate a tipografei din Blaj*; D. Negulici — *Colecția de documente „Furnica” privind comerțul transilvănean din prima jumătate a secolului al XIX-lea*; C. Itu — *Aspecte de heraldică românească în comitetul Alba Inferioară*; I. Pleșa — *Contribuții documentare la cunoașterea localității Tetuș*; D. Lupan — *Circulația tipăriturilor albatulene în cele trei țări române și contribuția lor la realizarea unității spirituale a românilor*; E. Mărza — *Patrimoniul de carte românească veche din Alba Iulia, o sinteză de cultură națională*; L. Hașeganu — *Vechile tipărituri românești de la Alba Iulia — mărturii ale unității culturale românești*; I. Cristache-Panaft, I. Istudor — *Un monument dispărut din bazinul Ampolului*; I. Cristache Panaft — A. M. Orășeanu — *Monumente de arhitectură populară din lemn din județul Alba*; T. Sîmgălia — *O nouă ipoteză asupra funcției capelilor din cadrul ansamblelor fortificate din Transilvania de sud*; N. Sabău — *Pictura murală a bisericii ortodoxe din Rădești — jud. Alba*.

III. Istorie modernă și contemporană: T. Marian — *Conceptia P.C.R. și a statului nostru în problema dezarmării*; I. T. Dragomir — *Mînjina lui Costache Negri — centru polarizator al ideii de unitate națională a românilor la mijlocul secolului al XIX-lea*; L. Botezan — *Antecedentele programului de la Blaj din 16 mai 1848*; G. Ploșteanu — *Planuri de unitate națională ale Societății secrete din Brașov (1849)*; Gh. Dumitrașcu — *Transilvania și Dobrogea în secolul al XIX-lea. Paralele și interferențe*; S. Retegan — *Aspecte ale comunității sătești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*; V. Nițu — *Contribuția lui Timotei Cipariu la argumentarea lingvistică a continuității poporului român*; M. Radu — *Relațiile de colaborare între Asociațiunea învățăceilor și sodalilor români din Brașov și reuniturile similare din Transilvania*; A. Băruță — *Aspecte ale luptei românilor din comitatul Alba Inferioară pentru drepturi naționale în perioada 1861—1863*; N. Josan — *Ioan Pușcartu — o valoroasă contribuție la lucrările Dietei Românești de la Sibiu din 1863—1864*; V. Achim — *Societatea de bibliotecă de la Bata Mare. Statute, programe, orientări (1869—1877)*; E. Glodariu — *Comemorarea unor evenimente istorice — prilej de afirmare a unității culturale-naționale (Putna — 1871)*; M. Ploșteanu

— Iacob Bologa — luptător pentru drepturile românilor transilvăneni (1817—1888); V. Mesaroș — Documente inedite privind activitatea unei Societăți române de lectură cu sediul la Abrud; L. Kakus — Legăturile Societății de istorie și arheologie din Timișoara cu Academia română (1868—1919); V. Dobrescu — Făurirea unei vieți naționale proprii a românilor transilvăneni în epoca dualismului; Gh. Fleșer — Noi date despre activitatea pictorului Sava Henția (1848—1904); L. Popa — Din viața și activitatea cărturarului ardelen Teofil Frntcu; N. Cordoș — Afirmarea idealului național în perioada mișcării memorandiste; L. Chițu — M. Zakacs — Consemnării despre mișcarea memorandistă în presa aludeană a timpului; E. Borugă — Activitatea Astrei în despărțământul Timișoara pînă la 1918; M. Racovițan — Aspecte privitoare la lupta românilor sibiieni în perioada 1900—1918.

2 decembrie 1979 — I. Arheologie — istorie antică: O. Iacob — Folosirea elementelor de istorie locală în educarea tineretului; N. Gudea — Ceramica decorată de la Porolissum; Al. V. Matei — „Porțile Meseșului”, contribuții la cunoașterea zonei Porolissum; Al. Popa — V. Popa — Un interesant relief reprezentînd pe Jupiter din colecțiile Muzeului Unirii; L. Marinescu — Considerații privind iconografia lui Venus în Dacia; D. Isac — Considerații asupra ceramicii terra sigillata locale din Dacia; C. Pop — Cultul Venerei la Sarmisetzusa; I. Piso — Marcus Statius Priscus; C. Luca — D. Ursuț — Aprovizionarea cu apă la castrul și așezarea ciuită de la Potaișsa; A. Căținaș — Ceramica de import la Potaișsa; A. Opaț — Tipuri de ceramică romană tirzie frecvente în nordul Dobrogei; A. Sion — Decorația interioară a termelor de la Histria; M. Brudiu — Comerțul cu ulei în secolele II—III e.n. în Moldova; D. Protase — Porolissum în etnogeneza popoarelor romanice; M. Petică — Elemente de continuitate pe valea Mureșului Superior. Șantierul arheologic de la Voievodeni (III); M. Barbu — E. Dörner — Noi cercetări arheologice la Sîntana — Arad; M. Rill — Unele considerații privitoare la ceramica prefeudală descoperită în așezarea de la Sura Mică; I. Al. Aldea — M. Stoicovici — M. Blăjan — Cercetări în cimitirul prefeudal de la Berghin; Gh. Anghel — M. Blăjan — Săpăturile arheologice de la Sîmniclăuș 1979.

III. Istorie modernă și contemporană: A. Luca — Participarea oamenilor muncii din unitățile economice ale județului Alba la creația tehnico-științifică; V. Lascu — O anticipare a Unirii din 1918 — „Charta Rotundă” din 1905; Măndruț — Drapelul din Lugoj și cenzura în Transilvania primulul război mondial; L. I. Șerban — Despre constituirea și activitatea Legiunii române din Praga (noiembrie-decembrie 1918); E. Hulea — Amintiri din zilele Marii Uniri; I. Măndrea — V. Megheșan — Delegații Țării Făgărașului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia; V. Dudaș — 1 Decembrie 1918 în Banat; S. Popescu — Ecouri ale Unirii din 1918 în opinia publică mondială; M. Gherman — Însemnări memorialistice brașovene despre 1 Decembrie 1918; V. Schlopu — Poziția Partidului Socialist din România în primele luni ale anului 1919, în problema națională; B. Mihoc — Aplicarea reformei agrare din 1921 pe teritoriul orașului Baia Mare; Gh. Ruja — Realități social-economice și politice în centrele industriale din Banat în perioada crizei din 1929—1933; L. Palihovici — Monumentul martirilor Horea, Cloșca și Crișan din Alba Iulia—istoric; Gh. Iancu — Adunarea generală a „Astrii” ținută la Abrud în 1938; M. Spînu — Acțiuni întreprinse de „Astra” Brașov pe linia omagierii actului Unirii; V. Ciobanu — Ecouri în presa străină la aniversările Marii Uniri din 1928 și 1938; I. Opreș — Muzeul din Alba Iulia și problema ocrotirii patrimoniului cultural în perioada 1918—1944; G. Protopopescu — Zile mărețe ale istoriei patriei — eliberarea străvechiului pămînt românesc al Transilvaniei (septembrie — octombrie 1944). Al. Porțeanu — Contribuția științei noastre istorice la creșterea prestigiului internațional al României; R. Manta — Istoria patriei—bogat tezaur de patriotism înflăcărat, izvor nesecat de educație patriotică a maselor.

IV. Etnografie: Gh. Jurcă — Viața spirituală a județului Alba la începutul celei de a treia ediții a Festivalului Național al muncii, creației și culturii socialiste „Clintarea României”; S. Popescu — Tradiție și contemporaneitate în arta lemnului din județul Alba; R. O. Maier — G. Comănici — Unitate și continuitate privind unele elemente ale arhitecturii sărănești din Transilvania; I. Rada — Motive ornamentale traco-daco-gețice în arta populară din județul Olt; O. Moraru — Reflecția ocupațiilor tradiționale în ornamentica populară; G. M. Hărdălău — Pavel Zamfir, zugrav — reprezentant de seamă al centrului Laz; I. Armășescu — Stil și cromatică la fesăturile de interior din zona Trnaveilor; J. Negoită — Unitate de limbaj — necesitate obiectivă a cercetării etnografice contemporane; C. Mirescu — Arhitectura populară din Țara Lăpușului; N. Dumăre — Elemente de unitate etnoculturală în spațiul românesc; O. Pernicek — M. Deac — o creație contemporană de pe Valea Sebeșului; O. Bărbuță — Aspecte ale transformărilor survenite în creația populară din zona Albei; A. M. Orășeanu, C. Cantemir — Case sărănești din zona Munților Apuseni.

În ziua de 22 decembrie 1979 a avut loc în fața comisiei de doctorat a Institutului de istorie „N. Iorga” susținerea publică a tezei de doctorat *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România între 1859—1871*, elaborată de Valeriu Stan.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I. „Apariția parlamentului și dezvoltarea lui în Europa în secolul al XIX-lea”; cap. II. „Începuturile sistemului parlamentar în Principatele române (1821—1858)”; Cap. III. „Adunările electiv sub regimul Convenției de la Paris (1859—1864)”; Cap. IV. „Parlamentul Statutului (1864—1866)”; Cap. V. „Sistemul parlamentar al Constituției din 1866”; Cap. VI. „Parlamentul în perioada instabilității guvernamentale (1866—1871). În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere”, „Încheiere”, „Bibliografie selectivă”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, președinte; prof. dr. Nichita Adăniloale, conducător științific; prof. univ. dr. Vladimir Diculescu; conf. univ. dr. Nicolae Ciachir și dr. Apostol Stan, membri.

În unanimitate, comisia de doctorat a acordat lui Valeriu Stan titlul științific de *dكتور în istorie*.

NICOLAE JURCA, *Mișcarea socialistă și social-democrată din România 1934—1944*, Edit. Litera, București, 1978, 230 p.

Literatura social-politică din țara noastră s-a îmbogățit în ultimul timp cu o serie de lucrări și studii privind mișcarea muncitorească. Cele mai multe dintre acestea privesc— așa cum este și firesc — activitatea Partidului Comunist Român, forța politică cea mai înalțată a societății noastre. Într-o măsură mai mică a fost prezentată istoria mișcării socialiste și social-democrate, a căror activitate nu poate fi despărțită de lupta clasei muncitoare în ansamblul ei, ca și de eforturile tuturor forțelor progresiste din România pentru democrație, pentru o viață liberă și prosperă. Problematika mișcării socialiste din perioada interbelică nu a beneficiat pînă de curînd, de o analiză cuprinzătoare, care să reliefeze atît limitele și erorile, cît și incontestabilele merite în lupta împotriva exploatareii și asupririi, în combaterea, alături de comuniști, a fascismului și primejdiei de război.

Este, de aceea, cu totul binevenită lucrarea elaborată de Nicolae Jurca, în care se întreprinde cu minuțiozitate o astfel de analiză, raportată la perioada 1934—1944, deceniu în care forțele revoluționare și democratice, în frunte cu Partidul Comunist Român, s-au confruntat cu toată dirzenia cu gravul pericol pe care îl reprezenta fascismul pe plan intern și extern.

Cititorul este îndreptățit, desigur, să se întrebe de ce autorul nu pornește în analiza sa de la începuturile social-democrației, pentru a înfățișa tabloul întreg al acestei mișcări.

Răspunsul — justificat — rezidă în împrejurarea că acele perioade, mergînd pînă la anul 1933, îi este consacrat un alt studiu, prezentat ca teză de doctorat de cercetătorul Ion Ardeleanu, a cărei apariție editorială desigur nu va întîrzi. Această situație a permis istoricului Nicolae Jurca să se limiteze la deceniul premergător revoluției de eliberare națională și socială, desigur deceniul cel mai bogat în evenimente și acțiuni întreprinse de socialiști pe care a reușit să îl pătrundă, cu minuțiozitate, în întreaga sa profunzime atît sub raportul detaliilor faptice, cît și al interpretării.

Totodată lucrarea ține seama de rezultatele cercetărilor anterioare în această problemă,

depășindu-le însă în multe privințe prin îndrăzneală în formularea unor ipoteze sau concluzii, ca și prin depășirea unor judecăți comode, generate cel mai adesea de poziții dogmatice în aprecierea rolului și activității social-democrației. Mergînd pe acest drum, autorul este conștient că își asumă anumite riscuri, dar nu ezită să le înfrunte, așa cum singur mărturisește în *Cuvînt înainte*: „Eva-dînd din perimetrul bătătorit al cunoașterii te expui, aproape inevitabil, unor riscuri, inclusiv aceluia de a greși, de a formula teze discutabile. Dar așa cum ne avertiza secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu: „Nu de aceasta trebuie să ne fie teamă; principala teamă și principala pericol constau în a nu desfășura activitatea de cercetare datorită fricii de a nu greși, copînd ceea ce fac alții”¹.

În realizarea lucrării care face obiectul considerațiilor de față, este meritul autorului de a fi investigat un bogat fond documentar, conștînd în mare parte în materiale de arhivă încă neintrate în circuitul științific, în presa timpului etc. Impresionează, sub acest raport, marea număr de trimiteri la surse documentare.

Problematika abordată în lucrare atacă principalele direcții în care s-a manifestat mișcarea socialistă și social-democratică. Astfel este analizat locul și rolul acesteia în sistemul vieții politice a țării, poziția acesteia față de necesitatea făuririi unității de acțiune a clasei muncitoare, acțiuni întreprinse în vederea apărării independenței și suveranității naționale, pentru respingerea pericolului fascist, inclusiv activitatea desfășurată în cadrul mișcării de rezistență, pentru pregătirea și desfășurarea victorioasă a insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944.

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare cu prilejul acordării titlului de doctor în științe politice și doctor în economie, 23 ianuarie 1978*, în „Știința” din 25 ianuarie 1978 (pagina 10 din lucrare; în continuare, trimiterile se vor face prin indicarea paginii în text).

Autorul a consacrat, în mod justificat, cel mai consistent capitol poziției mișcării socialiste și social-democrate din România față de ascensiunea fascismului în perioada 1934-1938 (p. 11—106). El a plecat de la considerențul că poziția față de pericolul fascist „a fost principalul criteriu de departajare a forțelor politice românești în cel de al patrulea deceniu și a constituit, totodată, fundalul pe care s-au grefat disputele neincetate dintre partidele și grupările politice și chiar din interiorul acestora” (p. 11).

Acestui pericol — care pornea atît din interior, cît și, mai ales, din afară, după instaurarea dictaturii hitleriste în Germania — i s-au opus largi forțe social-politice ale poporului român, mergînd de la clasa muncitoare în frunte cu Partidul Comunist Român, dar incluzînd și celelalte partide muncitorești: Partidul Social-Democrat, Partidul Socialist Unitar al Partidului Socialist (Popovici), pînă la partide și grupări politice burgheze. Desigur, pozițiile și interesele acestor forțe difereau în multe probleme, dar primejdia pe care o reprezenta fascismul la adresa drepturilor și libertăților fundamentale cetățenești, a integrității teritoriale și independenței naționale oferea suficiente temeuri pentru unirea lor pe o platformă antifascistă.

Așa cum se subliniază și în lucrare, forța coaliției antifasciste a fost slăbită de împrejurarea că tocmai în sinul clasei muncitoare lipsea unitatea, ca urmare a sciziunii produse în anul 1921 și în perioada ce a urmat, sciziune ce venea în flagrantă contradicție cu unitatea de clasă și cu comunitatea de interese ale proletariatului. Or, tocmai aceste elemente au acționat permanent în direcția depășirii divergențelor care divizau mișcarea muncitorească, pentru făurirea unității de acțiune atît de necesară în lupta împotriva exploatarei capitaliste și — îndeosebi după 1933 — împotriva pericolului fascist. Această tendință pozitivă, care venea cu forță de jos, din rîndul maselor muncitoare, a și condus la o serie de rezultate palpabile chiar la nivelul cadrelor de conducere din mișcarea socialistă. Astfel, în august 1933, Partidul Socialist a fuzionat cu Partidul Socialist Independent, dînd naștere Partidului Socialist Unitar, avînd ca președinte pe dr. L. Ghelerter, iar ca secretari pe Ștefan Voitec și Constantin Popovici, partid care se angaja să „activeze pe temeiul programului socialismului marxist intransigent și unitar”, în vederea „unității integrale a mișcării muncitorești”, avînd la bază „un singur partid, o singură internațională, o singură strategie de clasă”.

Desigur acest obiectiv trebuie considerat ca maximal și îl era greu de îndeplinit dintr-o dată, dar chiar dacă fuziunea celor două partide socialiste era departe încă de a marca atingerea unui asemenea țel, ea a însemnat —

așa cum se subliniază și în lucrare — „un moment important pe calea încheierii frontului unic muncitoresc în România” (p. 16).

Din păcate acestei tendințe spre unitate nu i-a dat curs și conducerea Partidului Social-Democrat, care reprezenta cel mai important detașament al mișcării socialiste. Tributari concepției perimate, infirmate de istorie, potrivit căreia „revoluția socială” trebuia să se producă mai întîi în țările avansate sub raportul dezvoltării capitaliste, ceea ce însemna, potrivit afirmației lui Ilie Moscovici, că ea era „exclusă pentru multă vreme în România”, liderii social-democrați au împins partidul pe poziții reformiste, „legaliste”, renunțînd la organizarea de acțiuni cu caracter revoluționar și militînd pentru a obține „cîștigarea sufletească și intelectuală a poporului”, în vederea îmbunătățirii situației sale morale și materiale. O asemenea linie, proprie, dealtfel, social-democrației internaționale din acel timp, nu a fost lipsită de oscilații și de replici venite din partea unor lideri situați pe poziții mai de stînga, care au condamnat teza colaborării cu partidele și guvernele burgheze, mai ales în domeniul vieții sociale.

Se pot invoca, în acest sens, rezoluțiile Congresului al XVI-lea al P.S.D. din 1936, care a înfîcșat politica guvernului liberal prezidat de Gh. Tătărescu pentru faptul că „sub stare de asediu și cenzură, protejează de fapt bandele fasciste și împiedică clasa muncitoare de a se apăra atît contra atacurilor acestora, cît și contra ofensivei capitaliștilor” (p. 21). Cu atît mai drastică a fost replica dată de marea majoritate a militanților și membrilor de rînd ai Partidului Social-Democrat unor lideri de dreapta ai acestuia, ca I. Mirescu, I. Flueraș, B. Ehrenfeld, care în timpul guvernului Goga-Cuza au acceptat să figureze în Comisiile interimare de pe lîngă Camerele de muncă, comisi caracterizate prin spirit antisemit, șovin. Dealtfel, C.C. al Secțiunii P.S.D. din Capitală a și hotărît, la 23 ianuarie 1938, excluderea din partid și blamarea publică a acestora. Chiar dacă hotărîrea organizației social-democrate din capitală nu a fost ratificată de C.C. al P.S.D., ea marchează opoziția categorică a masei membrilor din acest partid față de linia oportunistă a celor ce colaborau cu guvernul de extremă dreaptă. Sub presiunea acestui curent de opinie, Comitetul Executiv al Partidului Social-Democrat a adoptat, în ianuarie 1938, o moțiune în care era condamnată noua guvernare pentru faptul de a fi creat o stare de nesiguranță periculoasă pe plan intern, iar pe plan extern „o atmosferă de neîncredere față de țara noastră, atmosferă care periclitează stabilitatea alianțelor care ne-au garantat granițele... în limitele firești ale poporului românesc”. Ca urmare, se făcea

un apel la toate partidele democratice de a se uni pentru a da un guvern capabil să salveze țara.

Autorul acordă în acest capitol un rol major problemei raporturilor dintre social-democrați și comuniști, raporturi de care depindeau, în mod hotărârilor, șansele realizării unui larg front popular antifascist, atât de necesar în acea etapă istorică. El apreciază că deosebirile „de păreri, unele fundamentale, . . . care s-au acumulat în anii îndelungați ai sciziei, uneori fiind alimentate artificial atât din interiorul mișcării muncitorești, cât și din exteriorul ei, și-au pus amprenta asupra relațiilor dintre P.C.R. și P.S.D. Cu toate acestea, anii 1934—1938 reprezintă o etapă importantă pe linia apropierii și înțelegerii dintre comuniști și socialiști” (p. 23). În lucrare sînt analizate și temerurile acestei orientări pozitive printre care necesitatea respingerii pericolului fascist se situa pe primul loc, precum și evenimentele și momentele care s-au înscris ca succese pe această linie. În această evaluare sînt cuprinse, în mod justificat, și acțiunile cu caracter internațional în care au fost implicate P.S.D. și Partidul Socialist Unitar.

Desigur, sub acest raport, ar fi fost necesară și o apreciere asupra influențelor pe care relațiile externe din cadrul mișcării socialiste le-au exercitat asupra orientării mișcării social-democrate și socialiste din România și, desigur, și asupra influenței acestor organizații în cadrul social-democrației internaționale.

În schimb, autorul stabilește corelații prețioase între acțiunile întreprinse în mișcarea muncitorească internațională pe linia unității de acțiune dintre comuniști și socialiști pe de o parte și evoluția raporturilor dintre P.C.R. și organizațiile social-democrate și socialiste din țara noastră pe de altă parte. așa după cum consacră un paragraf special (p. 96—106) solidarității mișcării socialiste și social-democrate din România cu lupta antifascistă și din alte țări.

În lucrare se prezintă un larg tablou al eforturilor susținute întreprinse de Partidul Comunist Român pentru a realiza frontul unic al clasei muncitoare, chezașe a succesului luptei împotriva exploatării capitaliste și a respingerii pericolului fascist. Șansele realizării unei astfel de unități crescuseră în mod considerabil după experiența luptelor revoluționare ale muncitorilor cefești și petroliști din ianuarie—februarie 1933, cînd s-a înfăptuit, în practică, frontul unic muncitoresc.

Un rol pozitiv a jucat, în această direcție, și renunțarea la unele aprecieri greșite, stîngiste, din partea unor activiști ai P.C.R. asupra social-democrației privită în mod global.

Ca urmare, în cadrul P.S.D. a avut loc o consolidare continuă a poziției aripii de

stînga, favorabilă colaborării cu comuniștii. În lucrare se reliefează o latură importantă a luptei pentru făurirea unității de acțiune a clasei muncitoare — latură mai puțin sesizată în lucrările de specialitate anterioare — și anume acțiunea întreprinsă de Partidul Comunist Român prin mijlocirea organizațiilor sale legale de masă; Liga Muncii, Comitetul național antifascist, Blocul pentru apărarea libertăților democratice, Uniunea democratică, Ajutorul roșu etc. Dealtfel, așa cum arată autorul, în cadrul și chiar în conducerea unora dintre aceste organizații au activat și numeroși socialiști ca Ion Pas, Constantin Popovici, Ștefan Voitec, Leon Ghelester, Lothar Rădăceanu, C. Titel Petrescu etc., iar la întrunirile cu caracter antifascist participau, alături de comuniști, și muncitori social-democrați, socialiști, membri de sindicat. Și în acțiunile cu caracter grevist, participarea muncitorilor pe deasupra apartenenței politice a creat un teren din ce în ce mai fertil înfăptuirii frontului unic de luptă al clasei muncitoare, izolînd în mod treptat elementele scizioniste. Se contura, astfel, tot mai clar constatarea pe care o făcea Ștefan Voitec încă în 1935, că vremea lucra „pentru lichidarea sectarismelor”.

Dacă, totuși, frontul unic muncitoresc la scara întregii țări nu s-a realizat în acel timp, faptul se datorește unui complex de factori interni și externi, prezentați în mod sintetic în lucrare.

Fără a lăsa nemenționată realitatea că în sinul mișcării comuniste internaționale—implicit în cea din țara noastră — se mai manifestau reminiscențe sectare și dogmatice ale modului de a trata pe social-democrați în mod nediferențiat ca „dușmani ai clasei muncitoare”, ceea ce nu putea să nu influențeze negativ apropierea acestora de comuniști, autorul subliniază că răspunderea principală în menținerea sciziei din sinul mișcării muncitorești revenea unor lideri social-democrați de dreapta aflați în conducerea P.S.D. care se manifestau ca anti-comuniști înveterați sau erau dominați de tendințe oportuniste.

Nerealizarea, în acea etapă, a frontului unic muncitoresc a constituit, la rîndul său, una din principalele cauze ale neînchegării la scara întregii țări, a unui larg front popular antifascist, pentru care au militat cu hotărîre comuniștii și aripi de stînga din rîndurile mișcării socialiste și social-democrate.

În lucrare se prezintă pe larg eforturile depuse în această direcție și succesele obținute, inclusiv în cadrul alegerilor parlamentare parțiale din februarie 1936 și al alegerilor comunale, municipale și județene din anii 1936—1937.

Activitatea antifascistă din țara noastră și în cadrul ei, cea desfășurată de mișcarea

socialistă s-a dezvoltat și a dobândit noi dimensiuni în anii dictaturii regale. Autorul analizează cu atenție atât realizările obținute pe această linie, cât și oscilațiile și chiar greșelile și abdicările unor lideri social-democrați care au colaborat cu regimul carlist. În acest sens sunt menționate acțiunile negative ale lui Grigorovici — președintele P.S.D. — Flueraș — vicepreședinte al P.S.D. și președinte ale C.G.M. și Eftimie Gherman, secretar general al Uniunii breslei muncitorilor mineri — care au aderat, ca membri-fondatori chiar, la Frontul Renașterii Naționale, principalul instrument politic al dictaturii, primind, apoi, și funcții importante în aparatul de stat. Reacția față de acest act de abdicare de la țelurile socialismului a venit prompt din partea P.S.D. și chiar a conducerii acestuia, care l-a exclus din partid, neluând în considerare justificarea încercată de Gheorghe Grigorovici, care afirma că a înțeles să sprijine pe rege împotriva Gârzii de fier (p. 112).

În lucrare sînt prezentate, în continuare, acțiunile unite ale mișcării socialiste cu Partidul Comunist Român pentru apărarea intereselor clasei muncitoare — inclusiv prin mijlocirea breslelor —, ca și pentru salvarea independenței și suveranității naționale. În acest context este subliniată importanța marii demonstrații antifasciste de la 1 mai 1939 de la București, desfășurată sub semnul unității de luptă a clasei muncitoare și a celorlalte forțe democratice și patriotice, interesate în respingerea pericolului fascist, în apărarea integrității teritoriale și a suveranității naționale grav amenințată de agresivitatea Germaniei hitleriste. În acest context, autorul subliniază rolul deosebit de organizator și mobilizator al forțelor antifasciste îndeplinit, din însărcinarea P.C.R de tînărul și neînfricatul revoluționar Nicolae Ceaușescu (p. 132).

Mergînd pe firul evenimentelor, lucrarea analizează activitatea mișcării socialiste și social-democrate în anii dictaturii militarofasciste, pentru pregătirea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944. Subliniind faptul că organizatorul și conducătorul acțiunii insurecționale a fost Partidul Comunist Român, autorul dezvoltă — potrivit profilului cercetării întreprinse — aportul socialiștilor și social-democraților în cadrul mișcării de rezistență din anii dictaturii militarofasciste și pentru pregătirea și desfășurarea victorioasă a mărețului act de eliberare a României de sub dominație fascistă. Autorul aduce unele elemente noi, de ordin documentar, privind mutațiile intervenite în structura organizatorică a social-democrației din țara noastră, a vieții interne de partid și a orientării politice a unor grupări sau lideri din P.S.D.

În acest din urmă sens, netrecînd cu vederea peste unele alunecări mai spre dreapta ale liderilor oportuniști, cunoșcuți ca atare încă din perioada anterioară, se evidențiază faptul că masa largă a membrilor P.S.D. și aripa de stînga din conducerea acestuia s-au orientat tot mai mult spre colaborarea cu Partidul Comunist Român spre făurirea frontului unic muncitoresc. Este relevantă în acest sens, activitatea rodnică desfășurată de o serie de militanți socialiști ca Ștefan Voitec, Theodor Iordăchescu, Lothar Rădăceanu, Leon Gheleter, Gheorghe Cristescu, Nicolae Deleanu, Ion Pas, Zaharia Tănase, Const. Titel Petrescu, Vasile Anagnoste, Ion Telea și alții, care s-au încadrat cu hotărîre în mișcarea de rezistență și și-au adus contribuția la victoria insurecției (p. 150). Ca un moment important în această direcție poate fi menționată aderarea temporară a Partidului Social-Democrat la Frontul patriotic antihitlerist, inițiat de Partidul Comunist Român, în toamna anului 1943. Din păcate, conducerea P.S.D. a hotărît, după puțin timp, să se retragă din această coaliție de forțe pretextînd că intrucit P.N.Ț. și P.N.L. nu aderează la ea, acțiunea ar fi fost ineficientă, iar momentul ales inoportun.

Dar evoluția situației interne, în care starea de spirit antifascistă și antihitleristă a maselor largi populare atinsese un înalt grad de intensitate, ca și desfășurarea operațiilor militare, în care forțele coaliției antihitleriste — și în primul rînd armatele sovietice — obțineau victorii zdrobitoare asupra trupelor naziste, au determinat schimbări importante și în orientarea diferitelor partide și grupări politice, inclusiv în rîndurile social-democrației. În acele condiții în care a crescut în mod considerabil influența aripei de stînga din P.S.D., eforturile depuse pentru realizarea unității de acțiune cu Partidul Comunist Român au dobîndit un tot mai prielnic teren de rodire, în timp ce manifestările separatiste și scizioniste erau împinse spre periferie. A devenit posibilă, astfel, înfăptuirea în aprilie 1944, a Frontului Unic Muncitoresc, între Partidul Comunist Român și Partidul Social-Democrat, care realiza unirea forțelor proletare, înlesnind totodată coalizarea, în jurul său, a tuturor forțelor democratice și patriotice, interesate în răsturnarea dictaturii antonesciene și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste.

Mișcarea socialistă își aducea, astfel, contribuția sa la pregătirea și desfășurarea victorioasă a măreței opere de salvare a poporului român, de înfăptuire a revoluției naționale și sociale, antifasciste și antiimperialiste.

Referindu-se la însemnătatea făuririi unității proletare în desfășurarea evenimentelor istorice din vara anului 1944, autorul conchide, în finalul lucrării, că „În acele momente de răscurse ale istoriei patriei, clasa muncitoare, partidele ei politice, care realizează unitatea lor de acțiune, s-au situat la înălțimea misiunii lor istorice, constituind pivotul acelei largi coaliții de forțe antihitleriste care exprimau consensul întregii națiuni la idealurile insurecției” (p. 183).

În adevăr, lucrarea la care ne referim, prin bogăția materialului documentar, prin interpretarea acestuia și prin concluziile bine argumentate, reușește să convingă pe cititor asupra veracității celor afirmate, în speță asupra rolului pe care mișcarea socialistă și social-democrată l-a jucat, în ciuda unor neclarități, inconsecvențe sau erori de apreciere, în viața social-politică a țării, într-o vreme de adinci frământări cum a fost ultimul deceniu de existență a regimului politic burghez din România. Autorul ne-a oferit o analiză minuțioasă, lipsită de prejudecăți, a activității unor însemnate detașamente politice din rindurile clasei muncitoare, despărțind cu curaj ceea ce a fost dăunător de contribuția pozitivă și rodnică a celor care s-au afirmat ca purtători și exponenți fideli ai intereselor muncitorești și ai idealurilor de libertate socială și națională.

Judecata dreaptă înclină balanța în favoarea acestor forțe pozitive.

Desigur, o lucrare care în multe din segmentele sale face operă de defrișare, prezintă și unele neegalități sub raportul nivelului tratării. Compartimentarea textului în capitole

și paragrafe — necesară, dealtfel, sub raport metodic — duce și la unele reveniri sub raport cronologic și chiar la repetări. Este cazul, între altele, a problemei formării Partidului Socialist Unitar, tratat atât la paginile 15—16, cât și la p. 24. Pe de altă parte, orientarea anti-fascistă a mișcării social-democrate și socialiste este tratată — în mod justificat — ca o trăsătură definitorie a acestei mișcări, prezentă de-a lungul întregii perioade analizate, așa încît enunțarea problemei ca atare (la p. 26) printr-un titlu de paragraf nu mai apare justificată; același lucru și în ceea ce privește problema luptei pentru unitate în mișcarea muncitorească — luptă ce constituie o altă constantă, prezentă pe parcursul întregii perioade — și încă și dincolo de limitele acesteia apare sub forma unui titlu de paragraf la pag. 33, deși ea este tratată, în mod firesc, și în afara paragrafului respectiv. Înțelegem că, în fapt, aceste titluri au rostul nu atât de a împărți textul în unități tematice, cât mai mult de a sublinia trăsături definitorii ale activității desfășurate de mișcarea muncitorească, inclusiv de organizațiile socialiste și social-democrate.

În ansamblu însă, așa cum rezultă și din considerațiile de față, cartea istoricului Nicolae Jurca se prezintă ca o lucrare de certă valoare științifică, cu o armătură documentară solidă, cu concluzii limpezi și cu unele afirmații ipotetice care au toate șansele validării. Prin toate acestea considerăm că ea și-a câștigat deja poziția de studiu de referință în literatura de specialitate.

Aron Petric

APOSTOL STAN, *Grupări și curente politice în România între Unire și independență*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, 454 p.

Prin seriozitatea și valoarea contribuțiilor sale, Apostol Stan și-a câștigat o binemerită reputație. Studiile sale privind relațiile agrare și, mai cu seamă, cele referitoare la revoluția de la 1848, sprijinite pe o bogată bază documentară, l-au înscris printre exegeții de seamă ai fenomenului social. Scrisul său este rodul unei munci exemplare, desfășurată cu responsabilitate, într-un respect desăvârșit al documentului și al spiritului epocii. Lucrarea a cărei analiză o întreprindem acum, deși abordează un domeniu deosebit, se distinge prin aceleași trăsături care-l caracterizează și onorează pe istoric.

Cartea reprezintă, se poate spune, o *premieră*. După cât cunoaștem, pentru prima dată de la Xenopol încoace, se încearcă — por-

nindu-se de la nevoile timpului nostru — tentativa de a desprinde împrejurările în care s-au constituit grupările și partidele politice, de a se reconstitui baza care le-a generat, ideologia care le-a călăuzit și opțiunile practice politice în lupta deschisă pentru constituirea României moderne. Întreprinderea, temerară, vădește aderența istoricului la problemele esențiale pe care le ridică cercetarea noastră istorică.

Cele opt capitole ale lucrării, precedate de o scurtă *Introducere*, încearcă să acopere întreaga epocă și să dea răspuns tuturor problemelor importante angajate de orientarea cercetării. Sînt înfățișate, pe scurt, *Începuturile liberalismului* (I) și împrejurările în care s-au conțurat și constituit *grupările politice* (II).

De asemenea, este studiată baza social-politică a contradicțiilor dintre liberalism și conservatism (III) reliefindu-se pozițiile deosebite în rezolvarea problemei agrare, în realizarea independenței și în desăvârșirea unității, în privința căilor de constituire a României moderne. Sint urmărite, în continuare, împrejurările în care, între 1866 și 1871, s-au consolidat grupările politice (IV), sint înfățișate concepțiile social-economice (V) ale celor două principale grupări, poziția lor față de forma de organizare a statului (VI), față de căile de realizare a unității și independenței statale (VII) și, în sfârșit, sint consemnate împrejurările în care, din grupările inițiale, au fost constituite partidele politice (VIII). Câteva scurte concluzii încheie cercetarea care, așa cum se poate constata, a îmbrățișat totalitatea problemelor încercind să dea un răspuns în acord cu cerințele care stau astăzi în fața științei noastre istorice.

Prin materialul bogat cercetat și selectat, prin mulțimea măturilor și a probelor cu care este sprijinită argumentarea, lucrarea reprezintă, o spunem din capul locului, o realizare de ținută, pe linia ce-l caracterizează pe autor; izbutește să facă ordine, să aducă mai multă lumină într-un domeniu deosebit de dificil. Perioada în interiorul căreia este circumscrișă cercetarea oferă un spectacol unic istoricului avizat. În condițiile unui echilibru european precar, suși unor continui presiuni, românii trebuiau să se pronunțe asupra unor probleme capitale de care depindea destinul lor istoric, să-și concentreze forțele pentru a-și construi structurile unui stat modern, în cadrul unei societăți slab evaluate, în care interesele de clasă — deși subordonate celor naționale — creau o adâncă prăpastie între clasele esențiale ale societății, impunerea soluției de compromis numeroaselor și gravelor probleme de ordin social sau politic. În acest context, foarte complicat, de acută instabilitate și pe plan extern unde raportul de forțe s-a modificat sensibil față de 1856, a fost alcătuită strategia dezvoltării, în condițiile inexistenței unei tradiții parlamentare, a unor acute fricțiuni și conflicte între clase, din care decurgeau opțiuni deosebite cu privire la căile și la ritmul de dezvoltare a României moderne. I-a revenit lui Al. I. Cuza meritul de a fi elaborat această strategie, cu moderația impusă nu atât de afinitățile sale spirituale, cât de condițiile critice internaționale în care se desfășura procesul complex de edificare a statului modern.

În perioadă în care a urmat lui Cuza, după ce reformele inițiate sau patronate de acesta au limpezit perspectiva, interesele s-au delimitat mai strict, opțiunile politice s-au clarificat îngăduind cristalizarea grupărilor care aveau să evolueze către partide. Este o perioadă plină de acute frământări sociale și politice, în care, odată cu bazele statului modern, s-a întărit procesul de angajare și de

integrare în Europa, s-au definit toate impulsurile, s-au clarificat direcțiile, s-au schițat pozițiile care aveau să se înfrunte pe întregul parcurs al istoriei noastre moderne.

A aborda această perioadă, în viziunea pe care autorul și-a propus-o, a desprinde ideologia politică și a schița liniile luptei politice reprezentă, fără îndoială, un act de curaj și presupune o cunoaștere exactă a materialului, o apreciere a acestuia într-o perspectivă largă. Apostol Stan și-a asumat acest risc și, trebuie s-o recunoaștem, a trecut un examen greu pentru care merită întreaga noastră prețuire.

Prin ceea ce ne-a oferit dar și prin soluțiile care le sugerează cartea reprezintă o serioasă bază de plecare într-un domeniu care rămâne deschis, încă, unor cercetări fecunde. Oferind un model, indicind o cale de abordare pentru înțelegerea gândirii politice și a proceselor fundamentale ale acestei importante perioade, de trecere, cartea invită la meditație, reprezintă un stimulent pentru adâncirea investigației și lărgirea orizontului de interpretare. Aceasta pentru că, voit sau nu, prin forța lucrurilor, așa cum se degajă dealtfel, din sumarul prezentat mai sus, studiul gândirii politice și al practicii politice din epoca 1859—1877 presupune o abordare globală a perioadei, solicită răspunsuri la principalele chestiuni de ordin economic, social, politic și ideologic precum și în legătură cu poziția internațională și relațiile externe. Așa stînd lucrurile, este firesc să existe și alte puncte de vedere cu privire la maniera de abordare, ca raportul între anumite fapte și fenomene să fie apreciat din alt unghi, organizarea materialului și a expunerii să fie întrevăzute în altă optică, deosebită. Am dori să fie reținut faptul că, propunînd o altă cale în abordarea problemelor nu putem reproșa autorului că și-a ales propria sa cale. Tocmai pentru că ne-a oferit un model posibil ne putem îngădui să propunem o adîncire a investigației asupra unei perioade importante și în jurul unor probleme din elucidarea completă a cărora istoria nu are decît de căștigat.

Așa cum se poate constata din lectura titlurilor capitolelor din lucrare, autorul nu și-a propus să studieze epoca, cu întreaga și complexă sa problematică; și-a limitat cercetarea strict, la obiectul pe care l-a detașat, l-a desprins din context și l-a analizat separat. Convenabil pentru specialistul consacrat, metoda prezintă serioase inconveniente pentru cititorul obișnuit; acesta nu va putea pe baza unor referințe sumare, doar, să înțeleagă resorturile intime ale acțiunilor, geneza ideologiei politice. Detașate de mediul și de împrejurările în care acționează și în care s-au desfășurat, în cuprinsul cărora au o altă culoare și o altă densitate, insuficient decantate, apreciate mai mult prin ele însele, faptele și împrejurările istorice ale perioadei în discuție, chiar analizate în succesiunea lor, nu sint suficient

de convingătoare, își pierd proprietățile primare. Tabloul realizat este fără profunzime, fără acele scilpiri de culori capabile să cuprindă sau să sugereze toate forțele, vizibile sau ascunse, care dau sens și expresie vieții. O expunere altfel ordonată, orientată spre reliefaarea continuă a contextului istoric, care explică geneza ideilor politice, motivează și orientează într-un anumit sens lupta politică, ar fi avut, credem noi, o mai mare eficiență; aceasta, mai ales, pentru motivul că lupta politică este orientată nu după idei abstracte; întotdeauna, își are drept suport realitățile și mentalitățile vremii.

Expunerea corectă a faptelor, în succesiunea și în legăturile lor, nu poate suplini imaginea generală asupra epocii, raportarea la ansamblul pe care faptele particulare îl reconstituie și care nu pot fi înțelese și apreciate decît ca elemente desprinse dintr-un tot. Activitatea politică și ideile politice prezintă o anumită manieră de reflectare a realităților vieții sub presiunea anumitor impulsuri din lăuntrul sau din afară. Acestea trebuie cunoscute, în detaliu, adeseori, pentru ca judecățile emise în urma analizei să aibă caracter definitiv. Desigur, autorul nu a exclus cu totul procedeul L.-a utilizat prea puțin însă, fără consecvență. În unele capitole — ne-am referi, mai ales la al V-lea — reconstituirea se face pornindu-se de sus. Scoase din context, din evoluția, din dinamica lor — fără explicațiile corespunzătoare — faptele par statice, inerte.

Conservatorismul și liberalismul românesc nu pot fi înțelese prin raportarea la generalitatea curentelor, ci numai prin desprinderea particularităților pe care le prezintă în mediul românesc din care s-au degajat și în care au evoluat. Valoarea ideilor aparținînd unuia sau altuia din cele două curente nu poate fi desprinsă doar dintr-o apreciere pur teoretică, printr-o simplificare ce izvorăște, uneori, din prejudecăți contemporane, ci numai prin raportarea la contextul în care a fost emisă, la rațiunile care au generat-o. Eficiența și oportunitatea politică a unui guvern sau a altuia, de pildă, poate fi măsurată nu doar prin prisma progresismului unei sau alteia din concepții, ci în raport cu complexul de împrejurări interne și internaționale în funcție de care putea să fie aplicată practic, în viață, o idee sau alta. Progresismul unei idei nu este, întotdeauna, direct proporțional cu eficiența practică. Maniera adoptată de autor, deși izbuște să prezinte totul, lasă însă mereu impresia lucrului nepsrăvit, neurmărit pînă la ultimile sale consecințe.

Pe aceeași linie metodologică, nu ni se pare întru totul acceptabilă maniera în care este apreciată valoarea informației documentare. Nu întotdeauna, cititorul are posibilitatea să se convingă de veracitatea uneia sau alteia din aprecierile formulate de autor. Greutatea

ideilor politice, gradul lor de aderență la realitățile epocii, eficacitatea sau valoarea unor acțiuni nu pot fi apreciate, de pildă, pornindu-se de la incriminările adversarilor politici; caracterizările trebuie preluate, cîntărite, decantate. Adeseori, autorul formulează judecăți folosind doar citatele corespunzătoare din articole de ziar, din rapoartele consulare, din alte lucrări de referință, fără să intervină cu propriile sale explicații. Așa se procedează, de pildă, cu aprecierile extrase din Șt. Zeletin sau L. Pătrașcanu (p. 20, 21), care, credem noi, se cer amendate. De asemenea, se face apel la unele documente — așa cum ar fi, spre exemplu, cel de la p. 327, fără să se dea indicații asupra provenienței. Valoarea nu i se poate aprecia doar prin raportarea la conținut. Trimiterile doar la fondul de arhivă și nu referirea exactă la documentul care justifică observația sau aprecierea nu este maniera cea mai indicată, credem noi (p. 82).

Așa cum se poate constata din cele notate mai sus, metoda de lucru, particulară, pe care autorul a adoptat-o, nu este justificată suficient pentru a i se dovedi eficiența. După părerea noastră, introducerea ar fi trebuit să cuprindă precizări, atît în sensul acestora, cît și în privința felului în care au fost tratate în literatura noastră istorică unele din problemele care fac obiectul atenției autorului. Deși unele lucrări sînt amintite (p. 12—13) conținutul acestora, însă, este cu totul ignorat, cu toate că — așa cum este cazul lui V. Russu, de pildă, un serios exeget al epocii — unele din chestiunile importante abordate de A. Stan în lucrarea sa sînt analizate într-o altă viziune, pe marginea lor sînt formulate puncte de vedere total deosebite, demne de a atrage atenția¹.

¹ V. Russu, *Frământări politice în perioada instaurării regîmului burghezo-moșieresc*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași, S. III-a, Istorie, t. XIII, 1967; idem, *Din lupta politică în anii instabilității guvernamentale: înțelegerea de la „Concordia” (februarie 1867); ibidem*, t. XVII, 1971, fasc. 1; idem, *Din frământările politice ale perioadei de instabilitate guvernamentală și parlamentară (1866—1871). Încercări de revizuire a Constituției; ibidem*, t. XVIII, 1972, fasc. 1; idem, *Considerații privind constituirea partidului conservator din România; ibidem*, fasc. 2; V. Russu și D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica — M. Kogălniceanu (1868—1870)*, I—II, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, VII, VIII, 1970, 1971. Apostol Stan a folosit doar rezumatul tezei de doctorat a lui V. Russu, care are în vedere perioada 1866—1871. Prin natura sa însă, acesta cuprinde foarte puțin din problemele în discuție.

Departate de noi intenția de a reproșa autorului că nu a abordat cercetarea în maniera propusă de noi. Practic, însă, prin forța lucrurilor, referindu-se la constituirea grupărilor politice, la începutul activității politice moderne și la cristalizarea ideologiei politice el atinge problemele esențiale ale epocii; aceasta impune, adeseori — dacă nu în totalitatea cazurilor, așa cum am constatat mai sus — o abordare și o viziune totală asupra epocii și a problemelor sale.

Rămânând tot pe terenul observațiilor cu caracter metodologic, surprinde inexistența unei discuții serioase asupra *liberalismului*, într-un context care o solicita. Aprecierile de circumstanță formulate în primele pagini ale cărții nu lămuresc nici geneza acestui curent, nici evoluția sa particulară în cuprinsul societății românești și nici raporturile sale cu liberalismul european în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cel puțin. Abia în concluzie se notează că liberalismul român este un avanpost al liberalismului european (p. 438).

„Religie a libertății”, se știe, liberalismul este o filozofie globală; reprezintă un răspuns pentru toate problemele care se pot pune în societate. Subversiv și revoluționar față de vechiul regim, liberalismul este conservator în raport cu libertățile populare, cu democrația, reacționar față de socialism. Principiile sale, atât de generos formulate în timpul luptei împotriva vechiului regim, au fost, în toate cazurile, aplicate în limite restrinse. În expresia sa practică, liberalismul menține inegalitatea socială. Rind pe rind, liberalismul a putut să fie revoluționar și conservator, subversiv și conformist. Aceiași oameni trec din opoziție la putere, aceleași partide sau grupări de la lupta împotriva regimului la apărarea instituțiilor. Rind pe rind, liberalismul a desfășurat două bătălii, pe două fronturi distincte: la început, împotriva absolutismului, apoi, împotriva presiunii forțelor sociale, a doctrinelor politice mai avansate decât el însuși: a radicalismului, a democrației integrale a socialismului. În 1848, liberalismul va fi amestecat, într-o manieră indisolubilă aproape, cu democrația. Dezvoltată, la început, într-un domeniu relativ restrâns, în Europa occidentală, doctrina se extinde în restul Europei; prin canalul ideilor europene cuprinde întreaga lume².

Multe din trăsăturile acestea își găsesc expresie, într-o formă mai mult sau mai puțin apropiată, în realitățile românești. Identic, aproape, în formele și maniera generală de a se manifesta, liberalismul nu se dezvoltă spon-

tan, în același timp, în toate țările Europei; există un decalaj, puternic, adeseori, generat de realitățile economice, sociale și politice în care s-a născut, de gradul de dezvoltare al societății în mijlocul căreia acționează. Pentru a desprinde trăsăturile și eficiența doctrinei, raporturile sale cu conservatorismul românesc, liberalismul nu poate fi studiat decît global, ca fenomen european. Limitată doar la realitățile românești — fără comparațiile de rigoare — analiza nu poate fi nici completă și, firește, nici cuprinzătoare.

În expunere, pe întreg parcursul lucrării, autorul evită să fixeze, cu fermitate, raportul între social și național în istoria epocii, raport care, adeseori, conferă luptei politice aspectul său insolit, contradictoriu. Nevoia de unitate, accentuată și de pericolul extern, a imprimat luptei naționale caracterul ei specific, a apropiat, pînă la contopire, uneori, pozițiile divergente pe plan social. Autorul se referă la unele cazuri particulare subliniind, cu acest prilej, solidaritatea „în lupta pentru apărarea unei cauze drepte” (p. 29), fără să insiste asupra raportului citat mai sus — deși problema este mereu prezentă în istoria epocii — care conferă culoare luptei politice naționale. Pe aceeași linie, impresia noastră este că *opozitiile* din interiorul celor două principate, în perioada care a precedat celei tratate în lucrare — privite nu în formele particulare de expresie, ci în generalitatea și implicațiile lor, incluse în cuprinsul larg al frământărilor epocii, oferă o altă perspectivă, oferă posibilități mai largi de apreciere și interpretare.

Deși, personal, sintem în favoarea unei expuneri în curprinsul căreia să fi fost puși în relief factorii care au generat curentele politice, au întreținut lupta politică, terenul pe care s-au alțoit acțiunile pentru constituirea grupărilor și partidelor politice, apreciem la justa valoare, ceea ce a realizat A. Stan. Este un serios pas înainte pe un drum ce rămîne deschis încă unor fructuoase cercetări. Trebuie să fie apreciate caracterizările făcute curentelor liberal și conservator, observațiile în legătură cu esența junimismului, cele asupra „fracțiunii libere și independente” sau în legătură cu politica lui Al. I. Cuza. Nu putem nota aici tot ce prezintă interes și este util pentru largirea cîmpului de observație a istoricului. Cu maniera care-i este proprie, cartea este o contribuție de valoare.

În continuare, ne vom opri asupra citorva din problemele care, după părerea noastră, au nevoie, încă, de o stăruință suplimentară.

Mișcarea națională, credem noi, cu condițiile care au generat-o și în formele în care s-a manifestat, nu poate fi privită separat; ea aparține întregului organism, devenit național; formele particulare de expresie sînt subsumate unor obiective generale, românești. Observațiile făcute în acest sens nu ni se par satis-

² Dezvoltate, aceste aprecieri pot fi găsite în lucrarea lui René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps, le XIXe siècle 1815—1914*, Seuil, Paris, 1974, p. 21—50.

făcătoare, după cum nu putem admite, împreună cu autorul, că „teama de răsturnări revoluționare a *provocat* preocuparea de reorganizare a societății”, reliefată de proiectele de reformă care au urmat revoluției de la 1821. Este, aceasta, o viziune care reduce la extrem consecințele revoluției pentru dezvoltarea gândirii și a spiritului liberal. Astăzi, când aria de cercetare s-a lărgit atât de mult, observațiile lui Zeletin trebuie amendate sau folosite cu circumspecție. Conținutul memoriilor și al proiectelor de reformă trebuie apreciat pornindu-se de la înțelegere exactă a transformărilor survenite în interiorul clasei boieresti. Întreaga luptă politică a epocii care a prefăcut perioada în cuprinsul căreia este circumscrisă analiza lui A. Stan, precum și geneza așa zisei „*allanțe*” dintre burghezii și moșierime, componența *partidei naționale*, raportul de forțe în revoluția de la 1848 pot fi înțelese mai aproape de realitate prin cercetarea transformărilor pe care le-a suferit boierimea, în cuprinsul larg al prefacerilor care au afectat societatea românească.

Personal, cercetând realitățile din Moldova, ne-am putut convinge de veracitatea faptelor notate mai sus³. Șt. Zeletin, la timpul său — fără să punem în îndoielă actualitatea multora din observațiile sale — nu a izbutit să cerceteze fenomenul în întreaga sa complexitate. Trimiterile la lucrările acestuia nu pot suplini, întotdeauna, viziunea proprie.

Faptul că *agricultura* a rămas, multă vreme, ocupația predilectă a celor care se angajau în afaceri, că ea reprezenta terenul prin exploatarea cărui se acumula și averile burgheze a avut, firește, repercusiuni asupra limitelor în care s-au afirmat unele din concepțiile politice ale vremii, în care s-au definit pozițiile politice. *Boierismul*, cel puțin în Moldova, a reprezentat o plagă care și-a lăsat amprenta asupra celor mai importante acte, a umbrat gândirea unora din cele mai elevate spirite ale vremii.

Primul capitol al lucrării este mult prea sumar, observațiile mult prea concentrate pentru a îngădui să se urmărească, în cursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, în cuprinsul procesului general de transformarea societății — maniera în care s-au născut ideile politice, s-au prefigurat grupările politice, s-a cristalizat programul politic, și național. Lipsite de explicațiile de rigoare, multe din observațiile și constatările autorului — exacte

în ultimă esență — nu sînt, întotdeauna, suficient de nuanțate pentru a înfățișa aspectele multiple, contradictorii, adeseori, ale societății românești care — și accelerase sensibil ritmul dezvoltării istorice.

Precizările teoretice insuficiente cu privire la esența liberalismului, la particularitățile curentului în limitele societății românești, la raportul cu democrația, împletează și în continuare asupra analizei; în cuprinsul acestora, delimitările nu sînt suficient de nuanțate, capabile să dezvăluie elementele caracterizante ale dezvoltării societății noastre.

Nu împărtășim, întru totul, convingerea că, după Unire, cele două curente politice s-au aruncat în luptă „de pe poziții opuse” (p. 51), după cum nu putem crede că procesul de separare a grupărilor politice, întrerupt după 1848, este reluat în 1856 (p. 53), că instituțiile create de Cuza „întruchipează o îmbinare a democratismului cu autoritarismul puterii executive” (p. 128, 137, 138). În absența unei definiri exacte a liberalismului, democratismului, autoritarismului — raportată la realitățile vremii în accepția realităților istoriei noastre — aprecierea nu pare a avea suportul corespunzător. Același lucru se poate spune și în legătură cu liberalismul *moderat* sau cu cel *democratic* (p. 158 și urm.).

Discuția cu privire la căile de rezolvare a problemei agrare după 1848, considerându-i importanța, atât pentru cunoașterea epocii, cât și pentru definirea concepțiilor și a pozițiilor politice, nu satisface. Deficiențele metodologice constatate mai sus și ocolirea izvoarelor fac ca expunerea să nu aibă puterea de convingere necesară.

S-ar fi impus, poate, în cuprinsul unei discuții mai largi pe marginea constituției din 1866, să se sublinieze raportul de forțe între grupările politice. Lucrările lui V. Russu, pe care le-am menționat mai sus, oferă câteva date în acest sens care merită să fie atent urmărite. Dacă radicalii au reprezentat singura forță politică mai încheagată (p. 186 — 187), cum se explică, totuși, ascendentul luat de conservatori prin intermediul constituției. Liberalii au trebuit să aștepte aproape 20 ani pentru a modifica legea electorală într-un sens care să corespundă intereselor burgheziei. Cu toate acestea, conservatorii cer revizuirea restrictivă a regimului politic (p. 321). Factorul decisiv, care a oprit modificarea constituției a fost opoziția liberală (p. 332). Conservatorii ar fi dorit, însă, o schimbare fundamentală a sistemului politic (p. 336). Afirmările sînt importante; faptele nu pot fi înțelese exact în condițiile în care, așa cum se știe, constituția din 1866 a reprezentat un element de stabilitate politică și un câștig indiscutabil pe calea independenței. Nu putem crede că acest important act a fost

³ Cf. Gheorghe Platon, *Considerații privind situația numerică și structura boierimii din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, în vol. *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. 2, sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca, 1977, p. 351—443.

adoptat de formă, doar. În orice caz, pentru a elimina nedumeririle, autorul ar fi trebuit să insiste cu mai multă stăruință asupra problemelor legate de adoptarea constituției, asupra încercărilor de modificare a acestui act fundamental. Concluziile proprii nu pot fi înlocuite, nici în acest caz, numai cu afirmațiile din publicațiile cu caracter de partid.

Relațiile grupărilor politice cu șeful puterii executive, cu domnitorul, sînt slab reliefate într-o perioadă care stă sub semnul luptei lui Carol pentru întărirea prerogativelor șefului statului. Perioada dintre 1866—1871, în care evoluează și se confruntă ideile politice nu este înfățișată în ceea ce are ea mai esențial. De asemenea, avem impresia, referindu-ne la aceeași perioadă, că nu se face distincția corespunzătoare între *antidynasticism* și *anticarism*. Lupta împotriva domnitorului, pentru încadrarea acestuia în limitele stricte ale prevederilor constituționale, nu poate fi confundată, credem noi, cu lupta antidinastică (p. 283 — 285). Faptele citate de autor (p. 292, 294, 297) cu privire la „rațiunile politice” ale existenței monarhiei reliefează cit de necesară era, din capul locului, o discuție serioasă asupra problemei, o definire exactă a raportului dintre teoria și practica politică. În legătură cu aceasta, nu putem accepta aserțiunea autorului în conformitate cu care „alături de dificultățile interne, atitudinea liberalilor explică de ce proclamarea regatului a întârziat cîteva ani după cucerirea independenței” (p. 296). Regatul a fost proclamat *abia* în 1881, se știe, nu ca urmare a atitudinii obstructioniste a liberalilor.

Opoziția marilor puteri împotriva prințului străin nu este, considerăm noi, un indiciu a temerii că România și-ar putea declara independența sau, cel puțin, nu reprezintă un indiciu numai în acest sens. Pentru puteri, Unirea constituise un serios pas spre independență. Problema era apreciată, în strînsă legătură și cu interesele economice, politice și strategice ale puterilor în această zonă.

Opoziția dintre liberali și conservatori cu privire la modalitățile de rezolvare a problemei naționale este ostentativ urmărită (p. 343 și urm.) pentru a sublinia minusurile concepției conservatoare. Pozițiile nu sînt analizate cu rigoarea impusă cercetării istorice; ele sînt, pur și simplu, expuse, așa cum se desprind din spicuirea materialelor vremii. Conservatorii sînt criticați pentru atitudinea lor față de lupta românilor din Transilvania fără ca să se facă apel, din nou, așa cum ar fi trebuit, la raportul dintre social și național în istoria noastră, fără să se reliefeze rațiunile și importanța ce a avut-o *atitudinea moderatoare* a conservatorilor. De *abia* mai

tîrziu, la p. 430, se vorbește de conservatori ca de o „alternativă politică” impusă de puterile garante. Avem convingerea că problema merita o tratare mai nuanțată. Dealtfel, autorul privește cu o simpatie vădită, explicabilă, doar pe Vasile Boerescu a cărei acțiune o elogiază. Nu trebuie uitat că și Eminescu era conservator și că ziarul „Timpul” va fi expresia ideologiei și politicii conservatoare. Dealtfel, cînd desprinde concluziile, autorul nu mai incriminează poziția conservatorilor (p. 408).

În luptele de partid, forțele adverse nu au ocolit, nici acum și nici mai tîrziu, terenul pe care se situa problema națională. De aceea, se impune delimitarea atitudinii față de problemele politice curente și față de permanența intereselor naționale. În acest sens, analiza nu este credem noi, urmărită cu suficientă fermitate.

Concluziile finale (p. 448), așa cum se poate constata, deși juste în esența lor, nu izbutesc însă să fie în exactă concordanță cu textul în cuprinsul căruia, *pe un spațiu insuficient*, autorul nu a putut înfățișa lupta politică și ideile care au călăuzit-o în întreaga plenitudine.

În continuare, cîteva chestiuni de detaliu: Vasile Mălănescu din 1805, considerăm noi, nu poate fi tatăl fruntașului unionist (p. 19). Acesta este Iordache Mălănescu, cel care tipărește *Istoria* lui P. Mator la 1834.

Purtătorii progresului în agricultură nu puteau să fie boierii sau, cel puțin, numai aceștia (p. 24). Boierii mari posedau mai multe mijloace pentru a promova capitalismul — în limite convenabile, firește — cu mai multă consecvență. Dealtfel, documentele probează acest fapt. Este dificil să-i împărțim pe boieri în categorii distincte: unii care duceau o existență parazitară și alții plasați pe poziții economice moderne, interesați în transformarea agriculturii. Se poate admite, credem — documentele o dovedesc — că, în concepția aceluiași indivizi, coexistau mentalitatea veche și spiritul modern.

La Academia Mihăileană, Kogălniceanu a rostit un *cuvînt de deschidere* a cursului, a făcut o lecție inaugurală, nu a ținut un discurs (p. 69).

Desăvîrșirea unității — așa cum am notat și mai sus — reprezintă o problemă în realizarea căreia era interesată întreaga națiune, pe terenul căreia se realiza solidaritatea între clasele deosebite ale societății. Este o particularitate a istoriei noastre de care nu putem să nu ținem seama în analiza istoriei secolului al XIX-lea. Ideea nu poate fi înfățișată doar prin raportarea la opiniile liberalilor (144 — 159).

Obiectivele „monstruoasei coaliții” nu par a fi atît de limitate cum afirmă autorul

referindu-se doar la intenția comună de reinstaurare a regimului constituțional, de răsturnare a „jugului odios” al Convenției. Acțiunile acestora nu pot fi desprinse de contextul politic intern și internațional în care s-au desfășurat. Implicațiile, așa cum se știe, au fost mult mai largi (p. 165 — 166, 174).

Așa cum am afirmat la începutul recenziei noastre, A. Stan și-a asumat o sarcină dificilă; dificilă deoarece, prin forța lucrurilor, subiectul i-a impus să abordeze *total* epoca, să se refere pe larg sau măcar în subsidiar la toate problemele unei perioade de adnci și multilaterale frământări, în cuprinsul cărora

s-a definit ideologia și s-au organizat partidele politice; s-a referit la tot fără să poată însă să rezolve și să definească totul. Are meritul, incontestabil, de a fi inițiat și urmărit o cercetare de o deosebită importanță pentru cunoașterea istoriei secolului al XIX-lea. Pentru aceasta, pentru tot ce ne-a oferit pentru efortul de a fi încercat să facă ordine într-un material imens și contradictoriu, pentru numeroasele rezolvări în spiritul unei exemplare probității și competențe, trebuie să-i fim recunoscători.

Gh. Platon

* * * *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei (1821—1923)*, coordonatori Viorica Moisuc, Ion Calafeteanu, Edit. Academiei R.S.R., București, 1979, 274 p.

Volumul de față abordează unul dintre aspectele fundamentale ale istoriei moderne și contemporane, anume formarea statelor naționale și afirmarea lor în viața internațională ca formațiuni independente. Acest proces, deosebit de complex, este limitat de autori la zona centrală și sud-est europeană, unde, datorită unei multitudini de caracteristici, a cunoscut forme deosebite, specifice. În mod concret, a fost analizat fenomenul istoric al formării statelor naționale unitare și independente în ce privește: România, Grecia, Iugoslavia, Bulgaria, Albania, Cehoslovacia, Austria, Ungaria, Polonia și Turcia. Desigur, în fiecare din cele 10 cazuri s-au înregistrat caracteristici și forme de manifestare specifice procesului de formare a națiunilor și a consolidării lor în state naționale unitare independente. Dincolo de aceste trăsături naționale, există însă câteva caracteristici comune pentru toate, fundamentale în esența lor. Tocmai aspectele comune au permis autorilor analiza unitară a procesului dat.

Ar fi vorba, în primul rând, de însăși unitatea geografică definită prin conceptul Europei centrale și de sud-est. Chiar dacă în cazul Turciei și al Poloniei, poziția geografică este un element doar parțial acceptabil, având în vedere tocmai delimitarea din titlu, rămân o sumă de alte argumente ce justifică soluția autorilor. Pe de altă parte, succesiunea cazurilor analizate, ce nu respectă criteriul alfabetic sau al poziției geografice în cadrul zonei delimitate, poate ridica un semn de întrebare legat de folosirea unui criteriu oarecare în acest sens.

Ar urma apoi, fără ca prin aceasta să facem o ierarhizare valorică, un element de unitate foarte important, anume perioada istorică cvasiidentică în care, pentru fiecare

din cele 10 popoare, a avut loc procesul formării națiunilor, al statelor naționale unitare și independente. Este vorba de intervalul de mai bine de un secol marcat la extreme de anii 1821—1923. Așadar, în linii mari este vorba de perioada ce începe cu primele decenii ale secolului al XIX-lea și se încheie în primii ani de după primul război mondial. „În istoria milenară a popoarelor din centrul și sud-estul Europei, istorie atât de frământată — afirmă în prefață Viorica Moisuc — cei 100 de ani, asupra cărora și-au îndreptat atenția autorii în lucrarea de față, reprezintă tocmai perioada când lupta pentru emancipare națională și politică, pentru eliberare, a intrat în faza sa finală, fază în care, după cum spunea un mare patriot român, „valoarea unui popor nu se discută, ea se afirmă” (p. 11). Faptul că procesul fundamental al formării și consolidării statelor naționale independente unitare a avut loc, la toate cele 10 popoare din centrul și sud-estul Europei, în aceeași perioadă istorică, nu a fost desigur o întâmplare. Este fără îndoială o consecință a faptului că popoarele în cauză, cu diferențe evidente, dar neglijabile în ultimă instanță, s-au aflat pe aceeași treaptă de civilizație. Cu alte cuvinte toate acestea au înregistrat aproape simultan procesul trecerii de la feudalism la capitalism în care etapă istorică a avut loc fenomenul analizat în formele incipiente. În etapa următoare, a consolidării orânduirii capitaliste, a avut loc procesul de afirmare a statelor naționale independente unitare în viața internațională.

La toate elementele mai sus menționate se adaugă un alt factor marcant anume concepția unitară în baza căreia autorii au abordat tema dată. Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul

Europel a fost analizată de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric. Aceasta a permis, între altele, relevarea rolului maselor populare în lupta de eliberare națională și pentru formarea statului național unitar. De asemenea, s-a evidențiat și subliniat mereu faptul că formarea statelor naționale unitare a fost un rezultat firesc al evoluției materiale a societăților în cauză sau, cu alte cuvinte, al progreselor economice realizate în epocă de modul de producție capitalist. Într-adevăr, așa cum este bine știut, formarea națiunilor și a statelor naționale a însoțit procesul apariției și consolidării orânduirii capitaliste. Pe de altă parte, de fiecare dată când a fost cazul, a fost evidențiat rolul proletariatului, al partidelor muncitorești din țările respective în realizarea statelor naționale unitare.

În chip firesc, metodologia utilizată de autori este una și aceeași. Fenomenul analizat a fost privit prin prisma întregii evoluții istorice a popoarelor în cauză. Viorica Moisuc subliniază în prefață: „...principiul naționalităților consacrat ca lege internațională fundamentală, pentru crearea statelor naționale unitare, independente și suverane în timpurile moderne, are adncii rădăcini istorice. Sentimentul național, voința națională s-au manifestat în forme specifice în istoria popoarelor de-a lungul timpului... În centrul și sud-estul Europei fenomenul amintit există din vremuri străvechi” (p. 7). Pe baza acestei optici, fiecare din analizele întreprinse pe tema dată, în cele 10 cazuri, este precedată de o schiță a întregii istorii a poporului în cauză de la origini și pînă la începutul secolului al XIX-lea. Desigur, urmează detaliat reconstituirea procesului formării statelor naționale unitare independente, proces care, așa cum subliniam, a început în primii ani ai secolului al XIX-lea.

Volumul, așadar, se prezintă ca o unitate omogenă din considerentele deja arătate la care de la sine înțeles se adaugă însăși tema ce constituie suportul esențial. O prefață (p. 7—11), semnată după cum am precizat mai sus de Viorica Moisuc, introduce pe cititor în problematica abordată. În ce ne privește am fi dorit ca prefața să includă și o seamă de aprecieri pe marginea unei chestiuni esențiale și controversate: conceptele de națiune, stat național și stat național unitar. Și pentru că sintem la această latură a recenziei noastre considerăm că lucrării de față i se poate reproșa, în ceea ce privește analiza propriuzisă, un singur lucru: slaba conexiune făcută de autori între formarea națiunilor și constituirea statelor naționale independente unitare.

Analiza privind formarea statului național independent unitar român a fost întreprinsă de Mircea Mușat și Gheorghe Zaharia (p. 14—43). Dincolo de corecta interpretare științifică a șirului de evenimente ce au constituit verigi

din procesul amplu al formării statului național unitar român, reținem aprecierea privind momentul de vîrf al fenomenului în cauză, moment ce corespunde cronologic anului 1918. „Desăvîrșirea unității național-statale a României — afirmă cei doi autori mai sus menționați — demonstrează cu tăria argumentului istoric că acest eveniment a fost rezultatul firesc al unui proces pentru împlinirea căruia poporul român a dus o luptă milenară, iar nu o consecință a conjuncturii externe sau a unor înțelegeri intervenite la masa tratativilor. Tratatetele de pace de la Saint-Germain (1919), Trianon și Paris (1920) au consfințit pe plan internațional o situație de fapt creată de lupta maselor populare” (p. 40).

Realizarea statului național elen a fost reconstituită științific de Constantin Botoran (p. 44—73). Acesta sublinia că punctul final al procesului a fost marcat de încheierea Tratatului de la Lausanne. Acest tratat, consideră autorul „...constituia epilogul unui secol de istorie grecească marcată de eforturile națiunii elene pentru a-și cucerii libertatea și unitatea națională, pentru a-și asigura locul său ca entitate bine definită în concertul celorlalte națiuni” (p. 73).

Viorica Moisuc și Ion Calafeteanu au analizat și procesul dat în cazul Iugoslaviei (p. 74—110). Legat de consacarea hotărîrii iugoslavilor de a se uni într-un singur stat, consacrare realizată prin tratatele de pace de după primul război mondial, Viorica Moisuc accentuează că acceptarea și înglobarea principiului naționalităților în tratatele de pace „... reprezintă de fapt cea mai mare cucerire a timpului. Era concluzia firescă a secolelor de luptă neobosită pentru libertate națională și politică” (p. 110).

Așa cum relevă Crișan Iliescu, cazul Bulgariei (p. 111—128) a fost între puținele pentru care procesul de formare a statului național, care a înregistrat primele succese spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, s-a încheiat în linii mari înainte de primul război mondial.

O fază importantă din lupta seculară a poporului albanez pentru stat național independent, arată Gelku Maksutovici (p. 129—144), se încheia la sfîrșitul anului 1920 odată cu primirea Albaniei în Societatea Națiunilor.

De o mare complexitate, înregistrînd inerente momente de avînt sau stagnare, s-a dovedit a fi lupta cehilor și slovacilor pentru crearea statului național independent (p. 145—176). Acest proces, reconstituit de Constantin Botoran și Milică Moldoveanu, a înregistrat cea mai importantă etapă în faza finală a primului război mondial, cînd popoarele ceh și slovac au luat decizia de unire și constituire a statului național independent Cehoslovacia.

În ce privește componentele privilegiate ale monarhiilor dualiste, respectiv Austria și Ungaria, evoluția lor spre formarea statului național independent a fost analizată într-un singur capitol de către Eliza Campus (p. 177–201). Urmind căi diferite până la un moment dat, procesul național la austrieci și maghiari a evoluat la sfârșitul primului război mondial într-o conjunctură identică. Consacrând destrămarea Imperiului austro-ungar, tratatele de pace din 1919–1920 au însemnat în același timp, juridicește, nașterea statelor naționale independente Austria și Ungaria.

Lupta poporului polonez pentru constituirea statului național independent este analizată de Milică Moldoveanu (p. 202–227). Făurirea statului național Polonia la sfârșitul anului 1918, frontierele fiind în bună parte delimitate între anii 1919–1922, „... a fost unul din evenimentele cele mai importante din istoria milenară a poporului polonez” (p. 277).

În ce privește Turcia, încheierea procesului de formare a statului național independent și suveran, proces analizat de Ion Calafeteanu (p. 228–257), a însemnat realizarea obiectivelor mișcării de eliberare națională a poporului turc. Tratatul de pace de la Lausanne din iulie 1923 a stabilit granițele etnice ale Turciei.

Documentarea serioasă, în baza amplei istoriografii a problemei, ca și a unor documente de arhivă, conferă valoare științifică volumului. Acesta este important și prin aceea că, după știința noastră, este prima lucrare specială omogenă, care privește în ansamblu procesul formării statelor naționale în centrul și sud-estul Europei de pe pozițiile materia-

lismului dialectic și istoric. Asocierea firească a cercetărilor consacrate luptei celor 10 popoare în cauză pentru formarea statelor naționale unitare a permis tocmai evidențierea unor elemente comune de genul celor menționate mai sus. Chiar dacă datele și faptele sînt cele cunoscute, rămîne ca un element marcant menționata asociere în analiza procesului dat.

Trebuie menționat și un alt element de pionierat: volumul *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei (1821–1923)* este cel dintîi din seria de *Studii de istorie universală modernă și contemporană*, serie scoasă sub egida Institutului de studii istorice și social politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

Lectura volumului confirmă pe deplin o altă afirmație făcută în prefață, afirmație legată de semnificația profundă a cercetării întreprinse: „Documentele, faptele cercetate de autori pun în lumină cu pregnanță trăsăturile caracteristice generale ale istoriei acestor popoare; solidaritatea și colaborarea permanentă, dar cu deosebire în momentele de răscruce ale luptei pentru libertate; respectul reciproc, stima pentru individualitatea națională; pun în lumină capacitatea lor de a-și rezolva cu forțe proprii, pe bază de deplină și reală egalitate, toate problemele de orice natură ar fi ele” (p. 11).

Așadar, o lucrare științifică necesară, utilă, ce se impune atenției specialiștilor și celor interesați în cunoașterea istoriei universale.

Nicolae Dascălu

RAYMOND POIDEVIN, JACQUES BARIÉTY, *Les relations franco-allemandes 1815–1975*, Editions Armand Colin, Paris, 1977, 373 p.

Studiul relațiilor internaționale în epoca definită de istoriografia occidentală drept „contemporană” (începînd de la 1815 și mergînd pînă în zilele noastre) capătă o tot mai accentuată pondere în preocupările cercetătorilor de specialitate europeni în acest domeniu (politologi, istorici, economiști, juriști ș.a.). Acest studiu capătă un caracter cu totul particular și o sporită capacitate de investigare atunci cînd vizează raporturile multiplanelor dintre două țări pe parcursul a peste un secol și jumătate, așa cum este cazul relațiilor franco-germane din perioada menționată în titlu.

Fără îndoială, dificultățile care se ridică cînd se pune problema elaborării unei aseme-

nea lucrări nu sînt puține și însăși metodologia elaborării ei, a adoptării unei anume structuri sau a alteia pot fi puse în discuție.

Indiferent însă de aceasta, încercarea efectuată de Raymond Poidevin, profesor de istorie contemporană la Universitatea din Metz și Jacques Bariéty, director al Institutului de istorie contemporană de pe lângă Universitatea de științe umane din Strassbourg, care și-au conjugat eforturile în elaborarea unei monografii unitare în stil și concepție de lucru, merită toată atenția noastră, întrucît ea reprezintă în prezent una din lucrările bine documentate asupra subiectului în discuție.

Autorii au recurs la împărțirea densului material factual și interpretativ pe care-

conține volumul în șase mari părți ale căror limite cronologice sînt marcate de cîte un eveniment mai important, fie pe plan european, fie în relațiile dintre cele două țări, iar etapizarea tematico-cronologică care rezultă în urma acestui criteriu este următoarea: Partea I „Franța și germanii 1815—1859” (R. Poidevin, p. 9—50); partea a II-a „Franța și formarea unității germane 1859—1871” (R. Poidevin, p. 53—90); partea a III-a „Franța izolată în fața hegemoniei germane (1871—1890)” (R. Poidevin, p. 91—145); partea a IV-a „De la destindere la război (1890—1914)” (R. Poidevin, p. 147—218); partea a V-a „Franța și Germania de la un război mondial la altul (1914—1944)” (J. Bariéty, p. 220—322); partea a VI-a „Un mariaj al rațiunii (1945—1975)” (R. Poidevin, p. 325—356).

După cum se vede, cei doi istorici francezi au preferat, în locul unei responsabilități colective asupra lucrării soluția nominalizării contribuției fiecăruia oferind astfel cititorului posibilitatea de a cunoaște punctele de vedere ale fiecărui autor în parte.

Comun celor doi autori este însă faptul că relațiile franco-germane din perioada anilor 1815—1975 sînt văzute ca un proces complex și dialectic, o interferare de elemente de ordin economic, politic, cultural care au influențat în mod indiscutabil evoluția istorică a fiecăruia dintre cele două popoare.

Demnă de remarcat la volumul în discuție mai este și analiza efectuată asupra mentalităților colective a celor două societăți în momente cruciale ale relației lor reciproce (revoluția de la 1848, războiul franco-prusac din 1870, crizele marocane, perioada premuncheneză ș.a.) în cadrul căreia în focarul investigației autorilor sînt cuprinse cele mai diverse sectoare ale vieții publice: presa, partidele politice, mișcarea muncitorească, cercurile de afaceri, opinia publică.

Din multitudinea de episoade care au caracterizat relațiile dintre cele două țări, atenția ne-a fost atrasă mai ales de modul în care autorii tratează momentele ce au precedat confruntările mai importante dintre ele în această perioadă, respectiv evenimentele care au premers războiului franco-prusac din 1870 și declanșarea celor două războaie mondiale. Asupra acestor aspecte ne-am propus de altfel să ne oprim în cele ce urmează.

Prima din aceste chestiuni formează obiectul părții a II-a a volumului pe parcursul căreia sînt analizate cu multă profunzime (de către R. Poidevin) evenimentele produse, motivațiile de acțiune ale fiecăreia dintre părți, precum și contextul politico-diplomatic în care s-au produs și care le-a influențat.

Declanșînd, la începutul lui 1859, criza franco-austriacă — menționează autorul capitolului —, Napoleon al III-lea punea în

termeni noi, problema relațiilor franco-germane. Prusia, statele germane trebuiau acum să iasă dintr-o neutralitate confortabilă pentru a se pronunța în mod clar: membrii Confederației vor susține, așa cum o impunea pactul federal din 1815, Austria (atacată de Napoleon al III-lea în Italia)?

În orice caz, Napoleon al III-lea nu a crezut într-o intervenție a Prusiei care avea totul de cîștigat din slăbirea Austriei, în care vedea principala sa rivală la supremație în confederația statelor germane.

Astfel, în ajunul războiului, deși exista o puternică atmosferă antifranceză în Germania, majoritatea guvernelor au rămas însă în expectativă. După victoria franceză de la Magenta, mobilizarea armatei prusiene face ca aceasta să atingă cifra de 234 000 de oameni. În acest moment Prusia se decide să ofere Austriei o mediere armată, atitudine care a fost de natură să tempereze acțiunea militară a Franței și să accelereze încheierea păcii între beligeranți.

În orice caz — conchide autorul — relațiile franco-prusiene și de asemenea relațiile dintre Franța și alte state germane, cel puțin pînă la venirea lui Bismarck la putere — rămîn marcate de incertitudine și de o oarecare neîncredere.

Următorul episod pe această veritabilă canava diplomatică l-a reprezentat războiul pruso-danez din 1864 (purta de Prusia pentru încorporarea ducatelor Schleswig și Holstein), cînd Napoleon al III-lea — de această dată — a sprijinit Prusia și Austria împotriva Angliei, interesată în menținerea integrității teritoriale a Danemarcei. Explicînd această atitudine, R. Poidevin arată că în urma poziției adoptate în cazul insurecției poloneze din 1863 (cînd a lăsat practic Rusiei țările țariste libere de mișcare în înăbușirea mișcării naționale poloneze), Franța rămăsese, sub raportul diplomatic și al prestigiului politic, oarecum izolată în Europa; or, pe această cale Napoleon al III-lea a încercat să pună capăt acestei situații.

Fără a dori să se angajeze într-o alianță cu Franța (care i-ar fi blocat libertatea de acțiune), cancelarul Prusiei — consideră istoricul menționat — a apreciat pozitiv atitudinea împăratului francez, căci, în acel moment, ea reprezenta un prețios sprijin împotriva politicilor engleze.

Următorul episod, în acest context, îl constituie poziția Franței în 1866, în momentul cînd tensiunea din relațiile austro-prusiene atinsese punctul culminant. Realizatorul capitolului constată, pe baza mărturiilor epocii, că în cadrul opiniei publice franceze puteau fi delimitate două curente relativ distincte: pe de o parte, unul, care, în cazul că Austria ceda Veneția Italiei, preconiza o alianță cu cea din urmă, pe de altă parte, un curent

eteroclit, evident filoprusian, în cadrul căruia se înscrisă, printre altele, și poziția ziarelor „Journal des Debats”, „Le Siècle”, „La Liberté”.

În ansamblul ei — apreciază autorul — opinia publică franceză era mai favorabilă Austriei decât Prusiei (p. 70).

Prin favorizarea încheierii, la 8 aprilie 1866, a unei alianțe între Italia și Prusia, ca și prin promisiunea făcută de a nu lăsa Austria să zdrobească Italia, Napoleon al III-lea apreciază R. Poidevin — a optat pentru susținerea Prusiei.

Poziția împăratului francez în această chestiune (se știe că după înfrângerea Austriei la Sadowa el a mediat înțelegerea dintre cele două părți beligerante) se axa pe convingerea că pentru Franța ar fi fost mult mai periculoasă, ca adversar politic, o Austrie de 35 de milioane locuitori și care în caz de victorie și-ar fi extins teritoriile, decât o Prusie de 25 de milioane, căreia, deși predominantă ca influență în Confederația germană de nord, îi puteau fi opuse statele ce făceau parte din Confederația germană de sud.

Din acest moment — se apreciază cu justețe în lucrare (adică începând din 1866, când Austria este practic scoasă din competiție), Franța este considerată de Bismarck drept principalul obstacol în calea desăvârșirii unității germane.

Pe de o parte cancelarul prusac reușește, în anul care urmează, până la 1870, să deoace manevrele diplomatice și planurile de compensații teritoriale ale lui Napoleon al III-lea, iar pe de alta el reușește să închege o veritabilă rețea de alianțe cu statele germane din sud (Bavaria, Baden, Hessa-Darmstadt) pe care le neliniștește cu comunicarea revendicărilor franceze.

Evenimentul care dă lovitură de grație politicilor franceze, atât de oscilantă în această epocă, îl va constitui publicarea tratatelor încheiate de Prusia cu aceste state; în aceste condiții s-a văzut cu claritate că cele două principale „tronsoane” politice germane au creat între ele legături de nezdruccinat, iar linia Main-ului nu va mai reprezenta decât o frontieră provizorie.

Din acest moment, o apropiere franco-prusiană devine imposibilă, iar corolarul firesc al acestei situații va fi războiul franco-german din 1870, soldat după cum se știe, cu înfrângerea Franței, și care a permis lui Bismarck — reprezentativ exponent politic al lunkerimii și aristocrației prusace — să încheie desăvârșirea unității statale germane sub egida Prusiei.

Modul de prezentare al evenimentelor, caracterizat printr-o serioasă documentare și o atență nuanțare a fiecărui moment reliefează astfel deosebita abilitate diplomatică a lui Bismarck, care, așa cum a subliniat

printre alții, J. de Launay, „și-a realizat planul de făurire a unității germane după trei războaie victorioase”¹. Această teză este oricum contrară opiniei susținute încă în 1963 de cercetătoarea sovietică Antiuhina-Moskovcenko, potrivit căreia războiul franco-prusac din 1870 a fost declanșat de Franța lui Napoleon al III-lea în scopul atenuării contradicțiilor interne și a ieșirii regimului bonapartist din criza profundă prin care trecea².

Un interes asemănător trezește și maniera în care sint înfățișate raporturile franco-germane în perioada premergătoare primului război mondial, episod ce formează substanța celui de al 13 lea capitol al lucrării (anii 1911 — 1914).

Intr-un scurt cuvînt înainte, R. Poidevin, care semnează și această parte a monografiei, sintetizează într-o formulare succintă, dar extrem de sugestivă, principalele caracteristici ale acestei epoci, din punctul de vedere al subiectului menționat:

„După rezolvarea celei de-a doua crize marocane, relațiile franco-germane intră într-o eră de tensiune. Semnele acestei tensiuni sînt numeroase. După o serie de ani de liniște, chestiunea Alsației și Lorenei este din nou relansată. Un naționalism virulent se manifestă de cele două părți ale Rinului; el nu poate fi stăvilit, cu toate eforturile pacifiștilor. Chiar relațiile de afaceri devin dificile. În cele două țări, militarii impun o creștere a efectivelor și pun la punct planurile de război. Angajate într-o rețea de alianțe, cele două state nu fac nimic, în timpul crizei din iulie 1914, pentru a evita conflictul” (p. 191).

Acestea ar fi deci elementele definitorii ale atmosferei încărcate, în care evoluează relațiile acum reciproce franco-germane.

Referindu-se, în continuare, la elementele care au contribuit la crearea și întreținerea unui asemenea climat, autorul subliniază cîțiva din factorii de presiune cei mai importanți: ligile naționaliste (în frunte cu Liga pangermanistă) cu un însemnat rol în procesul de direcționare al opiniei publice, tendința cercurilor de afaceri spre lărgirea piețelor de desfaceri și a sferelor de influență economică, velleitățile expansioniste ale virfurilor ierarhiei militare³.

¹ Jacques de Launay, *Les grandes controverses de l'histoire moderne (1789—1914)*, Genève, 1976, p. 212.

² N. I. Antiuhina-Moskovcenko, *Istoria Franței 1870—1918*, Institut mejdunarodnih otnošenii, Moskva, 1963, p. 21.

³ Un interesant expozeu istoriografic al acestui chestiun este făcut de R. Poidevin în studiul său *Les aspects de l'imperialisme allemand jusqu'en 1914*, în „Relations Internationales”, nr. 6/1976, p. 111—124.

În ceea ce privește poziția social-democrației germane, autorul relevă existența în sinul acesteia a mai multor curente, ale căror păreri în problema politicii externe a Germaniei diferă unele de altele.

Astfel, curentul revizionist, în frunte cu Bernstein, deși se plasează pe o poziție pacifistă, se pronunță în favoarea expansiunii coloniale a Germaniei, în timp ce aripa stângă în frunte cu K. Liebknecht condamnă militarismul și imperialismul, dar fără a merge mai departe, pentru a nu risca o pierdere a influenței în rindul proletariatului.

În ceea ce privește situația din Franța, aici spiritul naționalist — apreciază R. Poidevin — a fost relansat de prima criză marocană (1905), dar curentul propagator al acestor idei este totuși minoritar în ansamblul opiniei publice și el se izbește încă de serioase rezistențe, în care mișcarea socialistă (și mai ales aripa grupată în jurul lui Jean Jaurès) are un rol de loc neglijabil.

Raporturile franco-germane în ajunul primului război mondial sînt urmărite și la nivelul relațiilor dintre mișcările socialiste din cele două țări, precizîndu-se diferențele de păreri în problema războiului existente între cele două partide. Aceste divergențe de păreri au reieșit foarte evident și la Congresele de la Stuttgart (1907) și Copenhaga (1910) ale Internaționalei a II-a. La congresul extraordinar de la Basel (din noiembrie 1912), este adoptat un program concret de acțiune, dar acesta era destinat mai ales reglementării problemelor balcanice.

Astfel, înainte de Sarajevo, evidențiază R. Poidevin Internaționala a II-a se dovedise incapabilă să organizeze în chip serios lupta contra războiului. În cursul diferitelor congrese, teza grevei generale, a însurecției, apărută de francezi, este combătută de social-democrația germană, care nu vrea un angajament precis și care, divizată, se teme să nu-și piardă adeviziunea marilor mase a membrilor partidului.

În continuare, sînt urmărite apoi dificultățile care apar și în raporturile economice dintre cele două țări, relevîndu-se faptul că perioada 1911—1914 s-a caracterizat din acest punct de vedere prin stîrșitul înțelegerilor financiare, multiplicarea obstacolelor în calea interferărilor de interese, ca și prin desfășurarea unui mic război vamal.

Creșterea potențialului militar și planurile de război ale celor două părți, precipitarea evenimentelor care au culminat cu criza internațională din iulie 1914, eșecul final al forțelor lucide care s-au opus războiului formează substanța ultimelor două subcapitole ale acestei părți, în timp ce perioada primului război mondial este doar schițată de autor într-o foarte condensată expunere care relevă cititorului doar problemele în sine pe care le comportă relațiile propriu-zise și direcțiile

care pot fi urmate pentru cel care intenționează investigarea lor.

Al treilea aspect tratat în lucrare la care ne-am propus să ne oprim în finalul însemnărilor noastre „Marșul spre război (1936—1939)” este conținut în capitolul 18 al părții a V-a (autor Jacques Bariéty).

După cum se știe, la 7 martie 1936, încălcînd tratatul de la Versailles și acordurile de la Locarno, trupele germane intră și ocupă zona renană.

Deși serviciile franceze de informații preveniseră guvernul de iminența unei asemenea atitudini din partea Germaniei, nici o ripostă nu fusese pregătită pentru o asemenea eventualitate.

Din consultările diplomatice întreprinse, rezultase evident că Franța nu este izolată și că ea ar putea conta pe sprijinul altor comențarilor pactului de la Locarno, cit și al aliaților săi tradiționali.

Deoarece se decidese să nu facă nimic fără Marea Britanie, iar aceasta nu dorește o replică militară, ci preferă negocierii cu Hitler, Franța nu a organizat replica colectivă, care ar fi lîchidat în fașă marșul expansiunii naziste.

Hitler a găsit numeroase justificări acțiunii sale și mai ales a înundat țările occidentale cu propuneri de negocieri, subliniînd că odată ultima dificultate eliminată, orizontul este de acum înainte degajat.

Și astfel, primul pas al acțiunilor agresive ale Germaniei naziste, săvîrșit la 7 martie 1936, ca și absența reacției franceze — subliniază istoricul amintit — au făcut să se prăbușească cheia de boltă diplomatică și geopolitică a tentativei de construcție a păcii din deceniul 3; ele au creat condițiile materiale și psihologice care au făcut posibil al doilea război mondial (p. 297).

Autorul explică conduita lui Leon Blum, ca lider al Frontului popular, și linia politică promovată de el ca derivînd dintr-un întreg șir de factori. Unul din importanțele comandamentele ale lui Blum — arată J. Bariéty — era evitarea războiului, văzut ca una din suferințele majore ale umanității. Este din instinct împotriva sistemelor de acorduri și în același timp un partizan al principiilor securității colective și a eficienței Ligii Națiunilor. Mai mult, L. Blum nu a reușit așa de bine ca Barthou sau Churchill să sesizeze veritabilele dimensiuni ale programului hitlerist de expansiune.

Guvernul Frontului popular nu a pierdut ce-i drept din vedere chestiunea înarmării, a pregătirii militare a țării. Dar, subliniază autorul, în timp ce Franța se pregătea să aloce 14 miliarde de franci pentru apărarea sa națională, Hitler prevăzuse circa 40 de miliarde de franci pentru înarmarea Germaniei.

În același timp pe eșichierul politic european au avut loc serioase schimbări de forțe.

În timp ce apropierea franco-sovietică înaintază foarte încet, Marea Britanie rămâne — pe linia neinspiratei politici de conciliere promovate de guvernul Chamberlain — partizana negocierilor cu Germania.

În ceea ce privește Italia, ea evoluează în această perioadă către apropierea de Germania, fapt care face, alături de alte elemente, ca marea coaliție împotriva lui Hitler — pe care o preconizase Louis Barthou — să fie astfel sfărâmată, iar Societatea Națiunilor să-și demonstreze neputința de a influența în vreun fel cursul evenimentelor internaționale.

Politica de neintervenție — practică de Franța (alături de Anglia) în problema războiului național-revoluționar al poporului spaniol, ca și dezinteresul manifestat de aceasta față de problema independenței Austriei au fost, în final, elemente favorizante deloc negliabile care au permis Germaniei naziste să-și urmeze cursa spre cucerirea și înrobirea popoarelor Europei.

Spre meritul autorului, el prezintă, cu multă onestitate și în spiritul adevărului istoric, întreg acest carusel al cedărilor, al slăbiciunii și compromisului marilor puteri occidentale, care au condus în cele din urmă la marșul nestăvilit al hitlerismului spre cucerirea Europei, sfârșit, după cum este știut, după 6 ani de grele confruntări militare și milioane de jertfe, cu prăbușirea celui de-al III-lea Reich.

Perioada celor trei decenii postbelice constituie substanța celei de a VI-a părți a monografiei, intitulată foarte sugestiv „Un mariaj al rațiunii”.

Așa cum se relevă de altfel în finalul acestei secțiuni a volumului, acum are loc „dezvoltarea unei cooperări, care nu exclude menținerea unor anumite zone de neînțelegeri”, dar, așa cum se relevă în concluzii, atmosfera de apropiere și coexistență pașnică a celor două popoare vecine este astăzi predominantă în cadrul conviețuirii lor în această parte a continentului nostru.

Dacă se poate imputa o anumită carență volumului de față, acesta vizează mai ales încadrarea acestor relații în contextul vieții internaționale din perioada menționată, aspect asupra căruia considerăm că cei doi autori nu au stăruit în suficientă măsură.

Deși, evident scrisă de pe pozițiile și din unghiul de vedere tradiționale al istoriografiei occidentale, mai puțin dispusă să accepte utilizarea și recunoașterea justeții metodei marxiste a studiului istoriei, lucrarea lui R. Poidevin și I. Baréty nu este lipsită de reale calități, constituind un serios izvor de informație în cunoașterea unui moment cu deosebite semnificații pentru istoria modernă și contemporană a Europei.

Nicolae N. Rădulescu

ISTORIA ROMÂNIEI

SIMION RETEGAN, *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, 268 p.

Pornită de la mai vechile cercetări ale autorului, lucrarea de față, circumscrisă ariei de investigare a istoriei moderne, cuprinde un autentic demers asupra vieții social-politice, economice și culturale a românilor transilvăneni la mijlocul veacului trecut.

Forul legislativ, întrunit la Sibiu în anul 1863, luase în dezbatere cea mai însemnată problemă a românilor ardeleni: recunoașterea legislativă a națiunii romine, a limbii și confesiunilor sale. „Națiunea română din Transilvania — subliniază Simion Retegan — devenea în felul acesta din *misera plebs contribuens*, disprețuită și neascultată cum fusese până în 1848, națiune politică, participantă directă la viața publică, participantă la puterea legislativă” (p. 5). Ceea ce se relevă și ceea ce fusese de mai mare speranță pentru vremea aceea, era componența dietală, care, în 1863, va fi avut o majoritate relativă românească transformată, în acele condiții deosebite, „într-o majoritate absolută”.

Monografia este rezultatul unui vast periplu întreprins în arhivele din țară, precum și-n cele budapestane sau vieneze, cărora li se alătură presa contemporană, dar și scrierile care au o directă ori indirectă referire la importantul eveniment.

De fapt, dieta sibiiană se deosebește întru-totul de dietele de tip feudal, chestiunile majore ale națiunii luate în discuție cu acest prilej conferindu-i un statut aparte, acela de primă dietă modernă constituită conform principiilor parlamentarismului burghez european, prima dietă care a oferit naționalităților prilejul de a dezbate împreună problemele grave ale vremii care a pregătit mai mult decît oricare alta înaintea sa, terenul pentru frăția și colaborarea lor (p. 6). Cu acest prilej s-au revizuit Patenta urbarială din 1854, s-a înființat un tribunal suprem, s-a adoptat o nouă lege electorală, s-au luat în discuție noi aspecte de factură economică, politică sau militară: construirea unei căi ferate, o nouă împărțire administrativ-politică,

reducerea impozitelor, bugetul Transilvaniei, armata și altele.

Cercetătorul clujean acordă o atenție sporită și raporturilor Transilvaniei cu imperiul, acesta din urmă aflindu-se în deceniul al VII-lea într-una din marile sale frământări de natură politică, anume disputa între reprezentanții care susținuseră noi forme de organizare bazate pe ideea centralismului, a federalismului sau dualismului.

Examinarea societății românești din Transilvania regimului liberal este un capitol de referință, pentru că fără cunoașterea componentelor, precum și a acțiunilor politice de amploare organizate este imposibilă diversificarea analitică a studiului în raport cu evenimentul. De ce ar interesa atât de mult o asemenea investigație, ne-am putea întreba? Adevărul e că, istoricește vorbind, este necesar a se ști pe ce cale, dar mai cu seamă prin care din reprezentanți a putut fi condusă națiunea română și meritul autorului constă, printre altele, în precizarea situației sociale la mijlocul veacului trecut. Autorul conchide că acesta este, de fapt, mediul cunoscut de la 1848 a cărui compoziție s-a lărgit, s-a diversificat, s-a consolidat în condițiile de după revoluție (p. 11). Cu alte cuvinte în pătura conducătoare românească intră diverse categorii sociale: o burghezie intelectuală laică și ecleziastică, destul de numeroasă, însă de factură rurală, o burghezie mijlocie negustorească și meșteșugărească de dată mai recentă (ca formare), burghezia agrară și o mare burghezie antrenată în comerț și sporadic în industrie.

Demersul lui Simion Retegan mai cuprinde acțiunea politico-românească în anii premergători dietei, atitudinile politice ale mai multor națiuni din imperiu (români, croați, slovaci) generate de publicarea diplomei imperiale din 20 octombrie 1860; de fapt, aceste atitudini se transformă la scurt timp într-un puternic reviriment al mișcărilor naționale (p. 34). Cu limpezime este luată în discuție structura și tendința națiunii române, ale căror dezbateri intrate în atenția cercurilor Europei centrale vor fi fost prezentate monarhului prin delegația românească condusă de Șaguna și primită la Viena în mod festiv „ca nici o altă delegație româ-

nească”, după cum scria „Telegraful român” (p. 56).

Pregătirea dietei, orizontul vieții publice a Transilvaniei din acei ani, dominat de problema convocării forului suprem, rețin atenția cercetării efectuate de Simion Retegan. „Chestiunea dietei — subliniază autorul — era însă pe cit de urgentă, pe atât de dificilă. Întotdeauna, de fapt, intrunirea acestui for a creat în Transilvania serioase complicații. Ele proveneau din însuși sistemul său constituțional bazat pe principiul echilibrului celor trei națiuni politice și a celor patru religii recepte, peste care se suprapunea mereu calculul foarte subtil al puterii stăpînitoare habzburgice” (p. 57).

Activitatea propriu-zisă a dietei românești este reliefată în mai multe capitole, unde, în spirit analitic, este interpretată vasta sferă de probleme ale națiunii, acordîndu-se o atenție sporită recunoașterii egalității națiunii române și a confesiunilor sale, suita de argumente probată prin valoarea documentelor, fiind relevantă. Cu valoare istorică deosebită se impune între cele 11 proiecte de legi înaintate dietei românești din Sibiu cel privitor la recunoașterea națiunii române, problemă care, în jumătatea a doua a secolului trecut, se afla din nou la ordinea zilei, prefacerile politice aducînd condiții favorabile recunoașterii legislative a poporului nostru.

Considerarea limbii române ca limbă oficială a Transilvaniei apare în lucrarea lui S. Retegan ca o corelare a fenomenului național în particularitățile sale, autorul îndreptînd atenția spre o sursă inedită de informare asupra acestui important punct.

Introducerea limbii române în sfera vieții de stat reprezenta un ideal, semnificativ pentru românii elementul primordial „cel mai viu și în același timp cel mai activ al etniei” (p.127). Cu deplină temei este trecut în revistă mersul ascendent al principiului de limbă, este evocată exaltarea latinității limbii române de către intelectualii ardeleni ai veacului al XVIII-lea sau este subliniat caracterul argumentelor curentului purist blăjean de la mijlocul secolului trecut.

În prelungirea principiilor de egalitate și limbă, dieta adoptase legea electorală a Transilvaniei, ceea ce asigura punctul nodal al sistemului politic. Element vital, el a suscitât numeroase controverse fiindcă în contextul regimului electoral democratic se producea mult rîvnita preponderență numerică, altminteri firească, fapt care atrăgea de la sine și validarea drepturilor politice.

Dezbaterele dietale pe marginea înflințării Tribunalului suprem al Transilvaniei, pe marginea problemei agrare, precum și a chestiunilor legate de construirea căii ferate, a organizării finanțelor și armatei, se constituie în planuri separate de înțelegere, autorul

detectînd rolul și locul fiecărei acțiuni în ansamblu politic, administrativ sau economic al Transilvaniei.

Problema autonomiei Transilvaniei se află strîns legată de dieta sibliană, for cu răsunet în epocă, avînd importanță nu numai pentru transformările democratice survenite, ci mai ales pentru pregătirea terenului spre o colaborare, o unitate a naționalităților Transilvaniei.

Dieta de la Sibiu „a însemnat — relevă în final autorul — în ciuda anulării hotărîrilor sale, o strălucită victorie morală deoarece a întărit în inima poporului român, conștiința dreptului său de a decide singur asupra sa, a consfințit cu mult înainte de 1918 această conștiință cu o pecete oficială, pecetea unui for legislativ românesc al Transilvaniei” (p. 255).

Monografia lui Simion Retegan constituie o apariție editorială de prestigiu, marcînd o contribuție substanțială la cunoașterea sistemului politic românesc transilvănean din a doua jumătate a veacului trecut. Putem considera deci că avem în scrierea de față un fundament solid pentru viitoarele incursiuni de natură sintetică, o imagine cuprinzătoare a unei importante etape a procesului de afirmare politică, socială și culturală românească.

Victor A. Neumann

CONSTANTIN VELICHI, *La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850 — 1878)*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1979, 231 p.

Se știe, în general, că România, datorită situației sale geografice, dar și sentimentelor de simpatie față de lupta de eliberare a popoarelor din Balcani a oferit nu numai azil politic emigranților din sudul Dunării, ci și ajutoare bănești în faza de organizare a mișcărilor de eliberare națională. Cu toate acestea, istoriografia noastră nu are încă o lucrare de ansamblu care să cuprindă întreaga problemă și să scoată în evidență contribuția României la eliberarea Bulgariei. Monografia profesorului C. Velichi dovedește cu prisosință acest lucru. De aici și importanța ei deosebită.

În același timp, lucrarea este foarte oportună prin faptul că apare într-un moment cînd se elaborează noile tratate de istorie ale celor două țări — România și Bulgaria. Aceasta înseamnă un ajutor sau chiar o colaborare indirectă din partea autorului la elucidarea și mai ales la interpretarea justă a unor fapte istorice din perioada cercetată.

Expunerea este împărțită în cinci capitole inegale ca întindere, fără ca totuși acest fapt să împietze asupra clarității cu care sînt înfățișate evenimentele istorice. Primul poate

fi considerat ca avînd un caracter introductiv, însă începînd cu capitolul următor textul se amplifică pe măsură ce și mișcarea revoluționară a bulgarilor sporește pe cele două maluri ale Dunării de jos. De pildă, capitolele II și III se referă la România și lupta de eliberare a poporului bulgar în perioada 1863—1867 și, respectiv, 1867—1869. În capitolul următor, autorul prezintă istoria Comitetului Central revoluționar bulgar de la București, iar ultimul capitol tratează iarăși poziția României față de aceeași mișcare între 1876—1878. Lucrarea se încheie nu numai cu concluziile ei firești, ci și cu două pagini în care se arată ajutorul dat de România mișcării revoluționare din Bulgaria și după 1878. Este vorba de atitudinea României față de evenimentele din 1885 legate de unirea Rumeliei orientale cu Bulgaria. Consider binevenite aceste pagini, deoarece ele arată că ajutorul ce s-a dat luptei poporului bulgar nu a fost doar ceva conjunctural așa după cum se menționează de altfel și în prefața lucrării.

De la început, trebuie să precizăm că avem de-a face cu o lucrare foarte documentată. Autorul, în afara contribuțiilor românești, folosește și numeroase studii și monografiile ale istoriografiei bulgare și ruse, dintre care unele foarte puțin sau deloc cunoscute de istoriografia noastră. Multe dintre ele sînt citate acum pentru prima oară, intrînd astfel în circuitul nostru științific.

Desigur, foarte importante sînt și izvoarele de arhivă. Sub acest aspect, autorul a putut consulta bogata arhivă a Bibliotecii Naționale din Sofia, ca și documentele din depozitul Arhivelor statului din București, larg folosite. O mențiune specială trebuie făcută pentru zările române, bulgare, ruse și apusene, care completează masiv informația izvoarelor de arhivă, a documentelor publicate și a diferitelor studii folosite de autor. Multe dintre aceste zări, în special acelea pe care revoluționarii bulgari le-au tipărit la noi în țară, se găsesc numai la Biblioteca Națională din Sofia, fiind astfel greu accesibile cercetătorilor noștri.

Pe de altă parte, lucrarea de față are și calitatea de a fi scrisă respectîndu-se cu strictețe adevărul istoric. Se înlătură tezele greșite care au dălmuit multă vreme în unele lucrări bulgare și sovietice. Fiecare afirmație își găsește în text sau în aparatul critic dovada documentară. Aici aș dori să accentuez faptul că autorul, deși privește cu firească simpatie această mișcare de eliberare, totuși nu se lasă ademenit de sentimentul compasiunii față de toți acești revoluționari care luptă și mor pentru libertate, cu dezinvoltură garibaldistă și romantică. El arată atît unele lipsuri ale mișcării cît și unele animozități dintre diferitele organizații politice ale emigra-

ției bulgare din România. Așadar o atitudine obiectivă și științifică, în același timp.

Lucrarea cuprinde o serie de fapte, idei și interpretări noi, deosebit de interesante atît pentru istoriografia noastră, cît și pentru cea bulgară. În această privință, autorul merge pe linia primei sale monografii (apărută în limba franceză în colecția „Bibliotheca Historica Romaniae”, în 1970, și care prezintă *România și prima parte a Renașterii bulgare*, chiar dacă titlul ei este puțin altfel formulat. Deși nu e cazul să dăm exemple, totuși se cuvine subliniat faptul că în sus-menționata lucrare din 1970, s-a arătat mai ales influența românească asupra Renașterii culturale bulgare din perioada 1780—1850, pe cînd în monografia de față se prezintă, în mod concret, în ce anume constă influența ideologiei revoluționare românești asupra mișcării de eliberare, precum și ajutorul românesc acordat acestei mișcări.

În al doilea rînd, spre deosebire de specialiștii bulgari care acordă o prea mică însemnătate Comitetului Central secret bulgar de la București, din 1866—1868, prof. C. Velich documentează convingător importanța deosebită pe care a avut-o nu numai această organizație bulgară liberală pentru lupta de eliberare națională din Bulgaria, ci și alte grupări mai mici care au pregătît împreună mișcarea revoluționară de mai târziu. Sînt elemente noi care merită să fie valorificate. Autorul abordează apoi rolul pe care l-a jucat România în mișcarea revoluționară bulgară într-un mod foarte nuanțat. Afirmațiile privitoare la rolul și ajutorul României nu au în lucrare un caracter ostentativ. Dimpotrivă, arătîndu-se dezvoltarea mișcării de eliberare, așa cum a decurs ea, se nominalizează pe parcurs pentru fiecare etapă cine sînt luptătorii bulgari care au condus-o, ce organizații au acționat direct sau indirect, care sînt organele lor de presă etc. Pentru a documenta această dezvoltare sînt lăsați să vorbească revoluționarii bulgari angajați în lupte, căpitaniil celor de haiduci sau chiar aceștia din urmă.

Aproape întotdeauna ideile lui Rakovski, Karavelov, Botev și alții reies din articolele scrise de ei în zările bulgare. Din toate acestea autorul a ales citatele cele mai caracteristice și din spusele bulgarilor reies ajutorul și asistența României. Ca urmare, sprijinul României rezultă direct din cele ce spun străinii în general și bulgarii în special, nu numai români. În această privință autorul semnaleză în lucrare o serie de afirmații extrem de favorabile României, făcute de revoluționarii bulgari citați mai sus. Aceste texte sînt folosite acum pentru prima oară la noi. La drept vorbind, într-o lucrare adresată străinilor, astfel de precizări care sugerează și mai mult cititorului semnificația

majoră a acestei monografii sînt foarte utile. Toate acestea sînt cu atît mai importante, cu cît unele din afirmațiile protagoniștilor bulgari nu mai apar de mult în istoriografia străină, după cum nici rolul României nu mai este subliniat în lucrările unor istorici străini.

Stilul lucrării este plăcut și atrăgător. Textul se citește cu interes mai cu seamă pentru faptul că ideile pe care autorul le pune în lumină sînt cu totul noi.

În concluzie, consider că lucrarea profesorului C. Velich, bun cunoscător al limbii, istoriei și literaturii bulgare, reprezintă o contribuție valoroasă și necesară nu numai pentru istoriografia noastră, ci și pentru cea străină. Din expunerea faptelor istorice tratate științific și obiectiv, România apare de la sine în rolul ei adevărat de sprijinitor generos al luptei de eliberare a poporului bulgar.

Deoarece această lucrare, fiind în limba franceză va fi mai puțin consultată de cititorii români, cred că ar fi salutară publicarea în română cel puțin a unui studiu mai cuprinzător, care să includă nu numai perioada 1850 — 1878 și mișcarea revoluționară, ci întreaga Renaștere bulgară, privită îndeosebi sub aspectul asistenței românești. Faptul ar constitui o contribuție concludentă la strînsele relații româno-bulgare din cursul secolului al XIX-lea.

Tr. Ionescu-Nișcov

MIHAI BORDEIANU, PETRU VLADCOVSCHI, *Invățămîntul românesc în date*, Edit. „Junimea”, Iași, 1979, 368 p.

Un instrument de lucru reprezintă întotdeauna o carte cîștigată definitiv de cercetarea științifică, oricui fiindu-i bineștiută însemnătatea acestui gen de lucrări în activitatea proprie. Dacă ne gîndim și la faptul că avem în față o utilă istorie în date a învățămîntului românesc, compartiment dintre cele mai importante ale culturii naționale, înțelegem interesul pe care îl suscită recenta apariție editorială de la Editura „Junimea”. Ea ancorează nu numai într-un domeniu al tradițiilor frumoase, ci și într-o problemă de acută contemporaneitate, date fiind înnoirile substanțiale pe care le parcurge școala românească în zilele noastre. În același timp, îmbogățește literatura cronologilor științifice, categorie ce se găsește abia la începutul afirmării sale, în ciuda importanței considerabile pe care o are în ansamblul instrumentelor de lucru puse în slujba cercetării. După *Istoria României în date* și după *Istoria lumii în date* — lucrări de prea mare complexitate pentru a putea veni în întîmpinarea tuturor

cerințelor de informare ale cititorului specialist — M. Bordeianu și Petru Vladcovschi pun la îndemîna cititorului, ca și a publicului larg încă o carte de același gen, consacrată însă unei probleme speciale: învățămîntul românesc. Profitul ni se pare mai important dacă ne gîndim la implicațiile largi ale învățămîntului în structura edificiului cultural. Autorii au știut să reflecte această realitate, stărînd atît asupra istoriei propriu-zise a învățămîntului, cît și asupra celorlalte aspecte în măsură să contureze contextul cultural în care s-a produs evoluția sa.

Materia este ordonată cronologic de la cea mai veche mențiune referitoare la învățămîntul din patria noastră (înființarea școlii de la Cenad, în 1020) pînă la anul 1940, parcurgînd epocile medievală, modernă și contemporană. Dacă primul reper ar părea firesc, al doilea poate ridica semne de întrebare, explicabile însă de criterii de ordin metodologic. Oricum însă, o lărgire a interesului și pentru perioada ulterioară anului 1940, perioadă atît de încărcată în evenimente privind soarta învățămîntului, rămîne în continuare o necesitate (pe care ar putea-o încerca eventual o nouă ediție a acestei lucrări), cu atît mai mult cu cît anul 1940 n-are semnificația anilor „de hotar”.

„Cuvîntul înainte” aduce lămuririle de rigoare în legătură cu modul în care au fost selectate datele cronologiei respective: „Plecînd de la o bibliografie care este inserată la finele volumului, dar ducînd cercetarea și pe cont propriu, cu toate nenumăratele greutăți impuse de o astfel de întreprindere și, mai ales, cu verificarea riguroasă a datelor istorice” (p. 5).

Este ușor de înțeles dificultatea unui demers în care elementul esențial îl constituie precizarea cronologică a evenimentelor, mai ales dacă avem în vedere că există numeroase aspecte încă puțin studiate, ce au reclamat cercetări din lărga exploatarea arhivistice. Efortul autorilor este cu atît mai remarcabil cu cît lucrările de acest fel sînt, prin excelență, elaborate de colective largi, capabile să urmărească cu eficiență sporită cumulara informațiilor, verificarea și, acolo unde se dovedește necesar, lărgirea și adîncirea lor. Dealtfel, autorii nu și-au propus decît să ofere „un instrument de lucru necesar și așteptat, perfectibil oricînd”, bazat pe „multitudinea datelor oferite de cercetarea istorică din ultimele două decenii”. Bibliografia indicată la sfîrșitul cărții vădește o riguroasă selecție ce exclude, printre altele, propriile contribuții ale autorilor în materie de istorie a învățămîntului (M. Bordeianu, *Date noi privitoare la istoria învățămîntului românesc*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A.D. Xenopol”, tom, XIV, 1977; Petru

Vladovschi, *Contribuții la istoricul dezvoltării învățământului din județul Iași*, 1972 etc.) pentru a reține în schimb lucrările fundamentale.

Cu toate acestea, numeroase aspecte mai puțin cunoscute din evoluția învățământului românesc își găsesc o tratare corespunzătoare. Un spațiu larg este dedicat programului de învățământ de la Academia domnească, publicat în 1835 de Gh. Asachi, din conținutul cărui se desprinde concluzia că „învățământul superior de la Academia Mihăileană avea un profil foarte larg, universitar” (p. 118).

Fiind vorba de o carte la care se apelează în general atunci când o reclamă curiozitatea, dorința de informare precisă sau de lămurire ni se pare destul de dificil să reflectăm acum pe marginea nenumăratelor date ce o compun. Cert este că lucrarea însumează un volum impresionant de evenimente, de la cele de

interes local la cele de interes național, de la manifestările de mare amploare la știrile mai mărunte care, în totalitate, redau imaginea tumultuoasă a trecutului școlii românești.

Din bogăția și conținutul informațiilor, exprimate limpede și sintetic, se observă exigențele științifice ce i-au însoțit pe autori în compunerea acestei cărți, dorința lor de a concepe o lucrare cit mai folositoare tuturor categoriilor de cititori. În acest sens, credem că ar fi fost de dorit și un indice de persoane pentru a înlesni accesul mai rapid la informațiile lucrării.

Învățământul românesc în date, lucrare originală în literatura noastră de specialitate se recomandă, în ansamblu, ca un instrument de lucru de mare interes și ușor de consultat ea și publicului larg de cititori.

Ștefan Lemny

ISTORIA UNIVERSALĂ

APOSTOLOS E. VACALOPOULOS, *Istoria neogreacă, 1204-1975*, Salonic, 1979, XVI 480 p.

Numele profesorului A. Vacalopoulos, de la Universitatea din Salonic, este cunoscut nu numai în Grecia, ci și peste hotare, iar de curând a primit în sala Academiei de Științe din capitala Austriei, în prezența președintelui țării, premiul Johann Gottfried von Herder. Acordarea acestui premiu a fost într-adevăr o încoronare a bogatei sale activități desfășurate în lunga sa carieră de istoric.

Prof. Vacalopoulos este un mare simpatizant al țării noastre, el a învățat chiar limba română și a urmat într-un an cursurile de vară pentru străini de la Sinaia, ca să poată utiliza în original bibliografia românească în lucrările sale.

Prof. Vacalopoulos a publicat zece de lucrări istorice, printre care un loc de frunte ocupă volumele masive intitulate: *Istoria neolenismului*, din care au apărut până acum patru volume, *Istoria Macedoniei, 1354-1833*, *Istoria revoluției grecești și Izvoarele istoriei neolenismului*, în două volume, I (1204-1669) și II (1669-1812).

În compendiu de față, autorul se ocupă de istoria neogreacă, de la 1204 până la 1975, adică până la căderea dictaturii colonelilor și formarea guvernului democratic sub președinția lui Constantin Caramanlis. Cartea este împărțită în trei părți. În prima parte autorul tratează, în 140 p., epoca de la 1204 până

la 1821; în partea a II-a este tratată, în 160 p., epoca de la 1821 la 1900; iar în partea a III-a, în 137 p., epoca de la 1900 la 1975. Este greu să prezentăm cititorilor în câteva pagini conținutul volumului, de aceea ne-am gândit să reproducem titlurile capitolelor, desigur ar fi fost mai bine dacă am fi reproduș și titlurile paragrafelor, care sînt mai edificatoare, mai grăitoare, dar spațiul grafic nu ne permite; sperăm însă că cititorii își vor putea forma în felul acesta o imagine cu privire la istoria Greciei moderne pînă la zi.

Prima parte are nouă capitole: I. „Țările grecești de la supunerea lor de către romani (146 î.e.n.) pînă la apariția otomanilor turci” (p. 7-18); II. „Invasia otomanilor turci și urmările ei” (p. 19-41); III. „Condițiile vieții grecilor în timpul turcocrăției” (p. 46-65); IV. „Organizarea neolenismului în timpul turcocrăției” (p. 66-92); V. „Influențele reformei și contrareformei în Grecia (sec. XVI și XVII)” (p. 93-104); VI. „Întimplările războinice și Oriental apropiat de la 1462-1669” (p. 105-113); VII. „Răspîndirea civilizației grecești în țările balcanice și în special Moldova și Țara Românească. Fanarioții (p. 113-118)”; VIII. „Grecii în timpul războaielor între Turcia, Veneția și Rusia (sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea)” (p. 119-130); IX. „Dezvoltarea economică și culturală a grecilor la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea” (p. 131-139).

Partea a II-a cuprinde opt capitole. I. „Revoluția greacă din 1821. Primii ani ai revoluției (1821-1824)” (p. 143-163); II. „Năvălirea lui Ibrahim pînă la sosirea lui

¹ Vezi recenzia noastră în „Studii”, 23 (1970), nr. 5, p. 1 051-1 052.

Capodistria (1825 — 1828)" (p. 164—172); III. „Guvernul lui Capodistria (1828—1831). Perioada anarhiei (1831—1833)" (p. 173—185); (IV. „Regența lui Othon (1833—1835)" (p. 186—199); V. „Domnia lui Othon (1835—1843)" (p. 200—216); VI. „Monarhia constituțională a lui Othon (1843—1862)" (p. 217—234)" ; VII. „Primii ani ai domniei constituționale a lui Gheorghe I" (p. 235—279); VIII. „Puternice frământări economice, politice și militare și mișcări în Grecia în 1881—1900, (p. 280—299).

Iar în partea a III-a sînt șase capitole: I. „Grecia la începutul secolului al XX-lea" (p. 303—321); II. „Războaiele balcanice (1912—1913) și primul război mondial (1914—1918)" (p. 322—346); III. „Zece ani de tulburări și frământări (1922—1932)" (p. 347—370); IV. „Abateri politice, dictatura lui Metaxas" (p. 371—395); V. „Ocupația (1941—1944)" (p. 398—409); IV. „Grecia după al doilea război mondial" (p. 410—437).

Autorul a căutat să prezinte concis și precis evenimentele petrecute în decursul anilor, dînd posibilitate cititorului să aibă o imagine vie în timp. Acțiunile politice, militare, culturale și administrative, precum și transformările adînci în structura internă, social-economică a noului stat grec sînt urmărite cu multă perspicacitate în toate detaliile, scoțînd în evidență marile figuri militare, politice și culturale în lupta lor antiotomană. Volumul este scris într-un stil viu de la un capăt la celălalt. În expunerea sa autorul face uz de multă erudiție istorică, fiind un bun cunoscător al izvoarelor legate de trecutul istoric al poporului grec. El utilizează o bogată bibliografie greacă și străină, după cum se poate vedea din titlurile operelor trecute la p. 439—450. O calitate în plus a acestei lucrări este stilul și limba utilizate de prof. Vagalopoulos.

Opera se încheie cu un foarte util indice de nume proprii grecești și străine, precum și de cuvînte.

Autorul a reușit să învingă dificultățile inerente în realizarea unei lucrări de proporții și de o incontestabilă valoare științifică, care va fi de mare folos nu numai compatrioților săi, ci și istoricilor străini, care vor să se orienteze în istoria Greciei.

Nestor Camariano

L. I. KISELEVA, *Latinskie rukopisi Biblioteki Akademii Nauk S.S.S.R.. Opisaniie rukopisei latinskogo alfavita X—XV v.v.* (Manuscrisele latine ale Bibliotecii Academiei de Științe a U.R.S.S. Descrierea

manuscriselor cu alfabetul latin din secolele X—XV), Izd. „Nauka" Leningradskoe otdelenie, Leningrad, 1978, 320 p.

În perioada postbelică din nou a fost pusă problema inventarierii marilor fonduri de cîrți rare și manuscrise. S-a inițiat pe plan mondial o acțiune generală de descriere a vechilor manuscrise și cărți. Mai toate bibliotecile de prestigiu și-au publicat cataloagele de incunabule și cataloage speciale cuprinzînd descrierea manuscriselor. Mai mult, Asociația internațională a bibliotecarilor a elaborat recomandări pentru felul în care să fie întocmite aceste importante instrumente de lucru, extinzîndu-se aria de cuprindere și asupra cărților tipărite în secolul al XVI-lea. În unele țări, pentru a promova cercetările în domeniul tezaurului de valori culturale, catalogarea a cuprins și secolele XVII—XVIII.

În această acțiune de mare însemnătate participă și țara noastră. Bibliotecile mari din țară au tipărit cataloage de incunabule, de carte veche românească sau străină, de manuscrise române, grecești, slavone, latine maghiare, germane etc. În domeniul istoriografiei s-a publicat un valoros repertoriu de cronici interne.

Pentru cei ce studiază moștenirea culturală din secolele trecute este de prisos să se sublinieze importanța unor asemenea instrumente de lucru întocmite la nivelul cerințelor actuale. Vom remarca doar faptul că ele înlesnesc depistarea unor manuscrise prezentînd interes pentru țara noastră, manuscrise care, dintr-un motiv sau altul, se află în biblioteci, muzee și arhive din străinătate. O descriere competentă pune în temă pe cei interesați și contribuie în mod substanțial la progresul cercetării. Nu este întîmplător că pe ordinea de zi a diferitelor congrese și simpozioane internaționale se pune tot mai insistent problema cooperării internaționale în domeniul întocmirii și tipăririi cît mai grăbnice a pomenitelor cataloage. A fost lansată chiar propunerea ca să se înființeze publicații speciale coordonate de un centru internațional, de un for sau organizație științifică internațională de specialitate. Din toate aceste forme de cooperare care înlesnesc publicarea cataloagelor de carte rară și de manuscrise, fiecare țară are numai de cîștigat atît în ce privește depistarea și cunoașterea de valori culturale naționale aflate în străinătate, cît și în punerea în valoare a fondurilor proprii.

Amintim toate acestea pe marginea cărții publicate recent de Ludmila Kiseleva, șefa Secției de carte rară și manuscrise a Bibliotecii Academiei de Științe a U.R.S.S. din Leningrad, căci această carte constituie un exemplu elocvent al unei asemenea cooperări.

Este vorba de catalogul bogatului fond de manuscrise cu caractere latine din secolele X—XV păstrat la acea bibliotecă. Alexandra Dimitrievna Liublinskaja, cunoscuta medievistă din Leningrad, subliniază pe bună dreptate valoarea catalogului, arătând că el constituie „prima descriere științifică apărută în U.R.S.S. asupra fondurilor de manuscrise medievale ale Europei apusene”. Lucrarea își propune să identifice, să inventarizeze și să pună în valoare monumentele de carte manuscrisă ce se păstrează în Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. În ea sînt descrise 129 de manuscrise complete și 67 de fragmente, scrise cu caractere latine în secolele X—XV în diferite limbi ca: latina, germana, franceza, italiana, polona, ceha și altele. Codicele de manuscrise se referă din punct de vedere al conținutului, la diferitele ramuri ale științei, cum sînt: istoria, literatura, dreptul, medicina, astronomia, teologia și altele. În felul acesta se introduce în circuitul științific un material documentar extrem de valoros care interesează pe toți cei care cercetează fondurile de manuscrise, care pînă acum au fost puțin cunoscute sau deloc cunoscute.

Într-adevăr, printre codicele și fragmentele cuprinse în catalog se află un fragment din secolul al X-lea, 3 codice și 8 fragmente din secolul al XI-lea, 4 codice și 7 fragmente din secolul al XII-lea, 22 de codice și 9 fragmente din secolul al XIII-lea, 51 de codice și fragmente de manuscrise din secolul al XIV-lea și restul din secolul al XV-lea. Dintre cele circa 200 de manuscrise și fragmente 154 sînt în limba latină, 6 în limba franceză cîte două în limbile italiană și cehă, apoi altele în limba germană și o serie de alte manuscrise conținînd texte în mal multe limbi. 67 dintre manuscrisele descrise sînt de proveniență italiană, 49 de proveniență germană, 31 franceză, 33 din Țările de Jos și Brabant, 5 din Polonia 4 din Cehia, iar celelalte din Anglia, Austria, Dalmația, Ungaria și Elveția. O bună parte dintre ele (79 la număr) au o ilustrație bogată cu un număr mare de miniaturi de o rară frumusețe.

Fondul de manuscrise medievale cu caractere latine de la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. prezintă un mare interes și din punct de vedere paleografic, al tipului de scriere medievală, ceea ce interesează în chip deosebit pe paleografi.

Și mai mare este valoarea acestui fond dacă avem în vedere tematica manuscriselor: operele autorilor antici ca Ciceron, Titus Livius, Plinius, Virgilius, Ovidiu etc.; operele autorilor creștinismului timpuriu; lucrările unor filozofi și poeți medievali (printre care un codice cu versurile lui Petrarca), ale unor croniciari, juriști, medici și alți autori din secolele XIII—XV. Se găsește printre aceste

manuscrise și tratate de arhitectură, de medicină, de artilerie; mai multe gramatici de limbă latină și altele. Un interes aparte prezintă manuscrisul cuprinzînd *Digestele* împăratului Justinian, cel care conține statutele orașului Florența, codicele de pravile din anii 1367—1368 de proveniență polonă, codicele de astrologie din secolul al XIII-lea cu traducerea în latină a unor lucrări arabe și altele. Toate acestea evidențiază valoarea fondului amintit pentru cercetarea culturii medievale, a culturii protorenașterii și renașterii europene.

Ceea ce trebuie remarcat în legătură cu catalogul întocmit de L.I. Kiseleva constă în aceea că autoarea a reușit, printr-o muncă susținută și competentă, să identifice cea mai mare parte a manuscriselor și fragmentelor, a autorilor de către care ele au fost întocmite și a locului de redactare. Acest lucru prezenta o dificultate deosebită în special în cazul fragmentelor de manuscrise, fragmente scoase la iveală în cea mai mare parte din vechile legături de cărți și care cuprind adesea doar cîteva file și acelea păstrate destul de prost.

În introducerea la volumul L.I. Kiseleva ne oferă o serie de informații prețioase cu privire la felul în care s-a format acest fond de manuscrise medievale cu caractere latine. Primele manuscrise au ajuns la actuala bibliotecă a Academiei de Științe a U.R.S.S. încă în secolul al XVIII-lea, ba chiar de la începuturile creării de către Petru cel Mare a Academiei imperiale de știință la Petersburg. În secolul al XIX-lea, biblioteca amintită a primit 98 de manuscrise latine din fondurile bogate ale marelui colecționar care a fost contele Feodor Alexeevici Tolstoi (1758—1830). Tot în acel secol Biblioteca a mai achiziționat un grup de 7 manuscrise. După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, biblioteca a intrat în posesia bogatului fond de manuscrise latine ale fostei Academii romano-catolice din Petersburg și a unor manuscrise provenite din colecții particulare. Ea a mai achiziționat de atunci încă o serie de manuscrise de la persoane particulare, ultimele fiind cele cumpărate în 1977 prin anticariat. Dealtfel, trebuie să remarcăm faptul că Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S., împreună cu o serie de alte mari biblioteci din țara vecină face, în continuare, achiziții importante de cărți rare, manuscrise, hărți, documente etc.

În ceea ce privește descrierea manuscriselor, ea cuprinde următoarele rubrici: 1) cota de păstrare; 2) numele autorului și titlul manuscrisului; 3) data redactării; 4) locul unde a fost redactat; 5) limba textului; 6) o descriere exterioară; 7) descrierea paleografică; 8) ilustrarea codicelui; 9) conținutul manuscrisului; 10) însemnările scribu-

lui; 11) completările ulterioare; 12) eventualele defecțiuni exterioare; 13) însemnările; 14) bibliografia referitoare la manuscrisul catalogat. Toate aceste elemente se dau în limbile originalului și în limba rusă, excepție făcând rubricile descrierilor exterioare și paleografice, ilustrarea, însemnările scribului și cele ulterioare, precum și alte mențiuni marginale.

Catalogul este însoțit de indici întocmiți după cuvintele de incipit; după autori, traducători, eventual copişti; după posesori ai manuscriselor; după anii de redactare a lor; după țări și limbi; după materialul pe care au fost ele scrise (pergament sau hîrtie); după tipul de scriere; după felul de ornamentare și note muzicale și, în sfîrșit, un indice de cote sub care sînt păstrate azi manuscrisele.

Catalogul de manuscrise latine de la Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. din Leningrad a fost întocmit de L. I. Kiseleva cu o deosebită minuțiozitate și competență cunoscută și specialiștilor din țara noastră. Kiseleva este, dealtfel, autoarea a mai multor lucrări de codicologie și paleografie latină, lucrări intrate în circuitul științific internațional. Ultima dintre aceste lucrări apărute în anul 1978 fiind cea intitulată *O cem rasskazivaiut srednevekovtie rukopist. Rukopiskaia kniga v zapadnoi Evrope* (Despre ce ne vorbesc manuscrisele medievale. Cartea manuscrisă din Europa apuseană).

Catalogul la care ne referim mai are o particularitate demnă de remarcat. El constituie și un exemplu de colaborare științifică internațională. La sfîrșitul introducerii L. I. Kiseleva indică numele a aproape 20 de specialiști din U.R.S.S. și din alte țări cu care s-a consultat pentru identificarea și descrierea cit mai completă și exactă a manuscriselor. Nu ne îndoiim că acest catalog astfel întocmit va fi de mare utilitate pentru toți cei ce studiază istoria Europei apusene în perioada evului mediu.

L. Demény

* * * *Dicționar diplomatic, Edit. politică, București, 1979, 1060 p.**

Apărut în anul celui de-al XII-lea Congres al P.C.R., Dicționarul diplomatic, publicat de Editura politică constituie o lucrare de

* Colectivul de coordonare al volumului a fost compus din: dr. Petre Bărbulescu, dr. Ionel Cloșcă, dr. Nicolae Ecobescu, dr. Nicolae Fotino, prof. dr. Dinu C. Giurescu, prof. dr. doc. Edwin Glaser, prof. univ. George Macovescu, dr. Romulus Neagu, dr. Traian Silea.

primă importanță în literatura noastră politică, fiind o ilustrare a contribuției valoroase a României socialiste la construirea și consolidarea păcii în epoca pe care o trăim.

Dicționarul diplomatic reflectă priu însăși apariția sa, cît și prin conținutul său consacrarea pozițiilor și noțiunilor românești introduse în sfera politico-diplomatică.

Dealtfel în documentatul studiu introductiv ce formează „Cuvîntul înainte”, ministrul afacerilor externe al țării noastre Ștefan A. Andrei, arată că apariția Dicționarului diplomatic „constituie un eveniment editorial remarcabil care răspunde unei necesități actuale a publicului din țara noastră, interesului larg, de masă, față de domeniul relațiilor internaționale. Acest interes, întru totul firesc, își are originea în intensificarea și diversificarea necontentită a raporturilor României cu celelalte state, în participarea susținută a țării noastre la eforturile consacrate soluționării în interesul popoarelor a problemelor fundamentale care confruntă omenirea, în afirmarea sa pregnantă ca factor activ în slujba păcii, colaborării și progresului în lume”.

Rodul muncii a 120 de specialiști, lucrarea tratează în 1060 de pagini circa 4000 de articole, definiții și informații asupra principalelor concepte, evenimente, probleme și noțiuni uzuale din patru mari domenii: relații politice internaționale, relații economice internaționale, drept internațional, istoria diplomației și a relațiilor internaționale, toate prin prisma interpretării materialist dialectice și istorice a fenomenelor și evenimentelor internaționale.

Un loc preponderent îl au articolele de un interes special pentru politica externă a României, evidențiindu-se încă din studiul introductiv sus-amintit „contribuțiile și inițiativele țării noastre, ale tovarășului Nicolae Ceaușescu la soluționarea problemelor internaționale și, în general, la dezvoltarea colaborării între state”.

Pentru ușurarea cercetării diferitelor articole ale lucrării, dicționarul are și o „Notă asupra ediției”, o „Listă de abrevieri”, o listă a articolelor și șase anexe deosebit de utile privitoare la: regii dacii, guvernatorii provinciilor romane ale Daciei și Moesiei, domnii Țării Românești și Moldovei, voievozii principii și guvernatorii Transilvaniei (Anexa I); Miniștrii de externe români în perioada 1859-1978 (Anexa II); Primii reprezentanți diplomatici străini în România (Anexa III); Relații diplomatice și consulare ale României (Anexa IV); Dinamica relațiilor diplomatice și consulare ale României (1914-1947) (Anexa V); Statele membre ale O.N.U. (Anexa VI).

Evident, diplomația contemporană lărgindu-și sfera de acțiune de la funcția de reprezentare și contacte politice la tot ceea ce

poate contribui la apropierea între popoare, la participarea fiecăruia din ele la creșterea materială și spirituală a unității: cooperare politică, dar și economică, cooperare pe planul științei și tehnicii, schimbul de valori artistice, sportive, turism, termenii la care se referă dicționarul alcătuiesc în toată diversitatea lor o unitate, conferindu-i acestuia un caracter complex științific și utilitar.

Întreaga lucrare poartă amprenta specificului românesc în politica internațională, specific dat de dinamica politicii externe a României, fără socialistă care are în prezent relații diplomatice cu 134 de state, relații economice cu 140 de state, este membră a Grupului celor 77 și cu statut de invitat în mișcarea țărilor nealiniate, manifestându-se activ în numeroase organizații internaționale, guvernamentale și ne-guvernamentale. Subliniind că politica externă a Republicii Socialiste România este expresia voinței poporului român care sub conducerea Partidului Comunist Român și-a făurit o țară socialistă angajată într-un susținut efort de dezvoltare, un stat suveran și independent „care are de spus și își spune ferm și deschis cuvântul în dezbateră și rezolvarea problemelor internaționale”, dicționarul analizează această politică sub patru aspecte: I. *Legătura strânsă dintre politica internă și externă*. II. *Elementele definitorii: Caracterul științific, Caracterul profund patriotic, Caracterul de clasă, consecvent internaționalist, Caracterul principal, consecvent și Spirital de inițiativă, originalitatea*. III. *Orientări fundamentale*. IV. *Prezența activă în viața internațională*.

Dicționarul reia mulți dintre termenii analizați în contextul expunerii noțiunii de politică externă a României, oprindu-se astfel în mod detaliat asupra documentelor prezentate de România la Adunarea generală a O.N.U. în 1975 și anume la „Poziția României cu privire la îmbunătățirea și democratizarea activității Organizației Națiunilor Unite, la întărirea rolului său în realizarea colaborării între toate statele fără deosebire de orînduire socială, a unei lumi mai bune și mai drepte, a unei păci trănice” și la „Poziția României în problemele dezarmării, în primul rînd ale dezarmării nucleare, și în instaurarea unei păci trănice în lume”. De asemenea, se găsesc largi referințe privind relațiile diplomatice ale României, cînd, pe lîngă datele de interes istorico-diplomatic, se demonstrează dinamica relațiilor diplomatice ale țării noastre în special în anii socialismului.

Dicționarul tratează pe larg și alți termeni care se referă la probleme de mare actualitate în viața internațională: destinderea, securitatea europeană, dezarmarea, rezolvarea prin mijloace pașnice a diferendelor internaționale, democratizarea relațiilor internaționale, noua ordine politică și economică interna-

țională, mișcarea nealiniaților Grupul celor 77 mișcări de eliberare națională etc.

În mod deosebit se cuvine să amintim acei termeni de drept internațional analizați în dicționar și în special: *Principiile fundamentale ale dreptului internațional contemporan în ansamblul lor și apoi fiecare aparte*. Nu lipsesc nici o serie de noțiuni utile pentru activitatea diplomatică cum sînt: *document diplomatic, politică internațională și relații internaționale, negocieri diplomatice, notă diplomatică, notă de audiență, notificare, schimb de note, stabilire și rupere de relații diplomatice bilateral-multilateral și numeroși alți termeni de strictă specialitate*.

Un capitol deosebit de actual este cel consacrat termenilor definind relațiile economice internaționale. Este un fapt demonstrat de practică acela că între relațiile economice și cele politice există un raport de interdependență și condiționare reciprocă. Se știe că cele mai frapante și pline de consecințe sînt tocmai relațiile economice marcate de imensul decalaj între cîteva țări bogate și majoritatea celorlalte, unele aflate într-o fază de dezvoltare medie, iar altele, cele mai numeroase, fiind țări subdezvoltate sau în curs de dezvoltare, discrepanță care în condițiile crizei economice și de energie se face și mai evident resimțită. La aceasta se adaugă profundele urmări pe care le suportă economia mondială ca urmare a revoluției tehnico-științifice, în special în domeniul cooperării internaționale. Tocmai datorită ponderii atât de importante pe care o are factorul economic în raportul său cu factorul politic în cadrul relațiilor internaționale, activitatea diplomatică are astăzi tot mai largi și mai necesare legături cu noțiuni economico-comerciale și cu termeni de referință, specifici acestui domeniu. Dicționarul diplomatic prezintă astfel în mod sistematic numeroase articole despre: noua ordine economică, apropierea și egalizarea nivelurilor de dezvoltare economică a statelor și egalizarea treptată a nivelurilor de dezvoltare economică a țărilor socialiste, colaborare și cooperare economică internațională, eficiența economică a comerțului exterior. Pe lîngă articole ca cele enumerate și care au un caracter mai general *Dicționarul* explică și alți termeni mai speciali, precum cei referitori la: *obstacolele tarifare și netarifare politica monetară și vamală, preferințe tarifare generalizate, preț internațional, piață internațională, marketing sau termeni mai „tehnici”, cum sînt: finanțare compensatorie, for-fot, contingentare, coș valutar etc.*

De o mare utilitate sînt și informațiile pe care le oferă *Dicționarul* asupra acordurilor, tratatelor, convențiilor, pactelor, memorandumurilor și protocoalelor încheiate pe plan internațional, din cele mai vechi timpuri

pină în epoca contemporană și care prezintă o importanță istorică sau actuală. Numeroase sînt și referirile la diferite reuniuni internaționale, conferințe sau la organizații, asociații, comisii, centre, agenții, federații, institute, uniuni cu caracter politic, social, economic, financiar, cultural sau militar. Aceste informații, ca și cele referitoare la istoricul, geografia, economia, organizarea de stat și stadiul relațiilor cu țara noastră a diferitelor state, completează în mod fericit posibilitățile de informare pe care le oferă *Dicționarul*.

Consemnăm în mod deosebit informațiile succinte pe care le prezintă acesta asupra trecutului diplomației românești, plecînd de la Burebista și Decebal pină la formarea statelor feudale românești, amintind apoi de momentele de coordonare a acțiunilor diplomatice și militare ale acestora în cadrul rezistenței anti-otomane. Credem că ar fi util ca într-o viitoare ediție, dicționarul să cuprindă și articole referitoare la personalitatea unor diplomați români, la îndeplinirea de către ei a misiunilor diplomatice ce le-au fost încredințate în calitate de reprezentanți ai României în alte state, la reuniuni internaționale sau în misiuni itinerante.

Cercetătorul istoric găsește în lucrarea amintită date interesante și asupra relațiilor internaționale și poziției diplomației române în perioada interbelică, date și informații succinte asupra stabilirii primelor relații din punct de vedere diplomatic ale țărilor române

cu alte state, asupra tratatelor, și alianțelor României în cursul veacurilor, cît și asupra tratatelor, acordurilor și alianțelor altor state. Sînt prezentate și actele de agresiune, conflictațiile mondiale, războaiele locale, blocurile militare, conferințele și tratatele de pace ce constituie puncte de referință în evoluția istorică a relațiilor internaționale. Amintim că în lipsa unei istorii românești a diplomației în general, datele avînd caracter istorico-diplomatic cuprinse în actualul *Dicționar* sînt deosebit de utile.

Referitor la anexele amintite la începutul reprezentării noastre, credem că ar fi necesar într-o viitoare ediție și un tabel pe țări, începînd cu primii reprezentanți diplomați români în străinătate cu indicarea perioadei în care ei au funcționat. La aceasta, desigur, se va adăuga și prezentarea noilor luări de poziție ale țării noastre pe planul politicii externe.

Prin caracterul său științific, prin acoperirea multiplelor aspecte pe care le presupune diplomația contemporană, prin modul de prezentare și explicare a termenilor, prin realizarea tehnică deosebit de complexă a unei lucrări de asemenea anvergură, *Dicționarul diplomatic* și-a atins pe deplin scopul publicării lui fiind primit cu o îndreptățită satisfacție pentru importanța și utilitatea sa atît în sfera politico-diplomatică, cît și istorică.

Gabriel Petric

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71261.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPEÉNNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU–MUZICĂ–CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIÉ BEAUX-ARTS
- SÉRIÉ THÉÂTRE–MUSIQUE–CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- ION HORAȚIU CRIȘAN, *Burebista and his time*, 1978, 253 p., 22 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, *Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural History*, 1978, 196 p., 12 lei.
- MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere, IV, Oratorie, II, Partea II-a (1874—1878)* 1978, 662 p., 49 lei.
- OLIMPIU MATICHESCU, *Rabociaia solidarnosti v Rumânii (1921—1944 gg)*, 1978, 232 p., 11 lei.
- MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1978, 390 p., 51 lei.
- SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-baleanic*, 1978, 216 p.; 21 lei.
- BEATRICE MARINESCU, ȘERBAN RĂDULESCU ZONER, AUREL DUȚU, *Bucureștii și epoea independenței 1877—1878*, 1978, 195 p., 12 lei.
- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 16 lei.
- DUMITRU VIȚCU, *Diplomații Unirii*, 1979, 224 p., 22 lei.
- ILIE CORFUS, *Documente privitoare la Istoria României culese din arhivele polone Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.
- * * * *Independența României. Bibliografie*, 1979, 307 p., 31 lei.
- VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 332 p., 27 lei.
- ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traiani, I. Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
- LIGIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
- * * * *Afirmarea statelor naționale independente și unitare în centrul și sud-estul Europei (1821—1923)*, 1979, 276 p., 24 lei.
- RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU-CÎRSTOIU, *Mărturiile de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
- * * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C. Transilvania, vol. II (12—29 aprilie 1848)*, 1979, 476 p., 35 lei.
- TAHSIN GEMIL, *Țările române în contextul politicii Internațional (1621—1672)*, 1979, 231 p., 11 lei.

RMISNCO — 3878

